

Міністерство юстиції України

Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

DOI: 10.32353/khrife.1.2025

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Збірник наукових праць

Виходить друком чотири рази на рік

Паралельне видання

Започатковано 2001 року

Випуск 1 (38)

Харків
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
2025

DOI: 10.32353/khrife.1.2025

УДК 343.98

ТЗЗ

ISSN 1993-0917 (Print)

e-ISSN 2708-5171 (Online)

Включено до Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, доктора філософії (наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 р. № 886)

Ідентифікатор медіа R30-02416 (рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 21.12.2023 р. № 1835)

Засновники:

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Рекомендовано до друку вченою радою ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (протокол № 4 від 26.03.2025 р.)

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики :

ТЗЗ зб. наук. пр. — Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2025. — Вип. 1 (38). — 263, [1] с.

Черговий випуск збірника містить матеріали з криміналістики, теорії та методики судової експертизи, а також інформацію про науково-практичні конференції та освітні проекти, у яких брали участь фахівці ННЦ ІСЕ. Нашими авторами є представники судово-експертних установ, закладів вищої освіти, правоохоронних органів України й іноземних держав.

Збірник може стати в пригоді здобувачам освіти і працівникам закладів освіти, правоохоронцям, правникам і науковцям.

УДК 343.98

Редакційна колегія застосовує подвійне «сліпе» рецензування (*double anonymized peer review*).

Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ покладено на авторів.

Автори заявляють, що їхні думки, викладені в цих статтях, вільні від впливу установ, у яких вони працюють.

Надіслано до наукових бібліотек і державних судово-експертних установ України й іноземних держав.

Повнотекстову електронну версію розміщено у відкритому доступі на сайті видання за посиланням:
<https://khrife-journal.org/index.php/journal>.

Збірник наукових праць індексовано в Google Scholar, міжнародних реферативних базах даних *Academic Scientific Journals Indexing*, *Bielefeld Academic Search Engine (BASE)*, *Central and Eastern European Online Library (CEEOL)*, *CORE*, *Crossref*, *Directory of Open Access Journals (DOAJ)*, *Directory of Open Access Scholarly Resources (ROAD)*, *ERIH PLUS*, *Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)*, *Europub*, *Index Copernicus International*, *MLAR*, *RefSeek*, *ResearchBib*, *Ulrich's*, *WorldCat*, на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI, також його повнотекстові мережеві версії розміщено в інтернеті на платформах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін.

© Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2025

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2025

Зміст

СТАТТЯ ГОЛОВНОЇ РЕДАКТОРКИ

<i>Елла Сімакова-Єфремян.</i> Судово-експертна діяльність як складова боротьби із протидією правосуддю	5
---	---

ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА

<i>Юрій Чечіль, Вікторія Біла, Станіслав Шептуховський.</i> Допустимість у кримінальному провадженні доказів, отриманих за участі спеціаліста	12
<i>Ірина Петрова, Ганна Спіцина.</i> Сучасні підходи до оцінювання професійного рівня працівників судово-експертних установ	33
<i>Володимир Попов.</i> Особливості обставин, що підлягають установленню під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із утручанням у діяльність представників органів державної влади	50
<i>Микола Коломойцев.</i> Надання правничої допомоги свідкові у кримінальному провадженні: особливості та проблемні питання	66
<i>Віталій Усатий.</i> Форми застосування спеціальних знань у розслідуванні господарських кримінальних правопорушень: можливість виокремлення непроцесуальної форми	82
<i>Юрій Ковальов.</i> Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою	97
<i>Євген Суп.</i> Елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками правосуддя	112
<i>Олександр Таркан.</i> Протидія розслідуванню як змістовний компонент предмета криміналістики	126
<i>Олександр Євсюков.</i> Взаємозв'язок принципів судово-експертної діяльності та психологічної науки із завданнями судово-психологічних експертних досліджень	139
<i>Іван Яценко.</i> Огляд, пов'язаний з ексгумацією трупів тварин: теоретичні, правові й організаційні засади	159

НАУКОВІ НОТАТКИ

<i>Роман Піднебенний.</i> Порівняльний аналіз методів зламу смартзамків і їхньої криміналістичної експертизи в Україні та США	182
<i>Görkem Ardacan Tan.</i> Electromagnetic Weapons: Forensic and Ballistic Examination of Railguns and Coilguns	200
<i>Анатолій Пугачов, Валерій Супрун, Руслан Нізамі огли Гусейнов.</i> Особливості виникнення та дослідження пожеж у сучасних транспортних засобах	217
<i>Михайло Кузьменко.</i> Складові саморобного запального приладу	242

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Семінар-практикум «Контрафактні товари: експерти кажуть “СТОП”»	253
I Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання розвитку українського простору судово-експертної діяльності»	254
Семінар «Протидія незаконному поводженню з вогнепальною зброєю: законодавчі та практичні виклики»	256
Науковий захід «Жінки в науці»	259
Науково-практичний семінар «Особливості призначення та проведення судової експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів»	260

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Головна редакторка

Проф. Елла Сімакова-Єфремян, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Співголовний редактор

Проф. Валерій Шепітько, д-р юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Відповідальний секретар

Проф. Олег Угровецький, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Редакційна колегія

Патвакан Восканян, канд. хім. наук, Національне
бюро експертиз Національної академії наук
(Вірменія).

Асоц. проф. Даріуш Зуба, д-р хім. наук, Інститут
судових експертиз (Польща).

Проф. Александар Іванович, д-р наук,
штатний професор університету, радник
Полицейського управління (Чорногорія).

Ольга Катарага, д-ка юрид. наук, Національний
центр судових експертиз (Молдова).

Проф. Відмантас Егідіус Курапка, д-р права,
Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Проф. Гендрик Малевскі, д-р права,
Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Гедрюс Мозурайтіс, д-р права, Центр судової
експертизи (Литва).

Ніколаос Цатіс, PhD, Афінський національний
університет імені Каподистрії (Греція).

Габрієле Юодкайте-Гранскієне, д-ка права,
членкиня Верховного Суду
Литовської Республіки (Литва).

Консультативна рада

Сергій Тюленев, канд. екон. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Лариса Дереча, канд. біол. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Володимир Журавель, д-р юрид. наук,
Національна академія правових наук України
(Україна).

Проф. Оксана Капліна, д-ка юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Проф. Ігор Крайнов, д-р техн. наук,
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Василь Ольховський, д-р мед. наук,
Харківський національний медичний
університет (Україна).

Проф. Ірина Петрова, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Євген Попович, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Володимир Семиноженко, д-р фіз-мат.
наук, Північно-Східний науковий центр
Національної академії наук
та Міністерства освіти і науки України
(Україна).

Проф. Ганна Спіцина, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Віктор Шевчук, д-р юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Проф. Михайло Щербаковський, д-р юрид. наук,
Харківський національний університет
внутрішніх справ (Україна).

Провідні редактори

Анатолій Тяпкін
Тетяна Кіпущева
Інна Копитіна
Віталій Лотоцький

Перекладачі

Андрій Бубліков
Дарина Духненко

Адреса редакційної колегії: Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», вул. Золочівська, 8-А, м. Харків, 61117.

Тел: +38 (057) 372-20-01, e-mail: zbirnyk_nscfsi@hniise.gov.ua

Судово-експертна діяльність як складова боротьби із протидією правосуддю

Елла Сімакова-Єфремян *

* Д-ка юрид. наук, професорка, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8246-7688>, e-mail: simakova@hniise.gov.ua

DOI: 10.32353/khrife.1.2025.01 УДК 343.98

Надійшло 25.03.2025 / Прийнято до друку 26.03.2025 /

Доступно онлайн 31.03.2025

Судова експертиза та криміналістика відіграють важливу роль у забезпеченні правосуддя, сприяючи утвердженню об'єктивної істини у кримінальних провадженнях. Водночас сучасні реалії свідчать про ускладнення злочинної діяльності, зокрема про активну протидію розслідуванню суб'єктів правопорушень. Протидія розслідуванню охоплює широкий спектр протиправних діянь — від знищення доказів до впливу на свідків і слідчих, вона стала системним явищем, яке потребує глибокого наукового осмислення та розроблення ефективних методів її нейтралізації. Актуальність цієї проблематики зумовлена стрімким зростанням рівня злочинності, її транснаціональним характером і вдосконаленням способів приховування злочинів, що ускладнює роботу правоохоронних органів із їх розслідування та розкриття.

У цих умовах криміналістика як наука, що вивчає закономірності механізмів учинення злочинів і способи їх розкриття, має адаптуватися до нових викликів. Протидія розслідуванню дедалі частіше набуває форм, які потребують не лише практичних, а й теоретичних підходів до її подолання. Наприклад, застосування корупційних механізмів, маніпулювання доказами або створення штучних перешкод слідству свідчать про необхідність виокремити явище протидії розслідуванню злочину як самостійний об'єкт криміналістичного дослідження. Водночас суперечливість термінологічного

апарату й відсутність єдиної концепції із цього питання ускладнюють систематизування знань у цій сфері.

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» активно долучається до дослідження порушеної проблеми, пропонуючи нові підходи до формування криміналістичного вчення про протидію розслідуванню. Розроблення фундаментальних засад такого вчення сприятиме не лише вдосконаленню методик розслідування, а й підвищенню ефективності правозастосовної практики в умовах сучасних загроз.

Станом на сьогодні збірник наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» індексовано в *Google Scholar* і міжнародних наукометричних базах: *Academic Scientific Journals Indexing*, *Bielefeld Academic Search Engine (BASE)*, *Central and Eastern European Online Library (CEEOL)*, *CORE*, *Crossref*, *Directory of Open Access Journals (DOAJ)*, *Directory of Open Access Scholarly Resources (ROAD)*, *ERIH PLUS*, *Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)*, *Europub*, *Index Copernicus International*, *MIAR*, *RefSeek*, *Research-Bib*, *Ulrich's*, *WorldCat*, а також розміщено в Реєстрі наукових видань України й на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI. Електронні версії збірника розміщено в мережі «Інтернет» на платформах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін., що сприяє обміну науковими напрацюваннями між авторами видання й ученими всього світу.

Наукові праці цього випуску «Теорії та практики судової експертизи і криміналістики» об'єднано у дві групи — дослідницькі роботи (*Research Papers*) та наукові нотатки (*Case Notes*).

Рубрику дослідницьких робіт відкриває стаття «Допустимість у кримінальному провадженні доказів, отриманих за участі спеціаліста» доктора філософії у галузі права **Юрія Чечіля**, докторки юридичних наук, доцентки **Вікторії Білої** та кандидата юридичних наук **Станіслава Шептуховського** (усі з України). Автори глибоко аналізують умови, за яких докази, здобуті із залученням спеціаліста, можна визнати недопустимими. Розглянуто правовий статус спеціаліста, імперативний характер його залучення, що може суперечити принципу добровільності праці. Особливу увагу приділено оплатному характеру роботи спеціаліста й потенційним колізіям з антикорупційним законодавством (заборона іншої оплачуваної діяльності для держслужбовців) і трудовим правом (заборона примусової праці, проблема нерівної оплати за рівну працю). Науковці аналізують нещодавні зміни до Кримінального процесуального кодексу України (ст. 71 і 214), що розширили повноваження спеціалістів, але водночас запровадили обмеження, зокрема щодо залучення іноземних фахівців лише у справах про зброю масового знищення. Дослідники наголошують на ризиках порушення прав людини й аргументують необхідність системного перегляду інституту спеціаліста у кримінальному провадженні.

У наступній статті докторки юридичних наук і професорки **Ірина Петрова** та **Ганна Сніцина** (обидві з України) висвітлюють критичну важливість об'єктивного оцінювання професійного рівня працівників судово-експертних установ як ключового інструмента кадрового менеджменту для підвищення ефективності їхньої діяльності. Авторки докладно аналізують різні методи збирання інформації для оцінювання, включно з вивченням документів, спо-

стереженням і різними типами співбесід (біографічними, ситуаційними, критеріальними). Розглянуто основні завдання та цілі оцінювання (інформативну, мотиваційну, адміністративну), а також фундаментальні принципи його проведення: гласність, демократизм, об'єктивність, системність, результативність. Науковиці зауважують про відсутність універсальної методики й необхідність розроблення індивідуальних програм оцінювання, адаптованих до специфіки кожної установи. Виокремлено та схарактеризовано ключові компетентності, що підлягають оцінюванню (професійність, якість роботи, стресостійкість, ініціативність, командна робота, прагнення до розвитку), і наголошено на значенні зворотного зв'язку та впровадження автоматизованих систем для підвищення ефективності й об'єктивності оцінювання.

Стаття «Особливості обставин, що підлягають установленню під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із утручанням у діяльність представників органів державної влади» кандидата юридичних наук, докторанта **Володимира Попова** (Україна) окреслює специфіку предмета доказування, тобто обставин, які необхідно з'ясувати під час розслідування специфічної групи кримінальних правопорушень. Автор аналізує кримінально-правові склади таких діянь, передбачених Кримінальним кодексом України, визначає коло потерпілих, специфіку об'єктивної та суб'єктивної сторін злочинів. Науковець пропонує об'єднати обставини, що підлягають з'ясуванню, у три основні групи: 1) ті, що характеризують механізм кримінального правопорушення (спосіб, обстановка, особа потерпілого, наслідки); 2) ті, що стосуються суб'єктивних характеристик особи правопорушника (форма вини, мета,

мотиви, обставини, що впливають на відповідальність); 3) інші обставини (процесуальні витрати, причини й умови вчинення тощо).

Кандидат юридичних наук, докторант **Микола Коломойцев** (Україна) дослідив складні питання правового статусу адвоката, який надає правничу допомогу свідкові у кримінальному провадженні. Науковець наголошує на нормативній невизначеності цього статусу в національному Кримінальному процесуальному кодексі порівняно зі статусами захисника або представника потерпілого, що спричиняє теоретичні дискусії та практичні проблеми. Автор аналізує різні наукові думки щодо виду адвокатської діяльності, здійснюваної таким правником (захист, представництво або інший вид правничої допомоги), і обсягу його повноважень, та обґрунтовує позицію, що адвокат свідка не набуває похідного від свідка процесуального статусу та всіх його прав автоматично: його ключова функція — забезпечити реалізацію прав і законних інтересів свідка й запобігти порушенням його прав, тиску на нього або самовикриттю. Дослідник розглядає конкретні права адвоката, передбачені в нормативних документах, і вважає доцільним законодавчо закріпити статус адвоката свідка, однак критично оцінює ідею введення окремої фігури «правничого консультанта свідка» як такої, що сьогодні суперечить конституційним положенням про суб'єктів надання правничої допомоги.

У статті кандидата юридичних наук, докторанта **Віталія Усатого** (Україна) «Форми застосування спеціальних знань у розслідуванні господарських кримінальних правопорушень: можливість виокремлення непроцесуальної форми» обґрунтовано теоретичну та практичну доцільність виокремлення

непроцесуальних форм застосування спеціальних знань поряд із процесуальними під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Автор зауважує, що доказове значення мають лише результати процесуальних форм (експертиза, участь спеціаліста у слідчих діях, висновки спеціаліста у провадженнях щодо кримінальних проступків), і водночас доводить важливість непроцесуальних форм (консультації фахівців, довідки, попередні дослідження об'єктів, перевірки за криміналістичними обліками, опитування із застосуванням поліграфа). Науковець наголошує: хоча результати цих форм не можуть бути самостійними доказами або підґрунтям для них (щоб уникнути визнання доказів недопустимими), вони мають суттєве орієнтувальне значення для висунення та перевірки слідчих версій, планування розслідування, визначення доцільності призначення експертиз, особливо у складних господарських справах, де розуміння специфіки фінансових операцій потребує фахових консультацій.

У статті «Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою» кандидата юридичних наук, докторанта **Юрія Ковальова** (Україна) розроблено криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою. Автор аналізує різні підходи до класифікації злочинів, зокрема кримінально-правові та криміналістичні критерії, та обґрунтовує необхідність одночасного їх урахування. Основними класифікаційними критеріями науковець називає спосіб реалізації злочинного умислу контрабандистів та особливості предмета контрабанди, а також розглядає можливість поширення та перебування предметів контрабанди у вільному обігу. Додатковими критері-

ями дослідник вважає час, обстановку, місце вчинення, застосовані знаряддя та засоби, а також характеристики особи контрабандиста.

Кандидат юридичних наук, докторант **Євген Сун** (Україна) у статті «Елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками правосуддя» наголошує на значенні криміналістичної характеристики як інформаційного підґрунтя методики розслідування злочинів, скоєних професійними учасниками правосуддя (суддями, прокурорами, слідчими, дізнавачами). Науковець підкреслює, що розроблення такої характеристики є нагальним завданням через недостатню вивченість цих злочинів у криміналістиці. Автор обґрунтовує ключові елементи структури криміналістичної характеристики й особливості механізму злочинної діяльності в цій сфері (спосіб та обстановку скоєння, особу злочинця, знаряддя та засоби вчинення, а також типові сліди). Дослідник зауважує, що такі елементи, як особа потерпілого та предмет посягання, мають факультативний характер, оскільки не всі злочини цієї групи безпосередньо посягають на конкретну особу або матеріальний об'єкт.

У статті «Протидія розслідуванню як змістовний компонент предмета криміналістики» кандидата юридичних наук, докторанта **Олександра Таркана** (Україна) досліджено явище протидії розслідуванню в контексті формування окремого криміналістичного вчення про таку протидію та її нейтралізацію. Науковець обґрунтовує потребу в розширенні системи криміналістичних учень і теорій з урахуванням післякримінальної діяльності суб'єктів кримінальних правопорушень. Дослідник наголошує на актуальності виокремлення криміналістичного вчення про проти-

дію розслідуванню з боку злочинців і потребу в нейтралізації такої протидії. Автор окреслює перспективи подальших досліджень, які передбачають розроблення, удосконалення й верифікацію ключових положень учення про протидію розслідуванню та її нейтралізацію (із урахуванням запитів і проблем правозастосовної діяльності).

Кандидат педагогічних наук, доцент, докторант **Олександр Євсюков** (Україна) присвятив наукову працю «Взаємозв'язок принципів судово-експертної діяльності та психологічної науки із завданнями судово-психологічних експертних досліджень» теоретико-правовому аналізу фундаментальних принципів судово-експертної діяльності, закріплених у Законі України «Про судову експертизу» (законність, незалежність, об'єктивність, повнота), та основних принципів психологічної науки (детермінізм, відображення, єдність психіки й діяльності, розвиток, системність). Автор обґрунтовує необхідність доповнення законодавства принципом верховенства права. Науковець докладно аналізує аспекти реалізації виокремлених принципів і на підставі інтегрованого підходу пропонує систему принципів саме для судово-психологічних експертних досліджень, що синтезує засади судово-експертної діяльності та психології, доповнюючи їх принципом професійної етики експерта-психолога.

Статтю «Огляд, пов'язаний з ексгумацією трупів тварин: теоретичні, правові й організаційні засади» доктора ветеринарних наук, професора **Івана Яценка** (Україна) присвячено комплексному аналізу проблемних питань і розробленню засад проведення ексгумації трупів тварин як слідчої (розшукової) дії. Автор наголошує на відсутності належного правового регламентування цієї процедури в чинній законодавчій

базі України, що спричиняє ризики для допустимості доказів у справах про жорстоке поводження з тваринами та ін. Дослідник пропонує авторське визначення поняття «ексгумація трупів тварин», окреслює об'єкти ексгумації (цілі трупи, рештки, плоди), фактичні підстави для проведення (необхідність нових досліджень, підозра на насильницьку смерть, суперечливі дані експертиз тощо). Науковець виокремлює стадії алгоритму проведення огляду, пов'язаного з ексгумацією, і докладно описує їхній зміст: від винесення постанови та визначення учасників (слідчий, прокурор, спеціаліст ветмедицини, поняті, фахівці Держпродспоживслужби) до технічного вилучення трупа, його огляду на місці, відбору зразків, складання протоколу, транспортування до експертної установи й подальшого поховання або кремації, а також пропонує доповнити вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство новою статтею, яка регламентувала б цю процедуру.

Наукові нотатки відкриває наукова праця **Романа Піднебенного** (США) «Порівняльний аналіз методів зламу смартзамків і їхньої криміналістичної експертизи в Україні та США», у якій розглянуто специфіку ринків смартзамків в обох країнах (популярні бренди, поширені методи автентифікації) і висвітлено основні методи зламу (від цифрових атак до традиційних механічних зламів). Дослідник окреслює проблеми криміналістичної експертизи зламу смартзамків в Україні, пов'язані із застарілим програмним забезпеченням і перебоями в електропостачанні, браком експертів із цифрової безпеки, відсутністю уніфікованих методик аналізу цифрових доказів, обмеженням доступом до спеціалізованого обладнання та недосконалістю законодавчої бази щодо електронних доказів.

Статтю «Електромагнітна зброя: судово-медична й балістична експертизи рейкотрона та гармати Гаусса» **Горкем Ардакана Тана** (Туреччина) присвячено дослідженню криміналістичних і балістичних аспектів новітніх видів зброї — електромагнітних, які послуговуються електромагнітними полями для прискорення снарядів до надвисоких швидкостей, що зумовлює їхню відмінність від традиційної вогнепальної зброї. Ключовою проблемою для криміналістики в експертизі таких видів зброї науковець називає відсутність типових слідів пострілу (хімічних залишків порошу, гільз). Автор аналізує технічні й фізичні властивості електромагнітної зброї, завдані нею ушкодження, методи її дослідження, а також потребу в змінах відповідних міжнародних і національних нормотворчих актів з питань поширення та дослідження цієї і подібної до неї зброї.

Анатолій Пугачов, Валерій Супрун і Руслан Нізамі огли Гусейнов (усі троє з України) у науковій праці комплексно аналізують причини виникнення пожеж у сучасних автотранспортних засобах і методики їх експертного дослідження. Автори зауважують високу пожежну небезпеку автотранспортних засобів через наявність у них значної кількості горючих матеріалів (пальне, мастила, пластик, гума, текстиль) і потенційних джерел запалювання (електрообладнання, система випуску відпрацьованих газів, елементи, що нагріваються від тертя), наводять статистичні дані про пожежі на транспорті та основні їх причини, поміж яких домінують несправності електромережі й паливної системи. Дослідники ретельно проаналізували механізми виникнення пожеж: коротке замикання, перегрів провідників, витік пального або інших рідин (антифризу, оливи) на розпечені деталі двигуна (колектор,

турбокомпресор), іскри під час дорожньо-транспортної пригоди, необережне поводження з вогнем під час ремонту. Особливу увагу науковці приділили диференціюванню ознак умисного підпалу (із застосуванням легкозаймистих рідин-інтенсифікаторів горіння) і пожеж, спричинених технічними несправностями. Наведено алгоритм огляду місця пожежі, методику визначення осередку загоряння за ступенем термічних пошкоджень різних зон (моторний відсік, салон, багажник), аналіз стану скління, електропроводки та ін. Окремо висвітлено специфічні ризики й особливості горіння літій-іонних акумуляторів в електромобілях і гібридах.

У статті «Складові саморобного запального приладу» **Михайла Кузьменка** (Україна) зауважено про відсутність чіткого визначення та опису складових саморобних запальних приладів у чинних методиках і довідковій літературі, що ускладнює проведення судових пожежно-технічних експертиз, зокрема визначення конкретного джерела запалювання, що призводить до ймовірних висновків або неможливості з'ясувати причину пожежі. Актуальність проблеми посилюється збільшенням випадків застосування саморобних запальних приладів в умовах воєнного стану. Автор диференціює складові таких пристроїв на основні (горюча речовина, прилад для займання) і додаткові (корпус, елементи живлення, вимикачі, датчики тощо), докладно розглядає типи горючих речовин (легкозаймисті рідини, піротехнічні склади) і пристрої для займання (механічні, електричні, хімічні, включно з годинниковими механізмами, мобільними телефонами) та зауважує, що визначення будови, взаємозв'язку і принципу дії цих елементів сприятиме розробленню методик їх дослідження та ефективні-

шому розкриттю злочинів, пов'язаних із підпалами.

В останньому розділі 38-го випуску наукового часопису «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» традиційно йдеться про знакові наукові події трьох перших місяців року. Редколегія підкреслює важливість участі науковців у всеукраїнських і міжнародних форумах, що, попри війну, свідчать про незламність української науки.

Щиро дякуємо авторам за їхній внесок, а також усім причетним до підготовки цього наукового видання! Запрошуємо до подальшої співпраці науковців і практиків із різних інституцій. Гарантуємо підтримку й розвиток наукового діалога. Переконані, що об'єднання зусиль є запорукою подальших наукових звершень!

Разом до Перемоги!
Слава Україні!

Сімакова-Єфремян, Е. (2025). Судово-експертна діяльність як складова боротьби із протидією правосуддю. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (38). С. 5—11. DOI: 10.32353/khrife.1.2025.01.

Допустимість у кримінальному провадженні доказів, отриманих за участі спеціаліста

Юрій Чечіль *^a, Вікторія Біла **^b, Станіслав Шептуховський ***^c

* Д-р філос. у галузі права, Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4117-6737>, e-mail: nauka_ict@ssu.gov.ua

** Д-ка юрид. наук, доц., Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8201-219X>, e-mail: nauka_ict@ssu.gov.ua

*** Канд. юрид. наук, Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0087-1868>, e-mail: sci_fight@ukr.net

^a Написання оригінального рукопису, валідація.

^b Написання оригінального рукопису, адміністрування проекту, нагляд.

^c Написання оригінального рукопису, методологія.

DOI: [10.32353/khrife.1.2025.02](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2025.02) УДК 343.1:343.98

Надійшло 07.02.2025 / Рецензовано 10.02.2025 / Прийнято до друку 26.03.2025 /
Доступно онлайн 31.03.2025

Сторони кримінального провадження збирають і перевіряють докази із застосуванням, зокрема, спеціальних знань та навичок спеціаліста, залученого до проведення відповідних процесуальних дій. Спеціалістом завжди є фізична особа, яка має права та свободи, наслідком порушення яких може стати втрата доказом ознаки допустимості. Змагальність у кримінальному провадженні зумовлює спрямованість зусиль на пошук вразливості доказів протилежної сторони. Мета цієї статті — виявити умови, за яких надані спеціалістом докази здатні зумовити питання про допустимість їх застосування у кримінальному провадженні. Досягнення такої мети потребує сукупного застосування низки наукових методів, включно із догматичним, герменевтичним і порівняльно-правовим. У законодавстві допоміжну роль спеціаліста окреслено доволі чітко: це виконання оплачуваних робіт, відмовитися від яких не можна, якщо залучення здійснено за рішенням суду, слідчого судді, слідчого або прокурора. Водночас відсутність трудового

договору, соціального й загальнообов'язкового страхування, обліку трудового стажу тощо такого спеціаліста погано узгоджується із засадами соціального захисту в Україні. Оплатний характер утворює юридичну дилему в разі заборони представникам певних професій здійснювати, окрім основної роботи, іншу оплачувану діяльність. Законодавство не забезпечує рівної оплати за рівну працю спеціалістів. Нещодавні зусилля законодавця розширити коло випадків залучення спеціаліста до кримінального провадження призвели до необхідності розрізняти їх за належністю до іноземної держави або міжнародної організації, за фахом і видами виконуваних робіт. Наведені правові умови стосуються сфери прав людини, і їх не можна ігнорувати. Наявний стан унормування залучення спеціаліста у кримінальному провадженні підвищує ризик порушення цих прав стороною, що вдається до такого залучення, насамперед — стороною обвинувачення. Можливі ситуативні рішення — незалучення публічних службовців або обмеження кола залучених спеціалістів винятково працівниками державних спеціалізованих установ, прийняття ризику визнання доказів недопустимими, зміна урядового акта про оплату праці спеціалістів із запровадженням як основного критерію складності (наукомісткості, безпечності, гігієнічності тощо) робіт (а не за рівнем заробітної плати за основним місцем роботи спеціаліста) і/або залучення винятково осіб із рівним рівнем оплати праці тощо — є половинчастими й лише підкреслюють доцільність системного перегляду інституту спеціаліста у кримінальному провадженні.

Ключові слова: примусова праця; інша оплачувана діяльність; залучення спеціаліста; допустимість доказу.

Постановка наукової проблеми

Спеціаліст є учасником процесуальних кримінальних правовідносин. На відміну від сторін кримінального провадження така участь не є наслідком його поведінки й не зумовлена кримінально протиправним посяганням на його права або інтереси. Не є він і учасником таких правовідносин з огляду на свої професійні обов'язки (на противагу слідчому, судді, секретареві судового засідання). Спеціаліста ситуативно залучає уповноважена особа тому, що він має спеціальні знання та навички. Утім, процесуальний

результат такого залучення зумовлено не лише ефективністю виконуваних спеціалістом робіт із забезпечення потреб суду, прокурора, слідчого або слідчого судді. За певних формальних обставин і в разі залучення деяких категорій осіб участь спеціаліста у процесуальних діях може стати підставою для визнання доказів недопустимими, а процесуальних дій — незаконними. Ключовими чинниками такого ризику є недобровільність залучення, оплатний характер робіт, обмеженість повноважень спеціаліста та суб'єктів, які виконують свою процесуальну роль із його допомогою. Законодавство,

яке слід брати до уваги під час залучення спеціаліста у кримінальному провадженні, не містить явних і нездоланних колізій, натомість має низку особливостей, винятків із загального правила, неврахування яких провокує у практичній діяльності згаданий вище ризик.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Розгляду проблеми допустимості доказів у кримінальному провадженні, отриманих завдяки залученню спеціаліста, суттєво сприяють наукові напрацювання з окремих аспектів порушеного питання. Процесуальні аспекти залучення спеціаліста до кримінального провадження дослідили, зокрема, Н. Рогатинська та Ю. Підгородецька (переваги залучення спеціаліста)¹; Є. Демі-

дова (особливості допиту спеціаліста)²; О. Кувшинов³, Є. Компанець⁴ (доказові властивості висновку спеціаліста). Науково-теоретичне підґрунтя нашого дослідження також склали праці фахівців у сфері міжнародного та трудового права: О. Войтенка (зауважив відмінності між обов'язковою та примусовою працею, спираючись на доробок В. Жернакова й О. Процевського)⁵, Т. Парпан (розвинула ідеї О. Стасів, С. Пласкач, О. Старчук, А. Орлеана й окреслила міжнародно-правові зобов'язання України зі скасування примусової праці)⁶, Л. Вакарюк (узагальнила відповідну практику Європейського суду з прав людини, далі — ЄСПЛ)⁷. Виявленню у законодавчих актах елементів примусу до праці присвятив наукові розвідки В. Єрьоменко⁸, про вразливі до такого примусу категорії осіб ідеться у публікаціях

- 1 Рогатинська Н., Підгородецька Ю. Процесуальний статус спеціаліста в кримінальному провадженні. *Наукові записки. Серія: Право*. 2022. Вип. 12. С. 147—151. DOI: [10.36550/2522-9230-2022-12-147-151](https://doi.org/10.36550/2522-9230-2022-12-147-151) (дата звернення: 04.02.2025).
- 2 Демидова Є. Є. Тактичні прийоми допиту спеціаліста в кримінальному процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 4. Т. 2. С. 86—89. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14124/1/Demydova_86-89.pdf (дата звернення: 04.02.2025).
- 3 Кувшинов О. Д. Отримання висновку спеціаліста як процесуальна форма використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 2 (106). Ч. 2. С. 93—106. DOI: [10.33766/2786-9156.106.2.93-106](https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.93-106) (дата звернення: 04.02.2025).
- 4 Компанець Є. М. Висновок спеціаліста як передумова доказування порушення прав інтелектуальної власності у кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 318—323. DOI: [10.36695/2219-5521.2.2020.60](https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.60) (дата звернення: 04.02.2025).
- 5 Войтенко О. О. Заборона примусової праці в трудовому законодавстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 114—116. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/31.pdf (дата звернення: 06.01.2025).
- 6 Парпан Т. Конституційна заборона примусової праці в Україні. *Український часопис конституційного права*. 2022. № 1. С. 55—64. DOI: [10.30970/jcl.1.2022.5](https://doi.org/10.30970/jcl.1.2022.5) (дата звернення: 06.01.2025).
- 7 Вакарюк Л. В. Правові позиції ЄСПЛ щодо розуміння заборони примусової праці як стандарту захисту трудових прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 316—320. DOI: [10.32782/2524-0374/2023-4/76](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/76) (дата звернення: 06.01.2025).
- 8 Єрьоменко В. В. Сфера застосування поняття примусова праця. *Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства* : мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 05—07.06.2014). Суми, 2014. С. 152—154. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9456/1/Eremenko_152-154.pdf (дата звернення: 06.01.2025).

Н. Гладкої та О. Яковця⁹, Т. Луцького та І. Газдайки-Василишин¹⁰. У науці також опрацьовано тематику процесуального примусу¹¹ і правових ефектів заборони на зайняття, окрім основної роботи, іншою оплачуваною діяльністю деякими категоріями осіб¹².

Мета статті

Виявити умови, за яких надані залученим спеціалістом докази здатні зумовити постановку питання про допустимість їх застосування у кримінальному провадженні.

Методи дослідження

Застосовано низку наукових методів, включно з догматичним, герменевтичним, порівняльно-правовим, екстраполяцією та аналогією.

Викладення основного матеріалу дослідження

Залучення до кримінального провадження спеціаліста, тобто особи, яка

має спеціальні знання та навички (абз. 1 ч. 1 ст. 71 Кримінального процесуального кодексу України¹³, далі — КПК), сприяє швидкому й повному розслідуванню та судовому розгляду. Застосування цих знань є складовою збирання і перевірки доказів. Вимоги до допустимості доказів є суворими.

Саме тому предметом доволі докладного унормування став, поміж іншим, порядок застосування (зادля одержання та перевірки доказів) згаданих вище знань і навичок. КПК передбачає права й обов'язки спеціалістів, визначає зміст виконуваної ними роботи, випадки, у яких спеціаліст надає докази самостійно, а також умови, за яких він є другим учасником процесуальної дії. Водночас аналіз відповідних норм КПК та їх співставлення із приписами інших законів і міжнародних договорів України змушує разом із перевагами від залучення спеціаліста брати до уваги правову природу його участі в більш широкому розумінні, аніж це впливає із самих лише норм КПК. Імперативність рішення про його залучення не має юридичної переваги перед приматом

9 Гладка Н. М., Яковець О. В. Законодавчі гарантії заборони та ризики залучення українців до примусової праці. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 314—317. DOI: 10.24144/2788-6018.2024.02.54 (дата звернення: 06.01.2025).

10 Луцький Т. М., Газдайка-Василишин І. Б. Протидія торгівлі людьми: історія та сучасність. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2023. № 1. С. 42—48. DOI: 10.32782/2311-8040/2023-1-6 (дата звернення: 06.01.2025).

11 Андрушко О. Примус у кримінальному процесі: питання денотації і конотації. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 215—220. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/4/37.pdf> (дата звернення: 06.01.2025); Грицак Х. М. Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом як захід забезпечення кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2019. 247 с. URL: <https://pnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1797/dismukanov-2.pdf> (дата звернення: 06.01.2025).

12 Пастух І. Д. Службове сумісництво поліцейських. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (15). С. 283—295. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/b985c366-e7fa-4f39-978b-9d82d09ec972/content> (дата звернення: 06.01.2025); Благодарний А. М. Обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, які пов'язані із конфліктом інтересів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 238—241. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-7/54 (дата звернення: 06.01.2025).

13 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

прав людини, обумовлених Конституцією України¹⁴. Участь у процесуальних діях деяких категорій спеціалістів може негативно вплинути на допустимість одержаних доказів. Процесуальними ризиками у кримінальному провадженні супроводжується і запрошення спеціаліста до дій, правила здійснення яких чітко не обумовлюють цього залучення.

Види процесуальних дій за участю спеціаліста є обмеженими

Однією з нещодавніх новацій у КПК стало розширення повноважень спеціалістів¹⁵. У пояснювальній записці до відповідної законодавчої ініціативи зміни обґрунтовано необхідністю подолання таких проблем: тривалі строки проведення досудового розслідування; повільне прийняття процесуальних рішень; завантаженість експертних установ; відсутність достатньої кількості експертів, які проводять судово-медичні, імунологічні, цитологічні, генетичні, будівельно-технічні, балістичні, вибухотехнічні експертизи¹⁶. Пропоновані зміни мають посприяти досудовому розслідуванню кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку¹⁷. Загалом уточнення норм, які стосуються спеціалістів

у кримінальному провадженні, безпосередньо зачіпають питання збирання та перевірки доказів, як-от:

- до документів як одного із джерел доказів у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 84 КПК) належать «довідки, висновки та інші документи спеціалістів» (п. 5 ч. 2 ст. 99 КПК)¹⁸;
- отримання довідки, висновку спеціаліста може відбуватися в межах огляду місця події на стадії здійснення досудового розслідування — у «невідкладних випадках» (ч. 3 ст. 214 КПК)¹⁹ до внесення відомостей у Єдиний реєстр досудових розслідувань (далі — ЄРДР).

На відміну від висновку експерта, який є самостійним видом джерел доказів, висновок, довідка та інші документи спеціаліста належать до такого виду джерел доказів, як *документ* [Тут і далі виділено нами.— Авт.].

Як зазначено вище, з огляду на новації (зміни до ч. 3 ст. 214 КПК), такий доказ можна отримати на етапі досудового розслідування, яке проводять до внесення відомостей у ЄРДР²⁰. Тож усі подальші докази у кримінальному провадженні найчастіше будуть так чи інакше похідними від первинного до-

14 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

15 Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні : Закон України від 09.10.2024 р. № 4009-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4009-20#n19> (дата звернення: 06.01.2025).

16 Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України з метою оптимізації залучення спеціалістів під час досудового розслідування від 20.09.2023 р. № 10075. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42822> (дата звернення: 24.01.2025).

17 Там само.

18 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

19 Там само.

20 Там само.

казу у вигляді складеного із залученням спеціаліста протоколу огляду місця події або наданої, знову ж спеціалістом, довідки (висновку). Зазначене змушує розглядати питання про допустимість, законність одержання такого доказу із усією прискіпливістю.

Оскільки огляд (місцевості, приміщення тощо — ч. 1 ст. 237 КПК) є слідчою (розшуковою) дією, за його результатами обов'язково складають протокол (зокрема, за наявності заяв осіб, у присутності яких здійснюються огляд — ч. 4 ст. 237 КПК)²¹. Протоколи процесуальних дій, додатки до них, а також носії інформації, на яких зафіксовано процесуальні дії, належать до *документів* (п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК), як і «*матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані)*» (п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК); названі категорії документів відокремлено від решти — *згаданих довідок, висновків та інших документів спеціалістів* (п. 5 ч. 2 ст. 99 КПК)²². Участь спеціаліста може полягати у створенні ним *документів*, а також у *допомозі* під час учинення процесуальних дій, які забезпечують одержання доказів, насамперед речових та у вигляді інших документів, зокрема протоколів у частині додатків, які містять пояснення залучених до такої дії спеціалістів (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК), спеціально виготовлених копій, зразків об'єктів, речей і документів, а також фототаблиць, схем, зліпків, носіїв комп'ютерних даних та інших матеріалів, які пояснюють зміст протоколу (п. 1 і 4 ч. 2

ст. 105 КПК), адже спеціаліст «*може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду*» (ч. 2 ст. 71 КПК)²³.

Самостійним процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні є висновки експерта. Водночас цей вид доказів можна одержати за участі спеціаліста. Так, експерт має право заявляти клопотання про надання додаткових *матеріалів і зразків* (п. 2 ч. 3 ст. 69 КПК), однак він не має права за власною ініціативою збирати *матеріали* для проведення експертизи (ч. 4 ст. 69 КПК)²⁴. Опис отриманих *матеріалів* експерт наводить у висновку (п. 5 ч. 1 ст. 102 КПК)²⁵. Хоча «матеріали» і «зразки» не є тотожними, експертів, напевно, заборонено самотужки збирати і зразки; вочевидь, отримані зразки також слід описати у висновку експерта. Якщо проведення експертизи доручено судом, саме суд або за його дорученням залучений спеціаліст відбирає *зразки* для її проведення (ч. 1 ст. 245 КПК)²⁶. Висновок експерта не може ґрунтуватися на доказах, визнаних судом недопустимими (ч. 5 ст. 101 КПК)²⁷. Тож надані згідно з його клопотанням додаткові зразки (зокрема, відібрані спеціалістом) мають задовольняти критеріям допустимості.

До доказів, які одержують із залученням спеціаліста, належать також виготовлені слідчим, прокурором дублікати

21 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

22 Там само.

23 Там само.

24 Там само.

25 Там само.

26 Там само.

27 Там само.

документа та копії інформації, зокрема комп'ютерних даних, що їх містять інформаційні (автоматизовані), електронні комунікаційні, інформаційно-комунікаційні й комп'ютерні системи та їхні невід'ємні складові (ч. 4 ст. 99 КПК)²⁸.

Отже, діяльність спеціаліста у кримінальному провадженні забезпечує одержання речових доказів і документів (складених як самим спеціалістом, так і за результатом проведення процесуальних дій, до яких його залучено), а також висновку експерта.

Можливість залучення (участі) спеціаліста передбачена порядками проведення низки процесуальних дій (абз. 4 і 5 ч. 2 ст. 168, ч. 8 ст. 228, ч. 1 ст. 236, ч. 3 і 7 ст. 237, ч. 2 ст. 240, ч. 2 ст. 241, ч. 1 ст. 245, ч. 2 і 5 ст. 245-1 КПК), а його участь є прийнятною під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 1 ст. 262, ч. 1 і 3 ст. 266 КПК)²⁹, що спонукає замислитися про певний обмежувальний ефект. Отже, у КПК загальні положення про процесуальний статус спеціаліста (ч. 2 ст. 71 КПК) доповнено спеціальними приписами про порядок проведення конкретних процесуальних дій із його залученням (участю)³⁰. Ці спеціальні приписи виключають можливість суперечки щодо законності залучення або участі спеціаліста у цих діях. Проте решта норм щодо процесуальних дій відповідних «гарантій» не містять. Права сторони обвинувачення (яка складається винятково з органів держави та їхніх посадових осіб) не

підлягають розширеному тлумаченню (ч. 2 ст. 19 Конституції України)³¹, тому тут слід керуватися принципом «якщо в законі чогось немає, слід вважати, що це навмисно» (з лат. *Casus omissus pro omissio habendus est* — пропущений випадок слід вважати пропущеним навмисно)³². Саме тому у згаданий решті процесуальних дій залучення спеціаліста навряд чи є допустимим. Інакше кажучи, залучення, застосування, запрошення, участь спеціаліста можна вважати здійсненими на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією й законами України, тільки тоді, коли право на таке залучення безпосередньо обумовлено нормою про порядок проведення слідчої (розшукової), негласної слідчої (розшукової), іншої процесуальної дії. Там, де відповідне уточнення відсутнє, повноваження із залучення спеціаліста можуть стати предметом суперечки. Так, спеціаліст бере участь у дослідженні інформації, уже отриманої завдяки застосуванню технічних засобів (ч. 1 і 3 ст. 266 КПК), але не у її негласному отриманні цими самими засобами; в отриманні зразків для експертизи (ч. 1 ст. 245 КПК) — але не в негласному отриманні зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК); в обшуку (житла або іншого володіння особи — ч. 1 ст. 236 КПК) або огляді (місцевості, приміщення, речей тощо — ч. 1 ст. 237 КПК), але не в огляді трупа та його ексгумації (ст. 238, 239 КПК) і не в обстеженні пуб-

28 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

29 Там само.

30 Там само.

31 Конституція України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

32 Кунянський С. Чому практика Верховного Суду України не є обов'язковою / Право без води і бруду : блог. 2019. URL: <https://kuniansky.com.ua/all/omitted-case-canon/> (дата звернення: 27.01.2025).

лічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи (ч. 1 ст. 267 КПК); у слідчому експерименті (ст. 240), але не у спеціальному слідчому експерименті (п. 3 ч. 1, ч. 5 ст. 271 КПК)³³. Відсутня чітка підстава залучення спеціаліста до деяких негласних слідчих розшукових дій, характер яких потребує від суб'єкта їх проведення застосування як спеціальних знань, так і навичок: установлення місцезнаходження радіообладнання (ст. 268 КПК), моніторингу банківських рахунків (ст. 269-1 КПК) або спеціального виготовлення речей і документів, створення та використання спеціально утворених підприємств, установ, організацій (ст. 273 КПК) тощо³⁴.

Спеціаліст може надавати документи лише з певних питань

Надмірна визначеність звужує не тільки розглянуті вище види процесуальних дій, а й тематику висновку або довідки спеціаліста. З огляду на змінену ч. 2 ст. 71 КПК³⁵ таке надання має чіткі документальні форми: *висновки* у досудовому розслідуванні щодо кримінальних проступків; *висновки або довідки* щодо ідентифікації особи, зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, слідів вибуху або пострілу, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, сильнодіючих лікарських засобів; *довідки* щодо зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінознімання, відеозапису,

або засобів фото-, кінознімання, відеозапису.

Окрім того, уточнення (а отже — обмеження) застосовано до іноземних спеціалістів: «У разі **необхідності** та за наявності **підстав** може бути **залучено** з іноземної держави, міжнародної організації як спеціаліста фахівця у галузі хімічної, біологічної, радіаційної, ядерної чи **іншої зброї**» (новий абз. 2 ч. 1 ст. 71 КПК)³⁶. Якщо до внесених змін спеціалістів не поділяли на іноземних і національних, тепер такий поділ з'явився, одночасно із неможливістю залучення іноземних фахівців із інших, окрім названих галузей. До того ж наведена конструкція пов'язує залучення такого фахівця сукупною умовою *необхідності* та *підстав*, хоча в загальному порядку залучення спеціаліста таких умов навіть не згадано, що здається техніко-юридичним недоліком спеціального припису. Недосконалим у цій конструкції здається також перелік *видів зброї*. Він, з одного боку, казуальний, з іншого — відкритий. Згадані види зброї — ядерна, хімічна тощо — не збігаються із диспозиціями статей Особливої частини Кримінального кодексу України (далі — *КК*): зброя масового знищення (ст. 209-1, 439 і 440), вибухова (п. 2 примітки до ст. 260), військова (примітка до ст. 402), а також радіоактивні матеріали (ст. 262 та 265), бойові речовини (ст. 410), радіоактивні, хімічні, біологічні тощо матеріали, речовини, предмети (ст. 261)³⁷. Окрім належних до *іншої зброї* — вогнепальної (ст. 201, примітка до ст. 258-4, п. 2

33 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

34 Там само.

35 Про внесення змін ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4009-20#n19> (дата звернення: 06.01.2025).

36 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

37 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

примітки до ст. 260, ст. 262, ч. 1 ст. 263, ст. 263-1 і 264 КК) і холодної (ч. 2 ст. 263, ч. 4 ст. 296 КК)³⁸, — вочевидь, «мандатом» іноземних фахівців (з огляду на абз. 2 ч. 1 ст. 71 КПК³⁹) охоплено види зброї, які згадано в доповненнях до п. 2 ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду і застосування яких становить воєнний злочин — «зброї, основна дія якої полягає в заподіянні ушкоджень осколками, які не виявляються в тілі людини за допомогою рентгенівських променів» і «лазерної зброї»⁴⁰. На це можна було б заперечити, що в КК ідеться про предмети та знаряддя вчинення кримінального правопорушення, а у ст. 71 КПК — про напрями спеціалізації⁴¹. За наявності останньої, наприклад, фахівець у галузі біологічної зброї, звісно, буде корисним для збирання і перевірки доказів, до прикладу, щодо порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами (ст. 326 КК) або щодо нападу на об'єкти, на яких виготовляють, зберігають тощо біологічні матеріали (ст. 261 КК)⁴². А втім, і за такого припущення залучення спеціаліста (не тільки іноземного) матиме обмежені

форми, адже з огляду на новий п. 9 ч. 4 ст. 71 КПК предметом довідок і висновків спеціаліста є ідентифікація, зокрема, зброї, боеприпасів, вибухових речовин і пристроїв, слідів вибуху або пострілу, але не агентів, токсинів або матеріалів⁴³. Тож такого спеціаліста можна залучити до процесуальних дій, але не можна зажадати від нього висновків і довідок з відповідних питань.

Слід розрізняти процесуальні дії із залученням спеціаліста (які здійснюють сторони кримінального провадження, зокрема, прокурор і слідчий) і залучення спеціаліста для надання довідок та висновків, коли спеціаліст «створює» доказ (із метою зберегти інформацію про матеріальний об'єкт — ч. 1 ст. 99 КПК⁴⁴), але це створення не можна вважати процесуальною дією, оскільки цю процедуру не унормовано КПК⁴⁵, і здійснює її особа, яка не належить до жодної зі сторін кримінального провадження або суду. В обох випадках має місце залучення, обмежене для іноземних фахівців питаннями зброї.

Здавалося б, також слід розрізняти залучення та участь: це дало б змогу відмежувати тематично обмежене залучення

38 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

39 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

40 Римський статут Міжнародного кримінального суду : прийнят. 17.07.1998 р. (зі змін та допов.) ; ратифік. Законом України від 21.08.2024 р. № 3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text ; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003-17#n2 ; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004-17#n2 (дата звернення: 24.01.2025).

41 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 06.01.2025) ; Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

42 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

43 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

44 Там само.

45 Михайлик Д. О. Поняття процесуальних дій у кримінальному провадженні України. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 217—221. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/7ac3a923-969b-450e-91a7-13e961beb84e/content> (дата звернення: 24.01.2025).

іноземних фахівців від можливих інших форм їхньої участі у кримінальному провадженні. Так, саме про участь спеціаліста йдеться у нормах про порядок обшуку (ч. 1 ст. 236 КПК), огляду місцевості, приміщення, речей, документів і комп'ютерних даних (ч. 3 ст. 237 КПК), слідчого експерименту (ч. 2 ст. 240 КПК), освідчування особи (ч. 3 ст. 241 КПК), зняття показань технічних приладів і/або засобів (ч. 2, ч. 5 ст. 245-1 КПК), огляду кореспонденції (ч. 1 ст. 262 КПК), дослідження інформації, отриманої в разі застосування технічних засобів (ч. 1 ст. 266 КПК), судового огляду на місці (ч. 1 ст. 361 КПК)⁴⁶. Однак співставлення ч. 3 ст. 237 КПК (*запрошення та участь спеціаліста*) із ч. 7 цієї самої статті (*права залученого спеціаліста*) свідчить, що принаймні у цьому разі йдеться про синонімічність участі й залучення⁴⁷. Прийняття протилежного та застосування такого логічного прийому, як зведення (доведення) до абсурду (з лат. *reductio (reductiones) ad absurdum*)⁴⁸, дало б нам очевидно хибне твердження про те, що участь запрошеного спеціаліста не створює для нього тих прав, які має спеціаліст залучений. Окрім того, *участь* особи як спеціаліста у провадженні виключає його участь у такому провадженні як судді, слідчого судді, присяжного (п. 2 ч. 1 ст. 75 КПК), слідчого, прокурора, дізнавача (п. 2 ч. 1 ст. 77 КПК), захисника або представника (ч. 1 ст. 78 КПК)⁴⁹. Навряд чи витримав би критику підхід про відмову в задоволенні клопотання про відвід, обґрунтовану, скажімо, тим, що особа у цьому провадженні не «брала уча-

сті», а лише надавала довідки (висновки) як спеціаліст або саме «залучалася» до проведення процесуальних дій (а не «брала участь» у них). Тож знову через доведення до абсурду наслідків прийняття зазначеного розмежування «участі», «залучення» й «надання» (висновків, довідок) у межах інституту відводу у кримінальному провадженні можна визначити зміст «участі» у ньому спеціаліста. Окрім того, сплата винагороди за виконану роботу належить до витрат, пов'язаних із *залученням*, зокрема, спеціаліста (ч. 2, 4, 5 ст. 122 КПК⁵⁰), отже, у разі роздільного тлумачення, за надання довідок або висновків спеціаліст не мав би одержувати винагороди. Натомість це не так: згадане надання також є участю у кримінальному провадженні. Іншими формами участі (а отже — оплатного залучення) спеціаліста слід визнати надання ним усних консультацій, письмових роз'яснень під час дослідження судом доказів (ст. 360 КПК), з'ясування ним відомостей, що містяться у звуко-, відеозаписах (ст. 359 КПК), а також думок або висновків особи, яка дає показання, що корисні для ясного розуміння показань і ґрунтуються на спеціальних знаннях (ч. 6 і 7 ст. 95 КПК)⁵¹.

Отже, припис про залучення іноземних фахівців до кримінального провадження посилив спроможності досудового розслідування лише в доволі вузькому напрямі. Залучення стороною обвинувачення таких фахівців за межами їх законодавчо уточненої функції може підпадати під один з випадків недопустимості доказів, а саме їх отримання

46 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

47 Там само.

48 Проблеми тлумачення правових норм : посібник / автор-упорядник О. М. Балинська. Львів, 2021. С. 101. URL: <https://surl.li/rmuptx> (дата звернення: 27.01.2025).

49 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

50 Там само.

51 Там само.

«після початку кримінального провадження шляхом реалізації органами досудового розслідування чи прокуратури своїх повноважень, не передбачених цим Кодексом, для забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень» (п. 2 ч. 3 ст. 87 КПК)⁵².

Антикорупційне та трудове законодавства визначають особливі правила залучення окремих категорій осіб як спеціалістів у кримінальному провадженні

Статус спеціаліста у кримінальному провадженні, порядок його залучення передбачено низкою статей КПК. Однак норма права може не тільки не збігатися зі складовими нормативно-правового акта (статтею, частиною статті), але також не завжди знаходить повне відображення у тексті одного такого акта⁵³. Зазначене створює підґрунтя для твердження про те, що приписи КПК не містять вичерпного унормування порядку залучення спеціаліста до кримінального провадження, що цілісна норма складається також із приписів інших джерела права, зокрема тих, які не акцентовані на процесуальному статусі суб'єктів правовідносин і мають більш загальний характер. Якщо так, то застосування лише КПК у питанні залучення спеціаліста може призвести до порушення принципів кримінального провадження й інших неприйнятних наслідків, адже в такому разі йшлося б про застосування лише частини норми, половинчастість, вибірковість. Спеціаліст у кримінальному провадженні забез-

печує одержання і сам продукує докази шляхом виконання певних робіт, практичного застосування наявних у нього та релевантних предмету доказування спеціальних знань і навичок. Саме тому складові норми про його залучення можуть міститися в нормативно-правових актах, які зазвичай не розглядають як джерела кримінального процесуального законодавства через належність загального змісту таких актів до інших галузей — конституційного, трудового, військового, адміністративного права, законодавства про освіту тощо. Широкий підхід, за якого норма права може виходити за межі нормативно-правового акта (а в контексті верховенства права також визначатися іншими джерелами права) не спрощує правозастосування, оскільки розмиває, робить незбагненно широким коло джерел фактично будь-якої правової норми. Натомість правозастосування не може полягати у виконанні «майже» усіх приписів норми або у «здебільшого» повному задоволенні її вимог, що зумовлює потребу забезпечити опанування адресатами норм усього кола релевантних джерел.

Зокрема, на окремий розгляд заслуговує питання винагороди спеціаліста. Можливість її виплати неявно обмежує коло спеціалістів, залучення яких є законним. Так, спеціаліст має право «*одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження*» (п. 5 ч. 4 ст. 71 КПК)⁵⁴. Лишаючи осторонь відшкодування витрат, зосередимось на тому, що таку винаго-

52 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

53 Наливайко Л. Р. Теорія і практика правозастосування : конспект лекц. Дніпро, 2016. С. 130. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/1114/10.1.pdf> (дата звернення: 06.01.2025).

54 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

роду слід сплатити за виконану роботу, якщо це не є службовим обов'язком (ч. 4 ст. 122 КПК)⁵⁵. Отже, ідеться про *оплачувану діяльність*. Водночас суб'єктам відповідальності, за Законом України «Про запобігання корупції» (зокрема, але не винятково — особам, уповноваженим на виконання функцій держави, наприклад посадовим і службовим особам державних органів), заборонено «займатися *іншою оплачуваною* (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою *діяльністю*» (п. 1 ч. 1 ст. 25 цього Закону з посиланням на його п. 1 ч. 1 ст. 3)⁵⁶. І хоча згадана вище заборона не є абсолютною, про що свідчить конструкція «якщо інше не передбачено Конституцією або законами України»⁵⁷, а КПК належить саме до законів, цей Кодекс не містить спеціального дозволу на здійснення оплачуваної діяльності. Зі свого боку, винятки із заборони — викладацька, наукова і творча діяльність, медична практика, інструкторська та суддівська практики зі спорту — не є повною мірою застосовними до діяльності спеціалістів, адже визначною ознакою спеціаліста є уміння оперувати уже наявними спеціальними знаннями й навичками, а не, наприклад, одержання нових знань і/або пошук шляхів їх застосування (визначення наукової діяльності за п. 12 ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяль-

ність»⁵⁸) або «діяльність із створення, інтерпретації та виконання творів» (визначення творчої діяльності за п. 21 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про культуру»⁵⁹).

Особу, яка попри заборону здійснила (шляхом виконання процесуальних обов'язків спеціаліста) «іншу» оплачувану роботу, не можна вважати порушницею наведеної вище антикорупційної заборони, оскільки механізм попередньої (до початку виконання оплачуваної діяльності) відмови від виконання обов'язків вичерпується випадками відводу спеціаліста; спеціаліст повинен виконувати вказівки й доручення. Можлива відмова самої особи від винагороди не усуває тієї обставини, що оплату (можливість оплати) за таку діяльність передбачено законодавством. Тлумачення Закону України «Про запобігання корупції», надані щодо цього НАЗК, є доволі чіткими:

«Визначене п. 1 ч. 1 ст. 25 Закону обмеження сфокусовано не на винагороді за результатами здійснення нею іншої, ніж виконання функцій держави або місцевого самоврядування, діяльності, а саме на зайнятті такою діяльністю, яка оплачується чи може бути оплачена.

Отже, власне факт зайняття особою іншою оплачуваною діяльністю (умови щодо здійснення певної діяльності на платній чи безплатній основі можуть визначатися, у тому числі, законодавством, трудовим чи іншим договором, статутом та іншими документами юридичної особи), незалежно

55 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

56 Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n26> (дата звернення: 06.01.2025).

57 Там само.

58 Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення: 06.01.2025).

59 Про культуру : Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

від фінансових результатів такої діяльності, свідчитиме про порушення зазначених вимог Закону»⁶⁰.

Оскільки особу залучають як спеціаліста не за її власним рішенням, питання про її притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 172-4 «Порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності» Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП) не виникає завдяки відсутності складу правопорушення, зокрема суб'єктивної сторони⁶¹. Водночас неможливість притягнення до відповідальності за вчинення певного діяння зовсім не дорівнює його правомірності.

Згідно з ч. 1 ст. 67 Закону України «Про запобігання корупції» рішення, прийняті з порушенням вимог цього Закону, **підлягають скасуванню** органом або посадовою особою, уповноваженою на їх прийняття або скасування; такі рішення можуть також бути визнані незаконними в судовому порядку (за заявою зацікавленої фізичної особи, об'єднання громадян, юридичної особи, прокурора, органу державної влади, зокрема Нац агентства, органу місцевого самоврядування)⁶². Цю норму цілком можна поширити на рішення, які приймаються в порядку КПК, оскільки «кримінальне

процесуальне законодавство України складається з <...> цього Кодексу та **інших законів України**»⁶³. Попри переважну силу КПК перед іншими нормативно-правовими актами, положення яких стосуються кримінального провадження (ч. 3 ст. 9 КПК), як такої колізії процесуального й антикорупційного законів немає: вони доповнюють один одного⁶⁴.

Важливим є співвідношення права на працю та імперативного характеру рішення про залучення особи як спеціаліста

Згідно з ч. 1 і 3 ст. 43 Конституції України «кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується», а «використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан»⁶⁵.

У ст. 2 Конвенції про примусову чи обов'язкову працю (далі — Конвенція № 29) примусову або обов'язкову працю визначено як «будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи під загрозою якогось покарання і для

60 Методичні рекомендації щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, дотримання обмежень щодо запобігання корупції / НАЗК: офіц. вебсайт. 2022. С. 61. URL: <https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Metodychni-rekomendatsiyi-vid-21.10.2022-13.pdf> (дата звернення: 06.01.2025).

61 Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

62 Про запобігання корупції URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n26> (дата звернення: 06.01.2025).

63 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

64 Там само.

65 Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг»⁶⁶. Конституція України забороняє лише примусову працю, а Конвенція № 29 — ще й працю обов'язкову, а в ч. 2 ст. 2 обумовлює винятки із цього визначення — звичайні громадянські обов'язки громадян (b); виконання вироку, винесеного рішенням судового органу (c); дрібні роботи общинного характеру (e)⁶⁷. Під час розгляду питання про характер залучення спеціаліста деякі з винятків можна відкинути (наприклад, дрібну роботу общинного характеру).

Варто зауважити, що Конвенція № 29 не стільки забороняє, скільки обмежує сферу застосування примусової праці (її скасування забезпечує інша Конвенція⁶⁸). Водночас саме заборону містить інший міжнародний договір України: відповідно до ч. 2 ст. 4 Європейської конвенції з прав людини (далі — ЄКПЛ) «ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю»⁶⁹. Як і Конвенція № 29, ЄКПЛ обумовлює винятки. Текстуально вони дещо різняться, як і ч. 3 ст. 4 ЄКПЛ та ч. 3 ст. 43

Конституції України⁷⁰. Зокрема, суттєвою є відмінність щодо прийнятного примусу за рішенням суду: у ст. 2 Конвенції № 29 і п. «а» ч. 3 ст. 4 ЄКПЛ ідеться про допустиму «роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного <...> тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення», у п. «с» ч. 2 ст. 2 Конвенції № 29 — про роботу або службу, яку вимагають внаслідок вироку, тоді як у Конституції України — про вирок або інше рішення суду⁷¹. З іншого боку, у Конституції України не є винятками робота або служба, «яка є частиною звичайних громадянських обов'язків» (п. «d» ч. 3 ст. 4 ЄКПЛ)⁷². Завдяки такій відмінності ту саму дію можна вважати порушенням закону (адже чинні міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства, а їхні тексти є невід'ємною складовою законів про їхню ратифікацію — ч. 1 ст. 9, ч. 1 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України»⁷³), але не порушенням самого конституційного права на

66 Конвенція про примусову чи обов'язкову працю : підпис. Міжнар. орг. праці 28.06.1930 р. № 29 ; ратифік. УРСР 10.08.1956 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136#Text (дата звернення: 06.01.2025).

67 Там само.

68 Конвенція про скасування примусової праці : підпис. Міжнар. орг. праці 25.06.1957 р. № 105 (зі змін. та допов.) ; ратифік. Законом України від 05.10.2000 р. № 2021-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_013#Text (дата звернення: 06.01.2025).

69 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) : від 04.11.1950 р. ; ратифік. Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР ; чинна для України з 11.09.1997 р. (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 06.01.2025).

70 Там само ; Конституція України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

71 Конвенція про примусову ... URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136#Text (дата звернення: 06.01.2025) ; Конвенція про захист прав людини ... URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 06.01.2025) ; Конституція України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

72 Там само ; Конвенція про захист прав людини ... URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 06.01.2025).

73 Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

працю. Варто також розглянути, чи не є робота спеціаліста «звичайним» громадянським обов'язком.

Так, Єврокомісія та ЄСПЛ «звичайними громадянськими обов'язками» називає роботи й види служби, які мають дещо спільне з діяльністю спеціаліста: участь у складі суду присяжних, службу пожежника або сплату замість цього грошового внеску, безоплатні медичні консультації, невідкладну медичну допомогу тощо⁷⁴.

ЄСПЛ використав Конвенцію № 29 для формування власної позиції про зміст заборони, визначеної ч. 2 ст. 4 ЄКПЛ⁷⁵, ключові складові якої: примусовою може бути не лише фізична, а й будь-яка праця; примус може мати форму загрози будь-якого покарання; роботу потребують усупереч волі зацікавленої особи, для якої вона не запропонувала своїх послуг⁷⁶.

Щодо останнього аспекту зауважимо, що за КПК згоди особи, яку залучають як спеціаліста, не передбачено навіть тоді, коли йдеться про «запрошення» до участі у процесуальній дії. Не можна говорити і про «мовчазну згоду» (відсутність заперечення спеціаліста проти його залучення), оскільки відповідне оскарження можна висловити лише після досудового розслідування, а отже — у значній кількості випадків — після виконання робіт. Пропонування

своїх послуг особою, яку залучають, у випадку зі спеціалістом теж не передбачено. Дещо інша ситуація з експертом: атестованих судових експертів, які не є працівниками державних спец-установ, уключають до відповідного Реєстру на підставі заяви (п. 7 Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів)⁷⁷. Отже, експерт припускає можливість свого залучення, а Реєстр атестованих судових експертів є засобом пропонування експертом своїх професійних послуг невизначеному колу осіб, оферти.

Рішення про залучення спеціаліста зумовлює обов'язок учиняти певні дії. Попри те, що в деяких нормах щодо порядку проведення слідчих (розшукових) дій йдеться про *запрошення* спеціаліста (наприклад, у разі обшуку: за ч. 1 ст. 236 КПК «*слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів*»⁷⁸), імперативність рішення слідчого (прокурора) не зникає. Так, спеціаліст зобов'язаний прибути за *викликом* до слідчого, дізнавача, прокурора, суду й мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади; виконувати *вказівки* сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду й давати пояснення з поставлених запитань (п. 1 і 2 ч. 5 ст. 71 КПК)⁷⁹. Доречно розглядати акт такого залучення з позицій наукового доробку про проце-

74 Довідник із застосування статті 4 Європейської конвенції з прав людини — Заборона рабства і примусової праці. 2-ге вид. Рада Європи ; ЄСПЛ, 2014. С. 8—9, 12—13. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_4_ukr (дата звернення: 06.01.2025).

75 Конвенція про захист прав людини ... URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 06.01.2025).

76 Там само.

77 Порядок ведення державного Реєстру атестованих судових експертів : затв. наказ. Мін'юсту України від 29.03.2012 р. № 492/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

78 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

79 Там само.

суальний примус⁸⁰, коло об'єктів якого не обмежено підозрюваним або обвинуваченим.

Ступінь імперативності рішення про залучення (участь, запрошення) спеціаліста підтверджує не тільки порядок його прийняття, а й перегляду. Вичерпний перелік рішень прокурора, слідчого або дізнавача, скарги на які можуть розглянуті під час досудового розслідування, наведено у ч. 1 ст. 303 КПК; цей перелік не охоплює скарг на залучення спеціаліста: їх розглядають (як і будь-які інші) під час підготовчого судового засідання (ч. 2 ст. 303 КПК)⁸¹. Це означає, що залучення спеціаліста до процесуальних дій на досудовому розслідуванні, надання ним довідок, висновків уже відбулося і такий спеціаліст виконав оплачувану роботу.

Для визначення ознак імперативності рішення про залучення спеціаліста слід брати до уваги наявність відповідальності за «злісне ухилення <...> від явки» до суду (ч. 3 ст. 185-3 КУпАП)⁸², органів досудового розслідування або прокурора (ст. 185-4 КУпАП)⁸³ і за відмову від виконання покладених на них обов'язків без поважних причин, зокрема, у суді або під час досудового розслідування (ч. 1 ст. 385 КК⁸⁴). Тож покарання є можливим. Натомість вільне пропонування спеціалістом своїх послуг відсутнє.

Отже, якщо спеціаліста залучено не на підставі рішення суду, його примусова (хоча й оплачувана) праця заборонена. Винятком є залучення спеціаліста з-поміж військовослужбовців — у разі прийняття відповідного рішення їхніми командами (начальниками). Не є примусовою працею також виконання обов'язків або надання послуг спеціалістом як складова його службових обов'язків у межах вільно обраної праці, що робить прийнятним залучення як спеціаліста працівника державної спекулативної.

Недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій унаслідок такого істотного порушення (ч. 1 ст. 87 КПК)⁸⁵. КПК наводить перелік істотних порушень (ч. 2 ст. 87), але невичерпний («суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, **зокрема**, такі діяння»)⁸⁶. Тож одночасно із вирішенням питання про наявність порушення прав людини в разі примушування спеціаліста до виконання певної праці у кримінальному провадженні під час визнання допустимості доказів потрібно оцінити «істотність» такого порушення.

80 Грицак Х. М. Зазнач. твір. С. 47. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1797/dismukanov-2.pdf> (дата звернення: 06.01.2025).

81 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

82 Кодекс ... про адміністративні правопорушення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

83 Там само.

84 Кримінальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

85 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

86 Там само.

**За одночасного залучення
кількох спеціалістів їм слід
забезпечити рівну оплату праці**

Оплату праці спеціалістів унормовано ст. 122 КПК, яка, зокрема, визначає, що «витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів, несе сторона кримінального провадження, яка заявила клопотання про виклик свідків, залучила спеціаліста, перекладача чи експерта, крім випадків, встановлених цим Кодексом» (ч. 1) і «експертам, спеціалістам і перекладачам повинна бути сплачена винагорода за виконану роботу, якщо це не є їх службовим обов'язком» (ч. 4)⁸⁷. Відповідний цій статті підзаконний акт⁸⁸ обумовлює (п. 1, 4 та 6) для спеціалістів такі види оплати:

- збереження середньої заробітної плати за весь час, витрачений ними у зв'язку з явкою та викликом до органів досудового розслідування, прокуратури, суду (особам, які не є працівниками підприємств, установ або організацій, виплачують компенсацію (здійснюють відшкодування) за відрив від звичайних занять);
- винагорода за виконану роботу, якщо така робота не є їхнім службо-

вим обов'язком. Розмір винагороди спеціаліста, якщо виконана робота не є їхнім службовим обов'язком, обчислюють за кожну годину пропорційно до середньої заробітної плати особи, розрахованої відповідно до абз. 3 п. 2 Порядку обчислення середньої заробітної плати⁸⁹ (загальний розмір виплати не може перевищувати суми, розрахованої за відповідний час, зважаючи на трикратний розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб).

Отже, Порядок обчислення середньої заробітної плати визначає розмір середньої заробітної плати за виплатами, одержаними працівником, зокрема, «за останні два календарні місяці роботи, що передують місяцю, в якому відбувається подія, з якою пов'язана відповідна виплата» (абз. 4 п. 2)⁹⁰: тобто, якщо два і більше спеціалісти, заробітна плата яких за основним місцем роботи різниться, виконують у кримінальному провадженні цілком однакову роботу, вони отримують різну винагороду. Такий підхід суперечить ч. 2 ст. 23 Загальної декларації прав людини: «Кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю»⁹¹. Ця проблема від-

87 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

88 Інструкція про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів : затв. постанов. КМУ від 01.07.1996 р. № 710 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-96-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

89 Порядок обчислення середньої заробітної плати : затв. постанов. КМУ від 08.02.1995 р. № 100 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.02.2025).

90 Там само.

91 Загальна декларація прав людини : прийн. і проголош. резол. 217 А (III) Генасамбл. ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 06.01.2025).

сутня лише тоді, коли розмір оплати кожного зі спеціалістів обмежено максимальною величиною — трикратним розміром прожиткового мінімуму. Тож доцільно залучати спеціалістів з однаковим рівнем заробітної плати.

Висновки

Одержання доказів із залученням спеціаліста або безпосереднє надання ним відповідних документів має низку особливостей:

- коло галузей, із яких фахівців іноземних держав або міжнародних організацій можна залучити до процесуальних дій, обмежено питаннями зброї (хімічна, біологічна, радіаційна, ядерна або інша). Обмеженими є види та зміст створених ними документів;
- до внесення даних про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР спеціаліст може у невідкладних випадках надавати *довідки* з будь-яких питань, що належать до сфери його знань. Після такого внесення настають обмеження: можна надавати *висновки* (із будь-яких питань) у розслідуванні кримінальних проступків, *довідки або висновки* щодо ідентифікації особи, зброї, наркотиків тощо, а також *довідки* в разі фіксування показань технічних приладів або засобів. Вимоги до форми обумовлено лише щодо висновків спеціаліста в розслідуванні кримінальних проступків — такі висновки мають відповідати вимогам до висновку експерта;
- продуктом діяльності спеціаліста у кримінальному провадженні є не тільки докази, а й консультації, роз'яснення та показання, що є корисними для ясного розуміння показань;
- не в усіх нормах про порядок здійснення процесуальних дій чітко йдеться про можливість залучення спеціаліста. Залучення спеціаліста до проведення деяких слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, правила яких цього не передбачають, може мати наслідком визнання доказів обвинувачення недопустимими. Такі самі наслідки має залучення спеціаліста з питань, що перебувають за межами його процесуальної предметної компетенції, зокрема, одержання висновків від іноземного фахівця — спеціаліста з питань, не пов'язаних зі зброєю, а так само одержання довідок або висновків спеціаліста, наприклад, щодо культурних цінностей, спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (а не зброї і боєприпасів та ін.), підроблених документів, фальсифікованих (а не сильнодіючих) лікарських засобів тощо, тобто з питань, які перебувають за межами визначеного законом кола;
- витрати, пов'язані із залученням спеціалістів, належать до процесуальних. Спеціалісти мають право на винагороду за виконану роботу, яку їм сплачують у разі, якщо це не є їхнім службовим обов'язком. Така робота є оплачуваною діяльністю. Приписи трудового й антикорупційного законодавства свідчать про допустимість залучення як спеціаліста у кримінальному провадженні тих категорій осіб, для яких виконання відповідних робіт зумовлено службовими обов'язками за вільно обраною працею (наприклад, у державній науково-дослідній установі судових

експертиз) або обов'язками військової служби.

Доволі значна кількість особливостей і дискусійних моментів, здатних стримувати сторони кримінального провадження від залучення спеціаліста, вочевидь потребує комплексного перегляду інституту спеціаліста у кримінальному провадженні.

Admissibility of evidence obtained with specialist participation in criminal proceedings

**Yurii Chechil, Victoriia Bila,
Stanislav Sheptukhovskiy**

The parties to criminal proceedings collect and verify evidence using, in particular, specific expertise and skills of a specialist involved in conducting relevant procedural actions. Specialist is always an individual who has rights and freedoms, which violation can result in the loss of evidence of admissibility. Competition in criminal proceedings determines focus of efforts on finding the vulnerability of the opposing party's evidence. The purpose of this article is to identify the conditions under which evidence provided by specialist can determine the issue of admissibility of their use in criminal proceedings. Achieving such a goal requires combined application of a number of scientific methods, including dogmatic, hermeneutic and comparative law one. Auxiliary role of a specialist is outlined quite clearly in the legislation: this is performance of paid work, which cannot be refused if the engagement is carried out by decision of the court, investigating judge, investigator or prosecutor. At the same time, lack of employment contract, social and compulsory insurance, record of work experience, etc. of such a specialist is poorly consistent with the principles of social protection in Ukraine. The paid nature creates a legal dilemma in the event of a ban on representatives of certain professions from engaging in other paid activities, in addition to their

main job. Legislation does not provide equal pay for equal work of specialists. Recent efforts by the legislator to expand the range of cases of involving a specialist in criminal proceedings have led to the need to distinguish them by affiliation with a foreign state or international organization, by specialty and types of work performed. The above legal conditions relate to the sphere of human rights, and they cannot be ignored. The current state of regulation of involving a specialist in criminal proceedings increases the risk of violation of these rights by the party resorting to such involvement, primarily the prosecution. Possible situational solutions: not involving public servants or limiting the circle of involved specialists exclusively to employees of state specialized institutions, accepting the risk of recognizing evidence as inadmissible, changing the government act on the remuneration of specialists with the introduction of complexity (scientific content, safety, hygiene, etc.) of works as the main criterion (and not the level of salary at the specialist's main workplace) and/or involving exclusively persons with an equal level of remuneration, etc. are half-baked and only emphasize the expediency of a systematic review of the institution of a specialist in criminal proceedings.

Keywords: forced labor; other paid activities; specialist involvement; evidence admissibility.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою

цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Andrushko, O. (2018). Prymus u kryminalnomu protsesi: pytannia denotatsii i konotatsii [Coercion in the criminal process: nutritional denotations and connotations]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 4. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/4/37.pdf> [in Ukrainian].
- Blahodarnyi, A. M. (2023). Obmezhennia shcho do sumisnytstva ta sumishchennia z inshymy vydamy diialnosti, yaki pov'iazani iz konfliktom interesiv [Restrictions on compatibility and overlap with other activities related to a conflict of interest]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 7. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-7/54 [in Ukrainian].
- Demydova, Ye. Ye. (2016). Taktychni pryomy dopytu spetsialista v kryminalnomu protsesi [Tactical techniques of specialist's examination in criminal process]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Yurydychni nauky*. Vyp. 4. T. 2. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14124/1/Demydova_86-89.pdf [in Ukrainian].
- Dovidnyk iz zastosuvannia stat' 4 Yevropejs'koi konventsii z prav liudyny — Zaborona rabstva i prymusovoi pratsi [Evidence from Article 4 of the European Convention on Human Rights — Anti-slavery and Primus] (2014). 2-he vyd. Rada Yevropy ; YeSPL. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_4_ukr [in Ukrainian].
- Hladka, N. M., Yakovets, O. V. (2024). Zakonodavchi harantii zaborony ta ryzyky zaluchennia ukraintsiv do prymusovoi pratsi [Legislative guarantees of the prohibition and risks of involvement of Ukrainians in forced labour]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 2. DOI: 10.24144/2788-6018.2024.02.54 [in Ukrainian].
- Hrytsak, Kh. M. (2019). Tymchasove obmezhennia u korystuvanni spetsialnym pravom yak zakhid zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia [Temporary restriction for special right as precautionary move] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Lviv. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1797/dismukanov-2.pdf> [in Ukrainian].
- Kompanets, Ye. M. (2020). Vysnovok spetsialista yak peredumova dokazuvannia porushennia prav intelektualnoi vlasnosti u kryminalnomu provadzhenni [The specialist's report as a prerequisite for proving infringement of intellectual property rights in criminal cases]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 2. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2020.60 [in Ukrainian].
- Kunianskyi, S. (2019). Chomu praktyka Verkhovnoho Sudu Ukrainy ne ye обов'язковою [Why the practice of the Supreme Court of Ukraine is not mandatory] / Pravo bez vody i brudu : bloh. URL: <https://kuniansky.com.ua/all/omitted-case-canon/> [in Ukrainian].
- Kuvshynov, O. D. (2024). Otrymannia vysnovku spetsialista yak protsesualna forma vykorystannia spetsialnykh znan u kryminalnomu provadzhenni [Obtaining a specialist's conclusion as a procedural form of using special knowledge in criminal proceedings]. *Visnyk Luhanskoho navchalno-naukovoho instytutu imeni E. O. Didorenka*. Vyp. 2 (106). Ch. 2. DOI: 10.33766/2786-9156.106.2.93-106 [in Ukrainian].
- Lutskyi, T. M., Hazdaika-Vasylyshyn, I. B. (2023). Prottydia torhivli liudmy: istoriia ta suchasnist [Combat human trafficking: history and present]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya yurydychna*. № 1. DOI: 10.32782/2311-8040/2023-1-6 [in Ukrainian].
- Metodychni rekomendatsii shchodo zastosuvannia okremykh polozhen Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» stosovno zapobihannia ta vrehuliuvannia konfliktu interesiv, do trymannia obmezhen shchodo zapobihannia koruptsii [Methodological recommendations for the establishment of certain provisions of the Law of Ukraine “On the Prevention of Corruption” to strictly avoid and

- regulate conflicts of interests, to prevent corruption] (2022) / NAZK : ofits. vebсайт. URL: <https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Metodychni-rekomendatsiyi-vid-21.10.2022-13.pdf> [in Ukrainian].
- Mykhailik, D. O. (2017). Poniattia protsesualnykh dii u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy [Concept of procedural actions in criminal proceedings in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/7ac3a923-969b-450e-91a7-13e961beb84e/content> [in Ukrainian].
- Nalyvaiko, L. R. (2016). *Teoriia i praktyka pravozastosuvannia* [Theory and practice of legal regulation] : konspekt lekt. Dnipro. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/1114/10.1.pdf> [in Ukrainian].
- Parpan, T. (2022). Konstytutsiina zaborona prymusovoi pratsi v Ukraini [Constitutional prohibition of forced labor in Ukraine]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*. № 1. DOI: 10.30970/jcl.1.2022.5 [in Ukrainian].
- Pastukh, I. D. (2018). Sluzhbove sumisnystvo politseiskyykh [Official Work Part-Time of the Policemen]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 1 (15). URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/b985c366-e7fa-4f39-978b-9d82d09ec972/content> [in Ukrainian].
- Problemy tлумachennia pravovykh norm* [Problems of interpretation of legal norms] (2021) : posibnyk / avtor-uporiadnyk O. M. Balynska. Lviv. URL: <https://surl.li/rmuptx> [in Ukrainian].
- Rohatynska, N., Pidhorodetska, Yu. (2022). Protseualnyi status spetsialista v kryminalnomu provadzhenni [Procedural status of the specialist in criminal proceedings]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pravo*. Vyp. 12. DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-147-151 [in Ukrainian].
- Vakariuk, L. V. (2023). Pravovi pozytsii YeSPL shchodo rozuminnia zaborony prymusovoi pratsi yak standarty zakhystu trudovykh prav liudyny [The ECHR's legal positions on the understanding of the prohibition of forced labor as standards for the protection of human rights]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 4. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-4/76 [in Ukrainian].
- Voitenko, O. O. (2019). Zaborona prymusovoi pratsi v trudovomu zakonodavstvi Ukrainy [Protection of primus labor in labor legislation of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 3. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/31.pdf [in Ukrainian].
- Yeromenko, V. V. (2014). Sfera zastosuvannia poniattia prymusova pratsia [Current problems of legal science on the path of the current rise of the state and succession]. *Aktualni problemy yurydychnoi nauky na shliakhu suchasnoi rozbudovy derzhavy i suspilstva : mat-ly Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Sumy, 05—07.06.2014). Sumy. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9456/1/Eremenko_152-154.pdf [in Ukrainian].

Чечіль, Ю., Біла, В., Шептуховський, С. (2025). Допустимість у кримінальному провадженні доказів, отриманих за участі спеціаліста. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (38). С. 12—32. DOI: 10.32353/khrife.1.2025.02.

Сучасні підходи до оцінювання професійного рівня працівників судово-експертних установ

Ірина Петрова ^{*а}, Ганна Спіцина ^{**б}

^{*} Д-ка юрид. наук, професорка, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1652-6715>, e-mail: ekobezpeka.ira@gmail.com

^{**} Д-ка юрид. наук, професорка, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <http://orcid.org/000-0001-9131-0642>, e-mail: spitsyna_hanna@ukr.net

^а Написання оригінального рукопису, адміністрування проекту, методологія, нагляд.

^б Написання оригінального рукопису, формальний аналіз.

DOI: 10.32353/khrife.1.2025.03 УДК [331.101:343.98](477)

Надійшло 18.11.2024 / Рецензовано 22.11.2024 / Прийнято до друку 26.03.2025 /

Доступно онлайн 31.03.2025

Мета статті — висвітлити сучасні підходи до оцінювання професійного рівня працівників судово-експертних установ, окреслити особливості виявлення та визначення професійної кваліфікації окремого працівника. Для досягнення мети застосовано такі загальнонаукові методи: аналізу, узагальнення, опису, систематизації тощо. Виокремлено підґрунття для оцінювання фаховості працівників судово-експертних установ і зауважено про його важливість для забезпечення стабільної діяльності таких працівників. Аргументовано, що оцінювання працівників — доволі складна в методичному й організаційному плані кадрова робота, яка є складовою кадрового забезпечення судово-експертних установ. Окрім того, зазначено, що єдиної універсальної методики, придатної для розв'язання всього комплексу завдань, які виникають під час оцінювання працівників, не існує, і це питання потребує окремого дослідження. Доведено, що грамотне оцінювання діяльності працівників судово-експертних установ сприяє поліпшенню добору й розстановки кадрів; розвитку ініціативи й активності працівників; з'ясуванню творчого й фахового потенціалу

працівників; виявленню потреб у підвищенні кваліфікації; плануванню кар'єри й особистісного розвитку працівника; удосконаленню процесу планування й організації трудової діяльності судово-експертної установи.

Ключові слова: *працівник; оцінювання; потенціал; судово-експертна установа; кадрове забезпечення; підвищення кваліфікації; оцінювання професіоналізму; кадри; кадрові служби; компетенції; компетентності; ділові якості.*

Постановка наукової проблеми

Головним ресурсом будь-якої установи є її персонал, від професійного розвитку, кваліфікаційного рівня, належних здібностей і набутих умінь якого залежить ефективність роботи. Проте іноді виникають складнощі із визначення здатності працівника виконувати конкретні завдання та його професійності лише за офіційними документами. Це зумовлює особливе значення кадрової роботи з персоналом, спрямованої на організацію оцінювання працівників, яке здатне визначити їхні перспективні можливості та рівень професійності. Водночас правильно проведене оцінювання діяльності дасть змогу кожному працівникові не тільки зрозуміти власні переваги й недоліки, а й запобігти помилкам під час виконання службових обов'язків у майбутньому та позитивно позначиться на подальшій трудовій діяльності.

Досвід провідних компаній світу свідчить, що найуспішнішими є установи, які приділяють максимальну увагу розв'язанням кадрових проблем. Особливим інструментом у цій системі є оцінювання працівників, оскільки воно допомагає отримувати інформацію про потреби установи в персоналі необхідної кваліфікації та його трудовий потенціал, складати психологічні портрети працівників і визначати їхні професійні переваги й недоліки, а та-

кож мотиваційні потреби тощо. Зібрана інформація стає підґрунтям для розв'язання кадрових завдань і прийняття ефективних рішень. Саме тому ефективна управлінська система не може існувати без оцінювання персоналу, що є провідним елементом у кадровому менеджменті. Якісне оцінювання професійності дає змогу виявити потенціал кожного працівника, скласти програми навчання й подальшого розвитку, що важливо для судово-експертних установ. Підвищення ефективності оцінювання працівників неможливе без застосування сучасних методів, залучення працівників до періодичного проведення оцінювання, застосування самоаналізу та саморозвитку тощо.

З огляду на наведене вище, тема пропонованого дослідження є актуальною, оскільки для ефективного управління будь-якою судово-експертною установою вкрай потрібно сформулювати комплексний підхід до оцінювання персоналу.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Багато науковців досліджували сутність теоретичних і методологічних аспектів оцінювання персоналу, поміж яких: ефективність оцінювання персоналу; принципи, на яких має базуватися цей процес; показники, які зумовлюють систему оцінювання, тощо. Л. Балабанова

й О. Сардак свого часу зазначали, що за допомогою оцінювання персоналу керівники підприємства можуть отримати інформацію про ефективність роботи працівників, їхні потенційні можливості й перспективи розвитку; виявити причини неефективної роботи окремих фахівців; знайти напрями вдосконалення організації праці тощо. Окрім того, на результатах оцінювання персоналу базується низка управлінських рішень щодо питань із підбору й розстановки кадрів; виявлення внеску кожного працівника в загальний результат; просування працівників кар'єрними сходами; зміцнення взаємозв'язків керівників і підлеглих тощо. Проте під час проведення оцінювання персоналу можуть виникати різні перешкоди в отриманні об'єктивного результату, а саме: упередженість оцінювання; нерозуміння працівником необхідності його проведення; неправильне інтерпретування здобутих результатів тощо¹.

У наукових працях К. Дідур доведено, що вітчизняна практика оцінювання персоналу тяжіє до некомплексності, еkleктичного підходу, коли результати здобувають за допомогою не пов'язаних між собою методів; бракує системності й регулярності у застосуванні процедур оцінювання. Характерні ознаки чинних в Україні систем оцінювання персоналу — орієнтування на спрощені процедури й відсутність ефективного зворотного зв'язку між учасниками процесу

оцінювання. Для підвищення ефективності персоналу запропоновано: упроваджувати сучасні методи оцінювання для всіх категорій персоналу; розширювати доступ кожного працівника до результатів його оцінювання; активізувати участь працівників у процесі оцінювання тощо².

О. Крушельницька та Д. Мельничук оцінювання персоналу розглядають як елемент загального управління кадрами та як систему атестації персоналу установи в різних модифікаціях. Оскільки результати оцінювання визначають стан працівника на виробництві, то їх необхідно вважати мотиваційним чинником поліпшення трудової діяльності та ставлення до роботи³.

В. Малтиз і Ю. Тарасенко досліджували сутність поняття оцінювання персоналу, мету, принципи, методичні підходи й інструменти його проведення. Науковці наголошували на важливості оцінювання персоналу як складової кадрової політики сучасної установи й необхідності застосування сучасних методів оцінювання персоналу для покращення ефективності управління установою⁴.

В. Панкова зауважувала, що оцінювання персоналу відіграє провідну роль у відборі кандидатів на різні посади, оскільки за допомогою сучасних методів оцінювання визначають психологічні особливості, професійну компетентність і кваліфікацію кандидата

1 Балабанова Л. В., Сардак О. В. Управління персоналом : підручник. Київ, 2011. 468 с. URL: http://moodle.nati.org.ua/pluginfile.php/12435/mod_resource/content/1/balabanova_l_v_sardak_o_v_upravlinnya_personalom.pdf (дата звернення: 14.11.2024).

2 Дідур К. М. Сучасні методи оцінки персоналу. *Ефективна економіка*. 2011. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=776> (дата звернення: 14.11.2024).

3 Крушельницька О. В., Мельничук Д. П. Управління персоналом : навч. посіб. Вид. друге, перероб. та допов. Київ, 2005. 308 с. URL: http://moodle.nati.org.ua/pluginfile.php/12135/mod_resource/content/1/file1.pdf (дата звернення: 14.11.2024).

4 Малтиз В. В., Тарасенко Ю. В. Оцінка персоналу: сучасні методи та інструменти її проведення. *Економіка та управління підприємствами*. 2018. Вип. 19. С. 484—489. DOI: 10.32782/2524-0072/2018-19-73 (дата звернення: 14.11.2024).

на посаду. Вона узагальнила методи й окреслила систему оцінювання персоналу, розроблену для всіх категорій працівників установи. На її думку, об'єктивне оцінювання можливе тільки за умови врахування всіх професійних, кваліфікаційних, особистісних і ділових якостей працівника⁵.

В. Чевганова на основі аналізування та систематизації наукових досліджень у сфері оцінювання персоналу сформувала функції та критерії системи такого оцінювання. Вона довела, що як основний елемент системи управління персоналом процес оцінювання спрямований на виявлення конструктивного зв'язку між учасниками цього процесу⁶.

Проте широкий спектр напрацювань науковців не висвітлив особливостей оцінювання персоналу судово-експертних установ. Окрім того, багатогранність цієї теми й необхідність застосування до неї системного підходу потребує додаткових досліджень для підвищення ефективності оцінювання працівників судово-експертних установ з урахуванням умов сьогодення.

Мета статті

Висвітлити сучасні підходи до оцінювання професійного рівня працівників судово-експертних установ, окреслити особливості виявлення та визначення професійної кваліфікації конкретного працівника.

Методи дослідження

Для виокремлення особливостей процесу оцінювання професійного рівня працівників судово-експертних установ застосовано загальнонаукові методи: аналіз, узагальнення, опис, систематизацію тощо.

Викладення основного матеріалу дослідження

Необхідність оптимізувати якість і чисельність кадрового складу суб'єктів господарювання, зокрема, судово-експертних установ, зумовлено переходом до ринкових відносин. До сучасних тенденцій розвитку кадрового забезпечення належать:

- зростання попиту на кваліфіковану працю, підвищення ціни трудових послуг, які вона створює;
- значне посилення ролі людського чинника у виробництві або сфері послуг;
- перехід до стратегічного управління організацією, що потребує від кожного працівника високої творчої віддачі⁷.

Сучасне управління персоналом передбачає розширення застосування результатів оцінювання працівників, оскільки кожна установа спрямовує свою діяльність на зберігання найкращих кадрів, створення їм умов для професійного зростання та підвищення кваліфікаційного рівня й одночасного усунення інертних, некваліфікованих

5 Панкова В. Д. Методики оцінки персоналу підприємства. *Л Науково-технічна конференція факультету менеджменту та інформаційної безпеки Вінницького національного технічного університету* : мат-ли (Вінниця, 10–12.03.2021). Вінниця, 2021. URI: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/37514> (дата звернення: 14.11.2024).

6 Чевганова В. Я. Система оцінювання персоналу підприємства. *Ефективна економіка*. 2014. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2906> (дата звернення: 14.11.2024).

7 Суліменко Д. В. Щодо питання поняття й правового значення оцінювання працівників. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 2. С. 82–86. URI: <https://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/29313> (дата звернення: 14.11.2024).

і безперспективних працівників. Відповідною реакцією судово-експертних установ на зазначені тенденції кадрового розвитку має стати посилена увага до розроблення та впровадження дієвих методів оцінювання працівників.

Провідними об'єктивними потребами установи під час оцінювання працівників ми пропонуємо вважати ті, що пов'язані з отриманням інформації для:

- виявлення шляхів удосконалення навичок і розвитку здібностей працівників;
- розроблення диференціювання обсягу матеріальної винагороди;
- визначення індивідуального трудового внеску кожного працівника;
- з'ясування можливості найкращого виконання працівником своїх завдань на певній посаді в установі тощо ⁸.

До потреб працівника в оцінюванні його роботи належать:

- інформація про сильні та слабкі сторони своєї діяльності;
- отримання матеріальної винагороди, адекватної, на його власне переконання, докладеній праці;
- порівняння власних здобутків із результатами діяльності колег для підвищення своєї конкурентоздатності ⁹.

Одна з основних проблем під час оцінювання працівників — це збирання інформації. На практиці застосовують

три основні групи методів збирання інформації:

- вивчення документів та інших письмових джерел;
- бесіди й опитування;
- спостереження ¹⁰.

Одним із провідних методів збирання інформації є *оцінна співбесіда*, яку керівник проводить із підлеглим. Метою такої співбесіди є аналізування результату розв'язання кадрових проблем і процесу виконання працівником поставлених завдань. Таку співбесіду також можна застосовувати для ухвалення рішення про просування підлеглого кар'єрними сходами або підвищення його кваліфікації. У великих установах, особливо під час вибору провідних фахівців, співбесіду проводять у два етапи: спочатку — співробітники відділу кадрів, а потім — керівник конкретного структурного підрозділу. Зазвичай перед кінцевою співбесідою отримують довідки про кандидата на вакантну посаду, оскільки вони дають змогу доповнити інформацію про професійні й особистісні характеристики претендента ¹¹. Науковці поділяють співбесіди на біографічні, ситуаційні та критеріальні:

- *біографічна співбесіда* ґрунтується на анкетних даних претендента на посаду та зводиться до відповідей на запитання про попередню роботу й навчання. Недоліки такої співбесіди полягають у тому,

8 Петрова І. Окремі аспекти оцінювання професійно-кваліфікаційного рівня працівників судово-експертних установ. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річ. від дня народж. М. С. Романова (Харків, 17.05.2024). Харків, 2024. С. 199—201. URL: <https://drive.google.com/file/d/1iixsJQVFIYr3-6qJCAIRtYNctCbPxWQS/view> (дата звернення: 14.11.2024).

9 Чевганова В. Я. Зазнач. твір. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2906> (дата звернення: 14.11.2024).

10 Петрова І. Зазнач. твір. URL: <https://drive.google.com/file/d/1iixsJQVFIYr3-6qJCAIRtYNctCbPxWQS/view> (дата звернення: 14.11.2024).

11 Грішнова О. А., Наумова О. О. Оцінювання персоналу: сучасні підходи до забезпечення ефективності. *Формування ринкової економіки*. 2005. Т. 2. С. 42—50.

що вона не дає змоги правильно оцінити дійсний стан претендента на посаду;

- *ситуаційна співбесіда* спрямована на обґрунтування моделі розв'язання конкретної ситуації, коли претендент на посаду має викласти своє бачення розв'язання поставленого завдання, що зазвичай пов'язують з майбутньою професійною діяльністю кандидата на посаду в цій установі. Перевагою такої співбесіди є можливість оцінити практичні навички претендента;
- *критеріальну співбесіду* із претендентом на посаду проводять для отримання відповідей на питання, пов'язані із ситуацією в майбутній професійній діяльності, а його відповіді порівнюють із визначеними раніше критеріями. Основні переваги такої співбесіди — змога оцінити дії претендента на посаду у змодельованій професійній діяльності, а також систематизувати їх у порядку здобуття результатів. До недоліків такої співбесіди належить обмеженість оцінюваних характеристик кандидата на посаду¹².

Під час проведення співбесіди слід зважати на те, що бесіда — це метод отримання психологічної інформації на основі мовленнєвої (вербальної) комунікації. Правильне проведення бесіди в поєднанні з іншими методами оцінювання персоналу забезпечує високий ступінь ефективності прогнозування того, як претендент працюватиме на конкретній посаді.

Метод спостереження керівниками за діяльністю працівників також застосовують як джерело інформації, яку отримують під час ділових ігор, тренінгів, стажування, виконання спеціально розроблених завдань тощо¹³. Важливою складовою оцінювання працівників є сама процедура, що має дати відповіді на низку запитань:

- «Хто проводить оцінювання?»;
- «Яким є порядок його проведення?»;
- «Які технічні засоби застосовують?»;
- «Як оформлюють результати оцінювання?»;
- «Як ними послуговуватимуться надалі?».

Оцінювання працівника належить до процедури, яку проводять для виявлення ступеня відповідності особистісних якостей працівника, кількісних і якісних результатів його діяльності певним вимогам і критеріям. Можливості працівника мають відповідати вимогам певних посадових обов'язків, змісту й характеру праці, а також вимогам, обумовленим ефективною організацією конкретного виду діяльності судово-експертної установи, застосуванням найбільш раціональних методів роботи, технічних засобів тощо.

Зауважимо, що оцінюють не тільки потенційні можливості працівника, його професійну компетентність, а й реалізацію цих можливостей у процесі виконання поставлених завдань; відповідність процесу виконання цих завдань уявній ідеальній моделі, конкретним умовам діяльності, а результатів праці —

12 Монстович-Артем'єва П. Ефективні методи оцінки персоналу на різних підприємствах. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. 2016. № 2. С. 53—54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkib_2016_2_40 (дата звернення: 14.11.2024).

13 Бондаревська К. В., Сорокотяга Т. Л. Оцінка персоналу: сучасні методи та інструменти її проведення. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2013. № 2. С. 28—32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/piprp_2013_2_8 (дата звернення: 14.11.2024).

нормативним вимогам, запланованим показникам, поставленій меті¹⁴.

Завдання оцінити ділові характеристики працівника полягає у виявленні його трудового потенціалу; ступені користування цим потенціалом; відповідності працівника посаді або його готовності обійняти певну посаду. Оцінювання проводять для того, щоби схарактеризувати ефективність трудової діяльності й водночас визначити цінність працівника для судово-експертної установи. Інше завдання такого оцінювання — забезпечити зворотний зв'язок: працівник має знати, як керівництво судово-експертної установи оцінює результати його діяльності, його прагнення до якісного виконання своєї роботи.

Цілком виправданою є позиція західних фахівців у сфері управління з питань оцінювання ділових якостей працівника: таке оцінювання слід розглядати як можливість відкритого обговорення прогресу в діяльності працівника й вибору шляхів поліпшення цієї діяльності. Необхідно, щоби працівник розумів:

- яких помилок він припускається;
- які помилки пов'язані з його особистістю;
- як найповніше реалізувати свій потенціал¹⁵.

Зауважимо, що оцінювання ділових якостей працівника безпосередньо стосується підвищення ефективності діяльності будь-якої організації, зокрема,

судово-експертної установи, оскільки за його результатами виникає змога:

- удосконалити комплектування кадрів шляхом добору претендентів, найбільш відповідних конкретній посаді;
- поліпшити застосування здібностей працівників, сприяти їх службово-кваліфікаційному просуванню;
- виявити напрями підвищення кваліфікації кожного працівника;
- стимулювати трудову діяльність працівників за допомогою більш тісного зв'язку оплати праці з її результатами;
- удосконалити форми й методи роботи керівників установи та її структурних підрозділів;
- сформувати позитивне ставлення до праці;
- забезпечити задоволення роботою, її престиж і гуманність¹⁶.

Науковці зауважують, що оцінювання ділових якостей працівника досягне поставленої мети, якщо його проводитимуть із дотриманням певних принципів (які слід урахувати також судово-експертним установам), як-от:

- *гласність* — широке ознайомлення працівників із порядком і методикою проведення оцінювання, доведення його результатів до відома всіх зацікавлених осіб;
- *демократизм* — участь громадськості у процесі оцінювання;

14 Данилюк І. О. Теоретичні аспекти оцінки трудового потенціалу підприємства. *Вісник економічної науки України*. 2006. № 1. С. 50—52.

15 Овчиникова М. О., Делієва Є. С. Забезпечення ефективного проведення оцінки персоналу. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2020. № 1 (2). С. 62—67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhdntu_2020_1%282%29__10 (дата звернення: 14.11.2024).

16 Стахів О. Проведення оцінки персоналу на підприємстві з метою стимулювання працівників до підвищення кваліфікації. *Україна: аспекти праці*. 2007. № 1. С. 29—35. URI: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/20039> (дата звернення: 14.11.2024) ; Ушкальов В. В. Особливості оцінки ефективності процесу розвитку персоналу. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 23. С. 326—329. URL: <http://global-national.in.ua/archive/23-2018/64.pdf> (дата звернення: 14.11.2024).

- простота, чіткість і доступність процедури оцінювання;
- єдність вимог оцінювання для всіх фахівців споріднених посад;
- оперативність — своєчасність і швидкість оцінювання, регулярність його проведення;
- результативність — обов'язкове й оперативне вжиття заходів за результатами оцінювання;
- максимально можлива автоматизація процедури оцінювання¹⁷.

Оцінювання працівників належить до складної в методичному й організаційному плані кадрової роботи, що є складовою кадрового забезпечення судово-експертних установ. Необхідно зазначити, що єдиної універсальної методики, придатної для розв'язання всього комплексу завдань, поставлених перед оцінюванням кадрового складу судово-експертної установи, просто не існує, і навряд чи її хтось запропонує найближчим часом. Відсутні усталені методики оцінювання працівників також закордоном. Така ситуація змушує розробляти власну програму оцінювання, включно з методикою його проведення, або переробляти типові рекомендації, послуговуватися досвідом інших установ і пристосовувати все це до специфіки своєї діяльності¹⁸.

Оцінити працю за напрямками діяльності в судово-експертній установі можна в різний спосіб. Якщо потрібно оцінити особистісні якості працівника на конкретній посаді, то необхідно визначити, які якості:

- обрати із великого переліку,

- уважати основними для працівника, що обіймає конкретну посаду;
- є характерними для певної категорії працівників тощо.

Щодо цього постає питання — чи допоможуть вибрані якості або риси об'єктивно оцінити всіх працівників із застосуванням тієї самої методики, чи для кожної групи працівників набір якостей має бути іншим? Окрім того, оцінювання праці різних категорій персоналу судово-експертних установ слід розглядати з різних позицій, оскільки воно може охоплювати безпосередньо процес праці за зовнішніми ознаками, оцінювання витрат праці та складності виконуваних завдань.

Кожен із наведених підходів має право на існування, свою мету й дає змогу скласти рекомендації з підвищення ефективності його застосування. У процесі оцінювання результатів праці потрібно мати чітке уявлення про те, які саме результати оцінювати, чи є вони результатом особистих трудових зусиль конкретного працівника або плодом колективних старань. У цій ситуації необхідне додаткове оцінювання праці конкретного працівника.

Мета оцінювання діяльності працівників доволі різнопланова, охоплює багато складових, і від результатів її досягнення керівники очікують багато. Розроблена відомим фахівцем у галузі розвитку персоналу Д. Мак-Грегором, вона об'єднує:

- інформативну мету, яка полягає в забезпеченні керівників різних рівнів управління необхідними

17 Данюк В. М., Петюх В. М., Цимбалюк С. О. та ін. Менеджмент персоналу : навч. посіб. Вид. 2-ге, без змін / за заг. ред. В. М. Данюка, В. М. Петюха. Київ, 2006. 398 с. ; Цимбалюк С. О., Білик О. М. Оцінювання персоналу : навч. посіб. Київ, 2021. 312 с. URI: <https://ir.kneu.edu.ua:443/handle/2010/35638> (дата звернення: 14.11.2024).

18 Петрова І. Зазнач. твір. URL: <https://drive.google.com/file/d/1iixsJQVFIYr3-6qJCAIRtYNctCb-PxWQS/view> (дата звернення: 14.11.2024).

даними про роботу їхніх підлеглих, а також усіх оцінюваних працівників даними про їхні індивідуальні здобутки й недоліки;

- *мотиваційну мету*, яка передбачає взаємозв'язок матеріальної винагороди й матеріального заохочення із трудовою поведінкою та результатами діяльності працівника, і в такий спосіб орієнтує персонал на поліпшення діяльності в напрямках, що забезпечують стабільність і конкурентоспроможність установи;
- *адміністративну мету*, яку реалізують за допомогою кадрових рішень на об'єктивній і регулятивній основі (щодо підвищення або пониження по службі; доручення іншого, більш складного завдання; перепідготовки та перекваліфікації; заохочення або покарання; припинення дії трудової угоди тощо)¹⁹.

Головною функцією оцінювання ділових якостей працівника слід визнати мотиваційну, яка стимулює фахівців судово-експертної установи до поглиблення знань і набуття досвіду, потрібних для ефективного розв'язання завдань не тільки сьогодні, а й на перспективу.

Наголосимо, що сучасний стан експертного забезпечення правосуддя висуває нові вимоги до якості судово-експертної діяльності, тому слід зважати на те, що успіх будь-якої справи зумовлюють:

- творча ефективність працівників установи;
- їхня готовність брати на себе відповідальність за прийняті рішення;

- здатність свідомо, максимально результативно працювати тощо²⁰.

Для того щоб досягти найкращих результатів, необхідно на кожній ділянці виробничого процесу мати найбільш кваліфікованих фахівців, робота яких є бездоганною. Станом на сьогодні виокремлено два шляхи досягнення цієї мети:

- *перший* передбачає підвищення вимог до працівників; посилення контролю за їхньою діяльністю; заміну погано або недостатньо підготовлених працівників тощо. Такий підхід допомагає навести лад і зміцнити дисципліну, проте досягнуті результати зазвичай нестійкі, а негативні наслідки можуть бути доволі відчутними, оскільки побоювання втратити роботу або припуститися помилки паралізує ініціативу та творчість працівників, а також неминуче створює психологічний бар'єр між виконавцями й керівниками;
- *другий* підхід спрямований на залучення всіх працівників до процесів управління судово-експертною установою. Привабливість його в тому, що можна застосовувати різноманітні методи мотивації співробітників, зокрема, внутрішню мотивацію конкретного працівника; надати кожному з них можливість відчути себе природною і необхідною частиною судово-експертної установи; сформувати потребу працювати в команді й невинно розвиватися

19 McGregor D. The Human Side of Enterprise. N. Y. : McGraw-Hill, 1960. 256 p.

20 Спіцина Г., Лубенцов А., Угровецький О. Оцінювання діяльності працівників як засіб оптимізації роботи судово-експертної установи. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річ. від дня народж. М. С. Романова (Харків, 17.05.2024). Харків, 2024. С. 248—250. URL: <https://drive.google.com/file/d/1iixsJQVFIYr3-6qJCAIRtYNctCbPxWQS/view> (дата звернення: 14.11.2024).

як у професійному, так і в особистісному напрямах²¹.

Зауважимо, що в умовах посилення конкуренції на ринку праці важливого значення набувають такі характеристики кадрового складу установи, як освіта, професійні знання, практичні вміння та навички, відповідність психофізичних і соціально-психологічних особливостей людини вимогам професії, старання й мотивація. Не є винятком і судово-експертні установи.

Оцінювання персоналу в кадровому забезпеченні судово-експертних установ розглядають як елемент управління і як систему атестації працівників, застосовувану в установі. Це необхідний засіб вивчення якісного складу кадрового потенціалу судово-експертної установи, його сильних і слабких сторін, а також підстава для вдосконалення індивідуальних трудових здібностей працівника й підвищення його кваліфікації²².

Отже, оцінювання працівників — це процес визначення ефективності виконання ними своїх посадових обов'язків і реалізації організаційної мети судово-експертної установи або процес визначення відповідності якісних характеристик персоналу (здібностей, умінь, мотивів тощо) вимогам посади. Раніше ми наголошували, що оцінювання діяльності працівників у судово-експертних установах проводять з метою:

- поліпшення добору й розстановки кадрів;
- розвитку ініціативи та творчої активності персоналу;
- визначення творчого потенціалу працівників;
- виявлення потреб у підвищенні кваліфікації;
- планування кар'єри й особистісного розвитку персоналу;
- удосконалення процесу планування та організації трудової діяльності судово-експертної установи;
- аналізування виконання посадових інструкцій²³.

Окремо слід акцентувати увагу на тому, що сьогодні дедалі більше уваги приділяють оцінюванню працівників як під час прийняття на роботу, так і в процесі роботи. Це викликано потребою забезпечити більш якісні результати діяльності установи. Саме тому в сучасних реаліях питання оцінювання працівників постало надзвичайно гостро, а необхідність його вирішення та реалізації вже не викликає сумнівів²⁴. Практично жоден напрям кадрової роботи в судово-експертній установі не може обійтися без оцінювання діяльності працівника.

Оцінювання діяльності працівників дає змогу виявити й розкрити потенціал кожного працівника та спрямувати цей потенціал на реалізацію стратегічної

21 Петрова І. А., Курдес Е. П. Окремі аспекти оцінки ефективності діяльності працівників державних спеціалізованих судово-експертних установ. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри* : мат-ли Третьої Міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 23.04.2020). Суми, 2020. С. 63—66. URL: <https://ur.snau.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-2020.pdf> (дата звернення: 14.11.2024).

22 Стахів О. Зазнач. твір. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/20039> (дата звернення: 14.11.2024).

23 Спіцина Г., Лубенцов А., Угровецький О. Зазнач. твір. URL: <https://drive.google.com/file/d/1iixsJQVFIYr3-6qJCAIRtYNctCbPxWQS/view> (дата звернення: 14.11.2024).

24 Бучинська Т. В. Оцінка персоналу як важливий елемент ефективного управління. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2017. Вип. 1 (57). С. 59—64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2017_1_12 (дата звернення: 14.11.2024).

мети судово-експертної установи. Зауважимо, що у великих установах і компаніях складніше відстежувати та проводити оцінювання діяльності працівників загалом і визначати успішність кожного працівника окремо. До того ж, чим більше в установі різних посад, тим складніше уніфікувати процедуру проведення оцінювання діяльності працівників і розробити такі критерії й обрати методи їх оцінювання, які можуть надати повне уявлення про успішність окремого працівника.

Необхідно враховувати, що за умови нечіткого розуміння завдань і обов'язків у будь-якого працівника виникає відчуття тривоги, яке впливає на якість його роботи. Саме тому важливим є наявність об'єктивних і зрозумілих для всіх працівників критеріїв, за якими керівництво оцінюватиме ефективність діяльності конкретного працівника²⁵. Кожна судово-експертна установа формує ці критерії за певним алгоритмом відповідно до своєї мети та специфіки діяльності. Значну кількість проблем, пов'язаних з низькою ефективністю діяльності та слабким залученням працівників до управління, можна розв'язати, залучивши до оцінювання працівників особисту зустріч керівника з кожним із підлеглих і забезпечивши зворотний зв'язок. Подібні зустрічі краще планувати на кінець звітного періоду, коли підбивають підсумки та планують завдання на наступний період.

Ми вже зазначали, що правильно організований захід у межах системи оцінювання персоналу судово-експертної установи може сприяти низці позитивних результатів:

- досягнення домовленостей під час оцінювання результатів діяль-

ності працівника за звітний період;

- фіксування результатів виконання поставлених завдань у письмовому вигляді;
- налагодження зворотного зв'язку щодо результативності діяльності працівника;
- визначення завдань, які працівник має виконати протягом наступного звітного періоду;
- визначення меж розвитку та кар'єрного зростання працівника²⁶.

Зауважимо, що результатом оцінювання діяльності має стати усвідомлення кожним працівником того, яких помилок він припустився та що слід змінити, щоб максимально розкрити свій професійний потенціал.

Сьогодні існує практика впровадження відділами кадрів у судово-експертних установах заходів, що відкривають нові можливості й перспективи в галузі оцінювання діяльності працівників. Розроблені свого часу автоматизовані системи оцінювання діяльності працівників дають змогу проводити повну атестацію та оцінювати ефективність діяльності персоналу за різними параметрами, у разі скорочують витрати часу й сил на оцінювання працівників, а саме на збирання інформації, аналізування оцінних форм, складання аналітичних звітів за кожним працівником тощо.

Окремо ми зауважували, що на практиці застосовують зовнішнє оцінювання та самооцінювання. *Зовнішнім оцінюванням* називають діяльність керівника установи і трудового колективу із оцінювання діяльності конкретного працівника. *Самооцінювання* здійснює безпосередньо працівник: воно ґрунтується

25 Данилюк І. О. Зазнач. твір.

26 Спіцина Г., Лубенцов А., Угровецький О. Зазнач. твір. URL: <https://drive.google.com/file/d/1iixsJQVFIYr3-6qJCAIRtYNctCbPxWQS/view> (дата звернення: 14.11.2024).

на власному уявленні про мету життя та результати своєї трудової діяльності; про заборонені способи їхнього досягнення; про моральні якості, необхідні для якісного виконання завдань (сумлінність, чесність, відданість справі тощо)²⁷.

Оцінювання працівників судово-експертної установи має ґрунтуватись на визнаних принципах, поміж яких об'єктивність, усебічність, обов'язковість, систематичність та ін. Доволі часто застосовують комплексне оцінювання працівників за бальною системою. Мета такого оцінювання — визначити за допомогою балів найбільш вагомі характеристики (якості або риси) як самого працівника, так і виконуваної ним роботи. Для формування характеристики професійності працівника оцінюють його:

- професійно-кваліфікаційний рівень;
- ділові якості;
- складність виконуваних завдань;
- досягнутий результат тощо.

Професійно-кваліфікаційний рівень працівника визначають за загальними для всіх категорій кадрового складу судово-експертної установи об'єктивними ознаками: освіта; стаж роботи за спеціальністю; активність набуття професії та підвищення професійних навичок. Кожну із цих ознак оцінюють за певною кількістю балів. Інші елементи оцінювання, що характеризують ділові якості, складність і результати праці як фахівців, так і керівників різних рівнів управ-

ління, дещо різняться за змістом і значущістю ознак.

Акцентуємо увагу на тому, що оцінювання результатів праці працівників судово-експертних установ має одночасно враховувати кількісні та якісні характеристики виконаних ними завдань, а також їхню ритмічність. Комплексне оцінювання керівників і фахівців судово-експертної установи має містити оцінювання їхніх ділових якостей, складність виконуваних завдань і результати праці.

Більшість теоретиків у сфері управління персоналом вважають головним еталоном, за яким потрібно оцінювати рівень підготовки персоналу, професійну кваліфікацію, що становить певний перелік якісних показників, яким має відповідати зазвичай керівний склад установи²⁸. Проте багато практиків пропонують зосередитись на вивченні й оцінюванні професійних компетенцій працівників, оскільки в управлінні персоналом важливим напрямом є формування кадрового резерву, що передбачає відбір до управлінської ланки працівників із найяскравіше вираженими лідерськими й організаційними якостями та відповідальністю²⁹.

За результатами аналізу напрацювань учених та узагальнення експертної практики ми виокремили й систематизували основні компетентності, що є важливими під час проведення оцінювання професійності працівників судово-експертних установ, як-от:

27 Спіцина Г., Лубенцов А., Угровецький О. Зазнач. твір. URL: <https://drive.google.com/file/d/1iixsJQVFIYr3-6qJCAIRtYNctCbPxWQS/view> (дата звернення: 14.11.2024).

28 Виноградський М. Д., Виноградська А. М., Шканова О. М. Управління персоналом : навч. посіб. 2-ге вид. Київ, 2009. 502 с. URL: <https://econom.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/07/Vynohradskyy-Pidruchnyk.pdf> (дата звернення: 14.11.2024).

29 Дмитренко Г. А., Шарапатова Е. А., Максименко Т. М. Мотивация и оценка персонала : учеб. пособ. Киев, 2002. 248 с. URL: https://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/upravlinnya-personalom/motivaciya_i-ocenka-personala.html (дата звернення: 14.11.2024).

- *професійність* — об'єктивним критерієм професійності експерти з оцінювання діяльності персоналу називають досконале знання працівником своїх професійних обов'язків, принципів і систем роботи установи, опанування апаратно-технічних засобів для виконання завдань на конкретній посаді тощо;
- *якість роботи* — оцінювати ефективність діяльності працівників неможливо без розуміння, наскільки якісно працює кожен із них (скільки і яких помилок він припускається; як часто затримує виконання поставлених завдань; наскільки він відповідальний і уважний до своїх професійних обов'язків тощо);
- *стресостійкість* — доволі багато уваги під час оцінювання діяльності працівників приділяють такому показникові, як стресостійкість (уміння зберігати професійні якості за умови збільшення інтенсивності навантаження, кількості роботи тощо). Зважаючи на цей показник, у результаті оцінювання в судово-експертній установі приймають рішення про можливість або неможливість підвищення конкретного працівника;
- *орієнтування на результат* — один із ключових показників в системі управління кадрами судово-експертної установи за поставленою метою, який також обов'язково враховують під час проведення оцінювання діяльності працівників;
- *ініціативність* — коли працівник ініціативний і самостійний, це свідчить про високий рівень його мотивації, а також про його

готовність працювати з мінімальним контролем зовні. Під час оцінювання ефективності діяльності працівників на цей показник обов'язково зважають, оскільки самостійний та ініціативний персонал потребує мінімум часу свого керівника, відмінно виконує свої обов'язки, може запропонувати щось нове, отже — готовий до підвищення за посадою;

- *командний гравець* — віддзеркалює вміння працювати в команді; орієнтований на колективний, а не особистий успіх. Це також важливі показники під час оцінювання ефективності діяльності працівника;
- *прагнення до розвитку* — обумовлює цілеспрямованість працівника; готовність навчатися, удосконалюватися й розвиватися; його особиста мета збігається з метою установи. Це величезна перевага для нього за результатами оцінювання ефективності його діяльності.

Ми узагальнили й систематизували здобуту інформацію та стверджуємо, що в процесі визначення компетентностей працівника судово-експертної установи потрібно пам'ятати про таке:

- кожна із компетентностей має визначати група експертів (працівники кадрових служб, керівники відділів, спеціалізовані працівники та ін.), які добре знаються на специфіці певної вакансії;
- усі компетентності потрібно чітко сформулювати та прописати, щоби не виникало двозначності щодо їх трактування й розуміння;
- формулювання компетентностей має бути доступним для всіх працівників;

- система компетентностей має поєднувати відображення сучасних потреб установи та бачення її подальшого розвитку.

На практиці компетентності оцінюють відповідно до розробленої в конкретній судово-експертній установі організаційної шкали. Для оцінювання ділових якостей працівників судово-експертних установ попередньо визначають певну сукупність оцінюваних ознак. Переконані, що для фахівців судово-експертних установ доцільно послуговуватися такими загальними ознаками:

- загальна підготовка у відповідній галузі знань;
- здатність чітко планувати й організовувати свою роботу;
- відповідальність за доручену справу;
- ініціативність і самостійність;
- спроможність опановувати нові напрями й методи та застосовувати їх у роботі;
- працездатність;
- комунікабельність тощо.

Добірка ознак для оцінювання ділових якостей керівників різних рівнів управління в судово-експертній установі має бути дещо іншою, оскільки має враховувати їхню спроможність організовувати й виховувати підлеглих. Керівників судово-експертних установ різних рівнів управління можна оцінювати за такими напрямками:

- кваліфікація (порівняння з еталоном);
- результати роботи (якість виконуваних завдань);
- особистісні характеристики (порівняння з ідеальними для цієї посади).

Узагальнюючи окреслене вище, варто наголосити, що формування кадрового забезпечення — це система заходів, які здійснює судово-експертна устано-

ва з метою залучення найбільш кваліфікованих працівників із відмінними особистісними якостями. Формування кадрового складу — одна зі складових управління працівниками установи, яка є сукупністю управлінських рішень, що мають вирішальний і довготривалий вплив на діяльність установи.

Добирання кадрів слід uważати доволі дорогим заходом, але вкрай необхідним, оскільки його проведення потребує тривалого часу й певного досвіду, що завжди є компромісом між бажаним і реальним. Зазначимо, що кошти на формування кадрового забезпечення судово-експертної установи необхідно витратити ефективно. Одним із важливих завдань установи з добору кадрів є аналізування потрібної й фактичної кількості працівників відповідно до наявних посад.

Акцентуємо увагу на тому, що оцінювання фахово-кваліфікаційного складу працівників судово-експертної установи — це цілеспрямований процес визначення відповідності якісних характеристик працівників (здібностей, умінь, навичок) вимогам посади. Своєю чергою, оцінювання працівників передбачає порівняння певних характеристик конкретного працівника установи — професійно-кваліфікаційного рівня, ділових якостей, результатів праці тощо — з відповідними параметрами, вимогами, еталонами щодо посади, яку він обійматиме. Оцінювання працівників полягає у визначенні, якою мірою кожний працівник досягає очікуваних результатів під час виконання поставлених завдань і відповідає тим вимогам, яких потребує виконання його посадових обов'язків. Аналізування фахово-кваліфікаційного складу є процедурою, яку проводять з метою виявити ступінь відповідності особистісних якостей працівника, кількісних і якісних результатів

праці нормативним вимогам, поставлений меті згідно з посадою в судово-експертній установі.

Висновки

Оцінювання діяльності працівників у судово-експертних установах проводять з метою поліпшити добір і розстановку кадрів, розвивати ініціативу і творчу активність персоналу; визначити творчий потенціал підлеглих; виявити потреби у підвищенні кваліфікації; сприяти плануванню кар'єри та особистісному розвитку; удосконалення процесу планування й організації трудової діяльності судово-експертної установи. Загалом проведення оцінювання персоналу судово-експертних установ надає керівництву інформацію про:

- ефективність роботи працівників;
- потенційні можливості персоналу та перспективи їхнього зростання;
- причини неефективної роботи окремих підлеглих;
- потреби та пріоритети у навчанні й підвищенні кваліфікації.

Водночас зауважимо, що під час визначення компетентностей працівників слід пам'ятати про таке:

- кожному із компетентностей має визначати група експертів (працівники кадрових служб, керівники відділів, спеціалізовані працівники та ін.), які добре знаються на специфіці певної вакансії;
- усі компетентності потрібно чітко сформулювати та прописати, щоби не виникало двозначності щодо їх трактування й розуміння;
- формулювання компетентностей повинно бути доступним для всіх працівників;
- система компетентностей має поєднувати відображення сучасних

потреб установи та бачення її подальшого розвитку.

Modern Approaches to Appraising Employee Professionalism in Forensic Institutions

**Iryna Petrova,
Hanna Spitsyna**

The research paper's purpose is to outline current approaches to appraising employees' professional level in forensic institutions, and to determine peculiarities of identifying and defining professional qualifications of an individual employee. For this purpose, the following general scientific methods have been applied by the authors: analysis, generalization, description, systematization, etc. The grounds for appraising forensic institution employees are singled out and its importance for ensuring employees' sustainable activities is stressed. It is argued that employees' appraisal is a rather complex staff work in terms of methodology and organization. What is more, it is part of staffing in forensic institutions. Additionally, it is emphasized that there is no single universal methodology suitable for solving the entire set of tasks arising during employees' appraisal, and this issue should be studied separately. Competent appraisal of forensic staff activities has been shown to improve staff selection and placement; development initiatives and employee activities; assess creative and professional capabilities of employees; identify needs for professional development; career planning and personal development of an employee; optimize the process of planning and organizing labor activities in forensic institutions.

Keywords: employee; appraisal; potential; forensic expert institution; staffing; advanced training; professionalism appraisal; staff; human resources; competencies; competence; business qualities.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторки зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторки заявляють про відсутність конфлікту інтересів, що стосується цієї теми; хоча вони є членкинями консультативної ради збірника, вони не брали участі в ухваленні рішення щодо оприлюднення, і цю статтю піддано повному процесу експертної перевірки та редагування.

References

- Balabanova, L. V., Sardak, O. V. (2011). *Upravlinnia personalom* [Human Resources Management] : pidruchnyk. Kyiv. URL: http://moodle.nati.org.ua/pluginfile.php/12435/mod_resource/content/1/balabanova_l_v_sardak_o_v_upravlinnya_personalom.pdf [in Ukrainian].
- Bondarevska, K. V., Sorokotiaha, T. L. (2013). Otsinka personalu: suchasni metody ta instrumenty yii provedennia [Staff Appraisal: Modern Methods and Tools for Its Implementation]. *Problemy i perspektvy rozvytku pidpriemnytstva*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/piprp_2013_2_8 [in Ukrainian].
- Buchynska, T. V. (2017). Otsinka personalu yak vazhlyvyi element efektyvnogo upravlinnia [Staff Evaluation as an Important Element of Effective Management]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*. Vyp. 1 (57). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2017_1_12 [in Ukrainian].
- Chevhanova, V. Ya. (2014). Systema otsiniuvannia personalu pidpriemstva [System of Estimation of Personnel of Enterprise]. *Efektivna ekonomika*. 2014. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2906> [in Ukrainian].
- Daniuk, V. M., Petiukh, V. M., Tsymbaliuk, S. O. ta in. (2006). *Menedzhment personalu* [Human Resources Management] : navch. posib. Vyd. 2-he, bez zmin / za zah. red. V. M. Daniuka, V. M. Petiukha. Kyiv [in Ukrainian].
- Danyliuk, I. O. (2006). Teoretychni aspekty otsinky trudovoho potentsialu pidpriemstva [Theoretical Aspects of Assessing the Enterprise's Employee Potential]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*. № 1 [in Ukrainian].
- Didur, K. M. (2011). Suchasni metody otsinky personalu [Current Methods for Staff Appraisal]. *Efektivna ekonomika*. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=776> [in Ukrainian].
- Dmitrenko, G. A., Sharapatova, E. A., Maksimenko, T. M. (2002). *Motivaciya i ocenka personala* [Motivation and Appraisal of Staff] : ucheb. posob. Kiev. URL: https://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/upravlinnya-personalom/motivaciya_i_ocenka-personala.html [in Russian].
- Hrishnova, O. A., Naumova, O. O. (2005). Otsiniuvannia personalu: suchasni pidkhody do zabezpechennia efektyvnosti [Staff Appraisal: Current Approaches to Ensure Efficiency]. *Formuvannia rynkovoï ekonomiky*. T. 2 [in Ukrainian].
- Krushelnyska, O. V., Melnychuk, D. P. (2005). *Upravlinnia personalom* [Human Resources Management] : navch. posib. Vyd. druhe, pererob. ta dopov. Kyiv. URL: http://moodle.nati.org.ua/pluginfile.php/12135/mod_resource/content/1/file1.pdf [in Ukrainian].
- Mal'tyz, V. V., Tarasenko, Yu. V. (2018). Otsinka personalu: suchasni metody ta instrumenty yii provedennia [Assessment of Staff: Modern Methods and Tools for Its Implementation]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy*. Vyp. 19. DOI: [10.32782/2524-0072/2018-19-73](https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-73) [in Ukrainian].
- McGregor, D. (1960). *The Human Side of Enterprise*. N. Y. : McGraw-Hill.
- Monstovych-Artem'ieva, P. (2016). Efektyvni metody otsinky personalu na riznykh

- pidpriemstvakh [Efficient Methods for Staff Appraisal at Various Enterprises]. *Visnyk Kyivskoho instytutu biznesu ta tekhnolohii*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkib_2016_2_40 [in Ukrainian].
- Ovchynykova, M. O., Delieva, Ye. S. (2020). Zabezpechennia efektyvnogo provedennia otsinky personal [Ensuring of Effective Evaluation of Staff]. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*. № 1 (2). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhdnu_2020_1%282%29__10 [in Ukrainian].
- Pankova, V. D. (2021). Metodyky otsinky personalu pidpriemstva [Appraisal Methodologies for Enterprise Staff]. *L Naukovo-tekhnichna konferentsiia fakultetu menedzhmentu ta informatsiinoi bezpeky Vinnytskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu* : mat-ly (Vinnytsia, 10–12.03.2021). Vinnytsia. URI: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/37514> [in Ukrainian].
- Petrova, I. (2024). Okremi aspekty otsiniuvannia profesiino-kvalifikatsiinoho rivnia pratsivnykiv sudovo-ekspertnykh ustanov [Certain Aspects of Assessing Professional Qualification Level of Employees of Forensic Science Institutions]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf. z nahody 100-rich. vid dnia narodzh. M. S. Romanova (Kharkiv, 17.05.2024). Kharkiv. URL: <https://drive.google.com/file/d/1iixsJQVFIYr3-6qJ-CAIRtYNctCbPxWQS/view> [in Ukrainian].
- Petrova, I. A., Kurdes, E. P. (2020). Okremi aspekty otsinky efektyvnosti diialnosti pratsivnykiv derzhavnykh spetsializovanykh sudovo-ekspertnykh ustanov [Individual Aspects for Appraising Employee Performance at State Specialized Forensic Institutions]. *Aktualni pytannia yurysprudentsii: teoretychnyi ta praktychnyi vymiry* : mat-ly Tretoi Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Sumy, 23.04.2020). Sumy, 2020. URL: <https://ur.snau.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-2020.pdf> [in Ukrainian].
- Spitsyna, H., Lubentsov, A., Uhrovetskyi, O. (2024). Otsiniuvannia diialnosti pratsivnykiv yak zasib optymizatsii roboty sudovo-ekspertnoi ustanovy [Evaluating Performance of Employees as a Means of Optimizing the Work of a Forensic Science Institution]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf. z nahody 100-rich. vid dnia narodzh. M. S. Romanova (Kharkiv, 17.05.2024). Kharkiv. URL: <https://drive.google.com/file/d/1iixsJQVFIYr3-6qJ-CAIRtYNctCbPxWQS/view> [in Ukrainian].
- Stakhiv, O. (2007). Provedennia otsinky personalu na pidpriemstvi z metoiu stymuluvannia pratsivnykiv do pidvyshchennia kvalifikatsii [Conducting Staff Appraisals to Encourage Employees to Improve Their Qualifications]. *Ukraina: aspekty pratsi*. № 1. URI: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/20039> [in Ukrainian].
- Sulimenko, D. V. (2020). Shchodo pytannia poniattia y pravovoho znachennia otsiniuvannia pratsivnykiv [To the Issue of the Concept and the Legal Importance of Evaluation of Workers]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. Ch. 2. URI: <https://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/29313> [in Ukrainian].
- Tsymbaliuk, S. O., Bilyk, O. M. (2021). Otsiniuvannia personalu [Staff Appraisal] : navch. posib. Kyiv. URI: <https://ir.kneu.edu.ua:443/handle/2010/35638> [in Ukrainian].
- Ushkalov, V. V. (2018). Osoblyvosti otsinky efektyvnosti protsesu rozvytku personalu [The Evaluation Features of Process Efficiency Personnel Development]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. Vyp. 23. URL: <http://global-national.in.ua/archive/23-2018/64.pdf> [in Ukrainian].
- Vynohradskyi, M. D., Vynohradska, A. M., Shkanova O. M. (2009). *Upravlinnia personalom* [Human Resources Management] : navch. posib. 2-he vyd. Kyiv. URL: <https://econom.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/07/Vynohradskyi-Pidruchnyk.pdf> [in Ukrainian].

Особливості обставин, що підлягають установленню під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із утручанням у діяльність представників органів державної влади

Володимир Попов*

* Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9020-9448>, e-mail: v.iu.popov@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.1.2025.04 УДК [001.89:343.102:3.075](477)

Надійшло 05.03.2025 / Рецензовано 17.03.2025 / Прийнято до друку 26.03.2025 /
Доступно онлайн 31.03.2025

Мета роботи — визначити особливості предмета доказування у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із утручанням у діяльність представників органів державної влади. Для її досягнення застосовано загальнонаукові (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення) спеціальні й філософські методи (діалектичний, порівняльно-правовий, системно-структурний, прогностичний). Проаналізовано проблематику предмета доказування у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із утручанням у діяльність представників органів державної влади. Визначено склад кримінальних правопорушень досліджуваної групи, проаналізовано підходи вчених до тлумачення переліку обставин, які підлягають з'ясуванню, що дає змогу об'єднати їх у три групи: 1) обставини, що розкривають механізм кримінального правопорушення; 2) обставини, пов'язані із суб'єктивними характеристиками особи, яка вчинила правопорушення; 3) інші обставини (розмір процесуальних витрат; обставини, що є підставою для закриття кримінального провадження; причини й умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, форми протидії розслідуванню тощо). Окреслено перспективи подальших досліджень у межах досліджуваної проблематики.

Ключові слова: кримінальне провадження; кримінальне правопорушення; доказування; предмет доказування; утручання в діяльність; орган державної влади; обставини, що підлягають установленню.

Постановка наукової проблеми

Формування ефективної системи криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із утручанням у діяльність представників органів державної влади, потребує глибокого аналізу наукових напрацювань, вивчення судової і слідчої практики у справах цієї категорії. Такий підхід необхідний для розроблення теоретичних засад, що сприятимуть виробленню дієвих практичних рекомендацій із розслідування цих правопорушень і визначенню оптимальних підходів до їх застосування у кримінальній процесуальній діяльності.

Притягнення особи до кримінальної відповідальності ґрунтується винятково на оцінюванні доказів, тому вчені приділяють суттєву увагу проблемам доказування у кримінальному провадженні. Теорія доказів — складова науки кримінального процесу, яка вивчає процес формування, перевірки й оцінювання доказів під час досудового розслідування та судового розгляду справи. Як слушно зауважує С. Стахівський, мета кримінально-процесуального доказування — установлення об'єктивної істини, що досягається шляхом повного й достовірного з'ясування всіх фактів і обставин, які мають значення для правильного вирішення справи. Сукупність таких фактів і обставин визначає предмет доказування у кримінальному провадженні¹.

У криміналістиці для позначення якісних орієнтирів — векторів розслідування, визначальних для забезпечення процесу доказування, послуговуються поняттям «обставин, що підлягають установленню (з'ясуванню)». Місце цих обставин у структурі методики розслідування окремих кримінальних правопорушень, їхній зміст, сутність і структура до сьогодні не мають уніфікованого тлумачення. Особливо це стосується обставин, які необхідно з'ясувати під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із утручанням у діяльність представників органів державної влади.

Погоджуючись із думкою, що обставини, які підлягають з'ясуванню, є традиційною складовою окремих криміналістичних методик розслідування, оскільки надають розслідуванню цілеспрямованості, зумовлюють формулювання тактичних завдань, сприяють його повноті й усебічності дослідження перебігу події, яка сталася², вважаємо, що осмислення цих категорій у контексті кримінальних правопорушень, пов'язаних із утручанням у діяльність представників органів державної влади, є актуальним завданням сучасних наукових розвідок.

Мета статті

Визначити особливості обставин, що підлягають установленню під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із утручанням у діяльність представників органів державної влади.

- 1 Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ, 2005. 272 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/STAXIVSKIY_2005.pdf (дата звернення: 13.02.2025).
- 2 Журавель В. А. Обставини, що підлягають з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 12–20. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis-nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Tpsek_2010_10_6.pdf (дата звернення: 13.02.2025).

Методи дослідження

Комплексно застосовано загальнонаукові (аналіз, синтез абстрагування, узагальнення) спеціальні й філософські методи (діалектичний, порівняльно-правовий, системно-структурний, прогностичний).

Аналіз основних досліджень і публікацій

Криміналістичні методики й окремі аспекти досудового розслідування кримінальних правопорушень ґрунтовно висвітлено у працях: Г. Авдєєвої, Л. Аркуші, В. Бахіна, Р. Благуті, В. Вапнярчука, А. Волобуєва, І. Гловюк, В. Гусевої, М. Даньшина, В. Дрозд, О. Дуфенюк, В. Журавля, О. Капліної, Н. Клименко, А. Коваленка, В. Коваленка, І. Когутича, О. Колесніченка, В. Колмакова, В. Ко-

новалової, В. Кузьмічова, В. Лукашевича, Є. Лук'янчикова, Б. Лук'янчикова, О. Мотляха, В. Нора, О. Одерія, І. Пирого, О. Пчеліної, В. Пчеліна, О. Саїнчина, Е. Сімакової-Єфремян, Р. Степанюка, В. Стратонова, Г. Тетерятник, В. Тищенко, Т. Фоміної, А. Хитри, Д. Цехана, К. Чаплинського, С. Чернявського, Ю. Чорноус, В. Шепітька, В. Шевчука, М. Щербаковського, Б. Щура, В. Юсупова та ін.

Обставинам, які підлягають з'ясуванню під час розслідування, присвячено дослідження: А. Антощак³, В. Журавля⁴, С. Книженко⁵, В. Колеснікова⁶, О. Пчеліної⁷ та В. Пчеліна⁸, З. Топорецької⁹, О. Федосової¹⁰ та ін.

Українські науковці також приділяють увагу розробленню окремих аспектів криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних

- 3 Антощак А. Р. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування привласнення, розтрата або заволодіння майном, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Т. 2. Вип. 38. С. 95–98. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/12317> (дата звернення: 13.02.2025).
- 4 Журавель В. А. Зазнач. твір. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Tpsek_2010_10_6.pdf (дата звернення: 13.02.2025).
- 5 Книженко С. О. Криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються шляхом незаконного втручання в діяльність судових органів або протиправного впливу на учасників судочинства. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 196–200. URL: http://pravoisusilstvo.org.ua/archive/2016/2_2016/part_1/36.pdf (дата звернення: 13.02.2025).
- 6 Колесніков В. В. Обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні при розслідуванні злочинів, пов'язаних із пожежами. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 84–90. DOI: 10.32353/khrife.2016.10 (дата звернення: 13.02.2025).
- 7 Пчеліна О. В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, і їхнє місце у структурі окремої криміналістичної методики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 2 (31). С. 187–190. DOI: 10.32837/pyuv.v0i2(31).590 (дата звернення: 13.02.2025).
- 8 Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування колабораційної діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 370–381. DOI: 10.32631/vca.2024.3.34 (дата звернення: 13.02.2025).
- 9 Топорецька З. М. Особливості початку кримінального провадження та обставини, які підлягають встановленню при розслідуванні службової недбалості. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 115–122. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/249> (дата звернення: 13.02.2025).
- 10 Федосова О. В. Обставини, які підлягають встановленню у ході розслідування корисливо-насиленницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми. *Науковий вісник*

правопорушень, пов'язаних із утручанням у діяльність представників органів державної влади, зокрема обставинам, які підлягають з'ясуванню. Наприклад, В. Гусева докладно проаналізувала обставини, що підлягають установленню під час розслідування втручання у діяльність працівника правоохоронного органу, зазначивши, що вони є окремим самостійним структурним елементом криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень¹¹. Суміжну проблематику, зокрема, обставини, що підлягають установленню під час розслідування втручання в діяльність захисника або представника особи, досліджує Д. Русанівська¹², а в діяльність судового експерта — О. Посашков¹³. Водночас системного дослідження обставин, які підлягають установленню під час розслідування втручання в діяльність представників органів державної влади, не проведено, що свідчить про нагальність розв'язання цього питання.

Викладення основного матеріалу дослідження

Співвідношення категорій «предмет доказування» і «обставини, які підлягають з'ясуванню» у науковій літературі до сьогодні спричиняє дискусії. Так,

О. Пчеліна зазначає, що предмет доказування охоплює всі обставини, які слід з'ясувати, і визначає завдання розслідування. Водночас криміналістична характеристика окреслює обставини, які могли існувати реально, і можливі варіанти скоєння злочину¹⁴. На нашу думку, саме механізм учинення кримінального правопорушення відображає події, що мали місце, і пов'язані з підготовкою, учиненням або приховуванням кримінального правопорушення. Щодо предмета доказування й того факту, що він визначає завдання розслідування, дійсно слід погодитися з ученою, адже між цими категоріями існує певний кореляційний зв'язок, оскільки з'ясування предмета доказування є обов'язком сторони обвинувачення (за винятком деяких обставин), про що законодавець зазначив у відповідних правових положеннях, а тому кожному його змістовному компоненту має відповідати певне тактичне завдання.

Обставини, які підлягають установленню, посідають важливе місце у побудові криміналістичних рекомендацій із розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Це зумовлено їхніми функціями, що полягають у визначенні й формулюванні комплексу завдань досудового розслідування та визначенні

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2014. № 1. С. 305—313. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2014_1_42 (дата звернення: 13.02.2025).

- 11 Гусева В. О. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування втручання в діяльність працівника правоохоронного органу. *Право і безпека*. 2021. № 2 (81). С. 97—103. DOI: 10.32631/pb.2021.2.12 (дата звернення: 13.02.2025).
- 12 Русанівська Д. Д. Розслідування втручання в діяльність захисника чи представника особи : дис. ... д-ра філос. Київ, 2023. 260 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/87c654d4-47e0-4e7b-ae7c-8ecfdc784aaf/content> (дата звернення: 13.02.2025).
- 13 Посашков О. О. Методика розслідування втручання в діяльність судового експерта : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2020. 200 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U101202> (дата звернення: 13.02.2025).
- 14 Пчеліна О. В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини та їх вплив на методику розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 19 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2689> (дата звернення: 13.02.2025).

засобів їх виконання. Завдання досудового розслідування класифікують за різними критеріями. За обсягом розв'язуваних питань їх поділяють на основні (загальні, стрижневі) і локальні (проміжні), а за сферою реалізації — на стратегічні і тактичні. Основні завдання мають стратегічний характер, оскільки є результатом обставин, що підлягають доказуванню, спрямовані на досягнення мети розслідування, є більш стабільними й менш залежними від ситуативних чинників. Натомість локальні завдання мають тактичний характер і чітко визначені ситуаційними умовами¹⁵. Керуючись такими принципами, В. Журавель пропонує зробити основою таких обставин предмет доказування, кримінально-правову та криміналістичну характеристику певного різновиду злочинного посягання¹⁶. Погоджуємося також із В. Гусевою, яка зазначає, що правильне визначення змісту обставин забезпечує планомірність і цілеспрямованість дій органів досудового розслідування, прокуратури й суду, а також сприяє висуненню слідчих версій і розробленню тактичних операцій¹⁷. До того ж, як зазначає В. Тищенко, обставини, що підлягають з'ясуванню, зумовлюють кінцеві завдання розслідування, впливають на спрямованість слідчих версій, формулювання проміжних завдань на різних етапах розслідування

та враховуються у різних слідчих ситуаціях¹⁸.

Отже, обставини, що підлягають з'ясуванню, відіграють важливу роль у криміналістичних методиках розслідування, оскільки визначають програму дій уповноважених суб'єктів, спрямовану на збирання достовірних, достатніх, допустимих і належних доказів. Як зауважує Є. Лук'янчиков, сторона обвинувачення накопичує інформацію і здійснює її відбір з позицій належності, допустимості та значущості для справи¹⁹.

Ще одне дискусійне питання, що виникає під час визначення обставин, які підлягають з'ясуванню під час доказування, — їхнє місце в структурі криміналістичних методик розслідування. О. Пчеліна пропонує інтегрувати ці обставини в структуру методики без виокремлення в певний розділ або підрозділ. Вона вважає, що їх доцільно розглядати у взаємозв'язку з типовими криміналістичними ситуаціями, тактичними завданнями, версіями та плануванням. Такий підхід передбачає з'ясування обставин на етапах збирання й перевірки інформації про злочин, а також на початковій і наступних стадіях досудового розслідування. Ця позиція логічна, оскільки узгоджується з концепцією локального предмета доказування та зважає на особливості

15 Журавель В. А. Зазнач. твір. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Tpsek_2010_10_6.pdf (дата звернення: 13.02.2025).

16 Там само.

17 Гусева В. О. Методика розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : монографія. Харків, 2020. 452 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi71/0052079.pdf> (дата звернення: 13.02.2025).

18 Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ : монография. Одесса, 2002. 360 с. URL: <https://coollib.cc/b/425251-valeriy-vladimirovich-tishchenko-koryistno-nasilstvennyie-prestupleniya-kriminalisticheskiiy-analiz/read> (дата звернення: 13.02.2025).

19 Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ, 2005. 360 с.

кримінального провадження в окремих категоріях злочинів.

Щодо систематизації обставин, які підлягають з'ясуванню, то, наприклад, В. Тіщенко під час розроблення методики розслідування корисливо-насильницьких злочинів, запропонував виокремлювати такі групи обставин:

- 1) обставини, пов'язані з подією злочину, зокрема факт наявності злочинної події, спосіб її скоєння, знаряддя і засоби, час, місце та інші умови скоєння злочину;
- 2) обставини, що стосуються об'єкта злочину, а саме предмета злочинного посягання, особи потерпілого й цивільного позивача;
- 3) обставини, пов'язані з особами, які скоїли злочин, зокрема персональні дані, відомості, що мають кримінально-правове значення, а також інформація про групу осіб, яка скоїла злочин або займалася корисливо-насильницькою діяльністю;
- 4) обставини, що підтверджують винність обвинуваченого, злочинну мету й корисливий мотив;
- 5) обставини, що характеризують наслідки злочину (ступінь реалізації злочинного наміру; факт вилучення майна; характер і тяжкість тілесних ушкоджень, заподіяних потерпілому, або факт його смерті; розмір завданої шкоди, а також доля викраденого майна на момент розкриття злочину)²⁰.

Отже, в основу моделі автор поклав обставини, які передусім пов'язані зі

складом кримінального правопорушення, а також ті, що є предметом доказування. Ми також поділяємо такий підхід. Саме тому під час аналізування досліджуваної групи кримінальних правопорушень керуватимемося цим підходом, зосереджуючись на кожному складі кримінального правопорушення.

У групуванні досліджуваних обставин існують також інші підходи. До прикладу, О. Одерій виокремлює три основні групи обставин:

- 1) безпосередньо пов'язані з подією злочину;
- 2) які характеризують особу злочинця;
- 3) додаткові, які можуть мати значення для кримінального провадження²¹.

Нам імпонує підхід О. Пчеліної та В. Пчеліна, які пропонують об'єднати обставини у три групи:

- 1) що характеризують подію кримінального правопорушення;
- 2) які характеризують особу правопорушника;
- 3) що впливають на ухвалення процесуальних рішень.

Згідно з позицією вчених, ці обставини з'ясовують шляхом: 1) фіксування результатів процесуальних, слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій; 2) виявлення, збирання та дослідження слідів кримінального правопорушення; 3) ведення криміналістичних обліків; 4) залучення спеціальних знань і проведення експертиз²².

20 Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2003. 53 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13974/1/Tischenko_2003.pdf (дата звернення: 13.02.2025).

21 Одерій О. В. Проблеми теорії та практики розслідування злочинів проти довкілля : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2015. 499 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0515U000869> (дата звернення: 13.02.2025).

22 Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Зазнач. твір. DOI: 10.32631/vca.2024.3.34 (дата звернення: 13.02.2025).

Погоджуючись із таким підходом, зауважимо, що визначення обставин, які підлягають з'ясуванню, слід здійснювати з урахуванням виду кримінального правопорушення (його складу), обставин, які підлягають доказуванню, і слідчої ситуації на певному етапі провадження. Такий підхід сприятиме більш ефективному плануванню слідчих (розшукових) дій і реалізації завдань кримінального провадження.

Утручання в діяльність судових органів має низку специфічних ознак. Його безпосередній об'єкт — суспільні відносини у сфері діяльності суддів та інших осіб, залучених до здійснення правосуддя на будь-якій правовій підставі. Потерпілі від такого кримінального правопорушення — судді, присяжні, кандидати в судді й інші особи, які беруть участь у судочинстві. Предмет суспільних відносин — юридичні права й обов'язки професійних суддів, присяжних, кандидатів у судді, а також передбачені законодавством права інших учасників судового процесу (як добровільних, так і залучених примусово). Сутність утручання охоплює будь-які форми активної суспільно небезпечної дії, спрямовані на реалізацію незаконних методів впливу, зокрема перешкоджання діяльності суддів, слідчих суддів під час розгляду кримінальних, адміністративних, цивільних, господарських і конституційних справ, а також прийняття рішень під час досудового розслідування та здійснення оперативно-розшукової діяльності. Отже, кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 376 Кримінального кодексу України (далі — *КК*), може бути вчинене винятково з прямим умислом²³.

Інтелектуальні ознаки умислу, спрямованого на втручання в діяльність судових органів: 1) усвідомлення винним факту незаконного впливу на суддю або присяжного; 2) розуміння статусу особи, на яку здійснюється вплив; 3) усвідомлення характеру такого впливу суддею або присяжним; 4) використання службового становища для здійснення впливу (за ч. 2 ст. 376 *КК*)²⁴. Вольова складова умислу полягає у прагненні винного вплинути на суддю або присяжного за допомогою прохань; погроз; указівок; критики в медіа (не пов'язаної з правовою оцінкою діяльності судді); інших незаконних методів впливу.

Якщо втручання завадило запобігти злочину або затримати правопорушника (ч. 2 ст. 376 *КК*)²⁵, вина може мати змішаний характер (умисел щодо втручання та необережність щодо наслідків) або бути умисною загалом.

Обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 376 *КК*, є наявність мети вплинути на суддю або присяжного. Суб'єктом правопорушення може бути будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Такий вік є виправданим, оскільки у цьому віці особа здатна усвідомлювати суспільну небезпеку впливу на судову систему.

Утручання в діяльність працівника правоохоронного органу має низку специфічних ознак. Основний безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення — авторитет працівника правоохоронного органу, що втілюється в суспільних відносинах, які регулюють його повноваження та роль у забезпеченні правопорядку. Ці суспільні відносини ґрунтуються на визнанні

23 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 13.02.2025).

24 Там само.

25 Там само.

права працівника правоохоронного органу: 1) здійснювати контроль і нагляд за дотриманням Конституції України, законів та інших нормативно-правових актів; 2) забезпечувати правопорядок і захищати права громадян; 3) застосовувати заходи державного примусу до правопорушників у межах своїх повноважень. Потерпілі від цього кримінального правопорушення — працівники правоохоронних органів. Такий статус визначають на підставі Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»²⁶, який охоплює представників органів прокуратури, Національної поліції, СБУ, НАБУ, ДБР, прикордонної служби, органів виконання покарань тощо. Найчастіше потерпілими стають працівники Національної поліції, органів прокуратури й установ виконання покарань.

Будь-яке незаконне втручання або посягання на діяльність працівника правоохоронного органу підриває його авторитет і створює загрозу ефективному виконанню державних функцій у сфері забезпечення правопорядку.

Утручання в діяльність правоохоронця може відбуватися лише шляхом активних дій. До способів такого втручання належать: шантаж, обман, зловживання довірою, підкуп, незаконні вимоги, пікетування приміщень правоохоронних органів, ненадання працівникові правоохоронного органу технічних або матеріальних засобів, необхідних для виконання службових обов'язків, тощо. Ці дії завжди спрямовані на перешкоджання виконанню службових обов'язків або на досягнення прийняття незаконного рішення. Кри-

мінальне правопорушення вважають завершеним незалежно від того, чи було прийнято неправомірне рішення.

Форми втручання містять умовляння, шантаж, погрози, відмову в наданні законних благ або інші незаконні методи впливу. Необхідно визначити, чи мали ці дії разовий або систематичний характер, а також тривалість їх учинення.

Суб'єктом цього кримінального правопорушення є будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Якщо злочин скоює службова особа, суб'єктом може бути винятково особа, яка досягла повноліття.

Це кримінальне правопорушення належить до тих, що мають формальний склад і можуть бути вчинені лише з прямим умислом. Інтелектуальна складова умислу полягає в усвідомленні суспільної небезпеки втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, а вольова — у бажанні вчинити таке діяння.

Для притягнення до кримінальної відповідальності необхідно усвідомлювати всі ознаки, що формують об'єктивний бік злочину. За ч. 2 ст. 343 КК винний також має розуміти, що його діяння створює умови для вчинення кримінального правопорушення іншою особою або перешкоджає затриманню правопорушника²⁷.

Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 343 КК, має матеріальний склад і характеризується подвійною або змішаною формою вини у разі, якщо наслідком діяння є незапобігання кримінальному правопорушенню. Психічне ставлення до наслідків у вигляді

26 Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 13.02.2025).

27 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 13.02.2025).

незапобігання затриманню злочинця може бути як умисним, так і необережним.

Мотиви, які спонукають особу до втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, можуть бути різноманітними й не впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення. Натомість їх можуть урахувати під час призначення покарання. Обов'язковою ознакою суб'єктивного боку цього кримінального правопорушення є спеціальна мета — перешкодити виконанню службових обов'язків працівником правоохоронного органу або домогтися прийняття незаконних рішень.

Перелік осіб, які можуть бути потерпілими від втручання у діяльність державного діяча: Президент України, Голова Верховної Ради України, народні депутати України, Прем'єр-міністр України, члени Кабінету міністрів України, судді Конституційного Суду України, члени Вищої ради правосуддя, представники НАБУ, ДБР, БЕБ, Генеральний прокурор, Голова Рахункової палати та інші високопосадовці²⁸. Важливо, що ці особи можуть бути потерпілими лише під час безпосереднього виконання своїх службових обов'язків. Водночас термін «державний діяч» не має чіткого нормативного визначення, що може породжувати дискусії науковців і практиків, а також створювати неоднозначність у правозастосовній діяльності.

Основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передба-

ченого ст. 344 КК,— правовідносини, що забезпечують законний порядок діяльності державних діячів (як передумова належного виконання ними службових обов'язків, зокрема адміністративно-господарських, контрольно-ревізійних або реєстраційних функцій)²⁹. Додатковим об'єктом може бути авторитет органів публічного адміністрування та юридичних осіб публічного права, від імені яких діють державні діячі.

Незаконний вплив на державного діяча можна розглядати як спосіб учинення кримінального правопорушення, проте він не є обов'язковою ознакою об'єктивного боку кримінального правопорушення. Такі форми впливу більшою мірою мають техніко-криміналістичне, аніж кримінально-правове значення, на що зважають під час досудового розслідування.

Пленум Верховного Суду України у постанові «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів» обумовлює, що втручання можуть здійснювати шляхом умовлянь, шантажу, погроз відмовити в наданні законних благ або за допомогою інших форм впливу³⁰. У криміналістичній літературі до цих форм додають незаконні вимоги, фізичний або психічний вплив, погрози й інші методи перешкоджання діяльності працівників правоохоронних органів.

28 Попов В. Ю. Особа потерпілого від втручання у діяльність представників органів державної влади: іманентні ознаки елементу криміналістичної характеристики. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 334—343. DOI: 10.32631/vca.2024.2.24 (дата звернення: 13.02.2025).

29 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 13.02.2025).

30 Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів : постанова Пленуму ВС України від 26.06.1992 р. № 8 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92#Text> (дата звернення: 13.02.2025).

Незаконне втручання в діяльність державного діяча має специфічні особливості, які відрізняють його від аналогічних дій щодо працівників правоохоронних органів. Головна відмінність — застосування винятково інтелектуальних форм впливу на свідомість і волю державного діяча. До таких форм належать: умовляння, шантаж, погрози відмовити у наданні законних благ, поширення неправдивої інформації, надання підроблених документів, здатні змінити або припинити виконання службових обов'язків.

Якщо інтелектуальний вплив поєднують із фізичним насильством, погрозами вбивства або пошкодженням майна, дії особи слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень. Такий підхід забезпечує адекватну оцінку суспільної небезпеки діяння.

Суб'єктом кримінального правопорушення може бути фізична осудна особа (громадянин України, іноземець або особа без громадянства), яка досягла 16 років. Якщо кримінальне правопорушення вчинене службовою особою з використанням її службового становища (ч. 2 ст. 344 КК), суб'єктом може бути особа, яка досягла 18 років ³¹.

Основним об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 344 КК, є правовідносини, що забезпечують законний порядок діяльності державних діячів, необхідний для виконання ними їхніх службових обов'язків. Додатковим об'єктом може стати авторитет органів публічного адміністрування або юридичних осіб публічного права.

Щодо кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 157 КК, основним об'єктом є виборче й рефе-

рентне право громадян. Потерпілими можуть бути виборці, кандидати, члени виборчих комісій, офіційні спостерігачі, довірені особи кандидатів та інші учасники виборчого процесу. Перешкодження реалізації виборчих прав може полягати в безпідставній відмові в реєстрації кандидата, примушуванні голосувати за певного кандидата, заваді агітаційним заходам, перешкодженні трансляванню агітаційних програм або незаконному вилученні агітаційних матеріалів. Це діяння спрямоване на створення штучних перешкод для реалізації громадянами своїх виборчих прав і може бути вчинене у формі як дії, так і бездіяльності ³².

Такі дії можуть також охоплювати незаконне втручання у діяльність довірених осіб кандидатів, представників політичних партій або блоків, які беруть участь у виборчих чи референтних процесах, а також у діяльність виборчих комісій на всіх рівнях, якщо вони спрямовані на перешкодження реалізації виборчого права.

Перешкодження роботі виборчих комісій або комісій із референдуму може виявлятися у саботуванні засідань, незаконному втручанні в реєстрацію кандидатів, створенні штучних перешкод для прийняття рішень, що належать до компетенції комісії. Якщо такі дії не мають на меті обмежити виборчі права громадян, їх можна кваліфікувати як інші злочини, зокрема посягання на діяльність державних органів або громадський порядок.

У разі якщо перешкодження супроводжується насильством або погрозами, його розцінюють як більш тяжкий злочин (ч. 2 ст. 157 КК) ³³. Насильницькі

31 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 13.02.2025).

32 Там само.

33 Там само.

дії можуть містити фізичне насильство, погрози, пошкодження або знищення майна, а також психологічний тиск.

Способи вчинення цього кримінального правопорушення — підкуп, обман і примушування. Підкуп полягає у пропозиції матеріальних переваг (грошей, послуг, пілг або інших майнових переваг) із метою вплинути на реалізацію виборчого або референтного права. Обман — уведення потерпілого в оману шляхом поширення неправдивої інформації, фальсифікації документів або замовчування важливих фактів. Примушування виражається в незаконних вимогах змінити свою поведінку у виборчому процесі під загрозою звільнення, відрахування, обмеження прав або інших санкцій. Кримінальне правопорушення має формальний склад, тобто його вважають завершеним із моменту створення перешкод незалежно від фактичного впливу на виборчий процес.

Суб'єктивний бік кримінального правопорушення характеризується прямим умислом. Суб'єктом може бути будь-яка фізична осудна особа. Кваліфіковані види правопорушення передбачають застосування насильства або погроз, що суттєво підвищує суспільну небезпеку діяння.

Отже, аналіз складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із утручанням у діяльність представників органів державної влади, дає змогу констатувати, що до цієї групи мають належати такі обов'язкові компоненти: 1) особа потерпілого та її така якісна характеристика, як належність до органу державної влади; 2) суб'єкт злочину — фізична особа, яка має досягти 16-років, а у виняткових випадках, коли йдеться про втручання

шляхом зловживання службовим становищем,— 18 років; 3) спосіб утручання, який може бути будь-яким; 4) спеціальна мета втручання; 5) наявність матеріальних наслідків кримінального правопорушення, передбаченого ст. 343 КК³⁴.

До обставин, що підлягають визначенню під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із утручанням у діяльність представників органів державної влади, також належать визначені ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України³⁵.

Синергетичний підхід до врахування складу кримінального правопорушення та обставин, що підлягають доказуванню, відображено у праці В. Гусевої, у якій розкрито досліджувані нами обставини на прикладі втручання у діяльність працівника правоохоронного органу.

Обставинами, що підлягають з'ясуванню, на думку науковиці, є:

- 1) особа потерпілого (анкетні дані, професійний статус, рід діяльності);
- 2) службова або громадська діяльність потерпілого (підтвердження виконання ним функцій із забезпечення правопорядку або громадської безпеки);
- 3) подія перешкодження (час, місце, обстановка й інші обставини, за яких відбулося втручання);
- 4) спосіб, знаряддя та засоби втручання (методи, застосовані під час підготовки, реалізації або приховування злочину);
- 5) особистість злочинця (анкетні дані, професійні та психологічні характеристики, наявність судимостей, зв'язки з потерпілим, матеріальний стан);

34 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 13.02.2025).

35 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 13.02.2025).

- 6) співучасники (особи, які брали участь у скоєнні злочину, і їхні ролі);
- 7) форма вини, мета й мотив кримінального правопорушення (прагнення перешкодити законній діяльності потерпілого);
- 8) шкода (вид, характер і розмір заподіяної шкоди — фізичної, моральної або матеріальної);
- 9) обставини, що пом'якшують або обтяжують вину;
- 10) підстави для звільнення від кримінальної відповідальності або закриття кримінального провадження;
- 11) причини й умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення³⁶.

Підтвердження належності особи до правоохоронного органу відбувається шляхом отримання копії наказу про призначення на посаду, службового посвідчення або інших документів, що підтверджують професійний статус потерпілого. Наприклад, для представників сил безпеки такими ознаками є службове посвідчення, спеціальний жетон, форма одягу й символіка поліції. Важливим етапом розслідування є з'ясування змісту службових обов'язків потерпілого, оскільки саме перешкодження їх виконанню є об'єктивним боком кримінального правопорушення. Службові обов'язки закріплено в нормативно-правових актах і посадових інструкціях (функційних обов'язках).

Особливо важливо під час розслідування визначити й засвідчити статус потерпілого, факт виконання ним службо-

вих повноважень на момент утручання та мету кримінального правопорушення, яка має полягати у перешкодженні виконанню службових обов'язків або примушуванні до прийняття незаконних рішень³⁷.

Під час визначення способу втручання важливо з'ясувати, чи мав він повну структуру, яка містить стадії підготовки, безпосереднього вчинення та приховування, або був усіченим. Такий підхід дає змогу виявити додаткові обставини, що можуть підтверджувати підготовку до вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, установлення факту пошуку співучасників може свідчити про підготовку до вчинення кримінального правопорушення, а документальне підтвердження цих дій може стати доказом попередньої змови групи осіб.

Обов'язковим етапом розслідування є встановлення обставин, за яких учинено діяння (зокрема, часу, місця, обстановки, слідів кримінального правопорушення, а також знарядь і засобів його вчинення). Утручання може бути здійснено як усно, так і письмово, із застосуванням технічних засобів або без них. Аналіз слідчої та судової практики свідчить, що найчастіше втручання здійснюють шляхом висловлення усних вимог або застосування фізичної сили без спеціальних знарядь.

Особливу роль під час розслідування відіграє встановлення особи злочинця за такими ознаками:

- соціально-демографічні дані;
- фізіологічний і психологічний стан;

36 Гусева В. О. Обставини, що підлягають з'ясуванню DOI: 10.32631/pb.2021.2.12 (дата звернення: 13.02.2025).

37 Карпова Н. Проблемні питання визначення потерпілого від втручання в діяльність захисника чи представника особи. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2017. Т. 25. № 3. С. 109—114. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/3/24.pdf> (дата звернення: 13.02.2025).

- наявність судимостей або адміністративних правопорушень;
- офіційне місце працевлаштування;
- матеріальний стан (наявність нерухомого майна, транспортних засобів, грошових активів).

Особливу увагу слід приділити з'ясуванню форми вини, мотивів і мети кримінального правопорушення. Утручання в діяльність працівника правоохоронного органу може бути вчинене тільки з прямим умислом, а його метою є перешкоджання виконанню службових обов'язків або примушування до прийняття незаконного рішення. Якщо втручання здійснено для запобігання кримінальному правопорушенню або затримання правопорушника, дії кваліфікують за ч. 2 ст. 343 КК³⁸.

Доказуванню підлягають також обставини, що пом'якшують або обтяжують вину, підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, а також обставини, за які обумовлено кримінальну відповідальність. Однією з обтяжливих обставин є вчинення кримінального правопорушення у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння (п. 13 ч. 1 ст. 67 КК)³⁹. Проте аналіз слідчої та судової практики свідчить, що лише у 33 % проваджень на цей факт зважають як на обтяжливу обставину. Це обумовлено недостатньою роботою слідчих і дізнавачів щодо підтвердження таких фактів у процесуальному порядку.

У разі якщо кримінальне правопорушення вчинено групою осіб, необхідно визначити роль кожного співучасника. Особливу увагу слід приділити з'ясуванню виду й розміру заподіяної шкоди,

якщо така мала місце. Найефективнішим способом такого визначення є судові експертизи, проте розмір шкоди можуть підтвердити й інші докази.

Важливим елементом розслідування є з'ясування причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Наприклад, під час незаконного видобутку бурштину в Рівненській області часто фіксують утручання у діяльність працівників поліції шляхом блокування доріг, перешкоджання відеофіксуванню або саботажу процесуальних дій. У таких випадках доцільно організувати охорону відкритих ділянок місцевості силами правоохоронних органів і громадських формувань. Подібний перелік обставин підлягає з'ясуванню і під час розслідування втручання в діяльність державного діяча (ст. 344 КК)⁴⁰.

Щодо розслідування втручання в діяльність судових органів, то тут також важливе місце посідає спосіб утручання. Найчастіше він полягає у висловленні неконкретних погроз, інших за змістом, аніж їх обумовлено ч. 1 ст. 377 КК (80 % досліджених нами вироків), у настирливому проханні (10 % тих самих вироків).

Висновки

Грунтовне визначення складу кримінальних правопорушень досліджуваної групи, аналіз підходів науковців до тлумачення переліку обставин, які підлягають з'ясуванню, дає змогу об'єднати їх у три групи:

- 1) обставини, що розкривають механізм кримінального правопорушення (щодо способу й обставини

38 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 13.02.2025).

39 Там само.

40 Там само.

вчинення; пов'язані з особою потерпілого та особою злочинця; які характеризують наслідки кримінального правопорушення);

- 2) обставини, пов'язані із суб'єктивними характеристиками особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (форма вини, умисел, мета; обтяжливі або пом'якшувальні вини; які є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, які виключають кримінальну відповідальність; наявність співучасників);
- 3) інші обставини (розмір процесуальних витрат; обставини, що є підставою для закриття кримінального провадження; причини й умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, форми протидії розслідуванню тощо).

Перспективи подальших досліджень убачаємо у визначенні тактичних завдань розслідування з урахуванням особливостей слідчих ситуацій, формування яких є типовим під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із утручанням у діяльність представників органів державної влади, а також процесуальних механізмів за свідчення окреслених обставин.

**Peculiarities of circumstances
to be established during investigation
of criminal offenses
related to interference with activities
of representatives of public authorities**

Volodymyr Popov

The purpose of this study is to determine the peculiarities of the subject matter of proof in criminal offenses related to interference with activities of public authorities. For achieving this goal, the author uses general scientific methods (analysis, synthesis, ab-

straction, generalization), special and philosophical methods (dialectical, comparative legal, systemic and structural, and prognostic ones). Author analyzes issues of subject matter of proof in criminal offenses related to interference with activities of representatives of public authorities. Author determines composition of criminal offenses of the group under study, analyzes the approaches of scholars to interpretation of the list of circumstances to be clarified that makes possible to group them into three groups 1) circumstances revealing the mechanism of a criminal offense; 2) circumstances related to subjective characteristics of the person who committed offense; 3) other circumstances (amount of procedural costs; circumstances which are the basis for closing criminal proceedings; causes and conditions which contributed to the criminal offense commission, forms of counteraction to the investigation, etc.). The author outlines prospects for further researches within the issue scope under research.

Keywords: criminal proceedings; criminal offense; proof; proof topic; interrogation; public authority; circumstances to be established.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

**Відмова
від відповідальності**

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Antoshchak, A. R. (2016). *Obstavyyny, shcho pidliahaiut vstanovlenniu pid chas rosliduvannia pryvlasnennia, roztraty abo zavoldinnia mainom, shliakhom zlovzhyvannia sluzhbovuiu osoboiu svoim sluzhbovym stanovyshchem*. [Circumstances that be established during the investigation of misappropriation, embezzlement or taking possession of the property, through abuse of office position]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seria: Pravo*. T. 2. Vyp. 38. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/12317> [in Ukrainian].
- Fedosova, O. V. (2014). *Obstavyyny, yaki pidliahaiut vstanovlenniu u khodi rozsliduvannia koryslyvo-nasylnytskykh zlochyniv, shcho vchyniaiuatsia nepovnolitnymi* [Circumstances to be set up during the investigation of selfishviolent crimes committed by minors]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvddu-vs_2014_1_42 [in Ukrainian].
- Husieva, V. O. (2020). *Metodyka rozsliduvannia zlochyniv proty avtorytetu orhaniv derzhavnoi vlady u sferi pravookhoronnoi diialnosti* [Methods of investigation of crimes against the authority of public authorities in the field of law enforcement] : monohrafiia. Kharkiv. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi71/0052079.pdf> [in Ukrainian].
- Husieva, V. O. (2021). *Obstavyyny, shcho pidliahaiut z'iasuvanniu pid chas rozsliduvannia vtruchannia v diialnist pratsivnyka pravookhoronnoho orhanu* [Circumstances to be clarified during the investigation of interference into law enforcement officer's activity]. *Pravo i bezpeka*. № 2 (81). DOI: [10.32631/pb.2021.2.12](https://doi.org/10.32631/pb.2021.2.12) [in Ukrainian].
- Karpova, N. (2017). *Problemni pytannia vyznachennia poterpiloho vid vtruchannia v diialnist zakhysnyka chy predstavnyka osoby* [Problematic issues of identifying a victim of interference with the activities of a defender or representative of a person]. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. T. 25. № 3. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/3/24.pdf> [in Ukrainian].
- Knyzhenko, S. O. (2016). *Kryminalistychna kharakterystyka zlochyniv, shcho vchyniaiuatsia shliakhom nezakonnoho vtruchannia v diialnist sudovykh orhaniv abo protypravnoho vplyvu na uchasykyv sudochynstva* [Criminalistic characteristics of crimes committed by unlawful interference in the activities of the judiciary or unlawful influence on participants in the proceedings]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/2_2016/part_1/36.pdf [in Ukrainian].
- Kolesnikov, V. V. (2016). *Circumstances Subjected to Proof in Criminal Proceedings in the Investigation of Crimes Connected with Fires. Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 16. DOI: [10.32353/khrife.2016.10](https://doi.org/10.32353/khrife.2016.10).
- Luk'ianchykov, Ye. D. (2005). *Metodolohichni zasady informatsiinoho zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv* [Methodological principles of information support for the investigation of crimes] : monohrafiia. Kyiv [in Ukrainian].
- Oderiy, O. V. (2015). *Problemy teorii ta praktyky rozsliduvannia zlochyniv proty dovkillia* [Problems in Theory and Practice in the Field of Investigating Crimes against Environment] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0515U000869> [in Ukrainian].
- Pchelina, O. V., Pchelin, V. B. (2024). *Obstavyyny, shcho pidliahaiut z'iasuvanniu pid chas rozsliduvannia kolaboratsiinoi diialnosti* [Circumstances to be investigated during the investigation of collaborative activities]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 3 (33). DOI: [10.32631/vca.2024.3.34](https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.34) [in Ukrainian].
- Pchelina, O. V. (2010). *Osoblyvosti predmeta dokazuvannia u kryminalnykh spravakh pro ekonomichni zlochyny ta yikh vplyv na metody rozsliduvannia* [The particularities of the object of the proving in criminal cases of economic crimes and their influence on methods of investigation] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2689> [in Ukrainian].

- Pchelina, O. V. (2020). *Obstavyyny, shcho pidliahaiut z'iasuvanniu pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, i yikhnie mistse u strukturi okremoï kryminalistychnoi metodyky* [Circumstances to be clarified during the investigation of criminal offenses and their place in the structure of a separate forensic methodology]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 2 (31). DOI: 10.32837/pyuv.v0i2(31).590 [in Ukrainian].
- Popov, V. (2024). *Osoba poterpiloho vid vtruchannia u diialnist predstavnykiv orhaniv derzhavnoi vlady: imanentni oznaky elementu kryminalistychnoi kharakterystyky* [The victim of interference in the activities of representatives state authorities: immanent signs element criminalistic characteristics]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 2 (32). DOI: 10.32631/vca.2024.2.24 [in Ukrainian].
- Posashkov, O. O. (2020). *Metodyka rozsliduvannia vtruchan v diialnist sudovoho eksperta* [The methodology of investigating interference in the activities of a forensic expert] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U101202> [in Ukrainian].
- Rusanivska, D. D. (2023). *Rozsliduvannia vtruchannia v diialnist zakhysnyka chy predstavnyka osoby* [Investigation of interference in the activities of a defense attorney or a person's representative] : dys. ... d-ra filos. Kyiv. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/87c654d447e0-4e7b-ae-7cecfdc784aaf/content> [in Ukrainian].
- Stakhivskiy, S. M. (2005). *Teoriia i praktyka kryminalno-protseusualnoho dokazuvannia* : monohrafiia [Theory and practice of criminal procedural proof]. Kyiv. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/STAX-IVSKIY_2005.pdf [in Ukrainian].
- Tischenko, V. (2003). *Kontseptualni osnovy rozsliduvannia koryslyvo-nasylnytskykh zlochyniv* [The Concept Basis for the Investigation of Mercenary Violent Crimes] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13974/1/Tischenko_2003.pdf [in Ukrainian].
- Tishhenko, V. V. (2002). *Korystno-nasilstvennye prestupleniya: kriminalisticheskij analiz* [Profitable and violent crimes: forensic analysis] : monografiya. Odessa. URL: <https://coollib.cc/b/425251-valeriy-vladimirovich-tischenko-korystno-nasilstvennyie-prestupleniya-kriminalisticheskij-analiz/read> [in Russian].
- Toporetska, Z. (2018). *Osoblyvosti pochatku kryminalnoho provadzhennia ta obstavyyny, yaki pidliahaiut vstanovlenniu pry rozsliduvanni sluzhbovoi nedbalosti* [Features of the beginning of criminal proceedings and circumstances that are established in the investigation of official negligence]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 1. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/249> [in Ukrainian].
- Zhuravel, V. A. (2010). *Obstavyyny, shcho pidliahaiut z'iasuvanniu, u strukturi kryminalistychnoi metodyky* [Circumstances to be clarified in the structure of forensic methods]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 10. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=U-JRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Tpsek_2010_10_6.pdf [in Ukrainian].

Попов, В. (2025). Особливості обставин, що підлягають установленню під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із утручанням у діяльність представників органів державної влади. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (38). С. 50–65. DOI: 10.32353/khrife.1.2025.04.

Надання правничої допомоги свідкові у кримінальному провадженні: особливості та проблемні питання

Микола Коломойцев *

* Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8957-5509>, e-mail: kolomoitsev.mykola@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.1.2025.05 УДК [343.12:347.965](477)

Надійшло 04.03.2025 / Рецензовано 17.03.2025 / Прийнято до друку 26.03.2025 /
Доступно онлайн 31.03.2025

Мета статті — з'ясувати особливості визначення правового статусу адвоката, залученого для надання правничої допомоги свідкові у кримінальному провадженні, окреслити проблемні питання його практичної діяльності. Застосовано загальнонаукові методи (аналіз і синтез, системного аналізу, логіко-структурний, узагальнення, порівняльно-правовий тощо). З'ясовано, що правовий статус адвоката, залученого для надання правничої допомоги свідкові, до сьогодні залишається нормативно не визначеним, як і правовий статус захисника та представника особи у кримінальному провадженні, що створює підґрунтя для наукової полеміки, зокрема щодо проблеми окреслення повноважень адвоката під час здійснення практичної діяльності. З'ясовано, що науковці по-різному визначають таку діяльність і повноваження адвоката. За законодавством України адвокат, залучений для надання правничої допомоги свідкові, не здійснює ані захисту, ані представництва, тож таку форму діяльності слід розуміти як інший вид адвокатської діяльності: адвокат не набуває похідного процесуального статусу від свідка, тобто не має його прав. Водночас адвокат унеможлиблює порушення прав свідка, є гарантом недопустимості свавілля або перевищення повноважень з боку представників сил безпеки, забезпечує реалізацію процесуальних інтересів свідка, його право на свободу від самовикриття, недопущення притягнення завідомо невинного до відповідальності й застосування методів психологічного тис-

ку, фальсифікування або фабрикування окремих відомостей, речей і документів тощо. Отже, залучений адвокат сприяє реалізації багатьох завдань, але його базова функція полягає в забезпеченні захисту процесуальних інтересів свідка й реалізації його прав. Обґрунтовано, що залучений адвокат має права, які базуються на загальних засадах кримінального провадження, і гарантії, що поширюються на нього як на учасника процесуальної дії, а також повноваження, гарантовані йому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Попри підтримку позиції щодо нормативного закріплення правового статусу адвоката, залученого для надання правничої допомоги свідкові, спростовано доцільність уведення до кримінального провадження такого суб'єкта, як правничий консультант свідка (правничий повірений / процесуальний юрисконсульт), оскільки це суперечить конституційним правам.

Ключові слова: кримінальне провадження; адвокат; правнича допомога; свідок; право на захист; правовий статус.

Постановка наукової проблеми

Одним із невід'ємних прав сучасної людини є право на захист. Цей наріжний принцип закріплено в законодавстві більшості демократичних держав, що є закономірним результатом демократизації та гуманізації сфери кримінального судочинства, посилення правових гарантій в аспекті захисту прав і законних інтересів усіх його учасників та забезпечення справедливого й неупередженого правосуддя для кожної людини.

Традиційно з правом на захист отожднюють право підозрюваного на застосування всіх доступних методів правового захисту себе й обстоювання власної правової позиції — стратегії захисту. Право на захист передбачено ст. 59 Конституції України: «Кожен має право на професійну правничу допомо-

гу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав»¹.

На виконання цієї конституційної гарантії в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (далі — Закон про адвокатуру) визначено правомочності та правові засади діяльності самоврядного правозахисного інституту адвокатури, що є суб'єктом надання професійної правничої допомоги².

На сучасному етапі розвитку держави вже давно постало на часі питання реформування інституту адвокатури. Це передусім пов'язано з обраним Україною курсом євроінтеграційного розвитку та впровадженням європейських цінностей, що, безумовно, вплине на реформування діяльності системи кримінальної юстиції, призведе до зміни низки положень кримінального процесуального

1 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 05.02.2025).

2 Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 05.02.2025).

законодавства тощо. Водночас виважені думки про необхідність реформування інституту адвокатури як однієї з ключових складових правової системи України вже доволі давно лунають у науковій спільноті та правозахисних організаціях. Посилення інституту адвокатури відіграє важливу роль у процесі демократизації суспільства, оскільки адвокати є головними учасниками забезпечення справедливого судочинства й надання правничої допомоги³.

Аналіз судової практики, матеріалів медіа та соціальних мереж свідчить про те, що рівень довіри громадян до адвокатів сьогодні є доволі низьким, подекуди — навіть нижчим, аніж до представників органів досудового розслідування та суддів⁴. В умовах дії правового режиму воєнного стану проблема функціонування інституту адвокатури суттєво загострилася (зокрема, у сфері реалізації захисту прав громадян) і стає потужним каталізатором в усвідомленні нагальної потреби якнайшвидше виробити концепцію реформи цього інституту⁵.

Вочевидь, під час збройного конфлікту реалізація права кожної людини на захист значно ускладнюється, оскільки як на конституційному рівні, так і в базовому законодавстві передбачені механізми, що припускають обме-

ження окремих прав і свобод людини та громадянина. Із-поміж численних наслідків цього стану речей власне нашу увагу привертає саме проблематика вдосконалення механізмів надання правничої допомоги свідкові у кримінальному провадженні: цей інститут кримінального процесу є одним із базових, адже пов'язаний із забезпечення прав особи, яка на практиці доволі часто набуває статусу підозрюваної, що зумовлює настання юридично значимих наслідків для конкретної особи. Чинне законодавство найменш чітко регламентує саме права свідка (зокрема, це стосується права на отримання правничої допомоги), тому вважаємо, що розв'язання цього питання потребує негайної уваги як правників-практиків, так і науковців.

Концептуально визнаючи необхідність реформувати в українському суспільстві інститут адвокатури та законодавство, що становить правове підґрунтя адвокатської діяльності⁶, а також безумовно поділяючи аксіоматичність тези про те, що саме система адвокатури гарантує реалізацію принципів верховенства права у демократичній державі⁷, — вважаємо за потрібне окреслити базові орієнтири в контексті підвищення правового захисту свідків у кримінальному

- 3 Маркович Х. М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 95—99. DOI: [10.24144/2788-6018.2023.04.13](https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.13) (дата звернення: 05.02.2025).
- 4 Пошиванюк Т. Проблеми забезпечення права на захист під час війни. *Публічне право*. 2024. № 3 (55). С. 5—12. DOI: [10.32782/2306-9082/2024-55-1](https://doi.org/10.32782/2306-9082/2024-55-1) (дата звернення: 05.02.2025).
- 5 Коломойцев М. М. Сучасні виклики в захисті підозрюваного під час воєнного стану. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 3 (107). С. 97—105. DOI: [10.32782/2786-9156.107.3.97-105](https://doi.org/10.32782/2786-9156.107.3.97-105) (дата звернення: 05.02.2025).
- 6 Inshyn M., Shchokin R., Semenets-Orlova I., Kravchenko O., Barsuk M. The Role of Attorney's Request as a Communication Instrument in Advocacy. *Journal of Forensic Science and Medicine*. 2024. No. 10 (1). Pp. 34—41. DOI: [10.4103/jfsm.jfsm_114_22](https://doi.org/10.4103/jfsm.jfsm_114_22) (дата звернення: 05.02.2025).
- 7 Oliynyk O., Bilan Y., Mishchuk H., Akimov O., Vasa L. The Impact of Migration of Highly Skilled Workers on the Country's Competitiveness and Economic Growth. *Montenegrin Journal of Economics*. 2021. Vol. 17. No. 3. Pp. 7—19. URL: <https://ep3.nuwm.edu.ua/20736/> (дата звернення: 05.02.2025).

провадженні. Передусім зосередимось на аналізі організаційних і правових заasad надання правничої допомоги свідкам у кримінальному провадженні.

Мета статті

З'ясувати особливості правового статусу адвоката, залученого для надання правничої допомоги свідкові у кримінальному провадженні, та проаналізувати проблемні питання його практичної діяльності.

Методи дослідження

Застосовано комплекс загальнонаукових методів (аналіз і синтез, узагальнення, логіко-структурний підхід тощо). Це дало змогу концептуально оцінити типові підходи до визначення сутності правничої допомоги, яку надає адвокат, залучений свідком, та меж його правового статусу. Систематизація наукових положень у межах досліджуваної проблематики, висвітлених у науковій

літературі останнім часом, дала змогу виявити певні розбіжності між підходами вчених. Автор сформулював власну думку щодо визначення правового статусу адвоката, залученого для надання правничої допомоги свідкові у кримінальному провадженні, окреслив окремі проблемні питання його практичної діяльності (зокрема, у частині прав і повноважень).

Аналіз основних досліджень і публікацій

Функції адвокатури, а також проблеми співвідношення таких правових концептів, як «правнича допомога» і «функція захисту», досліджували І. Гловюк⁸, В. Меркулова⁹, В. Тертишник¹⁰ та ін.

Надання правничої допомоги як різновид адвокатської діяльності став предметом монографічних досліджень В. Карпенка¹¹, О. Мартовицької¹², К. Стоянова¹³ та ін.

- 8 Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2016. 42 с. URL: <http://hdl.handle.net/11300/3320> (дата звернення: 05.02.2025).
- 9 Меркулова В. О. Функції адвокатури та відновне правосуддя: проблеми співвідношення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 3. С. 96—101. DOI: 10.32850/sulj.2023.3.16 (дата звернення: 05.02.2025).
- 10 Тертишник В. М. Правнича допомога та функція захисту в кримінальному процесі: гармонізація доктрини. *Правова позиція*. 2017. № 2 (19). С. 128—137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2017_2_18 (дата звернення: 05.02.2025).
- 11 Карпенко В. М. Право свідка на професійну правничу допомогу у кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філос. Київ, 2022. 263 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8a7880e7-d70e-498e-8026-faea06ca934b/content> (дата звернення: 05.02.2025).
- 12 Мартовицька О. В., Юхно О. О. Проблеми професійної правничої допомоги : теорія і практика : монографія. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків, 2024. 420 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/87e1cb06-f938-451b-bad4-03c57304399a/content> (дата звернення: 05.02.2025) ; Мартовицька О. В. Реалізація правової допомоги на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2014. 22 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1c26417b-87d4-4f7e-8d05-0ddd1c0c7b4f/content> (дата звернення: 05.02.2025) ; Її ж. Повноваження захисника при наданні правничої допомоги іншим учасникам кримінального провадження. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 102—109. DOI: 10.32782/EP.2020.3.15 (дата звернення: 05.02.2025).
- 13 Стоянов К. С. Захисник та представник як учасники кримінального провадження у досудовому розслідуванні : монографія. Одеса, 2024. 263 с.

Системний аналіз положень кримінального процесуального законодавства в контексті визначення складових правового статусу адвоката, який надає правничу допомогу свідкові, здійснили В. Заборовський¹⁴, Т. Корчева¹⁵, О. Панчук¹⁶, С. Рокунь¹⁷, О. Скрябін¹⁸, О. Чепель та А. Габрелян¹⁹ та ін.

С. Рокунь запропонував розв'язати питання правового регламентування статусу адвоката, залученого як представника свідка, шляхом доповнення та зміни окремих положень кримінального процесуального законодавства. Розширила цю ідею Т. Корчева: вона сформулювала пропозиції з удосконалення положень чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК) і Закону про адвокатуру. Однією з таких є позиція щодо викладення п. 2 ч. 1 ст. 66 КПК у такій редак-

ції: «Користуватися під час кримінального провадження професійною правничою допомогою адвоката — представника, повноваження якого на участь у кримінальному провадженні підтверджуються документами, передбаченими статтею 50 цього Кодексу, якщо представником свідка є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні»²⁰.

Окремі процесуальні аспекти надання правничої допомоги свідкові розкрито у працях О. Кучинської та Ю. Циганюка²¹, О. Баїк²² та ін.

Увага науковців до питань надання правничої допомоги свідкові у кримінальному провадженні свідчить про їхню актуальність. Водночас аналіз правових положень демонструє певну дискусійність окремих положень у межах цієї проблематики. Уважаємо, що ці питання залишатимуться пріоритет-

- 14 Заборовський В. В. Правовий статус адвоката свідка. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 36. Т. 2. С. 169—173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_36%282%29_43 (дата звернення: 05.02.2025).
- 15 Корчева Т. В. Надання професійної правничої допомоги свідку у кримінальному провадженні як вид адвокатської діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 316—320. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/15683> (дата звернення: 05.02.2025).
- 16 Панчук О. В. Захист прав свідка у кримінальному процесі України. *Адвокат*. 2012. № 2. С. 46—48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2012_2_9 (дата звернення: 05.02.2025).
- 17 Рокунь С. В. Проблеми визначення правового статусу особи, яка надає правову допомогу свідку в кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 5. С. 157—158. URL: http://apnl.dnu.in.ua/5_2017/38.pdf (дата звернення: 05.02.2025).
- 18 Скрябін О. М. Захисник в кримінальному процесі: нормативно-правове дослідження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 39 с. URL: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/AREF_skryabin_0.pdf (дата звернення: 05.02.2025).
- 19 Чепель О., Габрелян А. Адвокат свідка: проблематика правового статусу. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»* (Helsinki, Finland; Jan 26, 2024). 2024. С. 131—136. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/view/1530> (дата звернення: 05.02.2025).
- 20 Корчева Т. В. Знач. твір. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/15683> (дата звернення: 05.02.2025).
- 21 Кучинська О. П., Циганюк Ю. В. Проблемні питання правового регулювання участі адвоката у кримінальному провадженні для надання професійної правничої допомоги учасникам такого провадження. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 598—603. DOI: 10.24144/2788-6018.2024.01.105 (дата звернення: 05.02.2025).
- 22 Баїк О. І. Адвокат як процесуальний представник особи у кримінальному провадженні. *Наукові інновації та передові технології. Серія: Право*. 2024. № 3 (31). С. 506—516. DOI: 10.52058/2786-5274-2024-3(31)-506-516 (дата звернення: 05.02.2025).

ними в наукових дослідженнях, зважаючи на розвиток міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, їх упровадження в національну практику правоохоронних органів, а також соціально-політичні зміни й динамічний розвиток суспільства, що підкреслює актуальність порушеної проблематики.

Викладення основного матеріалу дослідження

Конституційними положеннями гарантовано право кожної особи захищати себе особисто й за потреби звертатися по професійну правничу допомогу²³. Не є винятком із цього правила й особа, яка набула статусу свідка у кримінальному провадженні. Свідком визнають одного з учасників кримінального провадження, яким може бути винятково фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що стосуються кримінального правопорушення та підлягають доказуванню під час розслідування, і яку викликано для надання показань²⁴. Одразу привертає увагу той факт, що законодавцем закріплено можливість набуття статусу свідка особою, яку викликано для надання показань, однак у правозастосовній практиці за участю свідків проводять не тільки допити: свідки беруть участь в оглядах, слідчих експериментах, пред'явленні для впізнання і навіть відібранні зразків для проведення експертизи.

Такий самий підхід — із обмеженням правоздатності свідка — законодавець обрав і під час визначення прав та обов'язків свідка (ст. 66 КПК)²⁵, що, на

нашу думку, негативно позначається на визначенні правових меж взаємодії сторони обвинувачення з таким учасником кримінального провадження під час здійснення досудового розслідування.

Правову гарантію можливості залучення свідком адвоката передбачено п. 2 ч. 1 ст. 66 КПК, відповідно до якої свідок має право *«користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями статті 50 цього Кодексу»*²⁶, тобто відомості про якого внесено регіональною радою адвокатів до Єдиного реєстру адвокатів України та діяльність якого не зупинено й не припинено Радою адвокатів регіону, до якої він належить. Водночас на момент залучення до процесуальної дії, яку проводять із його клієнтом, адвокат має надати свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордер, договір із захисником або доручення органу (установи), уповноваженого(-ої) законом на надання безоплатної правничої допомоги.

Текстуальний аналіз змісту ст. 65—67 КПК, якими визначено межі правового статусу свідка, дає змогу узагальнити, що свідок має право:

- знати, для участі в якому кримінальному провадженні його залучено та у зв'язку із чим;
- користуватися правничою допомогою в усіх процесуальних діях, до участі в яких його запрошено;
- на убезпечення відповідно до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»;

23 Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 02.02.2025).

24 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.02.2025).

25 Там само.

26 Там само.

- ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження;
- за потреби користуватися нотатками й документами;
- на відшкодування витрат, пов'язаних із викликом для надання показань²⁷.

Проблема чинного КПК полягає не тільки в обмеженому тлумаченні правового статусу особи, яку залучено як свідка до кримінального провадження, а й у відсутності нормативного закріплення правового статусу адвоката, якого свідок залучив для надання правничої допомоги.

У науковій літературі деякі вчені пропонують розглядати адвоката свідка як самостійного учасника кримінального провадження. В. Заборовський обґрунтовує цю тезу тим, що інтереси свідка істотно відрізняються від інтересів сторін та інших учасників кримінального провадження, яких представляють або захищають адвокати, адже свідок не має юридичної зацікавленості в результатах справи. Науковець визначає свідка як особу, яка виконує допоміжну функцію, сприяючи здійсненню повного, усебічного та справедливого правосуддя у кримінальному процесі. На думку дослідника, це суперечить можливості вважати адвоката свідка його представником у кримінальному судо-

чинстві²⁸. Позиція автора має певну підтримку в науковій спільноті, однак зустрічаються і діаметрально протилежні.

Наприклад, І. Гловюк вважає, що в разі якщо свідка приховано кримінально переслідують (наприклад, до моменту повідомлення про підозру,— якщо особу допитують як свідка за наявності підстав uważати, що вона могла вчинити кримінальне правопорушення, але доказів для повідомлення про підозру недостатньо, або якщо слідчий навмисно затягує повідомлення про підозру), свідок фактично виконує функцію захисту від кримінального переслідування. Учена доходить висновку, що за наявності власного інтересу свідка у кримінальному провадженні можна говорити про договірну форму представництва його інтересів, коли адвокат свідка є його представником²⁹.

О. Шило слушно зосередилася не на зацікавленості особи в кримінальному провадженні, а на наявності в неї законних інтересів, пов'язаних саме зі здійсненням провадження. Зокрема, «свідок, який захворів, має інтерес у тому, щоб бути допитаним за місцем перебування; його законний інтерес знаходить свій прояв і у прагненні до забезпечення власної безпеки та безпеки близьких родичів у зв'язку із участю у провадженні. <...> Законний інтерес осіб, у житті чи іншому володінні яких проводиться слідча дія, полягає в тому, щоб не були розголошені дані їх приватного життя»³⁰. Отже, спиратися винятково на зацікавленість

27 Кримінальний процесуальний ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.02.2025).

28 Заборовський В. В. Зазнач. твір. С. 170—171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_36%282%29__43 (дата звернення: 05.02.2025).

29 Гловюк І. В. Зазнач. твір. С. 17. URL: <http://hdl.handle.net/11300/3320> (дата звернення: 05.02.2025).

30 Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України : монографія. Харків, 2011. С. 137—138. URI: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/19837> (дата звернення: 05.02.2025).

особи в результатах кримінального провадження як на основну характеристику, що зумовлює її запит на отримання правничої допомоги, недоцільно. Особа залучає адвоката для захисту своїх законних процесуальних інтересів, для недопущення свавілля з боку представників сил безпеки та притягнення завідомо невинного до відповідальності, для унеможливлення порушення права особи на свободу від самовикриття, для запобігання застосуванню методів зaborоного психологічного тиску, фальсифікування або фабрикивання окремих відомостей, речей і документів. Тож залучення адвоката для надання правничої допомоги свідкові сприяє реалізації багатьох завдань, але базова функція його участі полягає в забезпеченні захисту процесуальних інтересів свідка й реалізації його законних прав.

Щодо сутності допомоги, яку надає залучений адвокат свідкові у кримінальному провадженні, також не все однозначно. Зокрема, Р. Ємельянов зауважує, що *«адвокат, який надає правничу допомогу потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу, свідку, третій особі, щодо майна якої вирішується питання про арешт,— представник, який здійснює представництво, що є відмінним від захисту видом адвокатської діяльності та не має процесуального стосунку до забезпечення права на захист підозрюваному. Так само як адвокат, який здійснює захист підозрюваного,— захисник, не повинен мати стосунку до надання правничої допомоги потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу, свідку. Адвокат — це фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність відповідно до За-*

*кону про адвокатуру, захисник і представник — це різні суб'єкти кримінального провадження, які, здійснюючи процесуальну діяльність та вступаючи у процесуальні відносини, надають правничу допомогу іншим учасникам кримінального провадження»*³¹. Отже, автор певною мірою ототожнює свідка із потерпілим, цивільним позивачем і деякими іншими учасниками кримінального провадження.

На нашу думку, розв'язуючи питання щодо сутності послуг, які надає залучений адвокат свідкові, слід спиратися на положення Закону про адвокатуру, відповідно до ст. 1 якого адвокатська діяльність полягає у здійсненні захисту, представництві й наданні інших видів правничої допомоги клієнтові³².

Захист пов'язаний із забезпеченням захисту прав, свобод і законних інтересів особи: у кримінальному провадженні в аспекті представництва інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого; щодо якої передбачено застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні; особи, щодо якої розглядають питання про видачу іноземній державі (екстрадицію); яку притягають до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення.

Представництво — це форма адвокатської діяльності, спрямована на забезпечення реалізації прав і виконання обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному й конституційному судочинстві, а також

31 Ємельянов Р. О. Правове регулювання участі адвоката — представника потерпілого в кримінальному провадженні. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 128. DOI: 10.32782/EP.2020.3.18 (дата звернення: 05.02.2025).

32 Про адвокатуру ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 05.02.2025).

у співпраці з державними органами, фізичними та юридичними особами. Воно також охоплює захист прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, забезпечення інтересів потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача у кримінальному провадженні³³.

Отже, законодавець не згадав свідка поміж учасниками кримінального провадження.

Інші різновиди правничої допомоги — надання правничої інформації, консультацій і роз'яснень із правових питань, правовий супровід діяльності клієнта, а також підготовка заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, — спрямовані на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта, запобігання їх порушенню та сприяння їх відновленню в разі порушення. Тож надання правничої допомоги свідкові — це інший вид надання правничої допомоги, що полягає в забезпеченні реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта, запобіганні їх порушенню та сприянні відновленню в разі порушення³⁴. Окрім цього, у п. 4 ч. 1 ст. 19 Закону про адвокатуру видом адвокатської діяльності названо «*надання правничої допомоги свідкові у кримінальному провадженні*»³⁵. Отже, як і в КПК, у названому Законі цей вид діяльності відокремлено від захисту та представництва.

Іще одним важливим аспектом досліджуваної нами проблематики є правовий статус адвоката, залученого свідком для забезпечення його інтересів, запобігання їх порушенню та їх відновлення (за потреби). Науковці, розв'язуючи це питання, найчастіше керуються

підходом законодавця, який дозволяє захисникові та представникові особи у кримінальному провадженні послуговуватися правами, гарантованими підозрюваному й потерпілому відповідно, тобто принципом аналогії. Так, наприклад, В. Карпенко дійшов висновку, що процесуальні повноваження свідка й адвоката свідка можна класифікувати у дві такі групи:

- 1) *права свідка, які він реалізує безпосередньо під час проведення допиту або інших процесуальних дій*. Права адвоката свідка у цьому разі обумовлені гарантуванням належної реалізації прав самим свідком під час проведення процесуальної дії. До цієї групи належать ті, що забезпечують належне проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій за участю свідка, поміж яких:

 - право бути присутнім під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій із залученням особи, якій надається правнича допомога;
 - роз'яснювати свідкові його право відмовитися від давання показань щодо себе, близьких родичів і членів родини, а також щодо інформації, яка не підлягає розголошенню;
 - із дозволу слідчого, детектива або прокурора ставити свідкові запитання та висловлювати зауваження.

Ці права адвоката сприяють належній реалізації передбачених законом прав свідка, зокрема права на відмову від давання показань щодо себе, близьких родичів

33 Про адвокатуру ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 05.02.2025).

34 Там само.

35 Там само.

і членів родини, а також права давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно оперує³⁶;
2) *права свідка, реалізацію яких можна доручати адвокату* (ці права реалізує адвокат у формі представництва інтересів свідка):

- отримувати інформацію про причини виклику свідка та кримінальне провадження, у межах якого здійснюють його допит;
- заперечувати проти незаконних дій слідчого, детектива, дізнавача або прокурора й вимагати фіксування заперечень у відповідному протоколі;
- ознайомлюватися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, проведених за участю свідка, а також подавати клопотання про внесення до них змін, доповнень і зауважень;
- заявляти відвід перекладачеві, залученому до допиту свідка;
- ініціювати застосування заходів безпеки до свідка й подавати інші клопотання, передбачені законодавством;
- складати від імені свідка письмові заяви, скарги, клопотання та інші правові документи;
- оскаржувати рішення, дії або бездіяльність слідчого, детектива, дізнавача, прокурора, слідчого судді або суду в інтересах свідка³⁷.

На нашу думку, цей підхід занадто переобтяжений різноманітними повноваженнями, які навіть не завжди є похідними від статусу адвоката. Зокрема,

обов'язок роз'яснювати свідкові його право відмовитися від давання показань щодо себе, близьких родичів і членів родини, а також щодо інформації, яка не підлягає розголошенню, чинне законодавство цілком покладає на суб'єкта, який проводить допит або іншу вербальну слідчу (розшукову) дію. Якщо виходити з такої позиції, то доречніше згадати положення Закону про адвокатуру, якими передбачено права адвоката.

О. Чепель та А. Габрелян пропонують серед прав залученого свідком адвоката виокремлювати такі:

- «1) Мати побачення зі свідком до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування;
- 2) надавати короткі консультації свідку під час проведення допиту та інших процесуальних дій;
- 3) задавати, з дозволу слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, питання учасникам процесуальних дій;
- 4) складати від імені свідка заяви, скарги, клопотання, інші правові документи;
- 5) оскаржувати процесуальні рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду;
- 6) робити письмові зауваження щодо правильності та повноти записів у протоколі допиту та інших процесуальних дій;
- 7) знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються прав та законних інтересів свідка»³⁸.

Зауважимо, що перелік осіб, які мають право на оскарження процесуальних рішень, дій або бездіяльності

36 Карпенко В. М. Зазнач. твір. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8a7880e7-d70e-498e-8026-faea06ca934b/content> (дата звернення: 05.02.2025).

37 Там само. С. 143–144.

38 Чепель О., Габрелян А. Зазнач. твір. С. 135. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/1530> (дата звернення: 05.02.2025).

слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, є винятковим, як і перелік процесуальних рішень (дій, випадків бездіяльності), які можна оскаржити. Зокрема, визначення процесуальних рішень і дій (бездіяльності), які можна оскаржити під час досудового розслідування, містить ст. 303 КПК³⁹. Текстуальний аналіз змісту цієї статті дає змогу узагальнити, що жодне з її положень не стосується свідка, а тим більше — особи, яка надає йому правничу допомогу. На нашу думку, права адвоката у цьому разі обумовлено характером процесуальної дії, до участі в якій його залучено разом зі свідком, а також положеннями Закону про адвокатуру.

Нормативна невизначеність правового статусу адвоката, залученого для надання правничої допомоги свідкові у кримінальному провадженні, спричинила появу цілої низки наукових підходів до розв'язання цієї проблеми. Так, І. Дубівка пропонує доповнити чинний КПК ст. 66-1 «Адвокат, який надає правову допомогу свідку» такого змісту:

«1. Адвокатом, який надає правову допомогу свідку, є особа, повноваження якої підтверджено в порядку, передбаченому статтею 50 цього Кодексу. 2. Адвокат має право: 1) бути присутнім та брати участь у проведенні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, які проводяться за участю свідка; 2) ознайомлюватись зі змістом протоколів слідчих (розшукових) дій, які проводились за участю свідка, робити письмові зауваження; 3) складати від імені свідка письмові заяви, скарги, клопотання та інші докумен-

*ти правового характеру; 4) подавати клопотання про застосування заходів безпеки до свідка; 5) подавати скарги на рішення, дії, бездіяльність слідчого, прокурора, що стосуються інтересів свідка. 3. Адвокат може бути запрошений свідком або іншими особами на його прохання або в його інтересах»*⁴⁰.

Така пропозиція, на нашу думку, є цілком прийнятною і заслуговує на підтримку — адже закріплення цих положень передусім визначить межі повноважень залученого адвоката. Ця законодавча новела мала б докорінно змінити на краще наявну процесуальну практику — з огляду на те, що сьогодні подання адвокатами заяв і клопотань на етапі надання правничої допомоги свідкові у кримінальному провадженні нерідко супроводжується діями, що не мають процесуальних підстав, не сприяють підвищенню якості слідчих (розшукових) дій і не мають позитивних результатів у забезпеченні інтересів клієнта. Подібна процесуальна поведінка призводить до затягування перебігу проведення слідчих (розшукових) і процесуальних дій, виснаження учасників провадження та створення у клієнта хибного уявлення про якісне надання правничих послуг. Це може спричинити втрату важливого свідка для розв'язання справи й реалізації завдань кримінального провадження, створити ризик притягнення свідка до кримінальної відповідальності за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ст. 384 Кримінального кодексу України)⁴¹ тощо.

39 Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.02.2025).

40 Дубівка І. В. Діяльність адвоката в стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. С. 13—14. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/1750> (дата звернення: 05.02.2025).

41 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.05.2025).

Щодо означеної проблематики в науковому дискурсі виникають і намагаються закріпитися й інші підходи. Так, В. Карпенко пропонує доповнити чинний КПК ст. 67-2 «Правничий консультант свідка», яка міститиме перелік прав та обов'язків цієї особи. Серед прав науковець визначає такі:

«1) Бути присутнім під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій за участю свідка;

2) роз'яснювати свідку право на відмову від давання показань щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, а також показань щодо відомостей, які не підлягають розголошенню;

3) з дозволу слідчого, детектива, дізнавача чи прокурора звертатися до свідка з питаннями та зауваженнями;

4) знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні викликаний свідок;

5) заперечувати проти незаконних дій слідчого, детектива, дізнавача чи прокурора та вимагати внесення заперечень у відповідний протокол;

6) ознайомлюватися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, проведених за його участі, та заявляти клопотання про внесення до них змін, доповнень і зауважень;

7) заявляти відвід перекладачу, який бере участь у допиті свідка;

8) заявляти клопотання про застосування заходів безпеки до свідка та подавати інші клопотання, передбачені цим Кодексом;

9) скласти від імені свідка письмові заяви, скарги, клопотання та інші документи правового характеру;

10) оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, детектива, дізнавача,

прокурора, слідчого судді, суду в інтересах свідка»⁴².

Позитивно оцінюючи спроби дослідника, слід зауважити, що реалізація такої пропозиції потребує реформування не лише положень кримінального процесуального законодавства, а й засад профільного Закону про адвокатуру. Зауважимо також, що такий підхід базується на концепції В. Тертишника про введення до процесу правничого повіреного (процесуального юрисконсульта) — особи, яка надає свідкові професійну правничу допомогу у кримінальному провадженні⁴³. Водночас текстуальний аналіз сформульованих науковцем положень дає змогу констатувати розширення тлумачення постаті учасника процесу, що надає правничу допомогу свідкові, і це розширення суперечить навіть низці конституційних засад. Так, автор зазначає, зокрема, що правничим повіреним може бути не лише адвокат, а й його помічник, а також інший фахівець у галузі права, щодо яких немає передбачених законом підстав для відводу від участі у справі⁴⁴. Отже, запровадження цієї концепції потребує кардинальних змін — що, на нашу думку, не виправдає витрачених на це зусиль.

Уважаємо, що залучений адвокат має права, які є вихідними із загальних засад кримінального провадження та поширюються на всіх учасників такого провадження, на всі його сторони й гарантують дотримання кримінальної процесуальної форми. Такий адвокат має гарантії, що поширюються на нього як на учасника процесуальної дії, у якій він бере участь разом зі свідком. Це, зокрема, стосується права бути обізнаним щодо того,

42 Карпенко В. М. Знач. твір. С. 155—156. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8a7880e7-d70e-498e-8026-faea06ca934b/content> (дата звернення: 05.02.2025).

43 Тертишник В. М. Знач. твір. С. 134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2017_2_18 (дата звернення: 05.02.2025).

44 Там само. С. 134—135.

у зв'язку із чим і в якому кримінальному провадженні проводять процесуальну дію, до якої його залучено, а також щодо прав, якими він може послуговуватися під час участі у процесуальних діях: ознайомлюватися із протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, проведених за його участю, заявляти клопотання про внесення змін, доповнень і зауважень до цих протоколів, а також заявляти відвід перекладачеві. Окрім цього, адвокат має повноваження, гарантовані йому Законом про адвокатуру,— професійні права адвоката (ст. 20), поміж яких:

«1) Звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб);

<...>

4) складати заяви, скарги, клопотання, інші правові документи та подавати їх у встановленому законом порядку;

<...>

8) застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правничої допомоги, фіксувати процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом»⁴⁵.

Висновки

Правовий статус адвоката, залученого для надання правничої допомоги свідкові, до сьогодні залишається нормативно не визначеним, як і правовий статус захисника та представника особи у кри-

мінальному провадженні. Це спричиняє певну полеміку в науковій літературі та створює проблеми у практичній діяльності. Науковці по-різному визначають як вид адвокатської діяльності, яку той реалізує у взаємодії зі свідком, так і його повноваження.

На підставі аналізу нормативних положень кримінального процесуального законодавства та Закону про адвокатуру визначено, що адвокат, залучений для надання правничої допомоги свідкові, не здійснює ані захисту, ані представництва, тож таку форму діяльності слід розуміти як інший вид адвокатської діяльності. Це означає, що адвокат не набуває похідного процесуального статусу від свідка, тобто не має його прав. Водночас адвокат унеможливорює порушення прав свідка, є гарантом недопустимості свавілля або перевищення повноважень з боку представників сил безпеки, забезпечує реалізацію процесуальних інтересів свідка, його право на свободу від самовикриття, недопущення притягнення завідомо невинного до відповідальності й застосування методів психологічного тиску, фальсифікування або фабрикавання окремих відомостей, речей і документів тощо. Отже, залучений адвокат сприяє реалізації багатьох завдань, але його базова функція полягає в забезпеченні захисту процесуальних інтересів свідка й реалізації його прав.

Обґрунтовано, що залучений адвокат має права, які базуються на загальних засадах кримінального провадження, і гарантії, що поширюються на нього як на учасника процесуальної дії, а також повноваження, гарантовані йому Законом про адвокатуру. Попри підтримку позиції щодо нормативного закріплення правового статусу адвоката, залученого для надання правничої

45 Про адвокатуру ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 05.02.2025).

допомоги свідкові, спростовано доцільність уведення до кримінального провадження особи правничого консультанта свідка (правничого повіреного / процесуального юрисконсульта), оскільки це суперечить конституційним правам.

Provision of Legal Assistance to Witness in Criminal Proceedings: Specifics and Problematic Issues

Mykola Kolomoitsev

This article purpose is to clarify specifics of determining legal status of a lawyer involved in providing legal assistance to a witness in criminal proceedings, to outline the problematic issues of his practical activity. General scientific methods were applied (analysis and synthesis, system analysis, logical-structural, generalization, comparative law one, etc.). It was found that legal status of lawyer involved in providing legal assistance to a witness remains undefined by law to this day, as is the legal status of defense attorney and representative of a person in criminal proceedings that creates basis for scientific controversy, in particular regarding the issue of defining powers of lawyer during practical activity. It was found that scientists define such activities and the powers of a lawyer differently. Under legislation of Ukraine, lawyer engaged to provide legal assistance to a witness does not provide either protection or representation, so this form of activity should be understood as another type of advocacy: lawyer does not acquire a derivative procedural status from the witness, that is, does not have his rights. At the same time, the lawyer prevents the violation of the witness's rights, is a guarantor of inadmissibility of arbitrariness or abuse of authority by representatives of security forces, ensures realization of the witness's procedural interests, his right to freedom from self-incrimination, preventing prosecution of knowingly innocent person and application of methods of psychological pressure, falsifica-

tion or fabrication of individual information, things and documents, etc. Thus, the engaged lawyer contributes to implementation of many tasks, but his basic function is to ensure protection of witness's procedural interests and the realization of his rights. It is substantiated that involved lawyer has rights based on the general principles of criminal proceedings and guarantees that apply to him as a participant in the procedural action, as well as the powers guaranteed to him by the Law of Ukraine: On the Bar and Legal Practice. Despite supporting position on normative consolidation of the legal status of a lawyer involved in providing legal assistance to a witness, expediency of introducing such an entity as a legal consultant to the witness (legal attorney / procedural legal advisor) into criminal proceedings is refuted, since this contradicts constitutional rights.

Keywords: criminal proceedings; lawyer; legal aid; witness; right to defense; legal status.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

Baik, O. I. (2024). Advokat yak protsesualnyy predstavnyk osoby u kryminalnomu

- provdzhenni [Advocate as a procedural representative of a person in criminal proceedings]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii. Seriya: Pravo*. № 3 (31). DOI: 10.52058/2786-5274-2024-3(31)-506-516 [in Ukrainian].
- Chepel, O., Habrelian, A. (2024). Advokat svodka: problematyka pravovoho statusu [Witness lawyer: problems of legal status]. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»* (Helsinki, Finland; Jan 26, 2024). URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/1530> [in Ukrainian].
- Dubivka, I. V. (2017). *Diialnist advokata v stadii dosudovoho rozsliduvannya* [Pre-trial investigative activities of lawyer] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/1750> [in Ukrainian].
- Hloviuk, I. V. (2016). *Kryminalno-protsesualni funktsii: teoretyko-metodolohichni zasady i praktyka realizatsii* [Criminal procedural functions: theoretic-methodological principles and practice] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Odesa. URL: <http://hdl.handle.net/11300/3320> [in Ukrainian].
- Inshyn, M., Shchokin, R., Semenets-Orlova, I., Kravchenko, O., Barsuk, M. (2024). The Role of Attorney's Request as a Communication Instrument in Advocacy. *Journal of Forensic Science and Medicine*. No. 10 (1). DOI: 10.4103/jfsm.jfsm_114_22.
- Karpenko, V. M. (2022). *Pravo svodka na profesii-nu pravnychu dopomogu u kryminalnomu provadzhenni* [Witness's right to professional legal aid in criminal proceedings] : dys. ... d-ra filos. Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8a7880e7-d70e-498e-8026-faea06ca934b/content> [in Ukrainian].
- Kolomoitsev, M. M. (2024). Suchasni vyklyky v zakhysti pidozriuvanoho pid chas voien-noho stanu [Current challenges in the protection of the suspect during marital law]. *Visnyk Luhanskoho navchalno-naukovoho instytutu im. E. O. Didorenka*. Vyp. 3 (107). DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.97-105 [in Ukrainian].
- Korcheva, T. V. (2018). Nadannia profesiinoi pravnychoi dopomohy svidku u kryminal-nomu provadzhenni yak vyd advokatskoi di-ialnosti [Providing professional legal assistance to a witness in criminal proceedings as a form of advocacy]. *Porivnialno-analitychne pravo*. № 1 [in Ukrainian].
- Kuchynska, O. P., Tsyhaniuk, Yu. V. (2024). Problemni pytannia pravovoho rehuliu-vannia uchasti advokata u kryminalnomu provadzhenni dlia nadannia profesiinoi pravnychoi dopomohy uchasykam takoho provadzhenni [Problematic issues of legal regulation of participation of an advocate in criminal proceedings for the provision of professional legal assistance to participants in such proceedings]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 1. DOI: 10.24144/2788-6018.2024.01.105 [in Ukrainian].
- Markovych, Kh. M. (2023). Prava i svobody liu-dyny v umovakh voiennoho stanu: fokus priorytetiv [Human rights and freedoms under martial law: focus of priorities.]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 4. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.04.13 [in Ukrainian].
- Martovytska, O. V. (2014). *Realizatsiya pravovoyi dopomohy na stadii dosudovoho rozslidu-vannya* [Legal Aid Realization at the Stage of Pre-trial Investigation] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1c26417b-87d4-4f7e-8d05-0ddd1c-0c7b4f/content> [in Ukrainian].
- Martovytska, O. V. (2020). Povnovazhennya zakhysnyka pry nadanni pravnychoyi dopomohy inshym uchasykam kryminal'no-ho provadzhennya [Powers of the Defense Attorney in Providing Legal Assistance to Other Participants of Criminal Proceedings]. *Yevropeiskii perspektivy*. № 3. DOI 10.32782/EP.2020.3.15 [in Ukrainian].
- Martovytska, O. V., Yukhno, O. O. (2024). Problemy profesiinoi pravnychoi dopomohy: teoriia i praktyka [Problems of professional legal aid : theory and practice] : monohra-fiia. 2-he vyd. pererob. i dop. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/87e1cb06-f938-451b-bad4-03c57304399a/content> [in Ukrainian].
- Merkulova, V. O. (2023). Funktsii advokatury ta vidnovne pravosuddia: problemy spivvid-noshennia [The bar's functions and renewal

- justice: interrelation problems]. *Pivden-noukraiński pravnychi chasopys*. № 3. DOI: 10.32850/sulj.2023.3.16 [in Ukrainian].
- Oliinyk, O., Bilan, Y., Mishchuk, H., Aki-mov, O., Vasa, L. (2021). The Impact of Mi-gration of Highly Skilled Workers on the Country's Competitiveness and Economic Growth. *Montenegrin Journal of Economics*. Vol. 17. No. 3. URL: <https://ep3.nuwm.edu.ua/20736/>.
- Panchuk, O. V. (2012). Zakhyst prav svidka u kry-minalnomu protsesi Ukrainy [Protection of the rights of a witness in the criminal procedure of Ukraine]. *Advokat*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2012_2_9 [in Ukrainian].
- Poshyvaniuk, T. (2024). Problemy zabezpe-chennia prava na zakhyst pid chas viiny [Problems of ensuring the right to protection during war]. *Publichne pravo*. № 3 (55). DOI: 10.32782/2306-9082/2024-55-1 [in Ukrainian].
- Rokun, S. V. (2017). Problemy vyznachennia pravovoho statusu osoby, yaka nadaie pravo-vu dopomogu svidku v kryminalnomu provadzhenni [Problem of Legal Certainty to the Status of a Person who Provides Le-gal Assistance to a Witness in the Context of the Application of the Law of Evidence in Criminal Proceedings]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. Vyp. 5. URL: <http://apnl.dnu.in.ua/5-2017/38.pdf> [in Uk-rainian].
- Shylo, O. H. (2011). *Teoretyko-prykladni osnovy realizatsii konstytutsiinoho prava liudyny i hromadianyna na sudovi zakhyst u do-sudovomu provadzhenni v kryminalnomu protsesi Ukrainy* [Theoretical and applied foundations of the implementation of the constitutional right of a person and citizen to judicial protection in pre-trial proceed-ings in criminal proceedings in Ukraine] : monohrafiia. Kharkiv. URI: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/19837> [in Ukrainian].
- Skriabin, O. M. (2017). *Zakhysnyk v kryminal-nomu protsesi: normatyvno-pravove dosli-dzhennia* [Defender in the criminal process: normative and legal research] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Zaporizhzhia. URL: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/AREF_skryabin_0 [in Ukrainian].
- Stoianov, K. S. (2024). *Zakhysnyk ta predstavnyk yak uchashnyky kryminalnoho provadzhennia u dosudovomu rozsliduvanni* [Defense counsel and representative as participants in criminal proceedings in pre-trial investi-gation] : monohrafiia. Odesa [in Ukrainian].
- Tertyshnyk, V. M. (2017). Pravnycha dopomo-ha ta funktsiia zakhystu v kryminalnomu protsesi: harmonizatsiia doktryny [Legal aid and the function of protection in cri-minal proceedings: harmonization of the doctrine]. *Pravova pozytsiia*. № 2 (19). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vam-sup_2017_2_18 [in Ukrainian].
- Yemelianov, R. O. (2020). Pravove rehuliuвання uchasti advokata — predstavnyka poterpi-loho v kryminalnomu provadzhenni [Legal Regulation of the Participation of a Law-er-Representative of the Victim in Criminal Proceedings]. *Yevropeiski perspektyvy*. № 3. DOI: 10.32782/EP.2020.3.18 [in Ukrainian].
- Zaborovskiy, V. V. (2016). Pravovi status advoka-ta svidka [Legal status of advocate witness]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalno-ho universytetu. Serii: Pravo*. Vyp. 36. T. 2 [in Ukrainian].

Коломойцев, М. (2025). Надання правничої допомоги свідкові у кримінальному провадженні: особливості та проблемні питання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (38). С. 66—81. DOI: 10.32353/khrife.1.2025.05.

Форми застосування спеціальних знань у розслідуванні господарських кримінальних правопорушень: можливість виокремлення непроцесуальної форми

Віталій Усатий *

* Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3325-4530>, e-mail: usatii.v.o@gmail.com

DOI: [10.32353/khrife.1.2025.06](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2025.06) УДК 343.985(477)

Надійшло 10.03.2025 / Рецензовано 15.03.2025 / Прийнято до друку 26.03.2025 / Доступно онлайн 31.03.2025

Мета статті — обґрунтувати можливість і значення непроцесуальних форм застосування спеціальних знань у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності за допомогою низки загальнонаукових методів (аналіз і синтез, порівняльно-правовий, логіко-структурний, узагальнення, системного аналізу та ін.). З'ясовано, що базовою підставою для класифікації форм застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні є рівень і форма їх нормативного закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві. Констатовано, що послуговуватися результатами реалізації окремих форм спеціальних знань у доказуванні можливо, лише якщо ці способи збирання доказів передбачено кримінальним процесуальним законодавством: саме на цій підставі виокремлюють процесуальні форми застосування спеціальних знань, які визначають як прямо передбачені кримінальним процесуальним законодавством. За цією ознакою виокремлено такі процесуальні форми, як проведення судових експертиз, участь спеціалістів у слідчих (розшукових) діях. Щодо непроцесуальних форм обґрунтовано, що їх також доцільно виокремлювати, навіть попри відсутність алгоритму їх реалізації у кримінальному процесуальному законодавстві. Наголошено, що непроцесуальними формами спеціальних знань у кримінальному провадженні послуговуються

для отримання інформації орієнтувального характеру, огляду й попереднього (доекспертного) дослідження об'єктів, їх перевірки за криміналістичними обліками тощо. Визначено, що результати, отримані на підставі реалізації непроцесуальних форм застосування спеціальних знань, не слід покладати в основу процесуальних форм, оскільки це може стати підставою для визнання їх недопустимими. Зауважено, що їх вагоме значення полягає у застосуванні для виконання окремих тактичних завдань розслідування, перевірки слідчих версій, з'ясування доцільності призначення судових експертиз тощо. Акцентовано на важливості консультативної допомоги обізнаних осіб як непроцесуальної форми застосування спеціальних знань на стадії досудового розслідування. Окреслено окремі дискусійні аспекти застосування висновку спеціаліста у процесі доказування фактів учинення кримінального проступку для подальших перспективних досліджень.

Ключові слова: спеціальні знання; кримінальне правопорушення; господарська діяльність; експертиза; участь спеціаліста; непроцесуальна форма.

Постановка наукової проблеми

Для неупередженості, справедливості та професійності правосуддя необхідно дотримувати правових норм і застосовувати різні методи (зокрема, співпрацювати з фахівцями у певних сферах). Одним із важливих компонентів здійснення судочинства є застосування спеціальних професійних знань і навичок експертів та спеціалістів.

У кримінальному судочинстві традиційно виокремлюють такі способи застосування спеціальних знань, як участь спеціалістів у слідчих (розшукових) діях і проведення судових експертиз. Утім, останні зміни у кримінальному процесуальному законодавстві свідчать про необхідність переглянути ці підходи, а також уніфікувати термінологію їх позначення.

Іще одним питанням, якому слід приділити увагу під час дослідження проблематики застосування спе-

ціальних знань, є класифікація форм, у яких їх реалізують у кримінальному провадженні. Дати відповідь на це питання ми плануємо в контексті розроблення проблематики застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності та їх судового розгляду. Саме це дослідження спрямоване на визначення можливості виокремлення непроцесуальних форм застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві загалом і в розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності зокрема. Такий напрям наукової розвідки ми вважаємо актуальним, адже в науковій літературі цьому питанню приділено недостатньо уваги попри те, що кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності мають високий рівень суспільної небезпеки, що спричиняють масштабування не тільки проблем окремих індивідів, а й позначаються на інтересах держави.

Мета статті

Обґрунтувати можливість і значення непроцесуальних форм застосування спеціальних знань у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Методи дослідження

Методологічне підґрунтя дослідження представлено загальнонауковими та спеціальними методами наукового пізнання. Порівняльно-правовий метод і системно-структурний аналіз сприяли визначенню підстав для класифікації форм застосування спеціальних знань, обґрунтуванню можливості виокремити непроцесуальну форму попри недопустимість її застосування в процесі доказування.

Аналіз правозастосовної практики дав змогу констатувати, що окремими формами застосування спеціальних знань, навіть у супереч згадуванню про них у законодавстві, не можна послугуватися в доказуванні.

Діалектичний, системно-структурний і системно-функціональний методи, а також низка методів формальної логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, моделювання та ін.) забезпечили логічне викладення думок, їх аргументацію та подальше узагальнення у вигляді висновків.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Вагомий внесок у розроблення доктрини застосування спеціальних знань здійснили такі наші сучасники, як В. Арешонков¹, В. Галаган і О. Козак², Г. Бідняк³, І. Петрова⁴, І. Пиріг⁵, Е. Сімакова-Єфремян⁶, М. Щербаковський⁷ та ін.

У позитивному аспекті слід зауважити, що останнім часом науковці почали звертати більше уваги на питання застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Особливо цікавими є комплексні дослідження, проведені в межах цієї тема-

- 1 Арешонков В. В. Теоретичні, правові та праксеологічні засади техніко-криміналістичних досліджень у розслідуванні злочинів : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2021. 559 с. URI: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/18807> (дата звернення: 20.02.2025).
- 2 Галаган В. І., Козак О. В. Процесуальний порядок і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні України : монографія. 2-ге вид., перероб. і допов. Краматорськ, 2015. 224 с.
- 3 Бідняк Г. С. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : монографія. Дніпро, 2019. 152 с. URI: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/3707> (дата звернення: 20.02.2025).
- 4 Петрова І. А. Теоретико-правові та організаційно-методологічні засади регулювання судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2012. 541 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0512U000231> (дата звернення: 20.02.2025).
- 5 Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ, 2015. 432 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/monogr.pdf> (дата звернення: 20.02.2025).
- 6 Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2017. 392 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0517U000760> (дата звернення: 20.02.2025).
- 7 Щербаковський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 42 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/b4980be5-39f4-4baf-acff-56e0e631825c> (дата звернення: 20.02.2025).

тики. Одним із перших ґрунтовних монографічних досліджень, присвячених теоретичним і практичним аспектам застосування спеціальних знань у справах, пов'язаних із бюджетними правопорушеннями, є робота В. Діденка⁸. Як і більшість праць, присвячених проблематиці застосування спеціальних знань на етапі досудового розслідування, ця наукова розвідка охоплює вивчення механізмів кримінально-протиправних дій, спрямованих на незаконне заволодіння бюджетними коштами. Автор визначив поняття спеціальних знань, окреслив типові форми їх застосування в розслідуванні цих кримінальних

правопорушень, розглянув особливості залучення спеціалістів, а також тактичні аспекти призначення судових експертиз.

Окремі аспекти призначення експертиз і залучення фахівців у справах, що стосуються незаконних посягань на активи й законні інтереси суб'єктів господарювання, висвітлено у працях А. Волобуєва⁹, В. Кікінчука та В. Гусевої¹⁰, С. Тюленева¹¹, С. Трача¹² та ін.

Проблематика класифікації форм застосування спеціальних знань також ставала предметом досліджень А. Вуйми¹³, І. Когутича¹⁴, О. Ковальнової¹⁵, Є. Лук'янчикова¹⁶, В. Реваки¹⁷, Г. Спіциної та

- 8 Діденко В. Л. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2024. 238 с. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/new_d0872702/2024/1/1/d.pdf (дата звернення: 20.02.2025).
- 9 Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2001. 407 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0502U000216> (дата звернення: 20.02.2025).
- 10 Кікінчук В. В., Гусева В. О. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) : наук.-метод. рек. Харків, 2020. 58 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9813> (дата звернення: 20.02.2025).
- 11 Тюленев С. А. Можливості почеркознавчої експертизи у розслідуванні рейдерства. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2023. Вип. 14. С. 29—41. DOI: 10.32782/2522-9656/2024-14-3 (дата звернення: 02.02.2025) ; Його ж. Призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 112—122. DOI: 10.32631/pb.2024.1.10 (дата звернення: 02.02.2025).
- 12 Трач С. С. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні : монографія. Одеса, 2023. 452 с.
- 13 Вуйма А. Г. Поняття, сутність та форми спеціальних знань, що використовуються під час розслідування вбивств. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 1 (89). С. 54—62. DOI: 10.33766/2524-0323.89.54-62 (дата звернення: 20.02.2025).
- 14 Когутич І. І. Окремі питання сутності та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. № 2 (33). С. 112—123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2015_12_2_16 (дата звернення: 20.02.2025).
- 15 Ковальова О. В. Форми використання спеціальних знань в інформаційному забезпеченні досудового розслідування. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 215—221. DOI: 10.32842/2078-3736/2022.2.32 (дата звернення: 20.02.2025).
- 16 Лук'янчиков Є. Д. Форми використання спеціальних знань за новим КПК України. Київ, 2014. С. 206—207.
- 17 Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 194 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0406U004351> (дата звернення: 20.02.2025).

Г. Бідняк¹⁸, А. Таранової¹⁹, Ю. Чаплинської²⁰, В. Яремчук²¹ та ін. Науковці або розробляють класифікації на прикладі окремих груп кримінальних правопорушень, або висвітлюють різні аспекти цієї проблематики (наприклад, питання про виокремлення непроцесуальної форми), або визначають форми участі спеціалістів у якихось процесуальних діях тощо. Тож питання застосування спеціальних знань у розслідуванні господарських кримінальних правопорушень (незважаючи на значний внесок учених) до сьогодні залишаються недостатньо опрацьованими, що зумовлює потребу в подальших дослідженнях.

Викладення основного матеріалу дослідження

Проведений аналіз теоретичних положень свідчить, що під формами застосування спеціальних знань більшість українських науковців розуміє зовніш-

ній вияв суті спеціальних знань, що зумовлено їхнім змістом і під час розслідування злочинів уособлено в діяльності спеціалістів та експертів²².

Підходи вчених до класифікації суттєво різняться як за критеріями, на підставі яких їх групують, так і за різновидами, виокремленими на підставі того самого критерію. Тож слушним є зауваження І. Когутича про те, що в науковій літературі до сьогодні немає єдиного підходу до розв'язання цього питання²³. Згідно з його позицією, традиційно спеціальні знання під час розслідування застосовують у двох основних формах: процесуальній і непроцесуальній²⁴.

На думку І. Когутича, до ключових процесуальних форм належать:

- безпосереднє застосування спеціальних знань слідчим, прокурором, криміналістом або судом у межах їхніх процесуальних функцій, пов'язаних зі збиранням,

- 18 Спіцина Г. О., Бідняк Г. С. Форми використання спеціальних знань. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 240—248. DOI: [10.32353/khrife.2018.26](https://doi.org/10.32353/khrife.2018.26) (дата звернення: 20.02.2025).
- 19 Таранова А. Форми використання спеціальних знань у розслідуванні неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 198—203. DOI: [10.32849/2663-5313/2019.10.34](https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.34) (дата звернення: 20.02.2025).
- 20 Чаплинська Ю. А. Форми використання спеціальних знань. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2013. Вип. 58 (2). С. 89—91. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58\(2\)__19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58(2)__19) (дата звернення: 20.02.2025).
- 21 Яремчук В. О. Функції та форми участі спеціаліста під час проведення слідчих дій. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 123—130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2010_10_22 (дата звернення: 20.02.2025).
- 22 Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 20 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13915> (дата звернення: 20.02.2025) ; Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень : дис. ... д-ра філос. Київ, 2021. 272 с. URI: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/19544> (дата звернення: 20.02.2025) ; Гайдар О. В. Використання спеціальних знань під час розслідування таємного викрадення чужого майна : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Гусевої. Харків, 2023. 202 с.
- 23 Когутич І. І. Зазнач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2015_12_2_16 (дата звернення: 20.02.2025).
- 24 Там само.

аналізуванням та оцінюванням доказів;

- залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій;
- призначення і проведення судових експертиз²⁵.

Непроцесуальними формами застосування спеціальних знань науковець називає: 1) надання консультацій і довідок (як усних, так і письмових); 2) проведення аудитів і ревізій; 3) участь в оперативно-розшукових заходах; 4) попередній аналіз матеріальних об'єктів; 5) застосування інформації з криміналістичних обліків у формі довідок²⁶.

Застосування спеціальних знань у слідчих (розшукових) діях, за твердженням І. Когутича, можливе винятково в процесуальних формах, оскільки цей порядок чітко регламентовано кримінальним процесуальним законодавством, що унеможливорює застосування таких знань у непроцесуальних формах. Окрім того, автор запропонував додаткову класифікацію форм застосування спеціальних знань під час слідчих (розшукових) дій: основні й допоміжні, традиційні й нетрадиційні²⁷. Отже, дослідник усебічно узагальнив підходи до класифікації форм застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні. Аналіз цього підходу дає змогу визначити, що класифікаційним критерієм усіх форм застосування спеціальних знань І. Когутич вважає правове регламентування у кримінальному

процесуальному законодавстві порядку реалізації конкретної форми. Непроцесуальними формами застосування спеціальних знань науковець передусім називає консультативну допомогу спеціаліста²⁸.

Підхід І. Когутича втілює уявлення більшості вчених про класифікацію, хоча окремі аспекти такої класифікації все ж зазнають критики наукової спільноти.

Одним із дискусійних питань, що до сьогодні залишається нерозв'язаним, є можливість виокремити непроцесуальну форму застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні. Учені наводять різні аргументи про недопустимість реалізації непроцесуальних форм застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні. Позицію про те, що відсутність правових підстав реалізації цих форм у законодавстві виключає можливість їх застосування у кримінальному провадженні, оскільки це свідчить про їхню незаконність, поділяють багато науковців²⁹. Неможливість об'єктивно оцінити підстави застосування спеціальних знань піддає сумніву доказове значення здобутої в такий спосіб інформації, і перетворює її на здобуту в незаконний спосіб³⁰. На думку Н. Тимофєєвої, критика більшою мірою стосується терміна «непроцесуальна форма», під яким розуміють неправомірні (недопустимі) дії, не передбачені чинним кримінальним процесуальним законом³¹.

25 Когутич І. І. Зазнач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2015_12_2_16 (дата звернення: 20.02.2025).

26 Там само.

27 Там само.

28 Там само.

29 Романюк Б. В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства : навч. посіб. Київ, 2010. 304 с.

30 Спіцина Г. О., Бідняк Г. С. Зазнач. твір. DOI: 10.32353/khrife.2018.26 (дата звернення: 20.02.2025).

31 Тимофєєва Н. В. Використання спеціальних знань при розслідування злочинів проти безпеки виробництва : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. С. 52. URI: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/7430> (дата звернення: 20.02.2025).

Окреслений підхід характеризують дві ключові особливості: 1) проголошує такі форми реалізації спеціальних знань, як незаконну поведінку особи під час участі у кримінальному провадженні, яка звертається до її реалізації; 2) визначає недопустимість застосування здобутих на її підставі результатів у процесі доказування. Щодо оцінювання таких критеріїв передусім слід зауважити, що вони взаємопов'язані, адже доказування, якому сприяє кваліфіковане застосування спеціальних знань, має відбуватися відповідно до передбаченої законом процедури. В іншому разі недотримання процесуальної форми під час збирання доказів є підставою для визнання доказів недопустимими. Така позиція видається обґрунтованою з декількох підстав. Це зумовлено передусім ч. 2 ст. 19 Конституції України: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України»³². Окрім того, «порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України» (ч. 1 ст. 1 Кримінального процесуального кодексу України, далі — КПК)³³, а «зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження» (абз. 1 ч. 1 ст. 7 КПК)³⁴. Тобто за загальним правилом порядок здійснення кримінального провадження є нормативно визначеним, зо-

крема, у джерелах кримінального процесуального законодавства, а його зміст і форма не мають суперечити загальним засадам кримінального провадження.

Щодо правових засад збирання доказів, то «сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом» (ч. 2 ст. 93 КПК)³⁵. Своєю чергою «сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів» (абз. 1 ч. 3 ст. 93 КПК)³⁶.

Водночас згідно зі ст. 84 КПК:

«1. Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий

32 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

33 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

34 Там само.

35 Там само.

36 Там само.

суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

2. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів»³⁷.

З огляду на викладене, ані висновки ревізій, ані акти перевірок, які, хоча і є результатом реалізації спеціальних знань обізнаних осіб, за підходом законодавця не можна визнати доказами. Щодо цього, зокрема, визначальною є позиція Верховного Суду (далі — ВС) у складі суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у справі № 335/2108/17³⁸. У своєму рішенні ВС послався на ч. 2 ст. 93 КПК³⁹, яка не передбачає призначення позапланової ревізії як способу збирання доказів, тож результати таких ревізій, здійснених у межах кримінального провадження, є недопустимими доказами: ними не можна послуговуватися під час ухвалення процесуальних або судових рішень (ч. 2 ст. 86 КПК⁴⁰). Як аргумент на підтвердження окресленої позиції, у судовому рішенні також процитовано п/п. 12 п. 5 розд. XII «Прикінцеві положення» Закону України «Про прокуратуру»⁴¹, яким ст. 87 КПК доповнено ч. 3, відповідно до п. 2 якої докази, отримані органами досудового розслідування або

прокуратури шляхом реалізації повноважень, не передбачених КПК, є недопустимими у кримінальному провадженні⁴². Ця справа є показовою також з огляду на той факт, що недопустимим доказом у ній є висновок експерта, підґрунтям для якого став акт ревізії. Щодо доводів прокурора про безпідставність визнання висновку експерта недопустимим доказом, суд зазначив, що вони не мають достатнього обґрунтування. Відповідно до ст. 86 КПК допустимість доказу оцінюється за обумовленими критеріями, зокрема, висновок експерта має містити опис проведених досліджень, обґрунтовані відповіді на поставлені запитання та базуватися на інформації, отриманій експертом безпосередньо або під час вивчення наданих матеріалів (ст. 101, 102 КПК)⁴³. Імовірно, судовий експерт під час складання висновку керувався згаданим актом ревізії, що пояснює відсутність у матеріалах кримінального провадження окремих документів, про які йдеться у цьому висновку. Інакше пояснити посилання на ці дані неможливо, адже навряд чи експерт самостійно збирав якісь відомості, оскільки це категорично заборонено Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (абз. 4 п. 2.3 розд. II)⁴⁴.

37 Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

38 Постанова ВС України від 27.04.2020 р., справа № 335/2108/17, провадж. № 51-6560км19 / ЄДРСП: офіц. сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89034958> (дата звернення: 20.02.2025).

39 Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

40 Там само.

41 Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

42 Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

43 Там само.

44 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

Отже, застосування результатів реалізації спеціальних знань у доказуванні можливо, лише якщо ці способи збирання доказів передбачено КПК. На підставі цього положення виокремлюють процесуальні форми застосування спеціальних знань, які визначають як прямо передбачені кримінальним процесуальним законодавством: проведення судових експертиз, участь спеціалістів у слідчих (розшукових) діях.

Зауважимо, що станом на сьогодні у кримінальному провадженні до процесуальних форм і джерел доказів у справах, розслідування за якими здійснюються у формі дізнання, належить застосування спеціальних знань спеціаліста, що передбачає отримання висновку спеціаліста. Водночас ця новела поки залишається предметом наукових дискусій, оскільки кримінальне процесуальне законодавство чітко не визначає сутності та змісту висновку спеціаліста, критеріїв, що висуваються до особи, яка може його скласти, а також порядку отримання та застосування такого висновку в кримінальному провадженні. На підставі цих самих критеріїв деякі суди не посилаються на висновки спеціалістів у мотивувальній частині судових рішень. Тож з огляду на висновки ВС, наведені вище, відсутність у положеннях ч. 2 ст. 93 КПК згадки про висновок спеціаліста спростовує можливість застосування як доказу висновку спеціаліста. Це не узгоджується з підходом законодавця, закріпленим у ч. 1 ст. 298-1 КПК, відповідно до якої «процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні

проступки, крім визначених статтею 84 цього Кодексу, також є пояснення осіб, результати медичного освідчення, висновки спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису»⁴⁵. Отже, застосування у процесі доказування низки матеріалів, отриманих за результатами застосування уповноваженими суб'єктами спеціальних знань, характеризується низкою дискусійних аспектів і не позбавлено певних труднощів навіть у розв'язанні цього питання щодо тих форм, які вже набули статусу процесуальних.

Щодо непроцесуальної форми застосування спеціальних знань і можливості її реалізації з метою доказування, то тут нам імпонує позиція О. Бишевець, відповідно до якої законодавчо неможливо охопити всі випадки застосування спеціальних знань, а тому головним є те, щоб вони не суперечили кримінальним процесуальним нормам⁴⁶. До того ж реалізація непроцесуальних форм застосування спеціальних знань, як об'єктивно зауважує науковиця, має на меті не набутти однакового доказового значення із процесуальним застосуванням, а створити передумови для процесуального впровадження спеціальних знань у процес розслідування⁴⁷.

У контексті підтвердження позиції дослідниці вважаємо доцільним звернутися до такої непроцесуальної форми застосування спеціальних знань, як проведення опитування із застосуванням поліграфа. Відповідно до Науко-

45 Кримінальний процесуальний ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

46 Бишевець О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 191–192. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Bushevec.pdf (дата звернення: 20.02.2025).

47 Там само. С. 192.

во-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень:

«6.8. З метою отримання орієнтувальної інформації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу — комп'ютерного поліграфа.

6.8.1. Предметом опитування із застосуванням спеціального технічного засобу — комп'ютерного поліграфа є отримання орієнтувальної інформації щодо:

ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації;

повноти наданої опитуваною особою інформації;

джерела отриманої опитуваною особою інформації;

уявлень опитуваної особи про певну подію;

іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій»⁴⁸.

Цитовані вище положення містять пряму настанову проводити подібні опитування з метою здобути інформацію орієнтувального характеру, а тому їх апріорі не можна застосовувати у процесі доказування.

Те саме стосується і застосування результатів проведення попередніх перевірок об'єктів під час окремих досліджень і за криміналістичними обліками. Ми поділяємо позицію В. Арешонкова про те, що, наприклад, у контексті техніко-криміналістичних досліджень доцільно виокремлювати доекспертний вид, який охоплює такі підвиди досліджень, як «пошук об'єктів дослідження в ході слідчої (розшукової) дії; огляд об'

єкта; попереднє дослідження в ході слідчої (розшукової) дії; перевірка об'єкта за криміналістичними обліками»⁴⁹. Під час розслідування низки кримінальних правопорушень виникає потреба в окреслених формах застосування спеціальних знань, які також слід розуміти як непроцесуальні форми.

Отже, на нашу думку, цілком припустимо звертатися до реалізації непроцесуальних форм застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, зокрема, для здобуття інформації орієнтувального характеру, огляду й попереднього (доекспертного) дослідження об'єктів, їх перевірки за криміналістичними обліками тощо. Зважаючи на неможливість звернення до згаданих матеріалів у кримінальному провадженні, не слід робити їх основою процесуальних форм застосування спеціальних знань або інших доказів, оскільки це може стати підставою для визнання їх недопустимими. Водночас вагоме значення таких форм полягає у застосуванні їх для виконання окремих тактичних завдань розслідування, перевірки слідчих версій, з'ясування доцільності призначення судових експертиз тощо.

Конкретні непроцесуальні форми застосування спеціальних знань також не є уніфікованими. Суперечності спричиняє консультативна діяльність спеціаліста, яку інколи також називають «довідковою діяльністю».

У ст. 360 КПК обумовлено порядок надання спеціалістом у судовому засіданні усних консультацій або письмових роз'яснень із метою дослідження

48 Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

49 Арешонков В. В. Зазнач. твір. С. 86. URI: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/18807> (дата звернення: 20.02.2025).

доказів⁵⁰, тоді як порядок отримання консультацій від спеціаліста на стадії досудового розслідування до сьогодні нормативно не врегульовано. Тож консультативну допомогу спеціаліста у кримінальному провадженні, надану сторонам на стадії досудового розслідування, на нашу думку, доцільно вважати непроцесуальною формою застосування спеціальних знань.

Щодо кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, то тут найбільш значущою непроцесуальною формою застосування спеціальних знань є консультативна допомога обізнаних осіб. Так, наприклад, особа, яка має спеціальні знання в галузі економіки й бухгалтерського обліку тощо, може надати повну інформацію щодо змісту господарських операцій і їх документального оформлення. Особливо якщо під час розслідування подібних кримінальних правопорушень активи суб'єктів господарювання та проведені з ними операції аналізують на підставі:

- взаємозв'язку між операціями в часовому й територіальному вимірах;
- логічної узгодженості операцій за їхніми видами;
- розмірів фінансових транзакцій;
- зв'язків між засновниками, керівниками й бенефіціарними власниками компаній, їхнього фінансового стану та соціального статусу;
- відповідності даних про дату, місце реєстрації юридичних осіб, а також їхньої фінансової та господарської активності;
- рівня доходів фізичних осіб, які беруть участь в операціях;

- наявності розбіжностей в ідентифікаційних та інших даних із різних джерел;
- обґрунтованості укладених угод, що передбачають передавання майнових або інших прав, їхньої правової та фінансової забезпеченості;
- обсягів активів і законних умов їхнього набуття тощо.

Отже, взаємодія сторін кримінального провадження з носіями спеціальних знань у формі консультативної допомоги, безперечно, є важливою.

Висновки

Проведений аналіз низки правових засад, які визначають форму та зміст кримінального провадження, обумовлюють порядок застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, дав змогу обґрунтувати ключову позицію, що є визначальною для поділу цих форм на процесуальні й непроцесуальні. Зокрема, констатовано, що застосування результатів реалізації окремих форм спеціальних знань у доказуванні можливе, лише якщо ці способи збирання доказів передбачено кримінальним процесуальним законодавством. На підставі цього положення виокремлюють процесуальні форми застосування спеціальних знань, які визначають як прямо передбачені кримінальним процесуальним законодавством. За цією ознакою виокремлено такі процесуальні форми, як проведення судових експертиз, участь спеціалістів у слідчих (розшукових) діях. Щодо непроцесуальних форм, то їх також доцільно виокремлювати, навіть попри відсутність алгоритму їх реалізації у положеннях кримінального процесуального законодавства.

50 Кримінальний процесуальний ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

Наголошено, що непроцесуальні форми спеціальних знань застосовують у кримінальному провадженні для здобуття інформації орієнтувального характеру, огляду й попереднього (до-експертного) дослідження об'єктів, їх перевірки за криміналістичними обліками тощо. Не можна обмежувати результати реалізації окреслених форм застосування спеціальних знань тільки процесуальними, оскільки це може стати підставою для визнання таких результатів недопустимими. Доведено, що їх значення полягає у застосуванні для виконання окремих тактичних завдань розслідування, перевірки слідчих версій, з'ясування доцільності призначення судових експертиз тощо. Наголошено на важливості консультативної допомоги обізнаних осіб як непроцесуальної форми застосування спеціальних знань на стадії досудового розслідування. Окреслено окремі дискусійні аспекти застосування висновку спеціаліста у процесі доказування фактів учинення кримінального проступку: уважаємо, що вони мають стати перспективами подальших досліджень.

**Forms of Specific Expertise Application
in the Investigation of Economic
Criminal Offenses:
Possibility of Identifying
a Non-Procedural Form**

Vitalii Usatii

The Article Purpose is to justify the possibility and importance of non-procedural forms of specific expertise application in the pre-trial investigation of criminal offenses related to economic activity using several general scientific methods (analysis and synthesis, comparative-legal, logical and structural, generalization, systematic analysis, etc.). It has been observed that the underlying cause for classifying forms of specific expertise application in

criminal proceedings is the level and form of their regulatory consolidation in the criminal procedural legislation. It is noted that only if the criminal procedure legislation provides these methods of collecting evidence, it is possible to use the results of implementing certain specific expertise forms in proof: this is why procedural forms of specific expertise application are identified, which are defined as directly provided by the criminal procedural legislation. By this criterion, such procedural forms as conducting forensic examinations, participation of specialists in investigative (search) actions are singled out. Concerning non-procedural forms, the author also substantiates that it is feasible to identify them, even in the absence of an algorithm for their implementation within the criminal procedural legislation. The article emphasizes that non-procedural forms of specific expertise are used in criminal proceedings to obtain information of an indicative nature, inspect and conduct a preliminary (pre-expert) examination of objects, as well as verify them against forensic records, etc. The author proves that findings acquired through the implementation of non-procedural forms of specific expertise should not serve as the foundation for procedural forms, since this can be the basis for their recognition as inadmissible. It is worth noting that they can be of paramount importance only if they are applicable to certain tactical tasks of the investigation, verification of investigative versions, determining the feasibility of appointing forensic examinations, etc. The significance of advisory assistance from well-versed persons as a non-procedural form of specific expertise application at the pre-trial investigation stage has been pointed out. The research paper outlines certain debatable aspects of the specialist's conclusion in the course of proving the facts of criminal misconduct for subsequent perspective research.

Keywords: specific expertise; criminal offense; economic activity; forensic examination; specialist's participation; non-procedural form.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Areshonkov, V. V. (2021). *Teoretychni, pravovi ta prakseologichni zasady tekhniko-kryminalistychnykh doslidzhen u rozsliduvanni zlochyniv* [Theoretical, legal and praxeological principles of technical and forensic research in the investigation of crimes] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/18807> [in Ukrainian].
- Bidniak, H. S. (2019). *Teoriia i praktyka vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni shakhraistv* [Theory and practice of using special knowledge in fraud investigation] : monohrafiia. Dnipro. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/3707> [in Ukrainian].
- Byshevets, O. V. (2015). *Vykorystannia spetsialnykh znan u dokazuvanni v kryminalnykh provadzhenniakh* [The use of special knowledge in proving in criminal proceedings]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 2. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Bushevec.pdf [in Ukrainian].
- Chaplynska, Yu. A. (2013). *Formy vykorystannia spetsialnykh znan* [Forms of using special knowledge]. *Kriminalistika i sudebnaia ekspertiza*. 2013. Vyp. 58 (2). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%28%29__19 [in Ukrainian].
- Didenko, V. L. (2024). *Vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen u biudzhethnii sferi* [The use of special knowledge during the investigation of criminal offenses in the budgetary sphere] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Dnipro. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/new_d0872702/2024/1/1/d.pdf [in Ukrainian].
- Haidar, O. V. (2023). *Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia taiemnoho vykradennia chuzhoho maina* [Using specialized knowledge when investigating the secret theft of someone else's property] / za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. V. O. Husievoi. Kharkiv [in Ukrainian].
- Halahan, V. I., Kozak, O. V. (2015). *Protsesualnyi poriadok i taktyka otrymannia zrazkiv dlia ekspertyzy u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy* [Procedural procedure and tactics for obtaining samples for examination in criminal proceedings in Ukraine] : monohrafiia. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kramatorsk [in Ukrainian].
- Kikinchuk, V. V., Husieva, V. O. (2020). *Osoblyvosti rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh z protypravnym pohlynanniam ta zakhoplenniam pidpriemstv, silskohospodarskykh zemel, porushenniam prav yikh zakonnykh vlasnykiv (reiderstvo)* [Peculiarities of investigation of criminal offenses related to the illegal acquisition and seizure of enterprises, agricultural land, violation of the rights of their rightful owners (raiding)] : nauk.-metod. rek. Kharkiv. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9813> [in Ukrainian].
- Kohutych, I. I. (2015). *Okremi pytannia sutnosti ta form vykorystannia spetsialnykh znan u kryminalnomu provadzhenni* [The separate issues of nature and the forms of special knowledge in criminal proceedings application]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. T. 12. № 2 (33). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaa_u_2015_12_2_16 [in Ukrainian].
- Kovalova, O. V. (2022). *Formy vykorystannia spetsialnykh znan v informatsiinomu zabezpechenni dosudovoho rozsliduvannia*

- [Forms of using special knowledge in the information support of pre-trial investigation]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. DOI: 10.32842/2078-3736/2022.2.32 [in Ukrainian].
- Luk'ianchuk, Ye. D. (2014). *Formy vykorystannia spetsialnykh znan za novym KPK Ukrainy* [Forms of using special knowledge under the new Code of Criminal Procedure of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
- Petrova, I. A. (2012). *Teoretyko-pravovi ta orhanyzatsiino-metodolohichni zasady rehulivannia sudovo-tovaroznachykh ekspertyz spozhyvchykh tovariv* [Theoretical-legal and organizational-methodological bases of regulation of the forensic and commodity examinations of consumer goods] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0512U000231> [in Ukrainian].
- Pyrh, I. V. (2015). *Teoretyko-prykladni problemy ekspertnoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia* [Theoretical and applied problems of expert support of pre-trial investigation] : monohrafiia. Dnipropetrovsk. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/monogr.pdf> [in Ukrainian].
- Revaka, V. M. (2006). *Formy vykorystannia spetsialnykh piznan v dosudovomu provadzheni* [The forms of the use of special knowledge in pre-trial investigation] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0406U004351> [in Ukrainian].
- Romaniuk, B. V. (2002). *Suchasni teoretychni ta pravovi problemy vykorystannia spetsialnykh znan u dosudovomu slidstvi* [Modern theoretical and legal problems of using of special knowledge in pre-trial investigation] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13915> [in Ukrainian].
- Romaniuk, B. V. (2010). *Uchast spetsialista na stadii dosudovoho slidstva* [Participation of a specialist at the stage of pre-trial investigation: a teaching manual] : navch. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Shcherbakovskyi, M. H. (2016). *Teoretyko-metodolohichni ta prakseolohichni zasady sudovykh ekspertyz u kryminalnomu protsesi* [Theoretical, Methodological and Praxeological Principles of Forensic Expertise in Criminal Proceedings] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/b4980be5-39f4-4baf-acff-56e0e631825c> [in Ukrainian].
- Shramko, O. M. (2021). *Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia koruptsiinykh kryminalnykh pravoporushen* [Use of special knowledge in the investigation of corruption offenses] : dys. ... d-ra filos. Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/19544> [in Ukrainian].
- Simakova-Iefremian, E. B. (2017). *Teoretyko-pravovi ta metodolohichni zasady kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen* [Theoretical-legal and methodological foundations of complex forensic research] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0517U000760> [in Ukrainian].
- Spitsyna, H. O., Bidniak, H. S. (2018). Forms of Special Knowledge Use. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 18. DOI: 10.32353/khrife.2018.26.
- Taranova, O. M. (2019). *Formy vykorystannia spetsialnykh znan u rozsliduvanni nena-lezhnogo vykonannia profesiinykh обов'язkiv medychnym abo farmatsevtichnym pratsivnykom* [Forms of using specialized knowledge in investigating improper performance of professional duties by a medical or pharmaceutical professional]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 10. DOI: 10.32849/2663-5313/2019.10.34 [in Ukrainian].
- Tiulieniev, S. A. (2023). *Mozhlyvosti pocherkoznachoi ekspertyzы u rozsliduvanni reiderstva* [Forensic Handwriting Examination Possibilities in the Investigation of Raiding]. *Visnyk Odeskoho naukovo-doslidnogo instytutu sudovykh ekspertyz Ministerstva yustytzii Ukrainy*. Vyp. 14. DOI: 10.32782/2522-9656/2024-14-3 [in Ukrainian].
- Tiulieniev, S. A. (2024). *Pryznachennia sudovykh ekspertyz pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh iz reiderstvom* [Appointment of forensic examinations in the course of investigation of criminal offences related to raiding]. *Pravo i bezpeka*. № 1 (92). DOI: 10.32631/pb.2024.1.10 [in Ukrainian].

- Trach, S. S. (2023). *Kryminalistychna metodyka rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen u sferi hospodarskoi diialnosti v Ukraini* [Forensic methodology for investigating criminal offenses in the field of economic activity in Ukraine] : monohrafiia. Odesa [in Ukrainian].
- Tymofieieva, N. V. (2018). *Vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvannia zlochyniv proty bezpeky vyrobnytstva* [Use of special knowledge in the investigation of crimes against the safety of production] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://elar.navy.edu.ua/jspui/handle/123456789/7430> [in Ukrainian].
- Volobuiev, A. F. (2001). *Naukovi osnovy kompleksnoi metodyky rozsliduvannia koryslyvykh zlochyniv u sferi pidpriemnytstva* [Scientific fundamentals of complex investigation methods of crimes for gain in the entrepreneurship] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0502U000216> [in Ukrainian].
- Vuima, A. H. (2020). *Poniattia, sutnist ta formy spetsialnykh znan, shcho vykorystovuiut-sia pid chas rozsliduvannia vbyvstv* [Concepts, Essence and Forms of Special Knowledge Used in the Current Investigation]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka*. Vyp. 1 (89). DOI: [10.33766/2524-0323.89.54-62](https://doi.org/10.33766/2524-0323.89.54-62) [in Ukrainian].
- Yaremchuk, V. O. (2010). *Funktsii ta formy uchasti spetsialista pid chas provedennia slidchykh dii* [Functions and forms of specialist participation during investigative actions]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2010_10_22 [in Ukrainian].

Усатий, В. (2025). Форми застосування спеціальних знань у розслідуванні господарських кримінальних правопорушень: можливість виокремлення непроцесуальної форми. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (38). С. 82—96. DOI: [10.32353/khrife.1.2025.06](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2025.06).

Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою

Юрій Ковальов *

* Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9159-4499>, e-mail: koval.98819@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.1.2025.07 УДК 343.985(477)

Надійшло 10.03.2025 / Рецензовано 15.03.2025 / Прийнято до друку 26.03.2025 /
Доступно онлайн 31.03.2025

Мета статті — на підставі найбільш значущих криміналістичних ознак розробити криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою. Методологічним підґрунтям дослідження є загальнонаукові та спеціальні наукові методи. Окрема група кримінальних правопорушень, що посягають на суспільні відносини у сфері забезпечення господарської діяльності, пов'язана з контрабандою. Цей вид кримінальних правопорушень (попри наявність певних спільних ознак) охоплює доволі різноманітні види й форми кримінально протиправної діяльності. Це передусім стосується особливостей предмета контрабанди і способів учинення кримінальних правопорушень. На підставі узагальнення теоретичних підходів до проведення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень обґрунтовано необхідність застосування підходу, який під час дослідження правових явищ передбачає одночасне врахування ознак як кримінально-правових, що є базовими, так і криміналістично значущих. Основними класифікаційними критеріями кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою, ми вважаємо: 1) спосіб реалізації злочинного умислу контрабандистів; 2) особливості предмета контрабанди. За способом реалізації можна виокремити такі групи кримінальних правопорушень: 1) учинені із приховуванням предметів контрабанди від контролю митників (із застосуванням допоміжних знарядь і засобів); 2) реалізовані поза митним контролем. За особливостями

предмета контрабанди запропоновано виокремлювати кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним переміщенням через кордон об'єктів, визначених у ст. 201, 201-1, 201-3, 201-4 Кримінального кодексу України. За можливістю поширення та перебування у вільному обігу предметів контрабанди досліджувані кримінальні правопорушення можна об'єднати у дві самостійні групи: 1) кримінальні правопорушення, предметом яких є речі, не вилучені законом із вільного обігу; 2) кримінальні правопорушення, предметом контрабанди яких є обмежені або вилучені законом із цивільного обігу товари, речовини й засоби.

Ключові слова: контрабанда; криміналістична класифікація; кримінальне правопорушення; злочин; види та групи кримінальних правопорушень; криміналістична методика.

Постановка наукової проблеми

Контрабанда — явище доволі тривіальне, адже із розвитком економічних і митних відносин люди невпинно відшукували нові способи оминати закон з метою уникнути сплати митних зборів, транспортувати товари поза контролем державних органів. Упродовж розвитку системи правових засад, покладених в основу протидії контрабанді, влада запроваджувала відповідні правові заходи, зокрема кримінально-правові. У сучасний період розвитку правових підвалин протидії злочинності й наукового обґрунтування цієї діяльності питання ефективного розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою, неодноразово ставали предметом досліджень. Утім, деякі з них не повною мірою узгоджуються з чинними доктринами кримінального права та кримінального процесу, а деякі обмежені лише описовими рекомендаціями. Це свідчить про потребу ретельного дослідження, перегляду й наукового обґрунтування окремих досліджень, предметом яких ставали рекомендації

щодо криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою.

Під час розроблення рекомендацій із криміналістичного забезпечення розслідування групи кримінальних правопорушень усталено звертаються до їхньої криміналістичної класифікації. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, визначаючи найбільш загальні та типові характеристики досліджуваних явищ, порівнюючи їх із подібними та відмежовуючи від решти, дає змогу глибше вивчити саме явище, його вплив на інші процеси й можливі напрями подальшого розвитку. Водночас (для ефективного виконання цієї функції) будь-яка класифікація має бути достовірною за внутрішнім змістом і правильно структурованою зовні. Іншими словами, вона повинна ґрунтуватися на законах діалектичної та формальної логіки¹.

Криміналістична класифікація злочинів — це їх диференціювання або систематизування за критеріями, що мають криміналістичне значення. Вона сприяє формуванню криміналістичних

1 Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України : монографія. Київ, 2010. С. 15.

характеристик злочинів і розробленню спеціалізованих методик розслідування². Як слушно зазначає В. Тіщенко, криміналістична класифікація злочинів дає змогу здійснити всебічний аналіз виокремлених категорій суспільно небезпечних діянь, узагальнити їхні криміналістично значущі ознаки та сформувати відповідні криміналістичні характеристики. Вона також сприяє розробленню методик розслідування різного рівня: міжвидових, видових, групових і позавидових, що забезпечує їх ефективне застосування в конкретних слідчих ситуаціях³.

Зважаючи на доволі недавні зміни й доповнення⁴ Кримінального кодексу України (далі — КК) статтями 201, 201-1, 201-3, 201-4⁵, уважаємо доцільним класифікувати злочини, пов'язані з контрабандою. Оскільки більшість науковців обґрунтовують можливість формування криміналістичних рекомендацій у вигляді криміналістичних методик шляхом окреслення підходів до технологій побудови таких методик⁶, ми вбачаємо криміналістичну класифікацію кримі-

нальних правопорушень актуальною проблемою для дослідження.

Мета статті

Розробити криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою, на підставі найбільш значущих криміналістичних ознак.

Методи дослідження

Методологічним підґрунтям дослідження є загальнонаукові та спеціальні наукові методи. Методи аналізу й синтезу, а також діалектичні, системно-структурний і системно-функціональний забезпечили логічне викладення думок, їхню аргументацію та узагальнення у вигляді висновків. Дані, піддані аналізу в цій праці, зібрано шляхом вивчення положень законодавчих актів, теоретичних наукових досліджень і проаналізовано із застосуванням якісного підходу судової практики.

2 Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Київ, 2010. С. 324.

3 Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса, 2007. С. 44.

4 Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів : Закон України від 09.12.2023 р. № 3513-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3513-20#n6> (дата звернення: 20.02.2025).

5 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

6 Книженко С. Особливості розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються свідками, потерпілими або іншими особами шляхом перешкоджання встановленню істини у справі. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3 (45). С. 61—65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2016_3_11 (дата звернення: 20.02.2025) ; Мазур А. П. Побудова криміналістичних версій на початковому етапі розслідування окремих видів злочинів проти правосуддя. *Право і суспільство*. 2015. № 4. Ч. 2. С. 193—198. URL: http://www.pravoisusilstvo.org.ua/archive/2015/4_2015/part_2/34.pdf (дата звернення: 20.02.2025) ; Романаускас К. А. Основи методики розслідування надання завідомо неправдивих показань свідком і потерпілим : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Гусевої. Харків, 2024. 203 с. ; Русанівська Д. Д. Розслідування втручання в діяльність захисника чи представника особи : дис. ... д-ра філос. Київ, 2023. 260 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/87c654d4-47e0-4e7b-ae7c-8ecfdc784aaf/content> (дата звернення: 20.02.2025).

Аналіз основних досліджень і публікацій

Проблеми протидії та розслідування контрабанди, а також питання застосування спеціальних знань у цьому процесі досліджували такі українські науковці: А. Буга, І. Гора, Л. Капітанчук, О. Кофанова, О. Кузнецова, Р. Малюга, А. Падалка, А. Полях, І. Рудницький, А. Свінцицький, В. Топчій, Я. Фурман, В. Шевчук та ін.

В. Шевчук для сприяння розробленню методик розслідування контрабанди назвав перспективним узагальнення та систематизацію способів скоєння цього злочину з урахуванням конкретних об'єктів незаконного переміщення. Як зазначив учений, доцільно виокремити способи контрабанди товарів, ювелірних виробів, дорогоцінних металів тощо. Важливо також класифікувати методи незаконного переміщення відповідно до конкретних видів контрабанди. Наприклад, визначити особливості контрабандного ввезення та вивезення підакцизної продукції, продовольчих і промислових товарів, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, спирту, пально-мастильних матеріалів, автомобілів, нафтопродуктів, кольорових металів, енергоносіїв, інших ресурсів. Дослідник зауважує: удосконалення системи збирання й узагальнення інформації про найбільш поширені способи контрабан-

ди в Україні сприятимуть ефективнішій боротьбі із цим видом злочинної діяльності⁷.

Я. Фурман акцентував увагу на необхідності протидії злочинним посяганням на культурні цінності, твори мистецтва й антикваріат фахівців-мистецтвознавців, співробітників музеїв і картинних галерей: він розробив основні методики розслідування цього виду кримінального правопорушення⁸.

Р. Малюга здійснив ґрунтовний аналіз різноманітних аспектів доказування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів і прекурсорів, а також фальсифікованих лікарських засобів на стадії досудового розслідування. Низьку ефективність розслідування цього виду контрабанди дослідник пояснює не лише тим, що значну частину таких злочинів учиняють організовані злочинні угруповання, які діють конспіративно й мають корумповані зв'язки в митних, правоохоронних і судових органах: додатковими чинниками він називає неоднозначне розуміння працівниками правоохоронних органів сутності, меж, предмета, засобів та інших елементів кримінального процесуального доказування, недостатню наукову розробленість відповідних теоретичних аспектів, а також відсутність практичних рекомендацій щодо доказування на етапі досудового розслідування у таких кримінальних провадженнях⁹.

- 7 Шевчук В. М. Розділ VIII «Розслідування контрабанди» / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків, 2006. С. 481—537. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/PRAVO/Shepitko_Rozslid_2006.pdf (дата звернення: 20.02.2025).
- 8 Фурман Я. В. Основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 22 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0410U001200> (дата звернення: 20.02.2025).
- 9 Малюга Р. В. Кримінальне процесуальне доказування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів у досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 273 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0415U005439> (дата звернення: 20.02.2025).

А. Буга наголосила на важливості залучення спеціалістів до розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів¹⁰. Позитивно слід відзначити здійснену дослідницею класифікацію кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом, зокрема контрабандою лікарських засобів. Відповідно до позиції науковиці, під криміналістичною класифікацією необхідно розуміти процес реалізації інтелектуальних здібностей уповноваженого суб'єкта в контексті впорядкування та систематизування об'єктів шляхом їх поділу за допомогою логічних операцій, тобто досліджувані явища або предмети об'єднують у певну систему відповідно до передбачених криміналістично значущих критеріїв. Іншими словами, їх об'єднують у групи залежно від спільних характеристик і відмінностей, визначених на підставі заздалегідь обумовлених криміналістичних ознак¹¹.

Загальнотеоретичні аспекти криміналістичної класифікації злочинів досліджували: С. Бондар, В. Гусева, В. Журавель, Ю. Комаринська, В. Корж, С. Книженко, М. Кривонос, В. Малярова,

Т. Матюшкова, О. Самойленко, Р. Степанюк, О. Пчеліна, Б. Щур¹². Науковці розкрили сутність і особливості застосування криміналістичної класифікації, визначили її значення та створили підґрунтя для подальших досліджень у цій сфері. Вони також обґрунтували доцільність застосування певних критеріїв для класифікації кримінальних правопорушень. Попри значний внесок у розвиток цієї тематики, деякі специфічні класифікації правопорушень до сьогодні залишаються недостатньо дослідженими (зокрема, злочини проти правосуддя).

Дослідники також періодично звертаються до проблематики класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою. Водночас наявні дослідження поки не дають змоги комплексно розв'язати це завдання й окреслити перспективи побудови окремих криміналістичних методик розслідування.

Викладення основного матеріалу дослідження

Кримінальні правопорушення та їхні групи (як самостійні об'єкти пізнання)

10 Буга А. Ю. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів : дис. ... д-ра філос. Одеса, 2020. 258 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0822U100024> (дата звернення: 20.02.2025).

11 Там само.

12 Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків, 2010. 319 с. ; Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2021. 538 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/442209993.pdf> (дата звернення: 20.02.2025) ; Книженко С. О. Криміналістична класифікація злочинів проти правосуддя. *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 113—118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2013_1_26 (дата звернення: 20.02.2025) ; Самойленко О. А. Криміналістична класифікація злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Вип. 49. Т. 2. С. 162—166. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a3762107-fa9f-4672-8044-18c86f567c0a/content> (дата звернення: 20.02.2025) ; Степанюк Р. Л. Криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються в бюджетній сфері України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (51). Ч. 1. С. 175—180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2010_4%281%29__24 (дата звернення: 20.02.2025).

можна ґрунтовно дослідити в разі застосування класифікаційного методу, а також методів індукції й дедукції. Комплексне їх застосування із дотриманням правил формальної логіки дає змогу заглибитися від цілого до структурних компонентів, частин і навпаки. Такий підхід гарантує виокремлення закономірностей між їхніми частинами та елементами, визначення взаємозв'язку між ними, а також підстав та особливостей взаємодії у межах системи, яка стала об'єктом дослідження¹³. Отже, класифікаційний метод створює передумови для пізнання сутності кримінально-правових явищ, розробляє рекомендації щодо їх пізнання науковцями та в процесі слідчої діяльності.

Варто погодитися з М. Кривоносом, який відзначав переваги цього методу дослідження в контексті злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів. На його думку, така класифікація сприяє:

- розробленню програми дій слідчого під час здійснення досудового розслідування;
- систематизуванню ознак предмета кримінального правопорушення, формуванню алгоритмів його криміналістичного дослідження;
- удосконаленню інформаційного забезпечення слідчої діяльності, правовому й організаційному регулюванню різних напрямів піз-

навальної діяльності сторони обвинувачення;

- визначенню форм і завдань взаємодії між суб'єктами інформаційно-аналітичної діяльності під час розслідування кримінальних правопорушень¹⁴.

Отже, криміналістичну класифікацію можна застосовувати щодо злочинів, які мають доволі чіткі криміналістично значущі критерії. Оскільки предметом нашого дослідження є група злочинів, об'єднаних за ознаками родового об'єкта концептуальних складових механізму кримінально протиправної діяльності та способів учинення, ми вважаємо, що завдання із розроблення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою, є цілком обґрунтованим.

Кожна класифікація кримінальних правопорушень ґрунтується на певних ознаках або критеріях. Узагальнення теоретичних підходів дає змогу стверджувати, що в науковій спільноті зберігається певний плюралізм поглядів щодо сутності класифікаційних критеріїв.

Наприклад, С. Чернявський і Р. Довбаш вважають, що класифікувати злочини можна з одночасним урахуванням кримінально-правових характеристик і криміналістичних критеріїв, що дає змогу виокремити три основні групи злочинів: базові, споріднені та супутні¹⁵.

13 Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ : монография. Одесса, 2002. С. 18. URL: <https://coollib.cc/b/425251-valeriy-vladimirovich-tishchenko-koryistno-nasilstvennyie-prestupleniya-kriminalisticheskiy-analiz/read> (дата звернення: 26.02.2025).

14 Кривонос М. В. Криміналістична класифікація злочинів як наукова основа застосування спеціальних знань у розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. *Вісник Академії митної служби України. Сер.: Право*. 2012. № 2. С. 134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2012_2_23 (дата звернення: 20.02.2025).

15 Чернявський С. С., Довбаш Р. С. Протидія злочинам, пов'язаним з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість : наук.-практ. посіб. Київ, 2009. С. 22–23.

Базові злочини є ключовим елементом механізму злочинної діяльності. Вони відображають основну спрямованість протиправних дій особи або групи осіб і забезпечують досягнення злочинної мети. *Споріднені (допоміжні) злочини* — це правопорушення, які є способом або необхідною умовою для підготовки, реалізації чи приховування базових злочинів. Вони здатні сприяти маскуванню слідів кримінально протиправної діяльності або окремих її епізодів. *Супутні злочини* мають певні спільні ознаки з базовими, проте відрізняються за окремими кримінально-правовими та криміналістичними характеристиками¹⁶.

Б. Лук'янчиков, досліджуючи різновиди криміналістичних методик, зазначав, що критеріями їх класифікації можуть бути закономірності, з'ясовані як під час скоєння злочину, так і в процесі його пізнання суб'єктом кримінального провадження. Науковець наголошував, що для класифікації доцільно застосовувати не лише формальні ознаки (наприклад, об'єкт злочинного посягання), а й змістовні критерії, які мають визначальне значення для процесу розслідування та враховують специфічні криміналістичні особливості злочинів¹⁷.

Подібний підхід поділяє і В. Тіщенко, який класифікував корисливо-насильницькі злочини за елементами криміналістичної характеристики, виокремивши поміж них такі групи:

- за особою злочинця — зважають на кількість учасників злочину,

рівень організованості, вік, стать, місце роботи або навчання, професійну діяльність, хобі, а також зв'язок між злочинцем і потерпілим;

- за об'єктом посягання — беруть до уваги особу потерпілого та предмет злочинного зазіхання;
- за обстановкою вчинення — аналізують місце, час та інші обставини, що супроводжували злочин;
- за способом — розглядають методи підготовки, безпосереднього вчинення та приховування злочину;
- за наслідками — оцінюють результати злочину та його наслідки¹⁸.

Ця класифікація сприяє більш докладному аналізу корисливо-насильницьких злочинів, що своєю чергою забезпечує розроблення ефективних методик їх розслідування.

Щодо напрацювань учених в огляді обраного нами предмета дослідження, то слід звернутися до класифікації кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Комплексно останні досліджує С. Трач — визначаючи перспективи розроблення окремих методик розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, учений запропонував класифікувати їх за такими критеріями:

- 1) сферою господарської діяльності (галузевий підхід):
 - розслідування правопорушень, пов'язаних із порушенням порядку обігу грошей, цінних паперів та інших фінансових документів;

16 Чернявський С. С., Довбаш Р. С. Зазнач. твір. С. 22—23.

17 Бахін В., Лук'янчиков Б. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2000. № 1 (4). С. 39—43; Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Петраєв С. Ю. Криміналістична характеристика в структурі методики розслідування злочинів. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 178—190. DOI: 10.33994/kndise.2021.66.19 (дата звернення: 26.02.2025); Лук'янчиков Б. Вневидові методики розслідування злочинів як напрямок удосконалення криміналістичної методики: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2001. 194 с.

18 Тіщенко В. В. Зазнач. твір.

- розслідування правопорушень із ухилення від оподаткування;
 - розслідування злочинів у сфері бюджетного регулювання;
 - розслідування правопорушень, пов'язаних із незаконним переміщенням товарів через митний кордон України;
 - розслідування порушень із ведення підприємницької та іншої господарської діяльності;
 - розслідування злочинів, спрямованих проти прав і законних інтересів кредиторів;
- 2) кримінально-правовою (видовою) характеристикою:
- розслідування базових кримінальних правопорушень (злочини, передбачені у розд. VII КК¹⁹);
 - розслідування підпорядкованих кримінальних правопорушень (ст. 190, 191 КК²⁰);
 - розслідування супутніх кримінальних правопорушень (ст. 364, 366 КК²¹);
- 3) іншими криміналістично значущими критеріями:
- залежно від специфіки господарських операцій, у межах яких учинено правопорушення;
 - відповідно до способу скоєння злочину;
 - з урахуванням особливостей предмета кримінального правопорушення тощо²².
- Наведена вище класифікація дає змогу ефективніше структурувати методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності та зважати на їхні ключові особливості.
- С. Тюленев, досліджуючи кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з незаконним заволодінням активами суб'єктів господарювання, запропонував класифікувати їх за такими критеріями:
- безпосереднім об'єктом посягання;
 - предметом кримінальних правопорушень;
 - видом господарської діяльності, що зазнала злочинного впливу;
 - характером і формою вияву слідів злочинної діяльності;
 - характером отриманого кримінально протиправного результату;
 - особливостями складу осіб, залучених до реалізації злочинного умислу;
 - характером дій, які здійснюють рейдери²³.
- За підходом В. Усатого, основними критеріями класифікації кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності є такі:
- вид економічних інтересів, що зазнав шкоди;
 - статус суб'єкта у сфері господарських правовідносин, щодо якого скоєно злочин;
 - тип застосованих знарядь і засобів;

19 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

20 Там само.

21 Там само.

22 Троч С. С. Концепція методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 2. Т. 2. С. 93, 99. DOI: [10.32844/2618-1258.2021.2.2.16](https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2.16) (дата звернення: 20.02.2025).

23 Тюленев С. А. Криміналістична класифікація злочинів і кримінальних проступків, пов'язаних із протиправними посяганнями на активи суб'єктів господарювання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. Т. 106. № 3. С. 235—246. DOI: [10.32631/v.2024.3.20](https://doi.org/10.32631/v.2024.3.20) (дата звернення: 20.02.2025).

- вид господарської діяльності та галузь виробництва, до яких належить постраждалий суб'єкт господарювання;
- форма співучасті осіб, які скоїли злочин;
- характерні ознаки особи злочинця;
- спосіб учинення правопорушення;
- особливості предмета злочинного посягання та суспільні відносини, що зазнали шкоди;
- розмір завданої шкоди;
- вид застосованого насильства (якщо мало місце);
- правовий режим, у межах якого відбулося кримінальне правопорушення;
- вид наслідків, що настали²⁴.

Як додаткові критерії автор розглядає:

- мету й мотиви, які керували винною особою або групою осіб під час учинення правопорушення;
- наявність підготовчих дій та інших чинників, що вплинули на реалізацію злочинного задуму²⁵.

Криміналістичну класифікацію злочинів, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів, як зауважує А. Буга, можна розробляти на підставі таких критеріїв:

- за способом скоєння злочину (зокрема, за формою злочинної діяльності; за застосуванням знарядь і засобів; за способом фальсифікації лікарських засобів; за способом розповсюдження незаконних лікарських засобів);

- за легальністю інфраструктури (незаконний обіг через офіційно зареєстровані підприємства; злочини, скоєні через нелегальних учасників фармацевтичного ринку, здійснювані одночасно в легальному й нелегальному секторах фармацевтичної діяльності; участь посадових осіб державних установ у злочинній схемі);
- за фактом здійснення приховування (злочини, сліди правопорушення за якими приховують і не приховують);
- за предметом злочинного посягання (фальсифіковані, отруйні або сильнодіючі лікарські засоби; кошти, отримані від незаконного обігу лікарських препаратів; обладнання для нелегального виробництва лікарських засобів; ліки, щодо яких порушено порядок доклінічних і клінічних випробувань або державної реєстрації);
- за обстановкою скоєння злочину (локалізація; масштаб; міжнародний характер);
- за місцем скоєння злочину;
- за тривалістю незаконного обігу (короткотривалий; довгостроковий);
- за особою злочинця (за соціальним і професійним статусом; за кількістю учасників; за наявністю злочинного досвіду; за гендерною ознакою; за мотивами злочину);
- за жертвами або потерпілими (за ознаками потерпілої сторони; за характером завданої шкоди)²⁶.

24 Усатий В. О. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. Т. 107. № 4. С. 220—230. DOI: 10.32631/v.2024.4.20 (дата звернення: 20.02.2025).

25 Там само.

26 Буга А. Ю. Криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 2 (27). Т. 2. С. 77—83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2019_2%282%29__18 (дата звернення: 20.02.2025).

Наведена класифікація дає змогу всебічно аналізувати незаконний обіг лікарських засобів, що сприяє підвищенню ефективності розслідування подібних злочинів і запобігання їм. Водночас у наведених позиціях автори запропонували чимало класифікаційних критеріїв, які можна застосувати для групування кримінальних правопорушень.

З огляду на викладене, узагальнимо: науковці покладають в основу визначених критеріїв найбільш значущі криміналістичні підстави (ознаки, характеристики). На нашу думку, ними можна визнати елементи механізму кримінально протиправної діяльності, криміналістичних характеристик кримінальних правопорушень.

У контексті кримінальних правопорушень, пов'язаних з контрабандою, вагомим значення набувають способи вчинення кримінального правопорушення, поміж яких, зокрема: 1) учинені з приховуванням від митного контролю; 2) реалізовані поза митним контролем. Я. Фурман виокремив низку способів незаконного переміщення культурних цінностей через кордон, учиненого з уникненням митного контролю, як-от: застосування схованок та інших методів, що ускладнюють виявлення контрабандних предметів під час перевірки; транспортування у супроводжуваному або несупроводжуваному вантажі; людиною або твариною; маскування за допомогою надання предметам зовнішнього вигляду інших речей²⁷. Ще одним поширеним способом реалізації злочинного умислу, спрямованого на контрабанду, є надання митним орга-

нам фальсифікованих документів — підроблених, отриманих незаконним шляхом або таких, що містять неправдиву інформацію. До цього переліку належать випадки, коли документи, необхідні для переміщення одних товарів, використовують для нелегального перевезення інших, а також фізичне (матеріальне) підроблення супровідної документації. Окремо дослідник виокремив способи контрабанди, здійснюваної поза контролем митних органів: незаконне переміщення поза місцями розташування митних пунктів, перетин кордону в неробочий час, застосування незаконних механізмів для звільнення від митного контролю²⁸.

У науковій літературі способи вчинення контрабанди шляхом приховування від митного контролю також класифікують як переміщення шляхом: 1) застосування схованок; 2) застосування різних способів «фізичного приховування»; 3) фальсифікування митних та інших документів²⁹.

Отже, класифікаційно значущим є спосіб учинення кримінального правопорушення, що зумовлює інші специфічні особливості, на які слід зважати під час розроблення науково обґрунтованих рекомендацій із розслідування злочинів. Наприклад, застосування підроблених документів під час скоєння злочину актуалізує потребу їх відшукувати, вилучати й експертно досліджувати. Надалі необхідно з'ясувати особистість підrobника, застосовані ним знаряддя і засоби та ін. Такі завдання зумовлені передусім обставинами, що підлягають установленню, які своєю чергою також є ситуативно залежними. Окреслені чинники

27 Фурман Я. В. Зазнач. твір. С. 8. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0410U001200> (дата звернення: 20.02.2025).

28 Там само.

29 Шевчук В. М. Зазнач. твір. С. 489—493. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/PRAVO/Shepitko_Rozslid_2006.pdf (дата звернення: 20.02.2025).

зумовлюють потребу у проведенні цілого комплексу слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Отже, безумовно, спосіб учинення кримінальних правопорушень можна застосовувати як підставу для криміналістичної класифікації досліджуваних нами кримінальних правопорушень.

Таке саме вагоме криміналістичне значення, як спосіб, для пов'язаних із контрабандою кримінальних правопорушень має сам предмет посягання. Станом на сьогодні законодавець криміналізував контрабанду:

- отруйних і сильнодіючих речовин, культурних цінностей, зброї або боеприпасів (окрім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, вибухівки, радіоактивних матеріалів, спеціальних технічних засобів для негласного отримання інформації (ст. 201 КК);
- лісоматеріалів та пиломатеріалів цінних і рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території держави (ст. 201-1 КК);
- товарів (ст. 201-3 КК);
- підакцизних товарів, окрім електроенергії (ст. 201-4 КК) ³⁰.

Тож кримінальні правопорушення, пов'язані з контрабандою, можна класифікувати за окремими ознаками предмета контрабанди. Так, за можливістю поширення у вільному обігу предмета контрабанди їх можна об'єднати у дві самостійні групи: 1) кримінальні правопорушення, предметом контрабанди яких є товари й інші цінності у вільному обігу; 2) кримінальні правопорушення, предметом контрабанди яких є обме-

жені до вільного або вилучені законом із цивільного обігу товари, речовини й засоби.

Як додаткові підстави для класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою, можна застосувати ще й такі критерії: час, обстановка та місце вчинення кримінальних правопорушень; застосовані знаряддя та засоби; деякі характеристики особистості контрабандиста або групи контрабандистів тощо.

Висновки

Вагомим рівнем суспільної небезпеки характеризується група кримінальних правопорушень, що посягають на суспільні відносини у сфері забезпечення господарської діяльності, зокрема ті, що пов'язані з контрабандою. Цей вид кримінальних правопорушень (попри наявність певних спільних ознак) охоплює доволі різноманітні (за окремими ознаками) види та форми кримінально протиправної діяльності. Це передусім стосується особливостей предмета контрабанди і способів учинення кримінальних правопорушень. На підставі узагальнення теоретичних підходів до проведення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, обґрунтовано необхідність застосування підходу, який під час дослідження правових явищ передбачає одночасне врахування як кримінально-правових, що є базовими, так і криміналістично значущих ознак.

Проведений аналіз законодавчих і теоретичних підходів дає змогу виокремити основні класифікаційні критерії кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою: 1) спосіб реалізації злочинного умислу контрабандистів; 2) особливості предмета

30 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

контрабанди. За способом реалізації злочинного умислу контрабандистів можна вирізнити такі групи кримінальних правопорушень: 1) учинені з приховуванням предметів контрабанди від контролю митників (із застосуванням допоміжних знарядь і засобів); 2) реалізовані поза митним контролем.

За особливостями предмета контрабанди запропоновано виокремлювати кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним переміщенням через кордон об'єктів, визначених у ст. 201, 201-1, 201-3, 201-4 КК. За можливістю поширення та перебування у вільному обігу досліджувані кримінальні правопорушення можна об'єднати у дві самостійні групи, предметом яких стали: 1) речі, не вилучені законом із вільного обігу; 2) обмежені до вільного або вилучені законом із цивільного обігу товари, речовини й засоби.

Додатковими критеріями для класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою, можуть бути: час, обстановка та місце вчинення кримінальних правопорушень; застосовані знаряддя й засоби; деякі характеристики особистості контрабандиста або групи контрабандистів тощо.

Forensic Classification of Criminal Offenses Related to Smuggling

Yurii Kovalov

This article purpose is to develop a forensic classification of criminal offenses related to smuggling based on the most significant forensic signs. Methodological research basis are general scientific and special scientific methods. Separate group of criminal offenses that encroach on social relations in the field of ensuring economic activity is related to smuggling. This type of criminal offenses (despite availability of certain common signs) covers quite diverse types and

forms of criminally illegal activity. This primarily concerns specifics of smuggling topic and the methods of committing criminal offenses. As a result of generalization of theoretical approaches to conducting forensic classification of criminal offenses, the need to apply an approach that, while studying legal phenomena, involves simultaneous consideration of both criminal-legal, which are basic and forensically significant, signs is substantiated. The main classification criteria for criminal offenses related to smuggling are: 1) method of implementing the criminal intent of smugglers; 2) topic characteristics of smuggling. According to the method of implementation, the following groups of criminal offenses can be distinguished: 1) those committed with concealment of contraband from customs control (using auxiliary tools and means); 2) those committed outside customs control. According to characteristics of smuggling topic, it is proposed to distinguish criminal offenses related to the illegal movement across the border of objects defined in Articles 201, 201-1, 201-3, 201-4 of the Criminal Code of Ukraine. According to possibility of the spread and free circulation of contraband items, criminal offenses under investigation can be divided into two independent groups: 1) criminal offenses whose subject matter is things not removed from free circulation by law; 2) criminal offenses whose subject matter is contraband goods, substances and means restricted or removed from civil circulation by law.

Keywords: *smuggling; forensic classification; criminal offense; crime; types and groups of criminal offenses; forensic methods.*

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішеннях про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bakhin, V., Luk'ianchikov, B. (2000). Sklad i pryznachennia kryminalistychnoi kharakterystyky zlochniv [Structure and Purpose of Forensic Crime Profile]. *Pravnychi chasopys Donetskoho universytetu*. № 1 (4) [in Ukrainian].
- Buha, A. Yu. (2019). Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochniv, pov'iazanykh z nezakonnym obihom likarskykh zasobiv [Forensic classification of crimes related to drug trafficking]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 2 (27). T. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2019_2%282%29__18 [in Ukrainian].
- Buha, A. Yu. (2020). *Metodyka rozsliduvannia zlochniv, pov'iazanykh z nezakonnym obihom likarskykh zasobiv* [Methods of investigation of crimes associated with drug trafficking] : dys. ... d-ra filos. Odesa. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0822U100024> [in Ukrainian].
- Cherniavskiy, S. S., Dovbash, R. S. (2009). *Protydiia zlochnyam, pov'iazanykh z nezakonnym vidshkoduvanniam podatku na dodanu vartist* [Counteracting crimes related to illegal value added tax refunds] : nauk.-prakt. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Furman, Ya. V. (2009). *Osnovy metodyky rozsliduvannia kontrabandy kulturnykh tsinnosti* [The fundamentals of methodology of investigation of cultural property smuggling] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0410U001200> [in Ukrainian].
- Husieva, V. O. (2021). *Teoretychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochniv proty avtorytetu orhaniv derzhavnoi vlady u sferi pravokhoronnoi diialnosti* [Theoretical bases of a methods of investigating crimes against authority of public authorities in terms of law enforcement activity] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/442209993.pdf> [in Ukrainian].
- Knyzhenko, S. (2016). *Osoblyvosti rozsliduvannia zlochniv proty pravosuddia, shcho vchyniautsia svidkami, poterpilymy abo inshymy osobamy shliakhom pereshkodzhannia vstanovlenniu istyny u spravi* [Features of Investigation of Crimes Against Justice Committed by Witnesses, Victims or Other Persons By Preventing the Establishment of the Truth]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. № 3(45). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2016_3_11 [in Ukrainian].
- Knyzhenko, S. O. (2013). *Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochniv proty pravosuddia* [Forensic classification of crimes against justice]. *Pravo i bezpeka*. № 1 (48). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2013_1_26 [in Ukrainian].
- Kryvochenko, L. M. (2010). *Klasyfikatsiia zlochniv za stupenem tiazhkosti u Kryminalnomu kodeksi Ukrainy* [Classification of crimes by severity in the Criminal Code of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
- Kryvonos, M. V. (2012). *Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochniv yak naukova osnova zastosuvannia spetsialnykh znan u rozsliduvanni zlochniv u sferi obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn, yikh analohiv abo prekursoriv* [Forensic classification of crimes as a scientific basis for the application of special knowledge in the investigation of crimes in the field of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors]. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Ser.: Pravo*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vam-sup_2012_2_23 [in Ukrainian].
- Luk'ianchikov, B. (2001). *Vneyyvodi metodyky rozsliduvannia zlochniv yak napriamok udoskonalennia kryminalistychnoi metodyky* [Non-Standard Methodologies of Crime Investigation as a Direction for Improving Forensic Methodology] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].

- Luk'ianchykov, Ye. D., Luk'ianchykov, B. Ye., Petriaiev, S. Yu. (2021). Kryminalistychna kharakterystyka v strukturi metodyky rozsliduvannia zlochyniv [Forensics Characteristics in the Structure of the Crime Investigation Methodology]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 66. DOI: [10.33994/kndise.2021.66.19](https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.19) [in Ukrainian].
- Maliuha, R. V. (2015). *Kryminalne protsesualne dokazuvannia kontrabandy narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rečovyn, yikh analohiv chy prekursoriv abo falsyfikovanykh likarskykh zasobiv u dosudovomu rozsliduvanni* [Criminal procedure proving of smuggling of narcotics, psychotropic substances, their analogues or precursors or counterfeit drugs in pre-trial investigation] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0415U005439> [in Ukrainian].
- Mazur, A. P. (2015). Pobudova kryminalistychnykh versii na pochatkovomu etapi rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv proty pravosuddia [Building forensic versions at the initial stage of the investigation of certain types of crimes against justice]. *Pravo i suspilstvo*. № 4. Ch. 2. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/4_2015/part.2/34.pdf [in Ukrainian].
- Romanauskas, K. A. (2024). *Osnovy metodyky rozsliduvannia nadannia zavidomo nepravdyvykh pokazan svidkom i poterpylym* [Basics of the investigation methodology for knowingly false testimony by witnesses and victims] : monohrafiia / za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. V. O. Husievoi. Kharkiv [in Ukrainian].
- Rusanivska, D. D. (2023). *Rozsliduvannia vtruchannia v diialnist zakhysnyka chy predstavnyka osoby* [Investigating interference in the activities of a defense attorney or a person's representative] : dys. ... d-ra filos. Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/87c654d4-47e0-4e7b-ae7c-8ecfdc784aaf/content> [in Ukrainian].
- Samoilenko, O. A. (2018). Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochyniv, vchynenykh iz vykorystanniam obstanovky kiberprostiru [Kriminalistic classification crimes accomplished with using of cyberspace environment]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Serii: Pravo. Vyp. 49. T. 2. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a3762107-fa9f-4672-8044-18c86f567c0a/content> [in Ukrainian].
- Shchur, B. V. (2010). *Teoretychni osnovy formuvannia ta zastosuvannia kryminalistychnykh metodyk* [Theoretical and practical foundations of crime investigation methodology] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2010). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk. Kyiv [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. M. (2006). Rozdil VIII «Rozsliduvannia kontrabandy» [Section VIII «Investigation of smuggling»] / V. Yu. Shepitko, V. O. Konovalova, V. A. Zhuravel ta in. *Rozsliduvannia zlochyniv u sferi hospodarskoi diialnosti: okremi kryminalistychni metodyky* : monohrafiia ; za red. prof. V. Yu. Shepitka. Kharkiv. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/PRAVO/Shepitko_Rozslid_2006.pdf [in Ukrainian].
- Stepaniuk, R. L. (2010). Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochyniv, shcho vchyniautsia v biudzhetnii sferi Ukrainy [Forensic classification of crimes committed in the budgetary sphere of Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4 (51). Ch. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnusv_2010_4%281%29__24 [in Ukrainian].
- Tishchenko, V. V. (2007). *Teoretychni i praktychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv* [Theoretical and practical foundations of crime investigation methodology] : monohrafiia. Odesa [in Ukrainian].
- Tishhenko, V. V. (2002). *Korystno-nasilstvennye prestupleniya: kriminalisticheskij analiz* [Profitable and violent crimes: forensic analysis] : monografiia. Odessa. URL: <https://coollib.cc/b/425251-valeriy-vladimirovich-tishchenko-korystno-nasilstvennyie-prestupleniya-kriminalisticheskij-analiz/read> [in Russian].
- Tiulieniev, S. A. (2024). Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochyniv i kryminalnykh prostupkiv, pov'iazanykh iz protypravnymy posiahanniamy na aktyvy sub'ektiv hospodariuvannia [Forensic classification of crimes and misdemeanours related to unlawful encroachments on the assets of

business entities]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. T. 106. № 3. DOI: 10.32631/v.2024.3.20 [in Ukrainian].

Trach, S. S. (2021). Kontseptsiiia metodyky rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen u sferi hospodarskoi diialnosti [Concept of methods of investigation of criminal offenses in the field of economic activity]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatno-*

ho prava. Vyp. 2. T. 2. DOI: 10.32844/2618-1258.2021.2.2.16 [in Ukrainian].

Usatyi, V. O. (2024). Kryminalistychna klasyfikatsiia kryminalnykh pravoporushen u sferi hospodarskoi diialnosti [Criminalistics classification of criminal offences in the field of economic activity]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. T. 107. № 4. DOI: 10.32631/v.2024.4.20 [in Ukrainian].

Ковальов, Ю. (2025). Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (38). С. 97–111. DOI: 10.32353/khrife.1.2025.07.

Елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками правосуддя

Євген Суп*

* Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6912-2157>, e-mail: s.ye.7170@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.1.2025.08 УДК [343.36:343.98](477)

Надійшло 11.03.2025 / Рецензовано 21.03.2025 / Прийнято до друку 26.03.2025 /
Доступно онлайн 31.03.2025

Мета статті — з'ясувати значення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства, визначити змістовні елементи її структури. Поставлену мету реалізовано завдяки застосуванню низки загальних і спеціальних методів наукового пізнання. На підставі врахування тенденцій розвитку вчення про криміналістичну характеристику, аналізу теоретичних підходів учених до розв'язання дискусійних аспектів, визначено, що криміналістична характеристика є інформаційним підґрунтям окремих криміналістичних методик. Як узагальнення криміналістично значущих ознак елементів механізму кримінально протиправної діяльності, вона забезпечує актуальність сформульованих рекомендацій і їхню відповідність запитам правозастосовної діяльності, а отже, і їхню подальшу практичну значущість. Доведено, що зміст криміналістичної характеристики має динамічну структуру, передусім зумовлену ознаками складу кримінального правопорушення, їхніх груп, а також особливостями механізму злочинної діяльності. Аргументовано, що криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками правосуддя, становлять: 1) спосіб учинення кримінального правопорушення (спосіб приготування, спосіб учинення, спосіб приховування); 2) обстановка вчинення кримінального правопорушення, час і місце; 3) особа злочинця;

4) знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення; 5) сліди кримінального правопорушення; 6) особа потерпілого (жертви); 7) предмет посягання. З'ясовано, що відомості про особу потерпілого та предмет посягання мають факультативний характер і не завжди відображені у структурі кримінально протиправної діяльності. Визначені складові цих кримінальних правопорушень можна застосувати для вдосконалення методики їх розслідування, що сприятиме більш ефективному виявленню, документуванню й доказуванню фактів протиправної діяльності професійних учасників правосуддя.

Ключові слова: кримінальне провадження; кримінальне правопорушення; криміналістична методика; криміналістична характеристика; професійний учасник судочинства; злочин проти правосуддя.

Постановка наукової проблеми

Забезпечення незалежного, об'єктивного та справедливого правосуддя — одне з базових завдань сучасної правової й соціальної держави. Судова влада (разом з іншими органами й установами, що беруть участь у здійсненні правосуддя) є останньою інстанцією, яка забезпечує захист прав і свобод усіх учасників суспільних відносин, сприяє відновленню їхніх законних інтересів і гарантує дотримання принципів справедливості, верховенства права й належної правової процедури. Попри це, на практиці трапляються випадки порушення чинного законодавства окремими особами, зокрема й тими, хто залучений до процесу здійснення судочинства та безпосередньо сприяє його реалізації. Ця категорія кримінальних правопорушень — правопорушення, учинені професійними учасниками правосуддя, — охоплює низку протиправних діянь, зокрема: завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою; притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності; примус до давання показань; порушення права на захист; незаконне втручання

в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя; невжиття заходів безпеки щодо осіб, узятих під захист, і розголошення відомостей про такі заходи; розголошення прокурором, слідчим, дізнавачем або працівником оперативно-розшукового органу відомостей досудового розслідування або оперативно-розшукової діяльності. У криміналістиці ці правопорушення до сьогодні досліджено не всебічно, тому нашою метою є дослідження криміналістичної характеристики як невід'ємного елемента методики розслідування цих злочинів і кримінальних проступків. Нашу увагу привертає питання визначення криміналістичної характеристики та її змістовних компонентів, адже ці аспекти криміналістичного дискурсу досі спричиняють полеміку наукової спільноти, а окреслену групу кримінальних правопорушень узагалі не досліджували.

Наукову обґрунтованість рекомендацій із розслідування кримінальних правопорушень забезпечено належним інформаційним підґрунтям — систематизованою сукупністю відомостей про властивості механізму кримінально протиправної діяльності. Основною

формою застосування цього інформаційного підґрунтя є криміналістична характеристика, яку сьогодні багато вчених називають обов'язковою складовою структури окремих криміналістичних методик. З огляду на відсутність вагомих наукових напрацювань у царині кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками правосуддя, питання розроблення відповідної криміналістичної характеристики набуває безумовної нагальності.

Мета статті

З'ясувати зміст криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства, визначити сутнісні елементи її структури.

Методи дослідження

Методологічний апарат обрано з урахуванням поставленої мети та представлено загальнонауковими і спеціальними методами наукового пізнання. Методи

аналізу та синтезу, порівняльно-правовий та системно-структурного аналізу забезпечили з'ясування тенденцій розвитку вчення про криміналістичну характеристику, дали змогу узагальнити підходи до визначення її значення й сутності. Методи індукції та дедукції, а також юридичної компаративістики сприяли виявленню структури механізму кримінально протиправної діяльності професійних учасників правосуддя, висновки про що покладено в основу визначення змісту криміналістичної характеристики досліджуваних кримінальних правопорушень.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Проблематику притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти правосуддя комплексно досліджено у працях Н. Алексєєвої¹, М. Бажанова², Г. Бершова³, А. Воронцова⁴, С. Дідик⁵, В. Кузнецова та М. Сийпловіч⁶, А. Мартіросяна⁷, Л. Палюх⁸, В. Тютюгіна

- 1 Алексєєва Н. Ю. Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами або щодо них : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 223 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3501> (дата звернення: 03.03.2025).
- 2 Бажанов М. І. Злочини проти правосуддя : консп. лекц. Харків, 1996. 29 с.
- 3 Бершов Г. Є. Кримінальна відповідальність за втручання у діяльність судових органів : монографія. Харків, 2014. 228 с.
- 4 Воронцов А. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя, які вчинюються службовими особами органів дізнання та досудового слідства : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2011. 269 с.
- 5 Дідик С. Є. Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 227 с.
- 6 Кузнецов В. В., Сийпловіч М. В. Кримінальна відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. І. Шакуна ; передмова Г. О. Усатого. Ужгород, 2011. 284 с. URL: <https://surl.li/rlqnnny> (дата звернення: 03.03.2025).
- 7 Мартіросян А. Г. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність осіб, які здійснюють правосуддя : дис. ... канд. юрид. наук. Луцьк, 2011. 212 с.
- 8 Палюх Л. Класифікація злочинів проти правосуддя. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 176—181. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/2/33.pdf> (дата звернення: 03.03.2025).

зі співавторами ⁹, М. Шепітька ¹⁰ та ін. Попри достатню розробленість кримінально-правової характеристики цих кримінальних правопорушень, сучасна доктрина криміналістики поки, на жаль, не має належного рівня наукового забезпечення в аспекті розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя загалом й учинених професійними учасниками судочинства зокрема: лише в поодиноких працях розкрито деякі питання в межах порушеної проблематики.

Із-поміж останніх слід назвати працювання С. Книженко. Авторка тривалий час досліджувала актуальні питання розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя: це і проблеми криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти правосуддя ¹¹, і структура методики їх розслідування ¹², і практичні аспекти здійснення досудового розслідування у справах, розпочатих за ознаками цих кримінальних правопорушень ¹³, та ін.

Грунтовно до розроблення питань виявлення та розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя підійшов М. Шепітько. Науковець слушно зазначає, що лише незначна частка кримінальних правопорушень проти правосуддя, скоєних професійними учасниками судочинства, стає предметом розслідування національних слідчих органів. Це зумовлено професійним і процесуальним статусом таких злочинців, правовою обізнаністю, роботою у сфері правосуддя та виконанням професійних функцій. До того ж наявні механізми захисту й гарантії, спрямовані на охорону їхньої діяльності, істотно ускладнюють процес виявлення та розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії ¹⁴. Позиція вченого підкріплює тезу про те, що проблематика протидії кримінальним правопорушенням, учиненим професійними учасниками правосуддя, є актуальною та потребує належного

- 9 Тютюгін В. І., Борисов В. І. та ін. Злочини проти правосуддя : навч. посіб. / за заг. ред. проф. В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Харків, 2011. 160 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2012/NMP_0017.pdf (дата звернення: 03.03.2025).
- 10 Шепітько М. В. Теоретико-методологічні засади формування системи протидії злочинам у сфері правосуддя : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2018. 42 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0518U000802> (дата звернення: 03.03.2025).
- 11 Книженко С. О. Криміналістична класифікація злочинів проти правосуддя. *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 113—118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2013_1_26 (дата звернення: 03.03.2025).
- 12 Її ж. Поняття та структурні елементи криміналістичної характеристики злочинів проти правосуддя. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. № 6. С. 111—115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jipu_2018_6_21 (дата звернення: 03.03.2025).
- 13 Її ж. Розслідування злочинів, що вчиняються службовими особами правоохоронних органів шляхом порушення порядку здійснення або забезпечення правосуддя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2017. № 30. Т. 2. С. 94—97. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cef78ea4-4114-4e2d-83bc-dc65b426d7ff/content> (дата звернення: 03.03.2025) ; Її ж. Особливості розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються шляхом порушення порядку відбування покарання або попереднього ув'язнення. *Форум права*. 2016. № 3. С. 121—125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_3_24 (дата звернення: 03.03.2025).
- 14 Шепітько М. В. Проблеми виявлення та розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються професійними учасниками судочинства (провадження). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 19. С. 55. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.04 (дата звернення: 03.03.2025).

наукового забезпечення, що своєю чергою сприятиме реалізації праксеологічної функції криміналістики як науки.

Окремі питання протидії кримінальним правопорушенням, учиненим професійними учасниками правосуддя, також досліджували О. Вакулик¹⁵, А. Мазур¹⁶, Ю. Христова¹⁷ та ін. Водночас криміналістична характеристика цих злочинів ще не ставала предметом ґрунтовного наукового вивчення.

Викладення основного матеріалу дослідження

Однією з базових складових будь-якої окремої криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень є криміналістична характеристика. Узагальнення різних методологічних підходів до побудови криміналістичних методик свого часу дало змогу науковцям дійти висновку, що саме криміналістична характеристика є інформаційним підґрунтям для формування більшості інших структурних компонентів¹⁸. Удосконалення та

розроблення нових криміналістичних методик, як слушно зазначає В. Корж, нерозривно пов'язане з побудовою криміналістичної характеристики окремих видів злочинів, їхніх груп і підгруп¹⁹.

Криміналістичну характеристику визначають як теоретичну категорію криміналістики, представлену певною сукупністю даних про типові характеристики, загальні ознаки виду кримінальних правопорушень. Однією із важливих ознак криміналістичної характеристики є її динамічна природа, що свідчить про динамічність її складових. Принциповою у цьому контексті є позиція В. Бахіна, який зауважує, що елементи-ознаки криміналістичної характеристики можна класифікувати у дві групи: 1) ті, що характеризують і тим самим вирізняють певний вид злочинів з-поміж певної множини кримінальних правопорушень; 2) ті, що можна застосувати у розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень²⁰.

Окрім теоретичної моделі, криміналістичну характеристику також розуміють як модель злочинної діяльності.

- 15 Вакулик О. Насильство як спосіб вчинення злочинів проти правосуддя. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 274–278. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/4/52.pdf> (дата звернення: 03.03.2025).
- 16 Мазур А. П. Побудова криміналістичних версій на початковому етапі розслідування окремих видів злочинів проти правосуддя. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (2). С. 193–198. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/4_2015/part_2/34.pdf (дата звернення: 03.03.2025).
- 17 Христова Ю. Актуальні питання інформаційно-аналітичного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти правосуддя в сучасних умовах. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право»*. 2024. № 10 (38). С. 317–329. DOI: 10.52058/2786-5274-2024-10(38)-317-329 (дата звернення: 03.03.2025).
- 18 Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2011. С. 262. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0511U000327> (дата звернення: 03.03.2025) ; Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособ. Харьков, 1985. С. 20.
- 19 Корж В. Криміналістична характеристика економічних злочинів, скоєних організованими групами з корупційними зв'язками. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 2 (35). С. 45. DOI: 10.32353/khrife.2.2024.04 (дата звернення: 03.03.2025).
- 20 Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002) : монография. Киев, 2002. С. 183. URL: <https://coollib.in/b/676021-v-p-bahin-kriminalistika-problemyi-i-mneniya-1962-2002/read> (дата звернення: 03.03.2025).

С. Чернявський слушно зазначає такі ознаки криміналістичної характеристики злочинів як наукової категорії:

- 1) вона представлена систематизованою інформацією про характерні криміналістично значущі особливості злочинів певного типу або категорії;
- 2) у ній розкрито певні закономірності та взаємозв'язки між цими характерними особливостями;
- 3) вона містить можливість практичного застосування здобутих знань для ефективного розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

З огляду на це С. Чернявський пропонує розглядати криміналістичну характеристику як структуровану систему, що містить два основні компоненти:

- 1) теоретичний — є концептуальною моделлю, системою понять і взаємозв'язків, що дає змогу описати особливості злочинної діяльності. Ця модель є ґносеологічною основою для розроблення методики розслідування;
- 2) практичний — передбачає збирання й узагальнення емпіричних даних про специфічні ознаки певних злочинів, які мають криміналістичне значення та які можна застосувати у слідчій діяльності. Такий підхід забезпечує комплексне розуміння криміналістичної характеристики і її значення для ефективного кримінального судочинства²¹.

Як наголошує Б. Щур, криміналістична характеристика виконує

прагматичну функцію, є невід'ємною складовою окремої криміналістичної методики, її застосовують у слідчій діяльності як інструмент для висунення слідчих версій²².

Отже, у більшості розглянутих праць науковці справедливо зауважують вагомість значення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, актуалізуючи два її головні аспекти:

- 1) теоретичний — узагальнення емпіричних даних, отриманих із матеріалів кримінальних проваджень, судових рішень та експертних висновків, що створює підґрунтя для розроблення науково обґрунтованих методичних рекомендацій для розслідування;
- 2) практичний — створення інформаційного базису, що допомагає стороні обвинувачення будувати слідчі версії, визначати оптимальні слідчі (розшукові) дії та ефективно збирати докази, реалізуючи водночас обов'язок доказування, який покладено (за загальним правилом) на сторону обвинувачення.

Найчастіше, визначаючи сутність криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень та її місце у структурі окремих криміналістичних методик, піддають аналізу її співвідношення з механізмом кримінально протиправної діяльності, предметом доказування або обставинами, що підлягають з'ясуванню під час розслідування, та ін. Особисто нам імпонує підхід М. Шепітька, який зазначає, що під час

21 Чернявський С. С. Криміналістична характеристика злочинів: порівняльний аналіз наукових концепцій. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 142. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ea88d1af-dcc3-4609-b420-561991b458c2/content> (дата звернення: 03.03.2025).

22 Щур Б. В. Зазнач. твір. С. 136. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0511U000327> (дата звернення: 03.03.2025).

розроблення криміналістичної методики необхідно зважати на такі аспекти: характерні ознаки складу злочину, особливості особи, яка його вчинила, ретроспективний характер розслідування, вплив конкретних обставин на його перебіг, а також рівень розвитку технічних і тактико-криміналістичних засобів²³. Безумовно, ці чинники відіграють вагомий роль і у структурі криміналістичної характеристики, у якій просто не можуть не відбитися ознаки злочину й особливості механізму злочинної діяльності. Попри це ототожнювати кримінально-правову характеристику з криміналістичною вважаємо не виправданим.

На думку М. Салтевського, для криміналістики важливим є механізм протиправної діяльності, її відображення, а також особливості процесів слідоутворення, які є кінцевим результатом злочинної діяльності²⁴. Тобто автор зосереджує увагу на злочинній діяльності та її особливостях, які є визначальними для слідчої та наукової діяльності.

Особливості механізму кримінально протиправної діяльності, що полягає у порушенні принципів і засад забезпечення правосуддя його професійними учасниками, можна представити низкою ключових елементів, поміж яких:

- 1) *обстановка вчинення* кримінального правопорушення. Цей елемент охоплює не тільки сукупність просторово-часових характеристик, а й конкретні об'єктивні умови, у яких його скоєно;
- 2) *спосіб скоєння* кримінального правопорушення. У досліджуваній нами групі кримінальних право-

порушень спосіб зазвичай полягає або в реалізації активних форм поведінки, що пов'язані з порушенням конкретних правових норм (незаконне притягнення до відповідальності, примушування давати показання тощо), або в пасивних формах, що полягають у невиконанні правових принципів і обов'язків, покладених на особу законом (наприклад, невжиття заходів безпеки);

- 3) *особа підозрюваного* або *особи групи осіб*, яка (які) умисно порушили принципи і правові засади здійснення правосуддя. У розглядуваній групі кримінальних правопорушень такими особами є спеціальні суб'єкти — слідчі, дізнавачі, прокурори, працівники оперативних підрозділів, судді й інші посадові особи з високим рівнем правової обізнаності та професійної підготовки у сфері кримінального процесу;
- 4) *слідова картина*, що відображає специфіку слідів, залишених в об'єктивній реальності, які є результатом протиправної діяльності. Типові сліди досліджуваних кримінальних правопорушень — це різні види матеріальних і нематеріальних об'єктів, що мають значення для розслідування й подальшого судового розгляду кримінального провадження.
Матеріальні сліди у вигляді документів представлені матеріалами, що відображають процесуальні дії: протоколами слідчих (розшукових) дій, у яких зафіксовано

23 Шепітько М. В. Проблеми формування методико-криміналістичних засобів у структурі протидії злочинам у сфері правосуддя. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 74. DOI: [10.32353/khrife.2018.08](https://doi.org/10.32353/khrife.2018.08) (дата звернення: 03.03.2025).

24 Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. Київ, 2005. С. 40—41. URL: <https://surli.cc/xyracd> (дата звернення: 03.03.2025).

перебіг і результати слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; протоколами судових засідань, що містять інформацію про судовий розгляд і позиції учасників процесу; документами, складеними захисниками, які можуть містити докази, що спростовують обвинувачення або доводять порушення процесуальних норм.

Віртуальні (цифрові) сліди представлені інформацією, яка зберігається на електронних носіях, в інформаційних системах або базах даних. Ця група слідів потребує на особливу увагу під час розслідування незаконного втручання в роботу автоматизованих систем органів правосуддя. В інших категоріях кримінальних правопорушень такими цифровими слідами є записи телефонних розмов, електронне листування, файли, що підтверджують учинення певних дій, або сліди видалення інформації, що може свідчити про приховування доказів. *Ідеальні сліди* є відображенням у свідомості людей інформації про подію, що фіксують у їхніх показаннях. Ці показання можуть містити важливі відомості про обставини скоєння злочину, поведінку учасників події, характер їхніх дій і можливі мотиви. Особливістю таких слідів кримінальних правопорушень є те, що вони часто залишаються саме в процесуальних документах. Це зумовлює необхідність ретельного аналізу кожного документа, порівняння змісту різних документів, виявлення можливих суперечностей і відповідності змісту цих документів фактичним обставинам справи;

5) *застосовані знаряддя та засоби*. Така складова характерна не для всіх кримінальних правопорушень і не є визначальною для правової кваліфікації учиненого діяння, однак може мати вагоме криміналістичне значення під час розслідування в певних слідчих ситуаціях;

6) *особа потерпілого* також є одним із важливих елементів механізму злочинної діяльності, однак у досліджуваній нами групі кримінальних правопорушень має факультативний характер, оскільки не завжди їх учинення пов'язане з порушенням приватних інтересів.

Окреслені складові механізму кримінально протиправної (злочинної) діяльності необхідно відобразити також у структурі криміналістичної характеристики цих кримінальних правопорушень.

Щодо структури та змістовного наповнення криміналістичної характеристики у криміналістичній літературі зустрічаються різні підходи. Найчастіше науковці у своїх дослідженнях виокремлюють від 4 до 12 елементів криміналістичної характеристики. Наприклад, І. Когутич пропонує вважати такими узагальнені дані про: 1) способи скоєння злочинів; 2) предмет злочинного посягання; 3) обстановку скоєння злочину; 4) мотиви й цілі злочинного діяння; 5) наслідки, заподіяні злочином; 6) властивості особи потерпілого; 7) властивості особи злочинця²⁵.

Криміналістична характеристика злочинів, на думку Б. Щура, має власну, лише для неї характерну структуру, до якої належать: 1) спосіб злочину (спосіб приготування, спосіб скоєння, спосіб приховування злочину); 2) предмет злочинного посягання; 3) умови скоєння злочину (час, місце, обстановка);

25 Когутич І. І. Криміналістика : курс лекц. Київ, 2008. С. 544.

4) знаряддя та засоби скоєння злочину;
5) особа злочинця; 6) особа потерпілого (жертви); 7) сліди злочину²⁶.

В. Шевчук пропонує у структурі криміналістичної характеристики виокремлювати такі шість головних елементів: 1) предмет посягання; 2) спосіб скоєння злочину; 3) типові сліди злочину; 4) обстановка скоєння злочину; 5) особа злочинця; 6) особа жертви²⁷.

Нам імпонують окреслені підходи, навіть попри те, що не всі згадані компоненти присутні в кожному кримінальному правопорушенні з досліджуваної нами групи. На нашу думку, така ситуація є цілком припустимою саме тому, що криміналістична характеристика — це не сукупність узагальнених даних про конкретний злочин, а система узагальнених даних про групу кримінальних правопорушень.

Певною мірою дискусійним, на нашу думку, є питання предмета посягання. Передусім зауважимо, що згадані вчені не визначають особливостей цієї складової криміналістичної методики. Власне саме поняття «предмет злочинного посягання» є надбанням кримінального права, його визначають як ознаку об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. У сутнісному аспекті під ним слід розуміти матеріальні об'єкти, що є уособленням

суспільних відносин, посягання на які є кримінально караними²⁸.

Уважаємо, що позиція щодо необхідності виокремлення у структурі криміналістичної характеристики предмета посягання є виправданою для тих видів і груп кримінальних правопорушень, для яких обов'язковою ознакою наявності складу кримінального правопорушення є настання наслідків, що полягають у заподіянні шкоди, тобто які здебільшого мають матеріальний склад. В. Пчолкін та О. Іванцова під час аналізу змісту криміналістичної характеристики злочинів, скоєних в економічній сфері, зауважують, що предмет посягання відіграє ключову роль у структурі криміналістичної характеристики злочинів, оскільки він безпосередньо взаємопов'язаний з іншими її елементами. Зокрема, він зумовлює специфіку способів скоєння та приховування злочину, а також сприяє з'ясуванню інформації про особу правопорушника²⁹.

Більшість кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками правосуддя, не пов'язані із завданням фізичної або майнової шкоди особі. Найчастіше вагомий рівень суспільної небезпеки досліджуваних кримінальних правопорушень зумовлено посяганням на охоронювані законом інтереси, які не мають матеріальної природи.

26 Щур Б. В. Знач. твір. С. 262. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0511U000327> (дата звернення: 03.03.2025).

27 Шевчук В. М. Криміналістична характеристика злочинів: «криміналістичний пережиток» чи реально діюча категорія криміналістики. *Правничий часопис Донецького університету*. 2003. № 1 (9). С. 65. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17704/1/Shevchuk_62-66.pdf (дата звернення: 03.03.2025).

28 Отришко А. О. Предмет кримінально-протиправного посягання незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2023. Т. 5. № 1. С. 66—70. DOI: 10.32782/2709-9261-2022-1-5-12 (дата звернення: 03.03.2025).

29 Пчолкін В. Д., Іванцова О. В. Криміналістична характеристика злочинів, що вчинюються у сфері економічної діяльності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. Т. 74. № 3. С. 155. URL: <https://visnyk.univd.edu.ua/index.php/VNUAF/article/view/119> (дата звернення: 03.03.2025).

Щодо кримінальної категоризації предмета злочину в контексті розглядуваної нами групи кримінальних правопорушень слід зазначити, що такий предмет характерний для кримінальних правопорушень, передбачених ст. 381 і 387 Кримінального кодексу України³⁰ (далі — КК), тобто пов'язаних із розголошенням охоронюваної законом таємниці. Так, для ст. 387 КК, якою передбачено відповідальність за розголошення даних досудового розслідування й оперативно-розшукової діяльності, таким предметом є саме ця інформація: дані досудового слідства або дізнання, які не підлягають розголошенню³¹.

Наша позиція узгоджується і з висновками О. Заліски, який досліджував предмет злочинів проти правосуддя. Згідно із його висновками, предметом таких злочинів можуть бути: 1) предмети у вигляді майна (ст. 378 і 399 КК); 2) інформація у вигляді відомостей (ст. 376-1 і 387 КК) та документи, зокрема інформація з особливим правовим статусом (ст. 381 КК); 3) предмети, щодо обігу яких передбачено особливий правовий режим (ст. 388 КК)³². Отже, предмет посягання характерний винятково для тих із досліджуваних нами кримінальних правопорушень, спосіб учинення яких пов'язаний із розголошенням інформації, що становить охоронювану таємницю.

З огляду на викладене, вважаємо за потрібне змістовними елементами криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками правосуддя, назвати такі:

1) спосіб учинення кримінального правопорушення (спосіб приготування, спосіб учинення, спосіб приховування); 2) обстановка вчинення кримінального правопорушення, включно із часом і місцем; 3) особа злочинця; 4) знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення; 5) сліди кримінального правопорушення; 6) особа потерпілого (жертви); 7) предмет посягання. І хоча перші п'ять елементів є базовими й обов'язковими для всіх таких правопорушень, а два останні характерні лише для деяких із них, вони також підлягають виокремленню у структурі розглядуваної нами криміналістичної характеристики.

Висновки

На підставі врахування тенденцій розвитку вчення про криміналістичну характеристику й аналізу різних теоретичних підходів до розв'язання дискусійних аспектів визначено, що криміналістична характеристика є інформаційним підґрунтям окремих криміналістичних методик. Як узагальнення криміналістично значущих ознак елементів механізму кримінально протиправної діяльності, вона забезпечує актуальність сформульованих рекомендацій і їхню відповідність запитам правозастовної діяльності, а отже, і їхню подальшу практичну значущість.

Доведено, що зміст криміналістичної характеристики має динамічну структуру, передусім зумовлену ознаками складу кримінального правопорушення, їхніх

30 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 03.03.2025).

31 Там само ; Борисов В. І., Тютюгін В. І. Зазнач. твір. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2012/NMP_0017.pdf (дата звернення: 03.03.2025).

32 Заліско О. І. Предмет злочинів проти правосуддя. *Форум права*. 2015. № 3. С. 80—84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2015_3_16 (дата звернення: 03.03.2025) ; Кримінальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 03.03.2025).

груп, а також особливостями механізму злочинної діяльності. Аргументовано, що криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками правосуддя, становлять: 1) спосіб учинення кримінального правопорушення (спосіб приготування, спосіб учинення, спосіб приховування); 2) обстановка вчинення кримінального правопорушення, час і місце; 3) особа злочинця; 4) знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення; 5) сліди кримінального правопорушення; 6) особа потерпілого (жертви); 7) предмет посягання. З'ясовано, що відомості про особу потерпілого та предмет посягання мають факультативний характер і не завжди відображені у структурі кримінально протиправної діяльності. Визначені складові цих кримінальних правопорушень можна застосувати для вдосконалення методики їх розслідування, що сприятиме більш ефективному виявленню, документуванню та доказуванню фактів протиправної діяльності професійних учасників правосуддя.

Перспективи подальших досліджень порушеної нами проблематики вбачаємо у визначенні кореляційних зв'язків (взаємозалежностей) між елементами криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками правосуддя.

**Forensic Characterization Elements
of Criminal Offenses
Committed by Professional
Participants in Justice**

Yevhen Sup

This article purpose is to clarify of forensic characterization meaning of criminal offenses committed by professional participants in legal proceedings for determining

substantive elements of its structure. The goal was achieved through application of a number of general and special methods of scientific knowledge. Based on consideration of the trends in development of forensic characterization doctrine, the analysis of theoretical approaches of scientists to resolving controversial aspects, it was determined that the forensic characterization is the information basis of individual forensic methods. As a generalization of forensically significant signs of elements of the mechanism of criminal and illegal activity, it ensures relevance of formulated recommendations and their compliance with requirements of law-making activity and therefore, their further practical significance. It is proved that the content of the forensic characterization has a dynamic structure, primarily determined by specifics of composition of criminal offense, their groups, as well as the peculiarities of the mechanism of criminal activity. It is argued that the forensic characteristics of criminal offenses committed by professional participants in justice are: 1) method of committing a criminal offense (method of preparation, method of committing, method of concealment); 2) circumstances of committing a criminal offense, time and place; 3) criminal identity; 4) tools and means of committing a criminal offense; 5) traces of a criminal offense; 6) victim identity; 7) offense topic. It was found that information about the identity of the victim and the subject of the offense are optional and are not always reflected in the structure of criminal and illegal activity. Identified components of these criminal offenses can be used to improve the methodology of their investigation, which will contribute to more effective detection, documentation and proof of the facts of illegal activity of professional participants in justice.

Keywords: criminal proceedings; criminal offense; forensic methods; forensic characterization; professional participant in legal proceedings; crime against justice.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добуванні й аналізованні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Alieksieieva, N. Yu. (2017). *Kryminalna vidpovidalnist za zlochynty proty pravosuddia, shcho vchyniautsia svidakamy, ekspertamy, perekladachamy abo shchodo nykh* [Criminal responsibility for crimes against justice, committed by witnesses, experts, interpreters or in respect of them] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3501> [in Ukrainian].
- Bakhin, V. P. (2002). *Kriminalistika. Problemy i mneniia (1962–2002)* [Criminalistics. Problems and opinions (1962–2002)] : monografiia. Kiev. URL: <https://coollib.in/b/676021-v-p-bahin-kriminalistika-problemy-i-mneniya-1962-2002/read> [in Russian].
- Bazhanov, M. I. (1996). *Zlochynty proty pravosuddia* [Crimes against justice] : konsp. lekts. Kharkiv [in Ukrainian].
- Bershov, H. Ye. (2014). *Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia u diialnist sudovykh orhaniv* [Criminal liability for interference in the activities of the judiciary] : monografiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Cherniavskiy, S. S. (2010). Kryminalistychna kharakterystyka zlochyntyv: porivnialnyi analiz naukovykh kontseptsii [Forensic characteristics of crimes: a comparative analysis of scientific concepts]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ea88d1af-dcc3-4609-b420-561991b458c2/content> [in Ukrainian].
- Didyk, S. Ye. (2008). *Kryminalno-pravova okhорona pravosuddia vid nezakonnykh diian suddi yak spetsialnoho sub'iekta zlochynty* [Criminal law protection of justice from illegal acts of a judge as a special subject of crime] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Khrystova, Yu. (2024). Aktualni pytannia informatiino-analitychnoho zabezpechennia protydii kryminalnym pravoporushenniam proty pravosuddia v suchasnykh umovakh [Current Issues of Information and Analytical Provision of Combating Criminal Offenses Against Justice in Modern Conditions]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii. Seriia «Pravo»*. № 10 (38). DOI: [10.52058/2786-5274-2024-10\(38\)-317-329](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10(38)-317-329) [in Ukrainian].
- Knyzhenko, S. O. (2013). Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochyntyv proty pravosuddia [Forensic Classification of Crimes Against Justice]. *Pravo i bezpeka*. № 1 (48). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2013_1_26 [in Ukrainian].
- Knyzhenko, S. O. (2016). Osoblyvosti rozsliduvannia zlochyntyv proty pravosuddia, shcho vchyniautsia shliakhom porushennia poriadku vidbuvannia pokarannia abo poperednoho uv'iaznennia [Features of Investigation of Crimes against Justice Committed By Violating the Order of Punishment or Detention]. *Forum prava*. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_3_24 [in Ukrainian].
- Knyzhenko, S. O. (2017). Poniattia ta strukturni elementy kryminalistychnoi kharakterystyky zlochyntyv proty pravosuddia [Concept and Structural Elements of the Criminalistic Characterization of Crimes Against Justice]. *Sudova ta slidcha praktyka v Ukraini*. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jipu_2018_6_21 [in Ukrainian].
- Knyzhenko, S. O. (2017). Rozsliduvannia zlochyntyv, shcho vchyniautsia sluzhbovymy osobamy pravookhoronnykh orhaniv shliakhom porushennia poriadku zdiisnennia

- abo zabezpechennia pravosudiva [Investigation of crimes, committed by law enforcement officials by violating the procedure for the administration or provision of justice]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*. № 30. Т. 2. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cef78ea4-4114-4e2d-83bc-dc65b426d7ff/content> [in Ukrainian].
- Kohutych, I. I. (2008). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : kurs lekts. Kyiv [in Ukrainian].
- Kolesnichenko, A. N., Konovalova, V. E. (1985). *Kriminalisticheskaia kharakteristika prestuplenii* [Forensic characteristics of crimes] : ucheb. posob. Kharkov [in Russian].
- Korzh, V. (2024). Forensic Characterization of Economic Crimes Committed by Organized Groups with Corruption Relations. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 2 (35). DOI: 10.32353/khrife.2.2024.04.
- Kuznetsov, V. V., Syiploki, M. V. (2011). *Kryminalna vidpovidalnist za prytyahennia yak obvynuvachenoho zavidomo nevyynuvatoi osoby* [Criminal liability for bringing a knowingly innocent person as an accuse] : monohrafiia / za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. V. I. Shakuna ; peredmova H. O. Usatoho. Uzhhorod. URL: <https://surl.li/rlqnnny> [in Ukrainian].
- Martirosian, A. H. (2011). *Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia v diialnist osib, yaki zdiisniuiut pravosudiva* [Criminal liability for interference in the activities of persons administering justice] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Luts'k [in Ukrainian].
- Mazur, A. P. (2015). Pobudova kryminalistychnykh versii na pochatkovomu etapi rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv proty pravosudiva [Construction of forensic versions at the initial stage of investigation of certain types of crimes against justice]. *Pravo i suspilstvo*. № 4 (2). URL: http://www.pravo-i-suspilstvo.org.ua/archive/2015/4_2015/part_2/34.pdf [in Ukrainian].
- Otryshko, A. O. (2023). Predmet kryminalno-protypravnoho posiahannia nezakonnogo povodzhennia zi zbroieiu, boiovymy prypasamy abo vybukhovymy rechovyname [The Subject of the Criminal Offense of Illegal Handling of Weapons, Ammunition or Explosives]. *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka*. Vol. 5. No. 1. DOI: 10.32782/2709-9261-2022-1-5-12 [in Ukrainian].
- Paliukh, L. (2018). Klasyfikatsiia zlochyniv proty pravosudiva [Classification of crimes against justice]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 2. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/2/33.pdf> [in Ukrainian].
- Pcholkin, V. D., Ivantsova, O. V. (2016). Kryminalistychna kharakterystyka zlochyniv, shcho vchyniuiutsia u sferi ekonomichnoi diialnosti [The criminalistical characteristics of crimes committed in the sphere of economic activity]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Vol. 74. No. 3. URL: <https://visnyk.univd.edu.ua/index.php/VNUAF/article/view/119> [in Ukrainian].
- Salteviskyi, M. V. (2005). *Kryminalistyka (u suchasnomu vyhliadi)* [Criminalistics (in its modern form)] : pidruchnyk. Kyiv. URL: <https://surl.cc/xyracd> [in Ukrainian].
- Shchur, B. V. (2011). *Teoretychni osnovy formuvannia ta zastosuvannia kryminalistychnykh metodykh* [Theoretical grounds of formation and application of forensics methods] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0511U000327> [in Ukrainian].
- Shepitko, M. (2019). Problems of Detection and Investigation of Crimes Against Justice Affected by Professional Litigants. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 19. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.04.
- Shepitko, M. V. (2018). Problems of Formation of Methodical and Forensic Means in the Strategy of Combating Crimes in the Field of Justice. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 18. DOI: 10.32353/khrife.2018.08.
- Shepitko, M. V. (2018). *Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia systemy protydii zlochy-nam u sferi pravosudiva* [Theoretical and methodological foundation of counteraction to crimes against justice as a forming system] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0518U000802> [in Ukrainian].

- Shevchuk, V. M. (2003). Kryminalistychna kharakterystyka zlochniv: «kryminalistychnyi perezhytok» chy realno diiucha katehoriia kryminalistyky [Forensic characteristics of crimes: «forensic remnant» or a really acting category of forensic science]. *Pravnychi chasopys Donetskoho universytetu*. № 1 (9). URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17704/1/Shevchuk_62-66.pdf [in Ukrainian].
- Tiutiuhin, V. I., Borysov, V. I. ta in. (2011). *Zlochny proty pravosuddia* [Crimes against justice] : navch. posib. / za zah. red. prof. V. I. Borysova, V. I. Tiutiuhina. Kharkiv. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNI-KI_2012/NMP_0017.pdf [in Ukrainian].
- Vakulyk, O. (2019). *Nasylstvo yak sposib vchynennia zlochniv proty pravosuddia* [Violence as a way of committing crimes against justice]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 4. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/4/52.pdf> [in Ukrainian].
- Vorontsov, A. V. (2011). *Kryminalna vidpovidalnist za zlochny proty pravosuddia, yaki vchyniuiutsia sluzhbovymy osobamy orhaniv diznannia ta dosudovoho slidstva* [Criminal liability for crimes against justice committed by officials of the bodies of inquiry and pre-trial investigation] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Odesa [in Ukrainian].
- Zalisko, O. I. (2015). *Predmet zlochniv proty pravosuddia* [Subject Crimes against Justice]. *Forum prava*. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2015_3_16 [in Ukrainian].

Суп, Є. (2025). Елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками правосуддя. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (38). С. 112—125. DOI: 10.32353/khrife.1.2025.08.

Протидія розслідуванню як змістовний компонент предмета криміналістики

Олександр Таркан *

* Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-4083-6103>, e-mail: oleksandrtarkan7@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.1.2025.09 УДК 343.985(477)

Надійшло 12.03.2025 / Рецензовано 23.03.2025 / Прийнято до друку 26.03.2025 /
Доступно онлайн 31.03.2025

Мета статті — визначити особливості й напрями пізнання такого явища, як протидія розслідуванню, у контексті формування окремого криміналістичного вчення про таку протидію та її нейтралізацію (подолання). Досягненню поставленої мети сприяло застосування низки загальнонаукових, спеціальних і філософських методів (діалектичного, моделювання, системно-структурного аналізу, порівняльного аналізу та ін.). Розуміння того, що криміналістика як наука вивчає закономірності механізму вчинення кримінальних правопорушень, особливості виникнення та збереження інформації про них у реальності й цифровому просторі, а також способи отримання, аналізу, оцінювання та застосування цієї інформації в процесі доказування, дало змогу обґрунтувати потребу в розширенні системи її окремих учень і теорій. З урахуванням особливостей предмета криміналістики обґрунтовано значення післякримінальної діяльності суб'єктів кримінальних правопорушень як одного з важливих її складових. Наголошено, що реалізація різноманітних форм протидії розслідуванню з боку злочинців уже давно актуалізувала потребу виокремити криміналістичне вчення про протидію розслідуванню та її нейтралізацію. Доведено, що (попри вагомий науковий доробок) низка питань за порушеною проблематикою до сьогодні не має єдиної концепції, а термінологічний апарат залишається суперечливим і неузгодженим. З'ясовано, що множинність тверджень, умовиводів і гіпотез у межах цієї теми потребує

системного дослідження. Запропоновано підхід до розв'язання цієї проблеми шляхом розроблення фундаментальних засад криміналістичного вчення про протидію розслідуванню, проте не сформовано остаточного алгоритму її розв'язання. Окремлено перспективи подальших досліджень, які передбачають розроблення, удосконалення й верифікацію ключових положень учення про протидію розслідуванню та її нейтралізацію (із урахуванням запитів і проблем правозастосовної діяльності).

Ключові слова: криміналістика; досудове розслідування; криміналістичне вчення; теорія; протидія розслідуванню; об'єкт і предмет криміналістики; слідча діяльність; післякримінальна діяльність.

Постановка наукової проблеми

Стрімке зростання рівня злочинності, її ускладнення та вдосконалення методів учинення кримінальних правопорушень зумовлюють потребу в розробленні ефективних стратегій діяльності сектору безпеки й оборони, поліпшенні типових алгоритмів роботи. Це ставить перед правниками й науковою спільнотою завдання модернізувати правозастосовну діяльність, запровадити нові методи протидії злочинності, оновити криміналістичні рекомендації із розслідування кримінальних правопорушень.

Одним із провідних аспектів сучасної практики розслідування кримінальних правопорушень є протидія спробам зацікавлених осіб впливати на перебіг кримінального провадження. Ефективна нейтралізація таких дій є важливою складовою забезпечення справедливості та дотримання законності. Розв'язання будь-якої наукової або практичної проблеми потребує ретельного аналізу попередніх методик і їхнього узагальнення. Такий методологічний підхід дає змогу визначити оптимальні напрями подальших досліджень і розробити ефективні рекомендації для вдосконалення діяльності державних органів. Юридична наука, спрямована на зміц-

нення правозастосовної практики, має на меті розроблення дієвих механізмів захисту прав і законних інтересів громадян, а також їх відновлення в разі незаконних дій з боку окремих осіб, установ або організацій. Це особливо актуально, оскільки відповідно до Конституції України й низки міжнародних нормативно-правових договорів забезпечення прав і свобод людини є одним із наріжних обов'язків держави.

Науковці неодноразово здійснювали спроби осмислити та систематизувати типові форми протидії розслідуванню, а також визначити ефективні методи їх нейтралізації. Водночас проведені наукові розвідки не систематизовано до сьогодні. Окремі теоретичні підходи та практичні питання знаходять різні, інколи суперечливі пропозиції щодо їх розв'язання. Відсутній також консенсус щодо того, чи може протидія реалізовуватися у формі бездіяльності; чи слід визнавати окремі дії підозрюваного протидією або це є реалізацією його права на захист; чи варто вважати формою протидії ті діяння, у яких убачаються ознаки самостійних складів кримінальних правопорушень; чи доцільно у структурі протидії розслідуванню виокремлювати дії, реалізовані як спосіб приховування злочину, та ін. Отже, окреслена

проблематика є складною, а тому має набути статусу самостійного предмета дослідження.

Мета статті

Визначити особливості й напрями пізнання такого явища, як протидія розслідуванню, у контексті формування окремого криміналістичного вчення про протидію розслідуванню та її нейтралізацію (подолання).

Методи дослідження

Реалізацію означеної мети забезпечено завдяки застосуванню комплексу методів наукового пізнання, які сприяли системному аналізу закономірностей учинення кримінальних правопорушень, механізмів отримання інформації про них, а також дослідженню протидії розслідуванню та її нейтралізації. Діалектичний метод дав змогу розглянути криміналістику як систему наукових знань, що розвивається, виявити закономірності формування, збереження та застосування інформації про кримінальні правопорушення. Із його допомогою досліджено взаємозв'язок між механізмом злочинної діяльності, післякримінальною поведінкою суб'єктів правопорушень і необхідністю виокремлення самостійного криміналістичного вчення про протидію розслідуванню. Системно-структурний метод забезпечив можливість розглядати криміналістику як цілісну систему, складовими якої є знання про механізм учинення кримінальних правопорушень, способи отримання й аналізу інформації, а також засоби її застосування в доказуванні. Цей метод дав змогу обґрунтувати, що післякримінальна діяльність суб'єктів злочинів є окремим важливим аспектом криміналістичних досліджень.

Формально-логічний метод сприяв уточненню термінологічного апарату, виявленню суперечностей у термінах і з'ясуванню необхідності їх узгодження в межах криміналістичного вчення. Метод порівняльного аналізу дав змогу порівняти різні підходи до визначення предмета криміналістики, виокремлення її складових, оцінювання наявних гіпотез щодо післякримінальної діяльності злочинців. Завдяки цьому обґрунтовано потребу в подальшому розвитку концепції протидії розслідуванню та визначенні її місця у криміналістичній системі. Метод моделювання сприяв побудові теоретичних конструкцій щодо механізму протидії розслідуванню та її нейтралізації. Завдяки цьому методом запропоновано концептуальні засади майбутнього криміналістичного вчення про протидію розслідуванню та визначено напрями його подальшого розвитку.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Протидія розслідуванню передбачає створення штучних перешкод для законної діяльності органів досудового слідства, дізнання, судових органів, а також інших осіб, які сприяють здійсненню правосуддя. Аналіз історичних джерел і наукових досліджень, присвячених розвитку законодавства у сфері захисту й забезпечення здійснення правосуддя, реалізації функцій кримінального права та кримінального процесу, свідчить про те, що окремі форми такої протидії існували віддавна. Зокрема, уже за часів Давнього світу згадуються випадки приховування злочинів, тиску на свідків і потерпілих, що можна розглядати як ранні форми втручання у процес розслідування.

Наукова спільнота почала вдаватися до спроб науково осмислити таке яви-

ще, як протидія розслідуванню, у другій половині ХХ ст. На той час плідні на працювання із цієї теми провели В. Бахін, В. Берназ, В. Гончаренко, А. Іщенко, Н. Карпов, В. Коновалова, В. Корж, В. Кузьмічов, В. Лисиченко, Ф. Сокиран, В. Тертишнік, М. Шумило та ін. Внесок цих науковців полягає передусім в осмисленні сутності протидії розслідуванню, її типових форм і методів нейтралізації вчинюваної протидії.

У низці монографічних досліджень 2000-х рр. на працювання вчених набули більшої системності. Одне з перших ґрунтовних досліджень незалежної України, присвячених протидії розслідуванню,— праця Р. Шехавцова, у якій автор розглянув типові форми та способи протидії розслідуванню злочинів, а також визначив засоби їх подолання на підставі аналізу матеріалів кримінальних справ про вимагання, скоєні організованими групами та злочинними організаціями¹.

У дослідженні В. Варцаби «Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи)» розглянуто психологічні аспекти злочинної діяльності групи осіб, досліджено вну-

трішні взаємозв'язки й особливості ієрархічної структури різноманітних злочинних угруповань². Подальший розвиток досліджень у цій сфері пов'язано з доробком О. Александренко, яка ґрунтовно проаналізувала криміналістичні аспекти подолання протидії розслідуванню, наголосивши на доцільності комплексного підходу й залученні новітніх методів у нейтралізації протидії розслідуванню³. Ще одним вагомим дослідженням у цій сфері стала дисертація Б. Щура, присвячена закономірностям тактичного забезпечення роботи правоохоронних органів із подолання протидії з боку організованих злочинних угруповань⁴.

Значний внесок у розроблення наукових підходів до подолання протидії розслідуванню здійснила К. Гутнік. У її дослідженні висвітлено положення та рекомендації із нейтралізації протидії, здійснюваної в умовах соціальної напруженості й соціального протесту з боку осіб, зацікавлених у дестабілізації ситуації⁵. У роботі В. Трепака розглянуто питання подолання протидії засобами оперативно-розшукової діяльності⁶.

У 2014 р. (через появу сепаратистських рухів і зростання незаконного

- 1 Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів та засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями) : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 238 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0404U000411> (дата звернення: 10.02.2025).
- 2 Варцаба В. М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи) : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 181 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0404U000656> (дата звернення: 10.02.2025).
- 3 Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 20 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13980> (дата звернення: 10.02.2025).
- 4 Щур Б. В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. 195 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0405U000648> (дата звернення: 10.02.2025).
- 5 Гутнік К. В. Розслідування злочинів в умовах протидії, яка чиниться з використанням соціальної напруги : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 20 с.
- 6 Трепак В. М. Розкриття та розслідування хабарництва, вчинюваного суддями, та подолання протидії засобами оперативно-розшукової діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 19 с.

обігу зброї) суттєво зросла питома вага злочинів. Відповідно, значно загострилася і посилилася протидія виявленню та розслідуванню кримінальних правопорушень з боку злочинних угруповань. Нові виклики потребували вдосконалення методів подолання такої протидії. Так, у праці О. Ромців розглянуто особливості подолання протидії під час розслідування службових злочинів ⁷. Дослідження М. Чесакової присвячене подолання протидії на стадії досудового слідства, яку науковиця розглядає як суспільно небезпечний чинник, здатний змінити перебіг розслідування на користь зацікавлених осіб ⁸. Проблема протидії судовому розгляду кримінальних проваджень ґрунтовно дослідив Р. Мудрецький: він наголосив, що протидія судовому розгляду може виявлятися як у незаконних діях або бездіяльності учасників процесу, так і у відомому створенні негативних зовнішніх обставин, що перешкоджають справедливому судочинству й ухваленню законного рішення ⁹.

Дисертаційне дослідження В. Піддубного присвячене протидії розслідуванню злочинів економічного характеру. Він розглядає її не лише як елемент злочинної діяльності, а й як самостійне соціальне явище, що полягає у застосу-

ванні активних наступальних дій, спрямованих на ускладнення або зрив розслідування та судового розгляду ¹⁰.

Важливий внесок у системний аналіз криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню зробив В. Плетенець, який визначив правові й організаційні засади криміналістичного забезпечення подолання протидії розслідуванню, розробив концепцію тактико-криміналістичного забезпечення та окреслив ефективні напрями подолання цього явища ¹¹. Отже, науковий інтерес до проблематики протидії розслідуванню залишається високим, а сучасні дослідження спрямовані на розроблення дієвих методів її виявлення та нейтралізації. Водночас названі напрацювання здебільшого спрямовані на реалізацію праксеологічної функції криміналістики, що призвело до деякої описовості у визначенні концептуальних понять і теорій криміналістичного вчення про протидію розслідуванню та її нейтралізацію.

Викладення основного матеріалу дослідження

Ціла низка згаданих вище наукових доробків свідчить про те, що існують

- 7 Ромців О. І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 226 с. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1817/disromtsivoi.pdf> (дата звернення: 10.02.2025).
- 8 Чесакова М. С. Протидія розслідуванню злочинів та шляхи її подолання на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. 23 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0419U005608> (дата звернення: 10.02.2025).
- 9 Мудрецький Р. В. Подолання протидії судовому розгляду у кримінальних провадженнях : дис. ... канд. юрид. наук. Кривий Ріг, 2019. 263 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U100095> (дата звернення: 10.02.2025).
- 10 Піддубний В. В. Подолання протидії розслідуванню злочинів економічної спрямованості : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2020. 260 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U100568> (дата звернення: 10.02.2025).
- 11 Плетенець В. М. Теоретичні та праксеологічні засади подолання протидії досудовому розслідуванню : монографія. Одеса, 2020. 424 с. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/6404> (дата звернення: 10.02.2025).

обґрунтовані підстави для формування самостійного криміналістичного вчення про протидію розслідуванню злочинів і її нейтралізацію (подолання). Різні аспекти протидії розслідуванню вже досліджено в контексті вивчення способів учинення та приховування злочинів, негативних обставин, слідчих ситуацій і методів розшуку. Водночас ці праці охоплюють лише окремі аспекти цього явища. Попри наявність чітко визначених предметних галузей, жодна з наявних теорій не відображає комплексно закономірностей здійснення протидії розслідуванню та механізми її подолання. Вони також не створюють єдиного теоретичного підґрунтя для інтегрування та систематизування нових знань у цій сфері. Як слушно наголошують В. Лисиченко та Р. Шехавцов, потреба у формуванні нової окремої криміналістичної теорії тісно пов'язана з визначенням її структури та змісту, загальнонауковими засадами систематизації обґрунтованих положень у комплексну систему знань про явища об'єктивної дійсності, методи їх отримання¹².

Свою чергою (відповідно до підходу В. Плетенця) розвиток концепції протидії досудовому розслідуванню не лише розширює наукове розуміння цього явища, а й створює реальні можливості для його практичного застосування. Такий напрям наукових пошуків потребує невпинного вдосконалення методів нейтралізації протидії, що дає змогу ефективно протистояти їй із застосуванням сучасних заходів запо-

бігання, виявлення та нейтралізації. Тому, як зауважує вчений, розроблення теорії криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню стане важливим кроком у вдосконаленні методики розслідування злочинів. Її впровадження допоможе правоохоронним органам ефективно долати злочинну протидію на кожному етапі розслідування, що є критично важливим у протидії злочинності загалом¹³. Як відомо, наукову теорію визнають обґрунтованою, якщо її застосування сприяє досягненню позитивних практичних результатів. Зважаючи на кількість фактів притягнення до відповідальності за втручання в діяльність правоохоронних і судових органів, введення в оману суду й інших правоохоронних органів у зв'язку із приховуванням злочину, які визначають як окремі форми протидії розслідуванню, можемо констатувати, що ця теорія сприяє реалізації прагматичної мети застосування криміналістичних знань під час здійснення кримінальної процесуальної діяльності.

Криміналістика — це система наукових положень, спрямованих на вивчення закономірностей механізму вчинення кримінальних правопорушень, процес виникнення та збереження інформації про них, а також способи отримання, аналізування, оцінювання й застосування цієї інформації. Вона розробляє ефективні методи, прийоми та засоби, спрямовані на організацію пошуково-аналітичної діяльності уповноважених осіб у межах

12 Лисиченко В. К., Шехавцов Р. М. Проблеми теорії та практики подолання протидії розслідуванню окремих різновидів злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями : монографія. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Луганськ, 2012. 342 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/246/1/Shekhavtsov_monograf.pdf (дата звернення: 10.02.2025).

13 Плетенець В. М. Знач. твір. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/6404> (дата звернення: 10.02.2025).

доказування в кримінальному провадженні¹⁴.

Предмет криміналістики є доволі широким. Щодо цього слушно вважаємо пропозицію В. Журавля про виокремлення трьох рівнів взаємопов'язаних закономірностей у структурі її предмета:

- 1) механізму кримінально-протиправної діяльності;
- 2) формування інформації про механізм кримінально-протиправної діяльності та його відображення у відповідних джерелах;
- 3) отримання, дослідження, оцінювання й застосування інформації про механізм кримінально-протиправної діяльності, його наслідки для доказування¹⁵.

Щодо третього рівня закономірностей, то з-поміж таких закономірностей учений виокремлює зв'язки та залежності між характером післякримінальної поведінки й обсягом здобутої доказової інформації. Дослідник обґрунтовує, що взаємозв'язок між характером поведінки особи після вчинення кримінального правопорушення й обсягом доказової інформації є важливим чинником, який зумовлює швидкість і ефективність подальшого досудового розслідування. Дії, які вчиняє особа після реалізації злочинного умислу, можуть як сприяти слідству, так і значно його ускладнювати. Якщо післякримінальна поведінка є нейтральною або навіть позитивною, це полегшує виконання завдань кримінального провадження та з'ясування істини або принаймні не створює додаткових перешкод для розслідування. Натомість протилежна поведінка здатна відволікати слідчого,

змушуючи виконувати низку додаткових тактичних завдань упродовж виконання покладених на нього кримінальним процесуальним законом обов'язків. Найбільшу загрозу для забезпечення виконання завдань кримінального провадження становить негативна післякримінальна поведінка, що полягає у свідомій протидії розслідуванню. Знищення речових доказів, знарядь і засобів учинення кримінального правопорушення, протиправний вплив на слідчих, підкуп або залякування потерпілих і свідків значно ускладнюють, а іноді навіть унеможливають процес збирання доказової інформації та її об'єктивне оцінювання¹⁶. Саме ці закономірності мають стати основою криміналістичного вчення про протидію розслідуванню та її нейтралізацію.

Підґрунтям будь-якої науки є теоретичні концепції, що формують цілісну систему знань. Теорія є впорядкованою сукупністю ідей, умовиводів і положень, спрямованих на пояснення певних явищ. Вона не відображає реальності безпосередньо, а є її узагальненою ідеалізованою моделлю. Теорія набуває форми інтегрованої системи знань, у якій окремі поняття, гіпотези та закони поєднано в єдину концептуальну структуру.

До нових теорій висувають такі вимоги:

- відповідність реальному об'єкту дослідження;
- можливість заміни емпіричних досліджень теоретичними висновками;
- комплексне охоплення й повне пояснення досліджуваного явища;
- розкриття взаємозв'язків між окремими елементами;

14 Журавель В. А. Закономірності, що вивчає криміналістика. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 1. С. 227–249. DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-1-227 (дата звернення: 10.02.2025).

15 Там само.

16 Там само.

- внутрішня логічна узгодженість і підтвердження емпіричними даними¹⁷.

Сьогодні теоретичні основи криміналістики розуміють як комплекс наукових концепцій, принципів, методів і категорій, які зумовлюють предмет цієї науки. Основними складовими теоретичних основ криміналістики є:

- вступ до загальної теорії криміналістики — ключові положення про предмет, завдання, мету, принципи розвитку та місце поміж юридичних наук;
- криміналістичні вчення про методи дослідження.

Наука криміналістика також представлена загальними та спеціальними криміналістичними теоріями. В. Маркус поміж них пропонує виокремлювати:

- загальні теорії (вивчають закономірності механізму злочину; особливості виникнення, збирання, дослідження та оцінювання доказової інформації; мову криміналістики й методологію наукових досліджень);
- спеціальні (окремі) теорії (методи розкриття злочинів; загальні та власні ознаки злочинів; криміналістичну ідентифікацію та діагностику; механізми вчинення та приховування злочинів; планування та побудову криміналістичних версій; дослідження процесів слідотворення; реєстрацію криміналістичних об'єктів; мето-

ди розшуку, затримання, обшуку, огляду місця події, допиту та застосування спеціальних знань)¹⁸.

У науковій літературі висвітлено й інші підходи до розуміння криміналістичних теорій. За В. Журавлем, наукознавчі вчення у структурі криміналістики стосуються наукового пошуку, об'єкта, предмета, природи, міжнаукових зв'язків, системи науки, мови (понятійно-термінологічного апарату) і методів. Поміж криміналістичних учень загальнонаукового рівня дослідник визначає вчення про механізм злочину, про виникнення, існування та зникнення інформації про механізм злочину (криміналістичне слідознавство), про пізнання механізму злочину. Водночас криміналістичні вчення окремого наукового рівня охоплюють такі теорії: 1) криміналістичного прогнозування; 2) криміналістичної діагностики; 3) теорії криміналістичної профілактики; 4) криміналістичну класифікацію злочинів; 5) криміналістичну характеристику злочинів; 6) ситуації в криміналістиці, криміналістичну ситуалогію; 7) системи слідчих (розшукових) дій, тактичні операції; 8) тактичні рішення, механізм їх розв'язання; 9) фіксування доказової інформації; 10) учення про формалізацію слідчої діяльності¹⁹.

На нашу думку, окреме місце в системі криміналістичних учень окремого наукового рівня має посідати вчення про протидію розслідуванню та її нейтралізацію. Систему загальнотеоретичних

17 Стефанюк Г. В. Теорія і методика наукових досліджень: опорні конспекти лекцій, глосарій, самостійна робота : навч.-метод. посіб. для студ. ден. і заоч. форм навч. спец. 014 «Середня освіта (Історія)». Івано-Франківськ, 2018. С. 20. URL: <https://surl.li/dhfgmm> (дата звернення: 10.02.2025).

18 Маркус В. О. Криміналістика : навч. посіб. Київ, 2007. 558 с. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/markus.pdf> (дата звернення: 10.02.2025).

19 Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків, 2021. 448 с.

положень цього окремого вчення вбачаємо в такому:

- визначенні його об'єкта та предмета;
- аналізуванні зв'язку цієї концепції з іншими криміналістичними теоріями, що мають схожий зміст, є наріжними щодо неї;
- окресленні мети й завдань, розв'язуваних у межах цієї теорії;
- визначенні функцій, які вона виконує у криміналістиці;
- розробленні методологічної бази, яка дає змогу досліджувати вияви протидії розслідуванню та способи її нейтралізації²⁰.

Важливо, що в науковій літературі вже зроблено окремі кроки на шляху просування концепції щодо розширення системи окремонаукових криміналістичних учень. Вагомий внесок у це питання зробили В. Лисиченко та Р. Шехавцов, які запропонували систему вчення про протидію розслідуванню та способи її подолання. На їхню думку, вона має бути представлена такими чотирма елементами:

- 1) *теоретичні основи вчення*. Об'єктом учення про протидію розслідуванню є фактичні вияви протидії, реалізовані в конкретних формах і способах перешкоджання з'ясуванню об'єктивної істини. Такі дії можуть містити маніпуляції з доказами, вплив на учасників процесу, застосування корупційних механізмів тощо. Досліджено також процес подолання цієї протидії, який передбачає взаємодію органів розслідування із зацікавленими особами та застосування тактичних прийомів виявлення, нейтралізації й попередження не-

законного впливу. Предмет вчення полягає у закономірностях протидії: формах і засобах протидії розслідуванню; зв'язку між матеріальними й іншими слідами кримінальних правопорушень, кореляційними зв'язками між способом протидії та слідами, які вона залишає; впливі криміналістичних методів нейтралізації протидії розслідуванню на структуру й розвиток способів протидії, що своєю чергою зумовлює необхідність адаптації методик розслідування;

- 2) *система понять*, що пояснюють явище протидії розслідуванню та методи її подолання;
- 3) *класифікація форм і методів протидії досудовому розслідуванню*, що охоплюватиме типові механізми приховування злочинної діяльності, сліди такої протидії та способи їх фіксування;
- 4) *правові та криміналістичні методи нейтралізації (подолання) протидії* (включно з тактичними прийомами виявлення, попередження та усунення незаконного впливу на процес розслідування)²¹.

Отже, згадані науковці запропонували вагомий доробок у межах предмета нашого дослідження. Розроблені ними положення вчергове свідчать про потребу комплексного вивчення протидії розслідуванню, що має охопити й аналізування тактичних прийомів, механізмів приховування злочинної діяльності та розроблення ефективних заходів із їх подолання. Водночас окремі окреслені ними аспекти потребують перегляду та вдосконалення. На сучасному етапі розвитку системи кримінальної юстиції слід піддати

20 Лисиченко В. К., Шехавцов Р. М. Зазнач. твір. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/246/1/Shekhavtsov_monograf.pdf (дата звернення: 10.02.2025).

21 Там само. С. 266—268.

аналізу проблему подолання протидії судовому розгляду, систематизувати ті теоретичні положення, що стосуються протидії розслідуванню окремих груп кримінальних правопорушень, оцінити практичне значення цього вчення та ін. Сьогодні науковці приділяють суттєву увагу визначенню правових та організаційних засобів подолання протидії розслідуванню окремих груп кримінальних правопорушень²², однак виникає логічне питання: чи існує потреба досліджувати їх у контексті окремих груп кримінальних правопорушень, адже у сутнісному сенсі суттєвих змін вони не зазнають?

На нашу думку, також недосконалим залишається методологічний апарат. Передусім це стосується понять «засади», «форми протидії», «способи протидії», «способи подолання протидії» і «засоби подолання протидії». Попри доволі вагомий теоретичний доробок, відсутня однастайність науковців у розумінні концептуальних аспектів, поміж яких: форми протидії; особливості кримінально-правового оцінювання таких форм; сутності такої форми, як приховування злочину, тощо.

Висновки

Криміналістика — це наука, система положень якої представлена законо-

мірностями про механізм учинення кримінальних правопорушень, про особливості виникнення та способи отримання, аналізування й оцінювання інформації про ці правопорушення, а також про фіксування, збереження та застосування здобутої інформації у процесі розслідування і доказування.

Поміж закономірностей отримання, дослідження, оцінювання та застосування інформації про механізм кримінально-протиправної діяльності, його наслідки для доказування, які є самостійним рівнем закономірностей, що уособлюють предмет криміналістики, важливе місце посідає післякримінальна діяльність суб'єктів кримінальних правопорушень. Активні форми здійснюваної ними протидії свідчать про нагальну потребу виокремити протидію розслідуванню та її нейтралізацію як самостійне криміналістичне вчення. Попри вагомий науковий доробок, низка питань із порушеної проблеми до сьогодні не має єдиної концепції, а термінологічний апарат є суперечливим і неузгодженим. Множинність тверджень, умовиводів і гіпотез у межах цієї теми потребують системного дослідження. Ми наголошуємо лише на певному підході до розв'язання цієї проблеми — необхідності розробити фундаментальні засади згаданого вчення, поки не пропонуючи остаточного

22 Пчеліна О. В. Протидія розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності та шляхи її подолання. *Молодий вчений*. 2016. № 4 (31). С. 628—632. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1805> (дата звернення: 10.02.2025) ; Савчук Т. І. Щодо протидії розслідуванню корупційних злочинів. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : мат-ли наук.-практ. конф. (Харків, 28.11.2019). Харків, 2019. С. 147—150. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/28_11_2019/pdf/52.pdf (дата звернення: 10.02.2025) ; Федосова О. В. Оперативно-розшукове забезпечення подолання протидії виявленню і розслідуванню злочинів, що вчиняються за участю неповнолітніх. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 3 (69). Т. 3. С. 181—187. DOI: 10.32840/1813-338X-2020.3.3.30 (дата звернення: 10.02.2025) ; Богданюк Р. Правові засади та організаційні засоби подолання протидії під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Архів кримінології та судових наук*. 2024. № 2 (10). С. 169—176. DOI: 10.32353/acfs.10.2024.14 (дата звернення: 10.02.2025).

алгоритму її розв'язання. Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробленні, удосконаленні й верифікації низки положень з урахуванням запитів і проблем правозастосовної діяльності.

Countering Investigation as a Substantive Component of Topic of Criminalistics

Oleksandr Tarkan

This article purpose is to determine the specifics and directions of cognition of such a phenomenon as countering investigation, in the context of formation of a separate forensic doctrine of such resistance and its neutralization (overcoming). Achievement of the set goal was facilitated by the use of a number of general scientific, special and philosophical methods (dialectical, modeling, system-structural analysis, comparative analysis, etc.). Understanding that criminalistics as a science studies regularities of the mechanism of committing criminal offenses, specifics of emergence and preservation of information about them in reality and digital space, as well as the methods of obtaining, analyzing, evaluating and applying this information while proving, made possible to substantiate the need to expand the system of its individual teachings and theories. Taking into account specifics of the topic of criminalistics, importance of post-criminal activity of subjects of criminal offenses as one of its important components is substantiated. It is emphasized that implementation of various forms of countering investigation by criminals has long actualized the need to single out the forensic doctrine of countering investigation and its neutralization. It is proven that (despite significant scientific achievements) a number of issues on the raised issues still do not have a single concept, and terminological apparatus remains contradictory and inconsistent. It is found that multiplicity of statements, conclusions and hypotheses within the limits of this topic requires systematic research. An approach to solving

this issue is proposed by developing the fundamental principles of the forensic doctrine of countering investigation, however, final algorithm for its solution has not been formed. Prospects for further research are outlined that provide for development, improvement and verification of key provisions of the doctrine of countering investigation and its neutralization (taking into account requests and issues of law enforcement activities).

Keywords: criminalistics; pre-trial investigation; forensic doctrine; theory; countering investigation; object and topic of criminalistics; investigative activity; post-criminal activity.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішеннях про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Aleksandrenko, O. V. (2004). *Kryminalistychni problemy podolannia protydyi rozsliduvanniu* [The criminalistic problems of overcoming of counteraction to investigation] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13980> [in Ukrainian].

- Bohdaniuk, R. (2024). Pravovi zasady ta orhanizatsiini zasoby podolannia protydii pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen u sferi hospodarskoi diialnosti [Legal principles and organizational means of overcoming counteraction during the investigation of criminal offenses in the field of economic activity]. *Arkhiv kryminolohii ta sudovykh nauk*. № 2 (10). DOI: 10.32353/acfs.10.2024.14 [in Ukrainian].
- Chesakova, M. S. (2019). *Protydiia rozsliduvanniu zlochyniv ta shliakhy yii podolannia na stadii dosudovoho rozsliduvannia* [Counteraction to crime investigation and ways of its overcoming at the stage of pre-trial investigation] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0419U005608> [in Ukrainian].
- Fedosova, O. V. (2020). Operativno-rozshukove zabezpechennia podolannia protydii vyialenniu i rozsliduvanniu zlochyniv, shcho vchyniautsia za uchastiu nepovnolitnikh [Operational investigative support for overcoming resistance to the detection and investigation of crimes committed with the participation of minors]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Pravo*. № 3 (69). T. 3. DOI: 10.32840/1813-338X-2020.3.3.30 [in Ukrainian].
- Hutnik, K. V. (2010). *Rozsliduvannia zlochyniv v umovakh protydii, yaka chynytsia z vykorystanniam sotsialnoi napruhy* [Investigation of crimes in the context of counteraction, which is committed with the use of social tension] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Lysychenko, V. K., Shekhavtsov, R. M. (2012). *Problemy teorii ta praktyky podolannia protydii rozsliduvanniu okremykh riznovydiv zlochyniv, vchynenykh orhanizovanyymi hrupamy, zlochyntnyimi orhanizatsiaymy* [Problems of theory and practice of overcoming counteraction to the investigation of certain types of crimes committed by organized groups, criminal organizations] : monohrafiia. Vyd. 2-he, perrerob. i dopov. Luhansk. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/246/1/Shekhavtsov_monograf.pdf [in Ukrainian].
- Markus, V. O. (2007). *Kryminalistyka* [Criminallistics] : navch. posib. Kyiv. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/markus.pdf> [in Ukrainian].
- Mudretskyi, R. V. (2019). *Podolannia protydii sudovomu rozghliadu u kryminalnykh provadzhenniakh* [Overcoming the Counteraction to Trial in criminal proceedings] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kryvyi Rih. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U100095> [in Ukrainian].
- Pchelina, O. V. (2016). *Protydiia rozsliduvanniu zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti ta shliakhy yii podolannia* [Counteraction to investigation of crimes in sphere of service activity and its possible solutions]. *Molodyi vchenyi*. № 4 (31). URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1805> [in Ukrainian].
- Piddubnyi, V. V. (2020). *Podolannia protydii rozsliduvanniu zlochyniv ekonomichnoi spriamovanosti* [Overcoming the Counteraction to the Investigation of Economic Crimes] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U100568> [in Ukrainian].
- Pletenets, V. M. (2020). *Teoretychni ta prakseolohichni zasady podolannia protydii dosudovomu rozsliduvanniu* [Theoretical and praxeological principles of overcoming opposition to pre-trial investigation] : monohrafiia. Odesa. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/6404> [in Ukrainian].
- Romtsiv, O. I. (2016). *Osoblyvosti podolannia protydii pid chas rozsliduvannia zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti* [Peculiarities of overcoming counteraction during the investigation of crimes in the field of official activity] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Lviv. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1817/disromtsivoi.pdf> [in Ukrainian].
- Savchuk, T. I. (2019). *Shchodo protydii rozsliduvanniu koruptsiinykh zlochyniv* [Regarding the opposition to investigation of corruption crimes]. *Protseusualne ta tekhniko-kryminalistychne zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia* : mat-ly nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 28.11.2019). Kharkiv. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/28_11_2019/pdf/52.pdf [in Ukrainian].
- Shchur, B. V. (2005). *Taktyka usunenennia protydii rozsliduvanniu zlochyniv, shcho vchyniautsia orhanizovanyymi zlochyntnym hrupamy* [Tactics of countering obstruction of the

- investigation of crimes committed by organized criminal groups] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0405U000648> [in Ukrainian].
- Shekhavtsov, R. M. (2003). *Formy ta sposoby protydii rozsliduvanniu zlochyniv ta zasoby yikh podolannia (za materialamy kryminalnykh sprav pro vymahannia, vchyneni orhanizovanyimi hrupamy, zlochynnymy orhanizatsiiamy)* [The forms and ways of counteraction to investigation and means of their overcoming (on materials of criminal cases of squeeze, accomplished by the organized groups, criminal organizations)] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0404U000411> [in Ukrainian].
- Stefaniuk, H. V. (2018). *Teoriia i metodyka naukovykh doslidzhen: oporni konspekty lektsii, hlosarii, samostiina robota* [Theory and methods of research: basic lecture notes, glossary, independent work] : navch.-metod. posib. dlia stud. den. i zaoch. form navch. spets. 014 «Serednia osvita (Istoriia)». Ivano-Frankivsk. URL: <https://surl.li/dhfgmm> [in Ukrainian].
- Trepak, V. M. (2011). *Rozkryttia ta rozsliduvannia khabarnytstva, vchyniuvanoho sudamy, ta podolannia protydii zasobamy operatyvno-rozshukovoi diialnosti* [Disclosure and investigation of bribery committed by judges, and overcoming counteraction by means of operational-search activities] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Vartsaba, V. M. (2003). *Rozsliduvannia zlochyniv orhanizovanykh zlochynnykh hrup (taktyko-psykholohichni osnovy)* [Investigation of Crimes Committed by Organized Criminal Groups (Tactical and Psychological Grounds)] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0404U000656> [in Ukrainian].
- Zhuravel, V. (2023). *Zakonomirnosti, shcho vyvchaie kryminalistyka* [Regularities of criminalistics]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. T. 30. № 1. DOI: [10.31359/1993-0909-2023-30-1-227](https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-1-227) [in Ukrainian].
- Zhuravel, V. A. (2021). *Zahalna teoriia kryminalistyky: heneza ta suchasnyi stan* [General theory of criminalistics: genesis and current state] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].

Таркан, О. (2025). Протидія розслідуванню як змістовний компонент предмета криміналістики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (38). С. 126–138. DOI: [10.32353/khrife.1.2025.09](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2025.09).

Взаємозв'язок принципів судово-експертної діяльності та психологічної науки із завданнями судово-психологічних експертних досліджень

Олександр Євсюков *

* Канд. пед. наук, доц., докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3554-8848>, e-mail: a.evsyukov1971@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.1.2025.10

УДК 343.98

Надійшло 10.03.2025 / Рецензовано 24.03.2025 / Прийнято до друку 26.03.2025 /
Доступно онлайн 31.03.2025

Проаналізовано нормативно-правові акти та літературні джерела з питань судово-експертної діяльності й науки психології. Обґрунтовано підстави для диференціювання принципів судово-експертної діяльності й науки психології та їхній вплив на виконання завдань судово-психологічних експертних досліджень. Під час роботи над статтею застосовано загальні, окремі та спеціальні методи пізнання. Оскільки Основний Закон України проголошує визнання та дію в державі принципу верховенства права, запропоновано доповнити цим принципом статтю 3 Закону України «Про судову експертизу». Доведено різнобічність реалізації принципу законності: законодавством передбачено відповідальність як судового експерта за вчинені ним правопорушення, так і за правопорушення проти судового експерта. Підтримано пропозиції науковців щодо необхідності внесення змін до Кримінального кодексу України в аспекті посилення відповідальності за протиправний тиск на судового експерта. Наголошено на тому, що принцип незалежності судово-експертної діяльності є одним із провідних під час її здійснення, і розглянуто гарантії забезпечення незалежності судового експерта. Опрацьовано дискусійні питання реалізації принципів об'єктивності й повноти дослідження. Проаналізовано основні групи принципів психологічної науки: похідні із філософії, загально-психологічні та конкретно-наукові (галузеві). Увагу акцентовано на тому, що принципи судово-експертної діяльності у взаємозв'язку з основними принципами психології створюють надійні засади для проведення

судово-психологічного експертного дослідження (за умови застосування науково-обґрунтованих і перевірених методів пізнання та методик, які пройшли державні атестацію й реєстрацію і є наріжними для виконання судових експертиз цього напрямку).

Ключові слова: судово-експертна діяльність; судова експертиза; основні принципи психології; судова психологічна експертиза; принципи незалежності, законності, об'єктивності; принцип верховенства права; повнота дослідження; відображення єдності психіки та діяльності; принцип розвитку; принцип системності; принцип професійної етики.

Постановка наукової проблеми

Практика проведення судових експертиз взагалі й судових психологічних зокрема тісно пов'язана із теоретичним обґрунтуванням предмета судово-експертних досліджень і відповідних завдань, об'єктів, суб'єктів та методів судової психологічної експертизи. Кожне із цих понять і їхня сукупність мають відповідати принципам судово-експертної діяльності (далі — СЕД). На жаль, в експертній практиці доволі поширені неправильні або недостатньо обґрунтовані з погляду судової експертології уявлення про названі вище найважливіші для судової експертизи наріжні поняття. Метою цієї статті є спроба сформулювати принципи судово-психологіч-

них експертних досліджень, на підставі яких можна теоретично обґрунтувати й розробити теоретико-правові та методологічні засади різних предметних видів судової психологічної експертизи для їх систематизації й розвитку.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Диференційований підхід до формулювання принципів СЕД, безумовно, не вперше застосовано як у галузі судової експертології, так і в материнських науках та науково-методичній базі різних видів судових експертиз. У попередніх працях ми вже наводили загальну блок-схему взаємозв'язку принципів СЕД¹ (див. рис. 1).

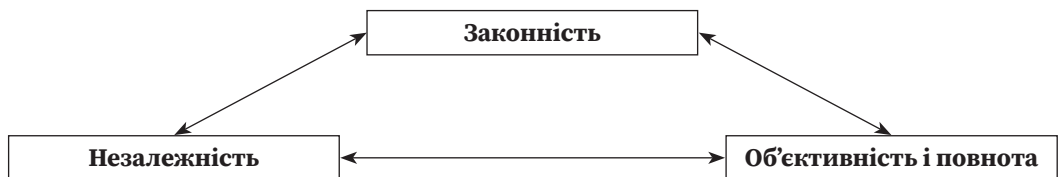

Рис. 1. Взаємозв'язок принципів СЕД

1 Євсюков О. Специфіка принципів судово-психологічної експертної діяльності. *Сучасні напрямки розвитку судової експертизи та криміналістики* : зб. Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 05.09.2024). Одеса, 2024. С. 170—173. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/320/9272/21031-1> (дата звернення: 01.02.2025).

Зокрема, ми зазначали, що ст. 3 Закону України «Про судову експертизу»² (далі — *профільний Закон*) передбачено такі принципи здійснення СЕД, як «законність», «незалежність», «об'єктивність» і «повнота» (хоча й не розкрито сутності цих понять). Натомість науковці пропонують інші засади для формулювання принципів СЕД. Наприклад, М. Щербаковський називає такі: компетентність судового експерта; можливість перевірки висновку експерта особою, яка призначила експертизу; дотримання безпеки та прав особи під час проведення експертного дослідження³. Інші науковці⁴ також працювали над виокремленням основних принципів СЕД в Україні. Саме тому вважаємо за необхідне розглянути ці поняття більш докладно, спираючись на наукові й законодавчі підходи до їх тлумачення.

Мета статті

Здійснити теоретико-правовий аналіз основних принципів СЕД і теоретичний аналіз науки психології та на під-

ставі цього сформулювати специфічні принципи діяльності судового експерта в галузі судової психологічної експертизи.

Методи дослідження

Застосовано загальні, окремі та спеціальні методи пізнання. На підставі аналізу нормативно-правових, літературних джерел, експертної практики та власного досвіду наукової і практичної діяльності автора сформульовано пропозиції з удосконалення теорії та практики судової експертизи загалом і судово-психологічних експертних досліджень зокрема.

Викладення основного матеріалу дослідження

Розпочнімо із поняття законності. Безумовно, це питання не нове в законодавчому та науковому дискурсі — воно зафіксовано в Конституції⁵ й інших законах України, до нього зверталися науковці України як в аспекті публічного

2 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

3 Щербаковський М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-практ. пособ. Харьков, 2005. 544 с. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/12421> (дата звернення: 01.02.2025).

4 Див., напр.: Жеребко О. І. Судово-експертна діяльність: сутність, принципи, організаційні основи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2010. 22 с. ; Казаров А. О. Принципи адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з дорожньо-транспортними пригодами. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 22. С. 260—271. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.20 (дата звернення: 02.03.2025) ; Олійник О. О., Галунько В. В., Єщук О. М. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності : монографія. Херсон, 2015. 224 с. ; Остропілець А. В. Принципи адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22). Т. 3. С. 197—202. URL: <http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1-3-2018/41.pdf> (дата звернення: 01.02.2025) ; Пиріг І. В., Шинкаренко І. Р. Принципи судової експертизи (оглядова стаття). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 221—230. DOI: 10.32353/khrife.2018.24 (дата звернення: 02.03.2025) та ін.

5 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

адміністрування⁶, так і в плані аналізу конституційного й галузевого законодавств⁷.

Згідно зі ст. 8 Конституції в Україні діє принцип верховенства права⁸. Конституція має найвищу юридичну силу: закони й інші нормативно-правові акти приймають на її основі, вони повинні відповідати їй. Норми Конституції є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина безпосередньо гарантовано Конституцією⁹.

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі — КПК) загальними засадами кримінального провадження

називає верховенство права та законність¹⁰. Водночас ст. 8 КПК передбачено, що кримінальне провадження здійснюють із дотриманням принципу верховенства права, відповідно до якого людину, її права та свободи визнано найвищими цінностями: вони зумовлюють зміст і спрямованість діяльності держави, а ч. 1 ст. 9 КПК обумовлено, що під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно дотримувати вимог Конституції, цього Кодексу, міжнародних договорів, згоду на обов'язковість

- 6 Див., напр.: Мельник Р. Принцип законності vs. принцип правомірності: до питання про оновлення юридичних засад діяльності органів публічної влади. *Право України*. 2018. № 11. С. 14—31. DOI: [10.33498/louu-2018-11-014](https://doi.org/10.33498/louu-2018-11-014) (дата звернення: 01.02.2025) ; Каленіченко С. І. Сутність законності в організації та діяльності Національної поліції України. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : тези доп. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 17.05.2019). Харків, 2019. С. 89—91. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2019/pdf/42.pdf (дата звернення: 01.02.2025) ; Журавель М. В. Принцип законності в процесі розвитку державного управління в Україні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С. 220—227. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2013_13_24 (дата звернення: 01.02.2025) та ін.
- 7 Див., напр.: Братасюк М., Росоляк О. Співвідношення принципу верховенства права та принципу законності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). С. 11—17. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/bratasyuk_m._spivvidnoshennya_pryncypu_verhovenstva_prava_ta_pryncypu_zakonnosti.pdf (дата звернення: 01.02.2025) ; Шевчук С. Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення. *Право України*. 2010. № 12. С. 326—329. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2010-12-pravoukr_2010_12-1.pdf (дата звернення: 01.02.2025) ; Його ж. Доктрина верховенства права та конституціоналізму: історична генеза і співвідношення. *Там само*. № 3. С. 52—61. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2010-3-pravoukr_2010_3-1.pdf (дата звернення: 01.02.2025) ; Козюбра М. Принцип верховенства права та вітчизняна теорія і практика. *Українське право*. 2006. Вип. 1 (19). С. 15—24 ; Патей-Братасюк М. Г., Гвоздецький В. Д., Мурашин О. Г. та ін. Верховенство права: традиції доктрини і потенціал практики : монографія / за заг. ред. М. Г. Патей-Братасюк. Київ, 2010. 536 с. ; Матвеева Ю. І. Тлумачення поняття «закон» як вимога принципу правової визначеності. *Наукові записки НАУКМА. Юридичні науки*. 2014. Т. 155. С. 18—20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2014_155_6 (дата звернення: 01.02.2025) та ін.
- 8 Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.02.2025).
- 9 Там само.
- 10 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

яких надано Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства¹¹.

У ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) однією з основних засад цивільного судочинства визначено верховенство права, а ч. 1 і 2 ст. 10 цього Кодексу передбачено, що суд під час розгляду справи керується принципом верховенства права та розглядає її відповідно до Конституції й законів України, міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України¹². Аналогічні норми містять і ст. 2 Господарського процесуального кодексу України¹³, і ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України¹⁴.

Отже, як зазначено вище, профільний Закон поміж основних принципів СЕД називає законність, але не згадує про верховенство права. На нашу думку, це не є значною вадою, адже законність — це складова верховенства права. Ми погоджуємося із думкою науковиць М. Братасюк та О. Росоляк, які стверджують, що верховенство права як мегапринцип не виключає принципу законності, а співвідношення цих принципів можна проаналізувати за допомогою вияву верховенства права в національній правовій системі шляхом, зокрема, створення законодавцем правових за змістом законів і підзаконних правових актів (акти позитивного права, що порушують права людини,

заперечують смислові характеристики права і їх не можна вважати правовими); здійснення правозастосовної діяльності на засадах принципів права, що втілюють дух права, загальнозначущі цінності та смисли, виражають рівні вимоги принципів правової системи до всіх суб'єктів права, що зумовлює пріоритет і становище закону в системі правових актів держави¹⁵.

Водночас, оскільки Основний Закон України проголошує визнання та дію в державі принципу верховенства права, пропонуємо доповнити цим принципом ст. 3 профільного Закону. Головне — що будь-який вид СЕД слід провадити винятково з неухильним дотриманням вимог Конституції, процесуального законодавства, міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства.

Законність в аспекті здійснення СЕД є багатоплановим поняттям. З одного боку, законодавством України передбачено норми про відповідальність судового експерта за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (особи) шляхом надання завідомо неправдивого висновку, невиконання без поважних причин передбачених законом обов'язків, розголошення даних досудового розслідування (ст. 384, 385, 387 Кримінального кодексу України, далі — КК)¹⁶, за вияв

11 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

12 Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

13 Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

14 Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

15 Братасюк М., Росоляк О. Зазнач. твір. С. 14. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/bratasyuk_m._spivvidnoshennya_pryncypu_verhovenstva_prava_ta_pryncypu_zakonnosti.pdf (дата звернення: 01.02.2025).

16 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 02.02.2025).

неповаги до суду або Конституційного Суду України (злісне ухилення від явки до суду, або непокори розпорядженню головуєчого, або порушення порядку під час судового засідання, а також учинення дій, які свідчать про явну зневагу до суду або усталених у суді правил), за злісне ухилення експерта від явки до органів досудового розслідування або прокурора під час досудового розслідування (ст. 185-3 та 185-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення)¹⁷.

Окрім того, ст. 14 профільного Закону передбачено також притягнення судового експерта до відповідальності за такі дисциплінарні проступки:

«1) самостійне збирання матеріалів, що підлягають дослідженню, а також самостійний вибір вихідних даних для проведення судової експертизи;

2) проведення судової експертизи судовим експертом, який є працівником державної спеціалізованої установи, без письмового доручення його керівника у разі призначення (замовлення) проведення судової експертизи державній спеціалізованій установі;

3) передоручення проведення судової експертизи іншій особі з порушенням встановленого законодавством порядку;

4) порушення без поважних причин вимог законодавства щодо строків проведення судової експертизи;

5) вирішення питань, що виходять за межі кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю, у тому числі питань права;

6) невиконання судовим експертом, який не є працівником державної спеці-

лізованої установи, вимог законодавства щодо організації робочого місця судового експерта;

7) ухилення судового експерта, який не є працівником державної спеціалізованої установи, від проведення перевірки його діяльності та/або перешкоджання ним проведенню такої перевірки;

8) порушення порядку зберігання та поводження з об'єктами дослідження, матеріалами справи (провадження), що призвело або може призвести до їх втрати або пошкодження;

9) застосування руйнівних методів дослідження з порушенням встановленого законодавством порядку;

10) неповідомлення у встановленому законодавством порядку держателю державного Реєстру атестованих судових експертів відомостей щодо настання обставин, які підлягають внесенню до такого реєстру за повідомленням судового експерта;

11) порушення вимог законодавства щодо оформлення висновку судового експерта;

12) невиконання або неналежне виконання судовим експертом без поважних причин покладених на нього обов'язків, що стало підставою для постановлення судом окремої ухвали, в якій порушено питання щодо дисциплінарної відповідальності судового експерта»¹⁸.

Уважаємо за доцільне розглянути деякі із названих, але не роз'яснених у профільному Законі, дисциплінарних проступків. Перший із них стосується критеріїв самостійного збирання матеріалів і вихідних даних судовим експертом. На думку В. Алексейчук¹⁹, вартий

17 Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X (зі змін, та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 02.02.2025).

18 Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

19 Алексейчук В. І. Запобігання самостійному збиранню судовим експертом матеріалів дослідження та вибору вихідних даних (за результатами аналізу практики дисциплінарних проваджень). *Криміналістика та судова експертиза у XXI столітті* : мат-ли всеукр.

уваги спосіб розв'язання цієї проблеми (шляхом уточнення переліку дій, які не підпадають під поняття «самостійного збору матеріалів») містить абз. 5 п. 9 розд. VI Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів: *«Не вважається самостійним збором матеріалів використання зразків із обліків, реєстрів, колекцій, отриманих в порядку, встановленому законодавством, використання відомостей з інформаційних баз даних та інших інформаційних джерел, у тому числі, з метою визначення вартості майна»*²⁰. Водночас науковиця зазначає, що ці положення не усувають цілком ситуації невизначеності, оскільки, *по-перше*, норму Закону не може звужувати норма нормативно-правового акта нижчого рівня (наказу центрального органу виконавчої влади); *по-друге*, на таке уточнення навряд чи зважить суд, який керується законами; *по-третє*, подібна норма поширюється винятково на судових експертів, які працюють у державних спеціалізованих установах системи Мін'юсту України та приватних судових експертів, щодо інших судових експертів питання «самостійного збору матеріалів» залишається не уточненим у відповідних відомчих нормативно-правових актах²¹. У зв'язку з викладеним поняття «самостійний збір матеріалів, що підлягають дослідженню» і «самостійний вибір вихідних даних для проведення судової експертизи» доцільно розкрити у змісті профільного Закону, зокрема, шляхом викладення переліку

дій, які не належать до них²². У цьому ми поділяємо думку В. Алексейчук і пропонуємо доповнити ст. 14 профільного Закону критеріями самостійного збирання експертом матеріалів та вихідних даних для дослідження й належних його дій із метою запобігання такому проступку, а саме необхідності надсилання судовим експертом клопотання в разі, коли необхідні вихідні дані відсутні в наданих йому матеріалах або відображені в них неоднозначно.

Ми також убачаємо необґрунтованим дисциплінарний проступок у вигляді передоручення судовим експертом проведення судової експертизи іншій особі: оскільки судовий експерт узагалі не має права доручати будь-кому проведення досліджень, то й таке передоручення є алогічним.

Не зовсім зрозумілим видається й викладення в аналізованій статті положення про порушення вимог законодавства щодо оформлення висновку судового експерта. Порушення яких саме вимог стало б підставою для притягнення судового експерта до дисциплінарної відповідальності? Відповідей на це запитання профільний Закон не містить. Тож розгляньмо наведений далі приклад. У ч. 2 ст. 102 КПК передбачено, що у висновку експерта обов'язково має бути зазначено, що його *попереджено* [Тут і далі виділено мною.— Авт.] про відповідальність за завідомо неправдивий висновок і відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Водночас судового експерта може залучити як

наук.-практ. семінару (Київ, 30.05.2024). Київ, 2024. С. 15—19. URL: <http://ndekc.lviv.ua/pdf/18.06.2024.pdf> (дата звернення: 01.02.2025).

20 Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : затв. наказ. Мін'юсту України від 03.03.2015 р. № 301/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

21 Алексейчук В. І. Зазнач. твір. URL: <http://ndekc.lviv.ua/pdf/18.06.2024.pdf> (дата звернення: 01.02.2025).

22 Там само.

сторона обвинувачення, так і сторона захисту. Однак *попередити* експерта за законом може тільки сторона обвинувачення або суд: сторону захисту таким правом не наділено. Отже, виникає питання: на якій підставі судовий експерт зазначатиме у своєму висновку в разі, коли його залучила сторона захисту, що його попереджено про кримінальну відповідальність? Хто його попередив — захисник чи підозрюваний? Уважаємо, що цю прогалину в законодавстві слід усунути: після слів «у висновку експерта обов'язково повинно бути зазначено, що його попереджено» потрібно додати «(що він обізнаний)» про відповідальність за завідомо неправдивий висновок і відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Продовжимо аналізувати багатоплановість поняття «законність». Варто зауважити, що законодавством України передбачена відповідальність за правопорушення проти експертного забезпечення правосуддя (зокрема, за спрямовані проти судового експерта): перешкоджання з'явленню експерта до суду, органів досудового розслідування, тимчасових слідчих і спеціальної тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України; примушування експерта до відмови від давання показань або висновку, а також до давання завідомо неправдивих показань або висновку шляхом погрози вбивством, насильством, знищенням його майна або його близьких родичів; розголошення відомостей, що ганьблять експерта, або підкуп експерта з тією самою метою, а також погроза вчинити зазначені дії з помсти за раніше надані показання або висновки (ст. 386 КК) ²³.

Оскільки ця стаття передбачає кримінальну відповідальність за порушення прав не тільки судового експерта, а й інших учасників судочинства (свідка, потерпілого, спеціаліста), функції яких у процесі мають різну природу, ми вважаємо слушною думку Е. Сімакової-Єфремян щодо необхідності посилення відповідальності за протиправний тиск саме на судового експерта, виключення його із норм ст. 386 КК і доповнення КК новою статтею такого змісту:

«Стаття 386-1. Перешкоджання з'явленню експерта, примушування його до відмови від давання показань або висновку та до давання завідомо неправдивих показань чи висновку

Перешкоджання з'явленню експерта до суду, органів досудового розслідування, тимчасових слідчих та спеціальної тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, примушування його до відмови від давання показань чи висновку, а також до давання завідомо неправдивих показань чи висновку шляхом вчинення тиску на експерта представниками органів державної влади та місцевого самоврядування, судів, органів кримінальної юстиції та органів досудового розслідування чи іншими особами, погрози вбивством, насильством, знищенням майна цих осіб чи їх близьких родичів або розголошення відомостей, що їх ганьблять, або підкуп експерта з тією самою метою, а також погроза вчинити зазначені дії з помсти за раніше дані показання чи висновки,—

караються штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі до трьох років» ²⁴.

23 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 02.02.2025).

24 Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2017. С. 315—316. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0517U000760> (дата звернення: 02.02.2025).

Наступний принцип, який ми пропонуємо розглянути,— незалежність судового експерта. На думку Е. Сімакової-Єфремян, гарантовану абз. 2 ч. 1 ст. 4 профільного Закону незалежність СЕД (заборону будь-кому під загрозою передбаченої законом відповідальності втручатися в проведення судової експертизи)²⁵ не завжди можливо реалізувати. До такої думки авторку спонукали емпіричні дані, здобуті за результатами анкетування судових експертів — тільки третина респондентів дала стверджувальну відповідь на запитання: *«Чи стикалися Ви у своїй практиці із впливом з метою надання неправдивого висновку експерта (відмови без поважних причин від виконання покладених обов'язків)?»* (із похідними від нього запитаннями: *«Якщо так, то від кого такий вплив надходив?»*, *«У чому такий вплив полягав?»*). Дві третини респондентів залишили ці питання без відповіді, що свідчить про певний страх судових експертів дати позитивну відповідь, з одного боку, і дисонанс, який у них виникає, щоб відповісти «ні»,— з іншого. Із-поміж респондентів, які відповіли на запитання, 93 % зазначили «так», і тільки 7 % — «ні», що свідчить про актуальність тиску на судового експерта. Тривожною є ситуація щодо диференціювання осіб, які вдавалися до тиску (слідчі — 9 %, захисники — 32 %, прокурори — 2 %, судді — 5 %, керівники експертних установ — 3 %, потерпілі — 3 %, підозрювані — 11 %, представники сторони у справі — 8 %, анонімні особи — 32 %), і способів впливу (ненадання матеріалів, зразків для порівняльного дослідження або надан-

ня неякісних матеріалів чи зразків для проведення експертного дослідження — 41 %, психологічний вплив на експерта — 21 %, розголошення даних про проведення експертного дослідження — 3 %, фізичне насильство щодо судового експерта у кримінальному провадженні — 2 %) ²⁶. Отже, наведені статистичні дані свідчать про необхідність посилити відповідальність за злочин, пов'язаний зі здійсненням неправомірного тиску на судового експерта, про що ми зауважували вище.

Принцип незалежності СЕД є одним із провідних під час її здійснення. Преамбула профільного Закону містить пряму норму щодо мети СЕД — *«забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки»*²⁷, що означає незалежність судового експерта як учасника процесу. У кримінальному провадженні він не представляє інтересів ані сторони обвинувачення, ані сторони захисту — навіть тоді, коли складає висновок на замовлення (за зверненням) однієї зі сторін. Те саме стосується й інших видів судочинства у тих випадках, коли експерт проводить експертизу на замовлення учасника справи (позивача або відповідача), оскільки в усіх видах судочинства судовий експерт дає присягу такого змісту: *«Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки експерта, використовуючи всі свої професійні можливості»*. Саме тому законодавець закріпив гарантії забезпечення незалежності судового експерта (ст. 4 профільного Закону) ²⁸.

25 Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

26 Сімакова-Єфремян Е. Б. Зазнач. твір.

27 Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

28 Там само.

Першою гарантією незалежності є обумовлений законом порядок призначення судового експерта. Ця норма означає, що тільки в порядку, передбаченому законодавством України, особу, яка має спеціальні знання, можна залучити до проведення судової експертизи в конкретному виді судочинства. Отже, до судового експерта не можна застосувати будь-яку дію, що не передбачена порядком його залучення та порушує його права, визначені законодавством. Безумовно, ця обставина є гарантією незалежності судового експерта.

Друга гарантія незалежності — це заборона під загрозою передбаченої законом відповідальності будь-кому втручатися в проведення судової експертизи. Безперечно, ця норма (як надійний гарант незалежності судового експерта), певною мірою є превентивною щодо будь-якого тиску на експерта. Вище ми вже висловилися на користь посилення відповідальності за тиск на судового експерта. Як зазначено в наукових джерелах, не є втручанням у проведення експертизи виконання керівником експертної установи своїх організаційно-управлінських функцій із контролю якості експертного дослідження, передбаченого підзаконними нормативно-правовими актами²⁹, адже відповідно до п. 1.10 розд. I Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (далі — Інструкція) «при проведенні експертиз в експертній установі організаційне, матеріально-технічне забезпечення їх виконання, контроль за своєчасним проведенням і за дотриманням законів та

інших нормативно-правових актів з питань експертизи покладається на керівника експертної установи»³⁰. У цьому разі дуже важливо відмежувати контроль керівництва за якістю проведення досліджень і можливий тиск на експерта під час виконання ним судової експертизи. Річ у тому, що в підзаконних нормативних актах не деталізовано ознак або механізмів, посилаючись на які можна було б упевнено стверджувати про порушення судовим експертом вимог методики проведення конкретної експертизи, які керівник установи міг би виявити на стадії подання висновку. До того ж за законодавством вибір способу проведення судової експертизи є прерогативою саме експерта, адже він під страхом кримінального покарання несе особисту відповідальність за наданий ним висновок. Отже, тут спостерігається дуалізм у сприйнятті правових норм з експертного забезпечення правосуддя. З одного боку, на керівника спеціалізованої установи законодавством покладено функції контролю за якістю експертних досліджень, а з іншого — цілком виправданою є норма про неприпустимість тиску на судового експерта, зокрема, з боку керівника експертної установи (його заступника або керівника структурного підрозділу). Уважаємо доречним у подібних ситуаціях повернути до Інструкції таку норму: «Якщо при ознайомленні з висновком експерта буде встановлено, що дослідження проведені з недотриманням чи відхиленням від методики дослідження, керівник експертної установи може передоручити проведення судової експертизи комісії експертів, до

29 Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ, 2019. С. 43. URL: https://kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/sudovi-ekspertyzy_posibnyk_druk.pdf (дата звернення: 01.02.2025).

30 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

якої включається також експерт, який проводив попереднє дослідження» (свого часу її виключили з Інструкції для забезпечення принципу незалежності судового експерта)³¹.

Ще одна гарантія незалежності судового експерта пов'язана з незалежністю установ судових експертиз від органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду (установи судекспертиз Мін'юсту та МОЗ України, приватні експерти). Навіть коли експертні служби функціонують при силових міністерствах і відомствах (МВС, СБУ), їхні функціонал, структура й місце в системі спецустанов судекспертиз передбачають відсутність підпорядкованості органам дізнання або досудового розслідування. Отже, цілком виключено можливість тиску на судових експертів від прямих команд керівництва цих силових структур (за гіпотетичної потреби захистити корпоративну честь або дотримати винятково обвинувального ухилу під час застосування спеціальних знань).

Останньою і, на нашу думку, найважливішою гарантією незалежності судового експерта є створення необхідних умов для його діяльності, його матеріальне й соціальне забезпечення. Тут ми також вимушені говорити про те, що реалії воєнного стану не дають змоги повною мірою реалізувати норми ст. 18 профільного Закону, відповідно до якої мотивацією для запобігання правопорушенням у сфері СЕД став би високий рівень заробітної платні, грошового та пенсійного забезпечення судового експерта, удосконалення норм його соці-

ального захисту. На жаль, положення ч. 2 ст. 18 профільного Закону, згідно з якою посадові оклади працівників держспецустанов, які мають кваліфікацію судового експерта, мали б дорівнювати не менше 10 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб на 1 січня календарного року³², досі не реалізовано: бюджетне законодавство України щороку призупиняє дію цієї норми. Змушені констатувати, що на певних підприємствах (особливо приватного сектору) оплата праці некваліфікованого працівника перевищує зарплатню судового експерта спецустанови. Водночас судовий експерт спецустанови перебуває під потужним навантаженням, пов'язаним із безпрецедентною кількістю судекспертиз, що постійно зростає (особливо в умовах воєнного стану), виїздами на огляди об'єктів дослідження у прифронтових зонах, що становить підвищену небезпеку для його життя та здоров'я, ускладненнями, спричиненими корупційними ризиками, специфікою роботи, із якої випливає необхідність обстежень безпосередньо злочинних елементів або досліджень місць масових поховань, убивств, інших тяжких злочинів, що негативно впливає на емоційний стан судового експерта, а як наслідок — на результати його праці. Отже, мотивацію роботи судового експерта (особливий характер оплати праці, пенсійне забезпечення), закріплену в законодавстві як гарантія його незалежності, необхідно реалізувати не тільки на рівні проголошення, а й на рівні виконання.

Принципи об'єктивності й повноти також є наріжними каменями у фундаменті експертного дослідження на основі

31 Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності : наказ Мін'юсту України від 20.01.2021 р. № 243/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0089-21#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

32 Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва тощо. Стисло зупинімося на дуалізмі принципу об'єктивності. Тут виникають певні складнощі, оскільки джерела доказів, до яких належить і висновок експерта, розподіляють на прямі й непрямі, первинні й похідні, обвинувальні й виправдувальні, особисті (суб'єктивні) й речові (об'єктивні) тощо³³. Тобто висновок експерта, з одного боку, є продуктом діяльності єдиного суб'єкта судекспертизи — судового експерта, складеним за його внутрішнім переконанням — особистим (суб'єктивним) джерелом доказів. Натомість (зважаючи на об'єктивність як на закріплений у законодавстві принцип СЕД) висновок експерта має об'єктивне підґрунтя — експерт досліджує винятково об'єкти, надані йому для дослідження або за його клопотанням, йому заборонено самостійно їх збирати (тобто вибір об'єктів не залежить від нього). Зрештою, експерт послуговується спеціальними знаннями з певної галузі науки, техніки, мистецтва тощо, тобто накопиченими людством протягом тисячоліть об'єктивними знаннями, які від нього не залежать. Отже, оцінюючи прин-

цип об'єктивності СЕД, слід зважати саме на останні названі чинники.

Розгляньмо деякі підстави для оцінювання реалізації принципу повноти дослідження, щодо якого в теорії та практиці судової експертизи точиться дискусія. Одне з прав судового експерта — право клопотати про надання необхідних матеріалів, яких недостатньо для відповіді на поставлене йому запитання. Існує хибна думка, що судовий експерт не зобов'язаний реалізовувати цього права й може відмовитися відповідати на запитання або зазначити, що дати відповідь неможливо, і не заявити клопотання про надання додаткових матеріалів. Насправді судовий експерт зобов'язаний особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а за потреби — роз'яснити його (п. 1 ч. 5 ст. 69 КПК)³⁴.

Отже, проаналізовані нами принципи СЕД є загальними для будь-якого її виду. На нашу думку, саме в такому розумінні вони є теоретичними та практичними засадами діяльності судового експерта.

33 Див., напр.: Анохін А. М. Про допустимість ймовірного висновку при встановленні обставин предмета доказування у кримінальному провадженні про дорожньо-транспортні пригоди. *Митна справа*. 2013. № 1 (85). Ч. 2. Кн. 1. С. 121—126; Богдан О. Ю. Критерії оцінювання висновку експерта у кримінальному процесі. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. Вип. 2. С. 247; Дячук В. І. Спеціальні знання у кримінально-процесуальній діяльності. *Там само*. 2011. Вип. 4. С. 202; Марчак В. Я. «Консультації та роз'яснення спеціаліста» як новела в кримінальному процесуальному законодавстві України. *Митна справа*. 2013. № 2 (86). Ч. 2. Кн. 1. С. 100—105; Ревака В. Використання спеціальних знань у діяльності органів слідства та дізнання. *Вісник прокуратури*. 2010. № 3 (105). С. 34; Його ж. Правова експертиза в кримінальному судочинстві. *Там само*. 2008. № 10 (88). С. 88; Його ж. Правове регулювання використання спеціальних знань при здійсненні оперативно-розшукової діяльності. *Там само*. 2009. № 2 (92). С. 85; Рогатинська Н. З. Значення висновку експерта як джерела доказів у кримінальному процесі України. *Держава і право*. 2009. Вип. 46. С. 479—484. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/9081> (дата звернення: 01.02.2025); Ціркаль В. Перевірка та оцінка висновку експертизи на досудовому слідстві і у суді. *Право України*. 2005. № 8. С. 60.

34 Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

У п. 1.2 Інструкції названо основні види (підвиди) судових експертиз³⁵. Ми акцентуємо увагу на психологічній експертизі. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень³⁶ визначають її об'єкт, мету, завдання та орієнтовний перелік запитань до експерта. Зважаючи на специфіку експертних досліджень і конкретних запитань, поставлених перед психологічною експертизою, доречно висвітлити основні принципи психологічної науки.

О. Хохліна зазначає, що у психології найчастіше виокремлюють три групи (рівні) принципів: 1) похідні із філософії; 2) загальнопсихологічні; 3) конкретно-наукові (галузеві)³⁷. Принципами, що походять із філософії, вона називає передусім історизм, системність, діалектичну суперечність, єдність якості й кількості, діалектичне заперечення, розвиток, причиновість тощо. Наріжними принципами власне психології (загальнопсихологічними) науковиця вважає такі: детермінізм, відображення, єдність психіки й діяльності, розвиток, системність (за О. Ткаченко)³⁸. Далі дослідниця зазначає, що перелік конкретно-наукових принципів зумовлено певною галуззю психології з урахуванням специфіки її предмета³⁹.

Сучасна наукова психологія є доволі розмаїтою системою дисциплін і галузей. За спрямованістю діяльності у про-

цесі перетворення психіки психологи виокремлюють три великі групи:

- теоретичну;
- науково-прикладну;
- практичну психологію.

До *теоретичної психології* належать: загальна психологія, історія психології, експериментальна, диференційна, психофізіологія та ін.

У *науково-прикладній психології* розрізняють низку галузей, для яких характерні дослідження та практичне застосування знань з метою оптимізації поведінки й діяльності людей, за такими ознаками:

- а) видом діяльності та поведінки людини:
 - психологія праці;
 - інженерна психологія;
 - психологія творчості;
 - психологія управління й менеджменту;
 - психологія спорту та ін.;
- б) психологічними питаннями розвитку людини:
 - вікова психологія;
 - педагогічна психологія;
 - психологія розвитку та ін.;
- в) ставленням до нормальної або хворої психіки:
 - психологія здоров'я;
 - медична психологія;
- г) ставленням до права — юридична психологія⁴⁰.

Практична психологія є однією з основних галузей психології, що зосереджена на застосуванні її теорій, методів

35 Інструкція ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

36 Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

37 Хохліна О. П. Проблема методологічних принципів психології. *Юридична психологія*. 2015. № 2. С. 5—25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2015_2_3 (дата звернення: 01.02.2025).

38 Там само. С. 6.

39 Там само.

40 Євсюков О. Ф. Психологія : навч. посіб. Харків, 2020. 256 с.

та інструментів у різних практичних сферах людської поведінки і психіки⁴¹.

Зважаючи на фундаментальність загальної психології, яка належить до групи теоретичної та юридичної психології (що своєю чергою є складовою науково-прикладної психології), для окреслення принципів судово-психологічних експертних досліджень з боку психології як науки доцільно застосувати інтегрований підхід, який сприятиме синтезу цих принципів для формування цілісної системи відповідно до мети й завдань судово-психологічних експертних досліджень і способів та видів діяльності експерта-психолога.

Відомий український психолог ХХ ст. О. Ткаченко виокремив такі ґрунтовні принципи психологічної науки:

- 1) *принцип детермінізму*. Цей принцип пояснює природу формування психіки суб'єкта й орієнтує на пізнання передусім причин, які зумовлюють досліджуване явище. У процесі дослідження аналізують розвиток індивідуальної свідомості не просто завдяки набутому в процесі формування та виховання досвіду, а як результат наслідування родових властивостей. Психіка суб'єкта детермінована продуктами актуальної та постактуальної взаємодії з об'єктом, вона є важливою детермінантою поведінки й діяльності людини. До того ж продукт — це суб'єктивований (розупредметнений) об'єкт та об'єктивований (упредметнений) суб'єкт;
- 2) *принцип відображення*. Усі психічні функції є відображенням дійсності. Психічне відображення має сигнальний характер і вичерпно описує формування поведінки.

Воно також має активний характер, наприклад, у раціональному (розумовому) пізнанні у процесі сприйняття (рівень індивіда) і творення (рівень особистості) суспільно-історичного досвіду. Саме цей принцип психологічної науки покликаний охопити й пояснити всі рівні психічного відображення, розкрити загальне та специфічне, що аналізується;

- 3) *принцип єдності психіки й діяльності*. Способом буття та розвитку індивіда є діяльність зі сприйняття і репродукування усталених зразків суспільного досвіду. Логіку розвитку індивіда осягають завдяки вивченню логіки його дій і речей, які він створює. Цей принцип конкретизує принципи детермінізму й відображення, розкриваючи механізм формування психічного відображення;
- 4) *принцип розвитку*. Формування поведінки, зв'язок свідомості й діяльності об'єктивно виявляються та реалізуються у процесі розвитку психічних явищ. Для кожного рівня розвитку психіки характерний певний тип розвитку: організм (характеризується загальнобіологічним і біопсихічним рівнем детермінації) розвивається у процесі визрівання та формування психофізіологічних структур; індивід (характеризується соціопсихічним рівнем детермінації) — у процесі навчання, діяльності сприйняття (опанування); особистість (характеризується також соціопсихічним рівнем детермінації) — у процесі перетворювальної, творчої діяльності, спрямованої на творення

41 Практична психологія / Простір психологів : вебсайт. 13.04.2023. URL: <https://psychology.space/psypedia-post/praktychna-psychologiya/> (дата звернення: 18.02.2025).

суспільно-історичного досвіду. Відповідно до вимог принципу розвитку слід пов'язувати процеси розвитку людини як особистості з її творчою діяльністю. Послідовність етапів розвитку об'єкта дослідження має відтворюватись у логіці розгортання відповідних циклів категорій психології;

- 5) *принцип системності*. Має широкі евристичні можливості в дослідженні особистості, розглядаючи її як особливу відкриту систему й виконує важливу пояснювальну функцію, сприяє вирішенню істотних сторін психічної реальності, опису сутнісних зв'язків психіки з відображеною дійсністю, розкриттю структурної організації психіки як складної системи взаємопов'язаних елементів ⁴².

Погоджуючись із видатним науковцем, зазначимо, що наведена вище послідовність принципів психологічної науки в жодному разі не є ранжуванням за значущістю.

Сьогодні є нагальною потреба чітко окреслити фундаментальні принципи судово-психологічних експертних досліджень відповідно до специфічної проблематики й конкретних завдань, що постають перед експертом-психологом. На нашу думку, принципи СЕД, названі вище у взаємозв'язку з основними принципами психології, визначеними О. Ткаченком, стануть надійним підґрунтям для проведення судово-психологічних експертних досліджень (за умови застосування науково-обґрун-

тованих і перевірених методів пізнання й методик, які пройшли державні атестацію та реєстрацію). Уважаємо, що в судово-психологічній експертній діяльності особистість експерта-психолога посідає чільне місце. Тож пропонуємо до розглянутих вище принципів додати *принцип професійної етики* судового експерта-психолога. Прихильники певних позицій розглядають професійну етику як систему норм і кодекс правил, що зумовлює поведінку спеціаліста у службовій обстановці ⁴³. Інші зауважують, що професійна етика — це теорія професійної моралі, яка визначає ставлення людини до свого професійного обов'язку ⁴⁴. Принцип професійної етики ми докладно розглянемо в подальших публікаціях.

Усі зазначені нами принципи діалектично переплетені; залежно від поставлених завдань та предметного виду судово-психологічного експертного дослідження одні з них можуть домінувати над іншими. За логікою проведення судово-психологічних експертних досліджень, істинного відтворення складних внутрішньо-психічних зв'язків і місця психічного у всеохопливому зв'язку явищ матеріального світу, у дослідженнях потрібно дотримувати єдності цих принципів та розглядати їх як фундаментальну систему (див. рис. 2).

Запропонована нами система принципів судово-психологічних експертних досліджень ґрунтується як на вимогах законодавства України, так і на специфіці психологічної науки.

42 Ткаченко О. Принципи, категорії і методологічні проблеми психології. *Психологія і суспільство*. 2009. № 1 (35). Copyright © 1979. С. 45–134. URL: <https://pis.wunu.edu.ua/index.php/uapis/article/view/390> (дата звернення: 01.02.2025).

43 Бралаган В. П., Гуцаленко Л. В., Зди́рко Н. Г. Професійна етика : навч. посіб. Київ, 2011. 252 с. URL: http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/Prof_etika.pdf (дата звернення: 01.02.2025).

44 Професійна етика : лекції / Професійна етика : вебсайт. 2017. URL: <http://pe.ptngu.com/01.html> (дата звернення: 18.02.2025).

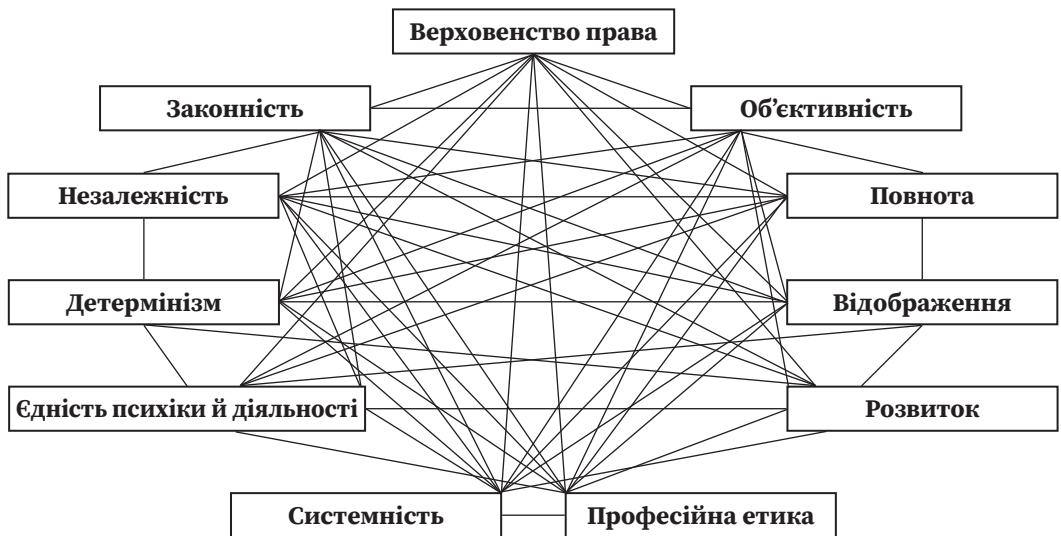

Рис. 2. Система принципів судово-психологічних експертних досліджень

Висновки

Оскільки Основний Закон України проголошує дію в державі принципу верховенства права, пропонуємо доповнити цим принципом ст. 3 профільного Закону.

Законодавством України передбачено як відповідальність судового експерта за допущені ним порушення, так і за правопорушення проти експертного забезпечення правосуддя (тобто за правопорушення проти судового експерта): у цьому полягає багатоплановість принципу законності.

Підтримано пропозиції науковців щодо необхідності посилення відповідальності за протиправний тиск на судового експерта: виключення експерта зі ст. 386 КК і доповнення КК новою ст. 386-1 (покарання за перешкоджання появі експерта в суді, примушування його до відмови від давання показань, висновку або до давання завідомо неправдивих показань або висновку).

Наголошено на тому, що принцип незалежності СЕД є одним із провідних

під час її здійснення, і розглянуто гарантії забезпечення незалежності судового експерта. Зокрема, акцентовано увагу на тому, що норма про заборону під загрозою передбаченої законом відповідальності втручатися будь-кому в проведення судової експертизи є надійним гарантом незалежності судового експерта і, певною мірою, превентивно щодо будь-якого тиску на нього. У цьому аспекті розглянуто функції керівника експертної установи, на якого, з одного боку, покладено обов'язок контролювати якість експертних досліджень, а з іншого, цілком виправданою є норма про неприпустимість тиску на судового експерта, зокрема, з боку керівника експертної установи (його заступника або керівника структурного підрозділу). Зауважено доречність повернути до Інструкції норму про право керівника передоручити проведення судової експертизи комісії експертів, включно з експертом, який проводив попереднє дослідження в разі, коли після ознайомлення з висновком експерта з'ясується,

що дослідження проведено з недотриманням або відхиленням від методики дослідження.

Проведено аналіз гарантії незалежності судового експерта, що пов'язана з незалежністю установ судекспертиз від органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду (установи судекспертиз Мін'юсту та МОЗ України, приватні експерти). Навіть коли експертні служби функціонують при силових міністерствах і відомствах (МВС, СБУ), їхні функціонал, структура й місце в системі спецустанов судекспертиз передбачають відсутність підпорядкованості органам дізнання або досудового розслідування, що також виключає можливість тиску на обізнаних осіб.

Доведено, що найважливішою гарантією незалежності судового експерта є створення необхідних умов для його діяльності, його матеріальне й соціальне забезпечення. Зважаючи на надмірне навантаження на судових експертів, безпрецедентну кількість і складність судекспертиз в умовах воєнного стану, виїзди для дослідження об'єктів у прифронтових зонах, необхідність обстежувати небезпечних злочинців, місця масових поховань, убивств, інших тяжких злочинів, мотивацію праці судового експерта (особливий характер оплати праці, пенсійне забезпечення), закріплену в законодавстві як гарантію його незалежності, необхідно реалізувати не тільки на рівні проголошення, а й на рівні виконання.

Акцентовано увагу на подвійності принципу об'єктивності: з одного боку, висновок експерта є особистим (суб'єктивним) джерелом доказів, а з іншого — висновок експерта має об'єктивну основу, пов'язану з дослідженням наданих об'єктів, заборонаю самостійно їх збирати та застосуванням судовим експер-

том об'єктивних знань із науки й техніки. Отже, для оцінювання принципу об'єктивності СЕД слід зважати саме на останні чинники.

Зважаючи на специфіку експертних досліджень і завдань судово-психологічної експертизи вперше сформовано систему принципів судово-психологічних експертних досліджень, що полягає в реалізації як загальних принципів СЕД, передбачених законодавством України, так і науки психології.

Fundamental Principles of Forensic Expert Activity and Psychological Science in Service of Resolving Forensic Psychological Examination Tasks

Oleksandr Yevsiukov

Legal regulations and literary sources on the issues of forensic expert activity and the science of psychology have been analyzed. The paper substantiates grounds for differentiating the principles of forensic expert activity and psychology and their influence on the performance of forensic psychological examination tasks. While preparing the article, the author used general, individual, and special methods of cognition. Since the Fundamental Law of Ukraine proclaims the recognition and operation of the rule of law principle in the State, it is proposed to supplement Article 3 of the Law of Ukraine "On Judicial Examination" with this principle. The author proves that the principle of legitimacy is enforced in various ways: the legislation envisages liability for both a forensic expert and his/her offenses as well as for offenses against a forensic expert. Researchers have been supported on the need to amend the Criminal Code of Ukraine in the aspect of enhancing accountability for exerting unlawful pressure on a forensic expert. It is emphasized that the principle of independence is one of the key principles underpinning the effective execution of forensic expert activity. Moreover, guarantees ensuring the independence of

forensic experts have been considered. The research paper discusses controversial issues of implementing the principles of objectivity and research completeness. The author analyzes the main groups of psychological science principles: derived from philosophy, general psychological, and specific scientific (sectoral) principles. Emphasis is made on the fact that the principles of forensic expert activity along with the basic principles of psychology form a strong foundation for forensic psychological examination (provided that scientifically sound and proven methods of cognition and techniques that have passed state certification and registration and are crucial to the conduct of forensic examinations in this field have been considered).

Keywords: forensic activity; forensic examination; basic principles of psychology; forensic psychological examination; principles of independence, legitimacy, objectivity; rule of law principle; completeness of research; reflection of connection between psyche and activity; principle of development; principle of systemic nature; principle of professional ethics.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Aliexsieichuk, V. I. (2024). Zapobihannia samostiinomu zbyranniui sudovym ekspertom materialiv doslidzhennia ta vyboru vykhidnykh danykh (za rezultatsy analizu praktyky dystsyplinarnykh provadzhenn) [Prevention of independent collection of research materials and selection of initial data by the forensic expert (by the analysis of disciplinary proceedings practice)]. *Kryminalistyka ta sudova ekspertyza u XXI stolitti* : mat-ly vseukr. nauk.-prakt. seminaru (Kyiv, 30.05.2024). Kyiv, URL: <http://ndekc.lviv.ua/pdf/18.06.2024.pdf> [in Ukrainian].
- Anokhin, A. M. (2013). Pro dopustymist ymovirnoho vysnovku pry vstanovleni obstavyn predmeta dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni pro dorozhno-transportni pryhody [On the admissibility of probable conclusions in determining the circumstances of the subject of proof in criminal proceedings concerning traffic collisions]. *Mytna sprava*. № 1 (85). Ch. 2. Kn. 1 [in Ukrainian].
- Bohdan, O. Yu. (2011). Kryterii otsiniuvannia vysnovku eksperta u kryminalnomu protsesi [Criteria for evaluating the expert's conclusion in criminal procedure]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. Vyp. 2 [in Ukrainian].
- Bralatan, V. P., Hutsalenko, L. V., Zdyrko, N. H. (2011). *Profesiina etyka* [Professional ethics] : navch. posib. Kyiv. URL: http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/Prof_etika.pdf [in Ukrainian].
- Bratasiuk, M., Rosoliak, O. (2018). Spivvidnoshennia pryntsyphu verkhovenstva prava ta pryntsyphu zakonnosti [Relationship between the rule of law and the principle of legality]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. Vyp. 1 (13). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/bratasyuk_m._spivvidnoshennya_pryncypu_verhovenstva_prava_ta_pryncypu_zakonnosti.pdf [in Ukrainian].
- Diachuk, V. I. (2011). Spetsialni znannia u kryminalno-protsesualnii diialnosti [Specific expertise in criminal procedural activity]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. Vyp. 4 [in Ukrainian].
- Kalienichenko, S. I. (2019). Sutnist zakonnosti v orhanizatsii ta diialnosti Natsionalnoi

- politsii Ukrainy [The essence of legality in the organization and operation of the National Police of Ukraine]. *Pravokhoronna funktsiia derzhavy: teoretyko-metodolohichni ta istoryko-pravovi problemy* : tezy dop. uchasn. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 17.05.2019). Kharkiv. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2019/pdf/42.pdf [in Ukrainian].
- Kazarov, A. O. (2020). Principles of administrative and legal regulation of forensic activity in cases of administrative offenses related to traffic collisions. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 22. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.20.
- Khokhlina, O. P. (2015). Problema metodolohichnykh pryntsyviv psykholohii [The Problem of Methodological Principles in Psychology]. *Yurydychna psykholohiia*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2015_2_3 [in Ukrainian].
- Koziubra, M. (2006). Pryntsyv verkhovenstva prava ta vitchyzniana teoriia i praktyka [Principle of the Rule of Law and the National Theory and Practice]. *Ukrainske pravo*. Vyp. 1 (19) [in Ukrainian].
- Marchak, V. Ya. (2013). «Konsultatsii ta roz'iasnennia spetsialista» yak novela v kryminalnomu protsesualnomu zakonodavstvi Ukrainy [Consultations and explanations by a specialist as a novelty in the criminal procedural legislation of Ukraine]. *Mytna sprava*. № 2 (86). Ch. 2. Kn. 1 [in Ukrainian].
- Matvieieva, Yu. I. (2014). Tlumachennia poniattia «zakon» yak vymoha pryntsyvu pravovoi vyznachnosti [Interpretation of the Concept of “Law” as a Requirement of the Principle of Legal Certainty]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*. T. 155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2014_155_6 [in Ukrainian].
- Melnyk, R. (2018). Pryntsyv zakonnosti vs. pryntsyv pravomirnosti: do pytannia pro onovlennia yurydychnykh zasad diialnosti orhaniv publichnoi vlady [The principle of legality vs. the principle of legitimacy: on the issue of updating the legal principles of public authority activities]. *Pravo Ukrainy*. № 11. DOI: 10.33498/louu-2018-11-014 [in Ukrainian].
- Oliinyk, O. O., Halunko, V. V., Yeshchuk, O. M. (2015). *Administratyvno-pravove rehuliu-*
- vannia sudovo-ekspertnoi diialnosti* [Administrative and legal regulation of forensic expert activity] : monohrafiia. Kherson [in Ukrainian].
- Ostropilets, A. V. (2018). Pryntsyvy administratyvno-pravovoho rehuliuвання sudovo-ekspertnoi diialnosti v Ukraini [Principles of administrative-legal regulation of forensic and expert activity in Ukraine]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 1 (22). T. 3. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1-3_2018/41.pdf [in Ukrainian].
- Patei-Bratasiuk, M. H., Hvozdetzkyi, V. D., Murashyn, O. H. ta in. (2010). *Verkhovenstvo prava: tradytsiia doktryny i potentsial praktyky* [Rule of law: doctrine tradition and practice potential] : monohrafiia ; za zah. red. M. H. Patei-Bratasiuk. Kyiv [in Ukrainian].
- Praktychna psykholohiia* [Practical psychology] (2023) / Prostir psykholohiv : vebсайт. URL: <https://psychology.space/psypedia-post/praktychna-psyhologiya/> [in Ukrainian].
- Profesiina etyka* [Professional ethics] (2017) : lektsii / Profesiina etyka : vebсайт. URL: <http://pe.ptngu.com/01.html> [in Ukrainian].
- Pyrih, I. V., Shynkarenko, I. R. (2018). Principles of Forensic Science (Review Article). *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 18. DOI: 10.32353/khrife.2018.24.
- Revaka, V. (2008). Pravova ekspertyza v kryminalnomu sudochynstvi [Forensic examination in criminal proceedings]. *Visnyk prokuratury*. № 10 (88) [in Ukrainian].
- Revaka, V. (2009). Pravove rehuliuвання vykorystannia spetsialnykh znan pry zdiisnenni operatyvno-rozshukovoi diialnosti [Legal regulation of the use of specific expertise in carrying out operational and search activities]. *Visnyk prokuratury*. № 2 (92) [in Ukrainian].
- Revaka, V. (2010). Vykorystannia spetsialnykh znan u diialnosti orhaniv slidstva ta diznannia [Application of specific expertise in the activities of investigation and inquiry]. *Visnyk prokuratury*. № 3 (105) [in Ukrainian].
- Rohatynska, N. Z. (2009). Znachennia vysnovku eksperta yak dzherela dokaziv u kryminalnomu protsesi Ukrainy [The value of the expert's conclusion as a source of evidence in the criminal process of Ukraine]. *Derzhava*

- i pravo*. Vyp. 46. URI: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/9081> [in Ukrainian].
- Sherbakovskij, M. G. (2005). *Sudebnye ekspertizy: naznachenie, proizvodstvo, ispolzovanie* [Forensic examinations: appointment, conduct, and use] : ucheb.-prakt. posob. Har'kov. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/12421> [in Russian].
- Shevchuk, S. (2010). Doktryna verkhovenstva prava i konstytutsionalizmu: istorychna geneza i spivvidnoshennia [Rule of law and Constitutionalism doctrines: historical origin and interrelation]. *Pravo Ukrainy*. № 3. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2010-3-pravoukr_2010_3-1.pdf [in Ukrainian].
- Shevchuk, S. (2010). Konstytutsiini zasady pravovoi systemy Ukrainy i problemy yii vdoskonalennia [Constitutional principles of the legal system of Ukraine and the issues of its improvement]. *Pravo Ukrainy*. № 12. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2010-12-pravoukr_2010_12-1.pdf [in Ukrainian].
- Simakova-Iefremian, E. B. (2017). *Teoretyko-pravovi ta metodolohichni zasady kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen* [Theoretical-legal and methodological foundations of complex forensic research] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0517U000760> (дата звернення: 02.02.2025) [in Ukrainian].
- Sudovi ekspertizy v protsesualnomu pravi Ukrainy* [Forensic examinations in the Procedural Law of Ukraine] (2019) : navch. posib. / za zah. red. O. H. Ruvina. Kyiv. URL: https://kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/sudovi-ekspertyzy_posibnyk_druk.pdf [in Ukrainian].
- Tkachenko, O. (2009). Pryntsypy, katehorii i metodolohichni problemy psykholohii [Principles, categories, and methodological issues of psychology]. *Psykholohiia i suspilstvo*. № 1 (35). Copyright © 1979. URL: <https://pis.wunu.edu.ua/index.php/uapis/article/view/390> [in Ukrainian].
- Tsirkal, V. (2005). Perevirka ta otsinka vysnovku ekspertizy na dosudovomu slidstvi i u sudi [Verification and evaluation of the expert's conclusion during the pre-trial investigation and in court]. *Pravo Ukrainy*. № 8 [in Ukrainian].
- Yevsiukov, O. (2024). Spetsyfika pryntsypiv sudovo-psykholohichnoi ekspertnoi diialnosti. *Suchasni napriamky rozvytku sudovoi ekspertizy ta kryminalistyky* [Specifics of the Principles of Forensic Psychological Expert Activities] : zb. Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 05.09.2024). Odesa. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/320/9272/21031-1> [in Ukrainian].
- Yevsiukov, O. F. (2020). *Psykholohiia* [Psychology] : navch. posib. Xarkiv [in Ukrainian].
- Zherebko, O. I. (2010). *Sudovo-ekspertna diialnist: sutnist, pryntsypy, orhanizatsiini osnovy* [Forensic expert activity: essence, principles, organizational grounds] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Zhuravel, M. V. (2013). Pryntsyp zakonnosti v protsesi rozvytku derzhavnoho upravlinnia v Ukraini [The principle of legality in the process of development of State administration]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademii»*. T. 13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2013_13_24 [in Ukrainian].

Євсюков, О. (2025). Взаємозв'язок принципів судово-експертної діяльності та психологічної науки із завданнями судово-психологічних експертних досліджень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (38). С. 139–158. DOI: 10.32353/khrife.1.2025.10.

Огляд, пов'язаний з ексгумацією трупів тварин: теоретичні, правові й організаційні засади

Іван Яценко *

* Д-р вет. наук, професор, Державний біотехнологічний університет, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8903-2129>, e-mail: yacenko-1971@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.1.2025.11 УДК 616-091.6:636.09:343.98

Надійшло 16.01.2025 / Рецензовано 24.01.2025 / Прийнято до друку 26.03.2025 /
Доступно онлайн 31.03.2025

Окреслено порядок проведення та проблемні аспекти огляду, пов'язаного з ексгумацією трупів тварин, як процесуальної дії у кримінальних провадженнях. Запропоновано доповнити кримінальне процесуальне законодавство України новою ст. 239-1 «Огляд, пов'язаний з ексгумацією трупів(-а) тварин(-и)». Уперше сформульовано дефініцію «ексгумація трупів(-а) тварин(-и)». Стверджується, що об'єктами ексгумації можуть бути цілі трупи тварин (незалежно від виду, віку, статі, породи), включно з абортіваними плодами, мертво- або живонародженими(-ою) тваринами(-ою); рештками будь-якого ступеня цілісності (фрагментація), зокрема, у стані кримінального знищення. Зазначено, що учасниками огляду трупа тварини, пов'язаного з ексгумацією, є прокурор, слідчий або дізнавач, а також спеціаліст ветеринарної медицини, фахівці Держпродспожислужби (зокрема, лабораторій різного рівня цієї держструктури), не менше двох понятих і технічний персонал. Аргументовано зміст етапів огляду (підготовчого, основного (ексгумація та судово-ветеринарна експертиза), завершального) трупів(-а) тварин(-и), пов'язаного з ексгумацією, кожен з яких містить свої стадії. Наголошено, що викладена в цій науковій праці процедура огляду, пов'язаного з ексгумацією трупів(-а) тварин(-и), може стати складовою методичних рекомендацій для правоохоронних органів і судів під час досудового розслідування або судового слідства у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти здоров'я та життя тварин. Для досягнення мети застосовано взаємообумовлені методи (аналіз, синтез, аналогія; формально-логічний;

логіко-граматичний; системно-структурний; теоретико-правового моделювання; порівняльно-правовий).

Ключові слова: ексгумація; огляд; трупи тварин; спеціаліст ветеринарної медицини; кримінальне провадження.

Постановка наукової проблеми

Кримінальним процесуальним кодексом України (далі — КПК) передбачено, що «завданнями кримінального провадження є <...> забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» (ч. 1 ст. 2)¹.

Отже, слідчі дії у кримінальному судочинстві спрямовані на розкриття злочинів (зокрема, проти здоров'я та життя тварин²). Один із засобів розкриття таких правопорушень — судово-ветеринарна експертиза³, об'єктами дослідження якої найчастіше є ексгумовані трупи тварин (гнилісно змінені, скелетовані, фрагментовані тощо)⁴. Суттєва перешкода законній ексгумації трупів(-а) тварин(-и) — відсутність в українському законодавстві процедур її призначення та проведення, здатна спричинити сумніви щодо допустимості доказів, здобутих під час кримінального провадження. Уважаємо за доцільне регламентувати в системі

- 1 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.01.2025).
- 2 Randour M. L., Smith-Blackmore M., Blaney N., DeSousa D., Guyony A.-A. Animal Abuse as a Type of Trauma: Lessons for Human and Animal Service Professionals. *Trauma, Violence, & Abuse*. 2021. Vol. 22. Is. 2. Pp. 277—288. DOI: [10.1177/1524838019843197](https://doi.org/10.1177/1524838019843197) (дата звернення: 10.01.2025) ; Song T., Luo Z., Huang Yu., Li Y., Fang L., Chang J. A data set of the crackdown on cross-border wildlife crimes in China, 2014—2020. *Ecology: Ecological Society of America*. 2023. Vol. 104. Is. 6. Art. e4046. DOI: [10.1002/ecy.4046](https://doi.org/10.1002/ecy.4046) (дата звернення: 10.01.2025) ; Wainwright Sh. H., Cunha C. W., Webb B., McGregor B., Drolet B., Welch J. B. Reemerging / Notifiable Diseases to Watch. *The Veterinary Clinics of North America. Food Animal Practice*. 2024. Vol. 40. Is. 2. Pp. 317—335. DOI: [10.1016/j.cvfa.2024.01.007](https://doi.org/10.1016/j.cvfa.2024.01.007) (дата звернення: 10.01.2025) ; Juskiewicz M., Walczak M., Woźniakowski G., Podgórska K. African Swine Fever: Transmission, Spread, and Control through Biosecurity and Disinfection, Including Polish Trends. *Viruses*. 2023. Art. 15(11):2275. DOI: [10.3390/v15112275](https://doi.org/10.3390/v15112275) (дата звернення: 10.01.2025).
- 3 Siqueira A. de, Campusano Cuevas S. E., Salvagni F. A., Maiorka P. C. Forensic Veterinary Pathology: Sharp Injuries in Animals. *Veterinary pathology*. 2016. Vol. 53. Is. 5. Pp. 979—987. DOI: [10.1177/0300985816655850](https://doi.org/10.1177/0300985816655850) (дата звернення: 10.01.2025) ; Rebollada-Merino A., Barcena C., Mayoral-Alegre F. J., Garcia-Real I., Dominguez L., Rodriguez-Bertos A. Forensic cases of suspected dog and cat abuse in the Community of Madrid (Spain), 2014—2019. *Forensic science international*. 2020. Vol. 316. Art. 110522. DOI: [10.1016/j.forsciint.2020.110522](https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2020.110522) (дата звернення: 10.01.2025).
- 4 Geissenberger J., Ehrenfellner B., Monticelli F. C., Pittner S., Steinbacher P. Dismembered porcine limbs as a proxy for postmortem muscle protein degradation. *International Journal of Legal Medicine*. 2021. Vol. 135. Is. 4. Pp. 1627—1636. DOI: [10.1007/s00414-021-02571-6](https://doi.org/10.1007/s00414-021-02571-6) (дата звернення: 10.01.2025).

слідчих дій огляд трупів(-а) тварин(-и), пов'язаний з ексгумацією, та вдосконалити відповідні положення національного кримінально-процесуального законодавства.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Питання огляду трупів людей після ексгумації розглядали як українські на-

уковці (О. Баулін⁵, Г. Гетьман⁶, О. Горлова і О. Заворіна⁷, П. Денисюк і М. Шевчук⁸, Т. Дубовик⁹, О. Ковтун і Г. Сухіна¹⁰, Я. Конюшенко¹¹, М. Пацула¹², В. Слівінський і В. Рибалко¹³, Р. Халілев і Л. Легеза¹⁴), так і іноземні (W. Jilala зі співавторами¹⁵, D. A. Mansegosa зі співавторами¹⁶). Водночас проблеми правового, тактичного, організаційного та морально-етичного регламентування ексгумації трупів(-а) тварин(-и) в науковій юридичній

- 5 Баулін О. В. Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, під час здійснення досудового розслідування. *Криміналістика і судова експертиза*. 2022. Вип. 67. С. 201—213. DOI: 10.33994/kndise.2022.67.22 (дата звернення: 10.01.2025).
- 6 Гетьман Г. М. Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією: порівняльно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 626—629. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-11/151 (дата звернення: 10.01.2025).
- 7 Горлова О. В., Заворіна О. П. Деякі особливості огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : мат-ли наук.-практ. конф. (Харків, 28.11.2019). Харків, 2019. С. 209—212. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/28_11_2019/pdf/75.pdf (дата звернення: 10.01.2025).
- 8 Денисюк П. Д., Шевчук М. М. Особливості ексгумації трупа в кримінальному провадженні. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1 (45.1; спецвип.). С. 32—34.
- 9 Дубовик Т. С. Щодо питання отримання згоди родичів померлої особи на огляд трупа, пов'язаного з ексгумацією. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 3. С. 66—70. DOI: 10.32850/sulj.2022.3.10 (дата звернення: 10.01.2025).
- 10 Ковтун О. О., Сухіна Г. Ю. Особливості огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією як слідчої дії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 384—386. DOI: 10.32782/2524-0374/2020-3/92 (дата звернення: 10.01.2025).
- 11 Конюшенко Я. Ю. Учасники проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. № 47. Т. 2. С. 112—115. DOI: 10.32841/2307-1745.2020.47-2.23 (дата звернення: 10.01.2025).
- 12 Пацула М. П. Правові аспекти ексгумації трупа у кримінальному провадженні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. Т. 30 (69). № 1. С. 124—127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2019_30%2869%29_1_23 (дата звернення: 10.01.2025).
- 13 Слівінський В. В., Рибалко В. В. Правові та морально-етичні проблеми проведення ексгумації трупа у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 600—602. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-5/144 (дата звернення: 10.01.2025).
- 14 Халілев Р. А., Легеза Л. А. Спірні питання процесуальної регламентації ексгумації трупа в кримінальному провадженні України. *Пропілеї права та безпеки*. 2022. № 1 (1). С. 46—51. DOI: 10.32620/pls.2022.1.06 (дата звернення: 10.01.2025).
- 15 Jilala W., Russa D., Ng'walali P., Balandya E., Lwoga N. Forensic exhumation and human remains identification: A gap between the Inquest Act 1980 and medico legal education in Tanzania. *Forensic Science International. Synergy*. 2022. Vol. 5. Art. 100276. DOI: 10.1016/j.fsisyn.2022.100276 (дата звернення: 10.01.2025).
- 16 Mansegosa D. A., Giannotti P. S., Marchiori J. I., Jofré F. N., Aballay F. H., Aisa C. F. The story of a homicide: The location, exhumation, and multidisciplinary analysis of a clandestine burial. *Forensic Science International: Reports*. 2021. Vol. 3. Art. 100165. DOI: 10.1016/j.fsr.2020.100165 (дата звернення: 10.01.2025).

і ветеринарній літературі висвітлено недостатньо (С. S. Takenaka зі співавторами¹⁷, Д. Шкундя і Я. Сердюков¹⁸, I. Yatsenko і R. Kazantsev¹⁹).

Оскільки концептуальні засади огляду трупів(-а) тварин(и), пов'язаного з ексгумацією, як процесуальної дії у кримінальних провадженнях залишаються недослідженими, вважаємо своєчасними наукові розвідки у цій царині.

Мета статті

Окреслити порядок проведення та проблемні аспекти огляду, пов'язаного з ексгумацією трупів тварин, як процесуальної дії у кримінальних провадженнях. Запропонувати відповідні доповнення до кримінально-процесуального законодавства України.

Методи дослідження

Для успішного виконання завдань дослідження застосовано такі взаємообумовлені методи: аналіз, синтез, аналогію, формально-логічний, логіко-граматичний, системно-структурний, теоретико-правового моделювання, порівняльно-правовий.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали кримінальних проваджень 2010—2024 рр. щодо жорстокого поводження з тваринами (ст. 299 Кримінального кодексу України; далі — КК), незаконного полювання (ст. 248 КК), екоциду (ст. 441 КК)²⁰.

Викладення основного матеріалу дослідження

Розгляньмо зміст поняття «огляд трупів(-а) тварин(-и), пов'язаний з ексгумацією». Ексгумація (лат. *ex* — із, *humus* — земля) — вилучення трупа із землі (із місця його поховання) для огляду (судово-ветеринарної, криміналістичної експертизи, патологоанатомічного аналізу тощо). Ці аспекти взаємообумовлені: немає сенсу проводити ексгумацію без огляду трупа, як і не можна оглянути похований труп без ексгумації. Якщо труп тварини вилучають із помешкань людей, льоху, хліва, підвалу тощо, така слідча дія не є ексгумацією: її здійснюють за правилами огляду (ст. 237 КПК), обшуку (ст. 234 КПК)²¹.

Об'єктами ексгумації можуть бути цілі трупи тварини незалежно від виду, віку, статі, породи, включно з аборт-

- 17 Takenaka C. S., Souza de C. N. A., Momo C. Case studies and technical aspects of the forensic necropsy of exhumed companion animals. *Forensic Science International*. 2023. Vol. 345. Art. 111624. DOI: [10.1016/j.forsciint.2023.111624](https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2023.111624) (дата звернення: 10.01.2025).
- 18 Шкундя Д. Ю., Сердюков Я. К. Методологія визначення давності настання смерті в м'ясоїдних свійських тварин біофізичними методами. *Біоморфологія XXI століття* : зб. тез доп. XIV Міжнар. наук. конф., присвяч. 100-річ. з часу заснув. каф. анат., гіст. і патоморф. тварин ім. акад. В. Г. Касьяненка (Київ, 23—24.09.2021). Київ, 2021. С. 78—79. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u331/zbirnik_biomorfologiya_2021.pdf (дата звернення: 10.01.2025).
- 19 Yatsenko I., Kazantsev R. Cytomorphological characteristics of necroptates of internal organs of dogs in the early post-mortem period in the aspect of forensic veterinary examination. *Ukrainian Journal of Veterinary Sciences*. 2022. Vol. 13. No. 4. Pp. 60—74. DOI: [10.31548/ujvs.13\(4\).2022.60-74](https://doi.org/10.31548/ujvs.13(4).2022.60-74) (дата звернення: 10.01.2025).
- 20 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.01.2025).
- 21 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

ваними плодами, мертво- або живона-родженими тваринами; рештки трупа будь-якого ступеня цілісності (фрагментація), зокрема у стані кримінального знищення. Під фрагментацією слід розуміти розділення трупа на частини, а також відсутність кількох частин унаслідок його обгорання, катастрофи (техногенної або природної), пошкодження людьми (умисного або з необережності) або тваринами (м'ясоїдними, гризунами, комахами). Не впливають на ексгумацію причини розчленування, а також його прижиттєвість або посмертність.

Особливості ексгумації й огляду трупа тварини:

- 1) ексгумація не є самостійною слідчою (розшуковою) дією — сама по собі ексгумація нічого не доводить, вона є лише технічною передумовою огляду трупа або проведення судово-ветеринарної експертизи, що дасть змогу отримати нові фактичні дані;
- 2) мають ґносеологічний характер;
- 3) труп може бути похованим у землі або іншому місці (наприклад, колумбарії, замуrowаним у стінах будівель);
- 4) огляд обов'язково проводять у присутності та за консультативної допомоги спеціаліста ветмедицини;
- 5) проводять у межах кримінального провадження після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі — ЄРДР) на підставі постанови особи, яка проводить досудове розслідування, або за ухвалою слідчого судді (суду).

Зважаючи на викладене, пропонуємо таке авторське формулювання: «Ексгумація трупів(-а) тварин(-и) є слідчою (розшуковою) дією організаційно-технічного характеру, що полягає у викопуванні та вийманні трупів(-а) з місця поховання в землі або іншому місці для первинного, повторного або додаткового судово-ветеринарного дослідження, а також в огляді знайдених поруч із трупами(-ом) об'єктів, у межах кримінального провадження для перевірки й уточнення наявних і виявлення нових доказів або з'ясування інших обставин кримінального провадження з подальшим похованням».

Отже, ексгумація трупа тварини є специфічною процедурою, підстави для проведення якої слід чітко окреслити в законодавстві. Ексгумація трупа тварини не є підставою для відкриття кримінального провадження, навпаки: як процесуальна дія вона можлива тільки після внесення даних до ЄРДР і відкриття кримінального провадження.

Місцем ексгумації трупа людини більшість науковців (О. Горлова і О. Заборіна²², О. Ковтун і Г. Сухіна²³, М. Пацула²⁴) схильні вважати місце офіційного поховання. Так само місце ексгумації трупів(-а) тварин(-и) має перебувати в межах місця офіційного поховання (цвинтаря для тварин). Виявлення трупів(-а) тварин(-и) деінде (у будівлях, в окопах (під час воєнних дій), на поверхні тощо) слід розглядати як огляд трупів(-а) тварин(-и) на місці події (на місці виявлення).

Нормативними (процесуальними), юридичними та фактичними підставами для огляду ексгумованого трупа

22 Горлова О. В., Заборіна О. П. Зазнач. твір. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/28_11_2019/pdf/75.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

23 Ковтун О. О., Сухіна Г. Ю. Зазнач. твір. DOI: 10.32782/2524-0374/2020-3/92 (дата звернення: 10.01.2025).

24 Пацула М. П. Зазнач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2019_30%2869%29_1_23 (дата звернення: 10.01.2025).

тварини є сукупність певних обставин. Нормативної (процесуальної) підстави (норми права), яка регламентувала б процедуру огляду трупа тварини, пов'язаного з ексгумацією, чинна редакція КПК не містить. Юридичною підставою можна вважати постанову особи, яка проводить розслідування, або ухвалу слідчого судді (суду). Фактичною підставою є потреба в перевірці й уточненні наявних доказів за кримінальним провадженням; виявлення нових доказів, раніше не відомих слідчому; з'ясування інших обставин справи. Пропонуємо такий перелік підстав для проведення ексгумації й огляду трупа тварини:

- необхідність у нових дослідженнях для отримання відповідей на запитання у зв'язку з виявленням нових обставин кримінального провадження;
- підозра на насильницьку (раптову) смерть, якщо до поховання не проведено судово-ветеринарного або патологоанатомічного дослідження трупа;
- необхідність проведення первинної, повторної або додаткової судово-ветеринарної експертизи або комплексної судової експертизи на основі інтегрування спеціальних знань, зокрема ветеринарних;
- занадто короткий, нечіткий опис ушкоджень у висновку первинної судово-ветеринарної експертизи або протоколі патологоанатомічного розтину;
- неповне первинне дослідження трупа;
- перевірка результатів первинного дослідження трупа;
- відсутність даних про лабораторні дослідження вилучених із трупа біологічних об'єктів (наприклад, за підозри на отруєння);

- огляд знайдених поруч із трупом об'єктів;
- пред'явлення для впізнання трупа тварини;
- отримання зразків біологічного матеріалу (тканин, органів, рідин) для проведення судової експертизи;
- принципові сумніви у справжності визначеної до поховання причини смерті тварини за виявленими новими обставинами кримінального провадження (унаслідок дефектів лікування (догляду, ветсанзаходів тощо), приховування злочину та ін.);
- з'ясування відмінностей змісту кількох судових експертиз, що їх містять матеріали кримінального провадження;
- принципові протиріччя між висновком судово-ветеринарного експерта й іншими матеріалами провадження;
- усунення сумнівів у похованні трупа конкретної тварини;
- необхідність дослідити труп (рештки), похований з метою приховати злочин;
- пізнання інших обставин кримінального провадження іншими засобами;
- з'ясування інших обставин, що мають суттєве значення для кримінального провадження.

Окреслене коло підстав для проведення ексгумації й огляду трупів(-а) тварин(-и) не є вичерпним: воно може змінюватися залежно від обставин кримінального провадження та інших чинників. Сформульовані підстави стануть у пригоді особам, які проводять розслідування, під час ухвалення процесуальних рішень, коли цього потребують обставини кримінального провадження.

Отже, ексгумація створює належні умови для огляду трупів(-а) тварин(и),

що дає змогу відповісти на зазначені вище питання та надати особі, яка проводить розслідування, нові фактичні дані про скоєний злочин.

Від вдалого вибору тактичних прийомів залежить якісна підготовка й ефективне проведення ексгумації та огляду

трупа. У процесуальному алгоритмі огляду, пов'язаного з ексгумацією трупів(-а) тварин(-и), ми пропонуємо виокремити 3 етапи (див. рис. 1), кожен із яких містить стадії, структуровані за певними організаційними, процесуальними й тактико-криміналістичними аспектами.

Рис. 1. Етапи ексгумації й огляду трупів(-а) тварин(и)

I. Стадії підготовчого етапу ексгумації й огляду трупів(-а) тварин(-и)

1. Винесення особою, яка проводить розслідування, постанови про проведення огляду, пов'язаного з ексгумацією трупів(-а) тварин(-и)

Оскільки ексгумація трупів(-а) тварин(-и) є слідчою дією, для її проведення уповноважена особа, яка проводить розслідування, виносить постанову, а слідчий суддя (суд) — ухвалу, у якій зазначає:

- обставини кримінального провадження (стисло);
- нововиявлені обставини, які спонукали до огляду (судово-ветеринарного дослідження), пов'язаного з ексгумацією трупів(-а) тварин(-и);
- прізвище спеціаліста ветмедицини, залученого для проведення ексгумації, огляду й подальшої судово-ветеринарної експертизи;
- коло питань, на які слід дати відповіді²⁵;
- дозвіл на застосування руйнівних методів і пошкодження об'єктів

дослідження (у разі необхідності вилучення біологічних зразків і/або за наявності обґрунтованих підстав стверджувати, що застосувати інші методи неможливо — відповідно до абз. 2 п. 4.11 розд. IV Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень²⁶);

- про повідомлення власника (опікуна) тварини, труп якої буде ексгумовано, додатково зазначивши його право на відмову від проведення ексгумації та можливість звернення особи, яка проводить розслідування, до суду з клопотанням про дозвіл на цю процесуальну дію;
- дату, час і адресу місця ексгумації трупів(-а) тварин(-и).

2. Визначення кола осіб, які братимуть участь в ексгумації й огляді, уточнення місця поховання трупів(-а) тварин(-и)

Щодо трупів(-а) тварин(и) КПК такої процедури не містить. Тож звернімося до ч. 1 і 2 ст. 239 КПК, яка регламентує подібні дії щодо людських трупів:

«1. Ексгумація трупа здійснюється за постановою прокурора. Виконання

25 Яценко І. В. Проблеми укладання уповноваженою особою постанови про призначення судово-ветеринарної експертизи та шляхи їх вирішення. *Форум Права*. 2022. Вип. 73. № 2. С. 6—21. DOI: 10.5281/zenodo.6471059 (дата звернення: 10.01.2025).

26 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

постанови покладається на службових осіб органів місцевого самоврядування.

2. Труп виймається з місця поховання за присутності судово-медичного експерта <...>²⁷.

Отже, учасниками ексгумації трупа людини є слідчий, прокурор, судово-медичний експерт, службові особи органів місцевого самоврядування. Відповідно до ч. 7 ст. 223 КПК «слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією <...>²⁸.

Застосуємо принцип правової аналогії до кола учасників ексгумації та огляду трупа тварини: це прокурор, слідчий (дізнавач), залучений спеціаліст ветмедицини (судово-ветеринарний експерт), службові особи органів місцевого самоврядування, а також не менше двох понятих. Оскільки ексгумація й огляд трупа має негативне емоційне забарвлення, то особі, яка проводить розслідування, слід на це зважати.

Уважаємо слушною думку Я. Конюшенка про те, що за неможливості залучити двох понятих обов'язок засвідчення відповідності записів у протоколі виконаним діям можна покласти на спеціаліста ветмедицини²⁹.

Окрім того, до факультативних учасників ексгумації слід додати власника або опікуна тварини, труп якої підлягає цій слідчій дії, а також працівників (адміністрацію) цвинтаря для тварин (останні можуть надати інформацію про місце й обставини поховання тварини тощо).

Якщо ексгумація трупів(-а) тварин(-и) пов'язана із їх (її) смертю від

інфекційних хвороб, збудники яких є небезпечними для людей, тварин і навколишнього середовища, то до цієї процедури залучають фахівців Держпродспоживслужби відповідного рівня. Під час ексгумації трупів із таких поховань необхідно ретельно дотримувати правил особистої гігієни та санітарії.

Особливу увагу слід звернути на компетентність спеціаліста ветмедицини: він повинен мати вищу ветеринарну освіту освітнього рівня «спеціаліст» або «магістр», теоретичні знання та практичні навички дослідження трупів(-а) тварин(-и), зокрема ексгумованих, надавати консультації, пояснення, довідки й висновки, що потребують спеціальних ветеринарних знань і навичок, бездоганну репутацію, бути незацікавленим у результатах цієї процесуальної дії, відповідати загальним процесуальним вимогам; також мають бути відсутні підстави для відводу такого спеціаліста.

Окрім названих, за потреби можна запросити таких спеціалістів, як криміналіста, археолога та ін.

До участі у проведенні огляду трупа тварини, пов'язаного з ексгумацією, судветексперта (який під час огляду виконує функції спеціаліста) залучають листом-запитом до судово-експертної установи (станом на сьогодні єдиною такою установою в Україні є Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України) із зазначенням дати, часу й місця проведення ексгумації (доцільно також додати копію постанови про проведення ексгумації трупа тварини). Із запитом про залучення до проведення ексгумації трупа тварини

27 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

28 Там само.

29 Конюшенко Я. Ю. Зазнач. твір. DOI: 10.32841/2307-1745.2020.47-2.23 (дата звернення: 10.01.2025).

спеціаліста ветмедицини слідчий за потреби може звернутися до інших установ або закладів (Держпродспоживслужби всіх рівнів, науково-дослідних установ ветмедицини, факультетів ветмедицини закладів вищої освіти) чи до атестованих судових експертів, які не працюють у державних спеціалізованих експертних установах. Слідчий повинен також забезпечити прибуття спеціаліста ветмедицини, безперешкодний доступ до об'єкта й належні умови для роботи.

3. Ознайомлення спеціаліста ветеринарної медицини з матеріалами кримінального провадження

Зокрема: із ветеринарними документами; постановою про призначення огляду трупа тварини, пов'язаного з ексгумацією; протоколами допиту свідків; висновками інших судових експертиз, аніж судово-ветеринарної (наприклад, судово-балістичної, судово-трасологічної); результатами слідчих експериментів. На цій стадії підготовки до ексгумації трупа тварини особа, яка проводить розслідування, повинна отримати консультацію спеціаліста ветмедицини щодо:

- доцільності проведення ексгумації;
- можливої інформативності здобутих результатів огляду трупа в контексті конкретного кримінального провадження;
- можливих дій із трупом тварини після його ексгумації, зважаючи на конкретні обставини кримінального провадження, строк поховання трупа, передбачуваний механізм смерті тощо.

4. Складання уповноваженою особою, яка проводить розслідування, плану дій для ексгумації й огляду трупів(-а) тварин(-и)

5. Надсилання повідомлення власникам(-ові) (опікунам(-ові)) тварин(и), трупи яких (якої) підлягають(-є) ексгумації, і вручення їм (йому) копії постанови про вчинення цієї процесуальної дії

Якщо труп тварини поховано на цвинтарі для тварин, то для проведення ексгумації особа, яка проводить розслідування, повинна повідомити в письмовому вигляді адміністрацію цвинтаря, одночасно надавши копію постанови про огляд трупа тварини, пов'язаного з ексгумацією.

Одночасно власникові (опікунові) тварини, труп якої підлягає ексгумації, надсилають повідомлення та копію постанови про вчинення цієї процесуальної дії. У такому повідомленні зазначають, що власник (опікун) тварини може бути присутнім під час ексгумації, а також запитують його письмову згоду на проведення огляду, пов'язаного з ексгумацією.

У разі якщо власник (опікун) тварини заперечує проти ексгумації та не дає письмової згоди на її проведення, уповноважена особа, яка проводить розслідування, звертається до слідчого судді (суду) за дозволом на виконання цієї процесуальної дії.

Оскільки будь-які дії на місці поховання тварини (наприклад, на цвинтарі для тварин) без такого дозволу є протиправними, а здобуті в такий спосіб докази можуть визнати недопустимими в суді, то в разі якщо ексгумації й огляду підлягає труп тварини, власник (опікун) якої невідомий, цю слідчу дію виконують за ухвалою слідчого судді (суду). Водночас ексгумацію й огляд трупа безпритульної тварини здійснюють без судового рішення: за постановою особи, яка проводить досудове розслідування, або за ухвалою суду, якщо таке рішення прийнято на стадії судового слідства.

6. Звернення до слідчого судді (суду) у разі заперечення власників(-а) (опікунів(-а)) тварин(-и) проти ексгумації із клопотанням про її проведення і судовий розгляд цього клопотання

У разі якщо власник (опікун) тварин(-и) заперечує проти ексгумації, то уповноважена особа, яка проводить розслідування, має звернутися до суду з обґрунтуванням, що докази в межах кримінального провадження можна отримати винятково в результаті ексгумації. Слідчий суддя (суд) може звернутися до судветексперта або спеціаліста ветмедицини за роз'ясненнями щодо цього питання. За результатами розгляду слідчий суддя (суд) або задовольняє клопотання, або виносить ухвалу про відмову у проведенні ексгумації.

Отже, чим ретельніше врегульовано питання ексгумації трупа тварини, тим рідше оскаржуватимуть цю процесуальну дію в суді й тим ефективніше розслідуватимуть злочини проти тварин.

7. Набуття судовим рішенням законної сили

У разі якщо жодна зі сторін кримінального провадження не оскаржила його.

8. Учинення техніко-організаційних заходів для проведення ексгумації трупів(-а) тварин(-и)

Постанова про проведення ексгумації трупа тварини є обов'язковою для виконання службовими особами органів місцевого самоврядування. Якщо особа, яка проводить досудове розслідування, потребує технічної допомоги під час ексгумації, транспортування трупа тварини тощо, вона надсилає лист-повідомлення і копію постанови про проведення ексгумації до органів місцевого самоврядування з проханням забезпечити таку технічну допомогу. Понятих інформують про їхні права й обов'язки під час огляду трупа тварин, пов'язаного з ексгумацією.

II. Стадії основного етапу ексгумації й огляду трупів(-а) тварин(-и)

1. Технічне вилучення трупів(-а) тварин(-и) або решток із місця поховання

Спочатку описують місце поховання: наявність (відсутність), зовнішній вигляд і стан земляного пагорба, надмогильної споруди (за наявності), огорожі, рослинного покриву, написів тощо (див. рис. 2).

Рис. 2. Цвинтар домашніх тварин у с. Бабаї Харківської обл.

Послідовно розкопуючи місце поховання, описують характерні особливості ґрунту (чорнозем, пісок, глина) і його фізичні властивості (сухий або вологий, заморожений, крупно- або дрібнозернистий), визначають глибину поховання (див. рис. 3). До відкриття пакування, у яке поміщений труп, описують його стан (характер і колір матеріалу, його цілісність: цілий або фрагментарно пошкоджений, характер пошкоджень). Якщо труп поховано у труні, зазначають матеріал її виготовлення (деревина, метал), стан (без пошкоджень або з ними, характер пошкоджень), спосіб закривання кришки (цвяхами, шурупами, гайками, болтами, запаюванням тощо) і її стан (ціла або ушкоджена), стан ложа трупа у труні (колір, просякнення продуктами трупного розкладання, цвіль тощо).

Труп тварини із місця поховання виймає технічний персонал обов'язково

у присутності спеціаліста ветмедицини (бажано — судветексперта) (див. рис. 3, а—в). Процесуальні дії під час ексгумації трупа тварини та його огляду фіксують у протоколі або на носії інформації за допомогою технічних засобів (ч. 1 і 2 ст. 103 КПК ³⁰).

2. Огляд ексгумованих(-ого) трупів(-а) тварин(-и) на місці проведення ексгумації

Труп тварини звільняють від пакування (розкривають труну), у якому (якій) він знаходився, пред'являють для впізнання власникові тварини. Спеціаліст ветмедицини оглядає труп і докладно описує його морфологічні особливості (див. рис. 3г), зокрема:

- ділянку, на якій похований труп тварини;

Рис. 3. Стадії ексгумації трупа тварини: а) розкопування місця поховання; б—в) вилучення трупа з місця поховання; г) огляд трупа на місці поховання спеціалістом ветмедицини

- розпізнавальні ознаки (вид, стать, вік, порода, маса, поза, особливі прикмети. До прикладу: «Труп дорослого собаки, кобеля, палевої масті, віком приблизно 4 роки, масою орієнтовно 15 кг. На шийі трупа знаходиться ошийник

з текстилю і кільце кріплення до прив'язі»);

- тілобудову (конфігурацію (пропорційна або ні, правильна або ні), зовнішні вади розвитку; категорію вгодованості (вища за середню, середня, нижча за середню, худя).

30 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

Приміром: «Труп kota правильної тілобудови, пропорційної конфігурації, угодованість нижча за середню, зовнішні вади розвитку й особливі прикмети відсутні»);

- трупні явища, виражені зовні (трупне висихання, трупні плями, трупний автоліз, трупне гниття, жировіск, муміфікація, торф'яне дублення та замерзання. Наприклад: «Гнилісна біотрансформація трупа собаки виражена помірно, колір ділянок тіла з гнильними змінами брудно-бурий, виражена трупна емфізема, гнильна венозна сітка добре помітна. Труп видає різко виражений відразливий запах гнилі»);
- стан шкіри (запах, колір, пігментованість, еластичність, вологість. До прикладу: «Шкіра трупа забруднена речовиною чорно-сірого кольору, зовні схожою на ґрунт; обвисла; у ділянці живота коричнево-зеленого кольору»);
- стан кісткових капсул (анатомічна цілісність, колір, консистенція);
- стан волосся (окрас, густина, прилягання до шкіри, скуйовженість, вираженість линьки, наявність нашарувань речовини). Приміром: «Волосся нерівномірно покриває тіло тварини, без блиску, легко відділяється від шкіри. На волоссі речовина чорно-сірого кольору, зовні схожа на ґрунт, яка склеїла окремі волосини в грудки»);
- стан очей (закритість або відкритість очних щілин, анатомічна цілісність, колір, вологість, крововиливи, виразки та характер інших ушкоджень кон'юнктиви й рогівки. Наприклад: «Очні щілини (права та ліва) відкриті, кон'юнктива тьмяна, очні яблука і допоміжні органи ока у стані початкового трупного розкладання.

Праве очне яблуко значно деформоване, помітно розрив його фіброзної оболонки»);

- стан правого й лівого зовнішніх вух (стан розвиненості вушних раковин: правильно, з вадами; анатомічна цілісність, стан внутрішньої та зовнішньої поверхонь; прохідність зовнішніх слухових проходів і наявність у них сторонніх предметів, бруду, вушної сірки, характер ушкоджень. До прикладу: «Вушні раковини анатомічно цілісні, внутрішня поверхня вкрита частками речовини чорно-сірого кольору, зовні схожої на піщаний ґрунт. Зовнішні слухові проходи містять вушну сірку й нашарування речовини чорно-сірого кольору, зовні схожої на піщаний ґрунт»);
- стан носа (стан шкіри навколо ніздрів, їхня прохідність, анатомічна цілісність носа, рельєф носового або носогубного дзеркала. Приміром: «Шкіра носового дзеркала у стані трупного розкладання. У просвіті ніздрів і присінка носової порожнини маси брудно-темно-коричневого кольору, мають вигляд кров'яних зсідків у стані розкладання. Шкіра спинки носа у стані трупного розкладання, як і решта м'яких тканин цієї ділянки, легко відділяються від кісткової основи черепа»);
- стан слизової оболонки ротової порожнини (колір, консистенція, нашарування, виразки. Наприклад: «Слизова оболонка ротової порожнини нерівномірно забарвлена, переважно брудно-темно-коричнева, дряблуватої консистенції, легко відділяється від кісткової основи черепа. Слизова присінка ротової порожнини, язика та частково

піднебіння й глотки вкрита мазками сіро-темно-коричневими масами, які мають вигляд в'язкуватих, напіврідких субстратів тваринного походження (можливо, суміші слизу та крові) з домішками піщаного ґрунту»);

- стан ротової щілини (розтулена, стулена, напівстулена);
- положення язика (виступає або ні за межі ротової порожнини; чи не затиснута його верхівка між зубами);
- стан анального отвору (закритий, відкритий, напіввідкритий; наявність сторонніх предметів; характер ушкоджень; забрудненість волосся навколо отвору каловими масами; стан слизової оболонки відхідника. До прикладу: «Анальний отвір напіввідкритий, м'які тканини, що його формують, сіро-зеленкуватого кольору, дряблї консистенції, у стані початкового трупного розкладання; шкіра навколо відхідника калом не забруднена»);
- стан зовнішніх статевих органів (у самця: крайньої плоті, препуційного отвору, препуційної порожнини, колір і консистенція голівки статевого члена, цілісність і колір шкіри мошонки, наявність у ній сім'яників і їх придатків; у самки: вульви; статевих губ; ступінь закритості статевої щілини; у самця та самки: характер виділень із сечостатевого каналу; наявність сторонніх предметів; ушкодження. Приміром: «Зовнішні статеві органи розвинуті згідно з віком і статтю тварини; сформовані правильно за типом самця. Мошонка дуже дряблї консистенції у стані трупного розкладання. М'які тканини, що формують пре-

пуцій і статевий член, сіро-коричневого кольору, у стані трупного розкладання»; «Статеві губи цілісні, статева щілина дещо відкрита. Слизова оболонка присінка піхви сіро-зеленого кольору, цілісна, помірно складчаста. Сторонні предмети у присінку піхви й ушкодження відсутні»);

- виділення із природних отворів. До прикладу: «Виділення із природних отворів трупа відсутні»;
- стан кісток (наявність неприродної рухливості). До прикладу: «Неприродної рухливості кісток скелета не виявлено»;
- стан шиї (пропорційність розвитку, форма, наявність або відсутність странгуляційної борозни, ушкодження. Приміром: «Шія розвинута пропорційно тулубу, странгуляційна борозна відсутня, без ушкоджень»);
- стан грудної клітки (пропорційність розвитку, форма, симетричність, наявність тілесних ушкоджень. Наприклад: «Грудна клітка плоско-циліндричної форми, симетрична. Ребра та хребет на дотик цілі»);
- стан черева (конфігурація: підтягнуте, провисле або збільшене; голодні ямки запалі, виповнені; консистенція; ушкодження. До прикладу: «Череву округле, м'яке, без ушкоджень»);
- стан молочних залоз (відповідність їх розвитку віковій тварини, вади розвитку, цілісність шкіри, стан сосків і соскового отвору);
- стан кінцівок (положення, суглобові кути, неприродна рухливість у кістках або суглобах). Приміром: «Грудні кінцівки зігнуті в ліктьових суглобах під кутом 60°. Нижня частина правої грудної

кінцівки відсутня нижче зап'ясткового суглоба. Ліва грудна кінцівка анатомічно цілісна. У нижній третині лівого передпліччя поверхнева рана. Права й ліва тазові кінцівки анатомічно цілісні, зігнуті в колінних і заплеснових суглобах. Неприродна рухливість у ділянці правого стегна»);

- топографію і характер ушкоджень або їхні наслідки (шкірні рубці, травматичне облісіння, ділянки пігментації та депігментації, сліди крові, нашарування на трупі. Наприклад: «Із правого боку голови, у ділянці щоки наявне рване ушкодження — глибока рана, яка охоплює шкіру, підшкірну фасцію голови й жувальні м'язи. Краї рани брудно-темно-коричневого кольору, просочені кров'ю, дряблуватої консистенції. М'які тканини за периферією рани темно-червоного кольору, просочені кров'ю, темно-сірого, у глибині — червоного кольору, дряблої консистенції»).

Для визначення локалізації тілесних ушкоджень, виявлених на трупі тварини, спеціаліст ветмедицини повинен послуговуватися системою скелетотопічних координат із зазначенням анатомічної ділянки тіла й відстані в сантиметрах від ушкодження до виступаючих частин тіла. Для правильного та зрозумілого опису форми виявлених тілесних ушкоджень необхідно порівнювати її з формою геометричних фігур (щілиноподібна, овальна, округла, трикутна, зірчаста, кутаста) або літер (П-, Г-, S-подібна тощо). Розміри ушкоджень визначають за двома взаємоперпендикулярними лініями, вимірюючи найбільшу довжину, орієнтуючи напрям за цифрами циферблата годинника, а в Г-подібних і зірчастих ушкодженнях довжину променів вимірюють від центра.

Запропонований перелік не є вичерпним: він залежить від стану трупа (свіжий, із гнилісними змінами, скелетований, фрагментований тощо). Неприродне положення окремих ділянок трупа тварини слід описати особливо ретельно.

3. Вилучення біологічних зразків із трупів(-а) тварин(-и)

Після опису за потреби із трупа можуть вилучити зразки тканин та органів або частину трупа, а також знайдені поруч із трупом ґрунт і речі, які необхідні для проведення судових досліджень (ветеринарних, хімічних, гістологічних, токсикологічних, біологічних, мікробіологічних, молекулярно-генетичних) і мають значення для з'ясування обставин кримінального правопорушення.

За наявності на трупі комах (личинок, жуків) спеціаліст ветмедицини зазначає ділянки найбільшого їх скупчення. Далі їх вилучають, поміщають у пробірки й направляють на судово-біологічне дослідження.

За обґрунтованої необхідності для лабораторного дослідження на виявлення отрути відбирають зразок землі під трупом масою не менше 500 г.

Украй важливо акцентувати увагу на тому, що під час ексгумації трупа тварини до повноважень спеціаліста ветмедицини належать:

- спостереження за розкопуванням місця поховання трупа;
- консультування щодо правильного виймання трупа (решток) із місця поховання на поверхню;
- зазначення характеру й матеріалу пакування, у якому перебував труп (рештки) тварини;
- визначення ступеня цілісності пакування, у якому перебував труп, а якщо воно зруйноване, то зазначення чинників, які на це

вплинули (комахи, рослини, мікроскопічні гриби, процеси гниття тощо);

- докладний опис зовнішнього стану трупа;
- вилучення зразків із трупа, а за потреби — із пакування, у якому він перебував, і зразків ґрунту для лабораторних досліджень;
- опис і вилучення для судово-біологічних досліджень трупної фауни;
- поради щодо дбайливого перевезення ексгумованого трупа до секційної зали спеціалізованої судово-експертної установи для проведення судветдослідження;
- консультування слідчого щодо кола питань, які можуть бути поставлені судово-ветеринарному експертові;
- участь у складанні протоколу ексгумації трупа тварини.

4. Складання протоколу огляду, пов'язаного з ексгумацією трупів(-а) тварин(-и)

Після завершення огляду ексгумованого трупа, особа, яка проводить досудове розслідування, складає протокол (ст. 104, 106 КПК ³¹), у якому зазначає все виявлене в тій послідовності, у якій це відбувалося, і в тому вигляді, у якому спостерігалось. У протоколі також наводять перелік речей та об'єктів, вилучених із трупа тварини або місця його поховання. Особа, яка керувала ексгумацією трупа тварини, за потреби додає до протоколу додатки (ст. 105 КПК) ³²: матеріали вимірювання, зважування, фотографування, звуко- і/або відеозапису; плани та схеми; графічні зображення; фототаблиці; відбитки та зліпки (за на-

явності); письмові пояснення спеціаліста ветмедицини, залученого до проведення цієї процесуальної дії; електронні носії й інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу огляду. Хоча додатки до протоколу є факультативними, проте їх слід належно спакувати для унеможливлення їх несанкціонованого відкриття, засвідчити підписами учасників процесуальної дії (дізнавача, слідчого, прокурора, спеціаліста ветмедицини та ін.).

Під час ексгумації доцільно зафіксувати: загальний вигляд місця поховання; надмогильні елементи, момент їх демонтажу; початок розкопування; пакування трупа (труну) або сам труп (якщо його поховано без пакування) у місці поховання (могилі); труп у пакуванні (відкритій труні); предмети, виявлені в пакуванні (труні); момент повторного поміщення трупа тварини після огляду (судово-ветеринарного дослідження); момент засипання землею, остаточне відновлення місця поховання після ексгумації. Фотографії, що ілюструють протокол огляду, оформлюють як фототаблиці за правилами судової фотографії та в послідовності, у якій це зафіксували під час ексгумації трупа та його огляду. На фотозображення можна нанести стрілки, літери, цифри й інші необхідні позначки, а під кожною фотографією зазначити зміст зображень і позначок, цифр, стрілок.

Матеріали із відео-, аудіозаписом додають до протоколу огляду в конверті, фіксуючи його на аркуші паперу. Напис на конверті має відповідати протоколу огляду. Усі фотоілюстрації, конверти з дисками, флешнакопичувачами тощо скріплюють відбитком печатки та підписом особи, яка проводить ексгумацію трупа тварини.

31 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

32 Там само.

Протокол огляду трупа, пов'язано-го з ексгумацією, має містити вступ-ну, описову та заключну частини (ч. 3 ст. 104 КПК)³³:

1) *вступна частина*:

- назва документа «Протокол огляду трупа тварини, пов'язаного з ексгумацією»;
- місце (назва населеного пункту), дата, час початку й завершення огляду;
- прізвище, ім'я й по батькові, посада уповноваженої особи, яка проводить процесуальну дію, і найменування органу розслідування;
- підстави ексгумації;
- відомості про понятих (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання; інформація про роз'яснення їхніх прав і обов'язків відповідно до ст. 11, 13, 15 і 223 КПК³⁴);
- прізвище, ім'я, по батькові, посада спеціаліста — судветексперта (лікаря ветмедицини); роз'яснення його прав і обов'язків відповідно до ст. 69 КПК³⁵;
- прізвище, ім'я, по батькові техперсоналу, залученого до проведення ексгумації;
- процесуальний документ про призначення ексгумації (постанова прокурора, слідчого, дізнавача, ухвала слідчого судді (суду); посада, прізвище й ініціали цих уповноважених осіб; дата винесення постанови або ухвали);
- посилання на ст. 237 «Огляд» КПК, на підставі якої проводять ексгумацію³⁶;

- інформація про роз'яснення присутнім особам перед початком огляду їхнього права бути присутніми під час усіх дій, які проводитимуть у процесі огляду, робити зауваження, що підлягають занесенню до протоколу;
 - спосіб фіксування ексгумації трупа тварини й етапи його огляду;
 - інформація про те, що осіб, які беруть участь в огляді, пов'язаному з ексгумацією, заздалегідь повідомили про застосування технічних засобів фіксування;
- 2) *описова частина* (послідовність дій під час ексгумації й огляду трупа тварини):
- вид, кличка або індивідуальний номер, стать, власник (опікун);
 - дата й місце поховання;
 - результат огляду (стан місця поховання, послідовність дій осіб, які здійснюють ексгумацію та огляд);
 - перелік вилучених із трупа тварини зразків тканин або органів, їхній стан на момент огляду та спосіб їх пакування і маркування;
 - перелік речей, вилучених із місця поховання, які мають значення для з'ясування обставин кримінального правопорушення, спосіб їх пакування та маркування;
 - найменування та адреса експертної установи, де досліджуватимуть труп ексгумованої тварини;
- 3) *заклучна частина* (відомості про речі, вилучені з місця поховання, спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу, зауваження та доповнення учасників огляду до протоколу; прізвище, ім'я, по

33 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

34 Там само.

35 Там само.

36 Там само.

батькові й підписи всіх учасників огляду; прізвище та ініціали, посада особи, яка проводить розслідування, найменування органу розслідування, підписи).

Про відмову будь-кого з учасників огляду трупа тварини, пов'язаного з ексгумацією, підписати протокол окремо зазначають у цьому протоколі. Такий учасник може письмово пояснити причину відмови; це пояснення заносять до протоколу та засвідчують підписами понятих.

5. Транспортування трупів(-а) або їхніх (його) решток до спеціалізованої експертної установи для проведення судово-ветеринарної експертизи

Для доправлення ексгумованого трупа (решток) тварини до державної експертної установи залучений спеціаліст ветмедицини пакує труп (рештки) у непроникне пакування (мішок, полімерний матеріал, контейнер тощо). Особа, яка проводить розслідування, опечатує пакування, прикріплює наклейку з написом і разом з постановою про призначення судово-ветеринарної експертизи або комплексної судової експертизи скеровує труп тварини до державної судово-експертної установи.

Цю процедуру можна провести і в інших установах або закладах: наприклад, секційних залах кафедр закладів вищої освіти, лабораторіях НДІ ветмедицини або Держпродспоживслужби тощо. Як виняток, за погодженням з експертом допускається проведення судветекспертизи трупа тварини (за наявності необхідних умов) у пристосованих під секційну залу приміщеннях лікувальних закладів

ветмедицини, а також на відкритому повітрі (лише за сприятливих погодних умов і в разі забезпечення органом (уповноваженою особою), який (яка) призначив(-ла) експертизу або залучив(-ла) експерта, належних для роботи умов). Якщо труп доставили з місця його ексгумації, де складали протокол огляду, слід надіслати його копію разом із постановою про призначення судово-ветеринарної експертизи³⁷. Потрібно також дотримувати ветеринарно-санітарних і гігієнічних вимог для запобігання поширенню збудників хвороб, які потенційно може містити ексгумований труп тварини.

6. Проведення судово-ветеринарної експертизи у спеціалізованій експертній установі

Найчастіше судово-ветеринарне дослідження трупа тварини виконують у секційній залі експертної установи (див. рис. 4) відповідно до методичних рекомендацій «Правила судово-ветеринарної експертизи трупів тварин»³⁸, а також «Методики судово-ветеринарної експертизи трупів тварин»³⁹.

Рис. 4. Загальний вигляд трупа собаки в секційній залі

37 Яценко І. В., Казанцев Р. Г. Правила судово-ветеринарної експертизи трупів тварин : метод. рек. Харків, 2022. 29 с.

38 Там само.

39 Яценко І. В., Казанцев Р. Г. Методика судово-ветеринарної експертизи трупів тварин. Харків, 2022. 336 с. Реєстр. код 18.1.02 / Реєстр методик проведення судових експертиз : офіц. сайт. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> (дата звернення: 10.01.2025).

III. Стадії завершального етапу ексгумації й огляду трупів(-а) тварин(-и)

1. Транспортування трупів(-а) або їхніх (його) решток для повторного поховання

Відповідальною за виконання цієї дії є уповноважена особа, яка проводить розслідування.

2. Повторне поховання трупів(-а) або їхніх (його) решток

Повторно труп (рештки) тварини ховають там само, звідки його (їх) вилучили, і надають місцю поховання попереднього стану. Труп (рештки) тварини можна також піддати кремації за згодою особи, яка проводить досудове розслідування. Ховають труп (рештки) тварини після ексгумації у присутності особи, яка проводить досудове розслідування. Про повторне поховання трупа (решток) у тому самому місці, де його (їх) було поховано первинно, а також про приведення місця поховання у попередній стан складають протокол.

3. Відшкодування витрат, пов'язаних з ексгумацією трупів(-а) тварин(-и)

Витрати, пов'язані з ексгумацією, перевезенням до спеціалізованої експертної установи й подальшим похованням трупів(-а) тварин(-и), відшкодовують в обумовленому законодавством порядку. За участь в огляді трупа тварини, пов'язаному з ексгумацією, залучений до цієї процесуальної дії спеціаліст ветмедичини має право отримати винагороду відповідно до законодавства (у разі якщо це не є його службовим обов'язком).

Ми поділяємо думку Ю. Чорноус і Т. Синовської⁴⁰ про необхідність зважати на специфіку кримінального правопорушення проти здоров'я та життя тварин і вважаємо, що огляд трупа тварини слід регламентувати окремою статтею КПК. У зв'язку із цим і викладеними вище стадіями й етапами ексгумації та огляду трупів(-а) тварин(-и) пропонуємо доповнити КПК новою статтею такого змісту:

«Стаття 239-1. Огляд, пов'язаний з ексгумацією трупа тварини

1. Ексгумація трупів(-а) тварин(-и) є слідчою (розшуковою) дією організаційно-технічного характеру, що полягає у вилученні та вийманні трупів(-а) з місця поховання в землі або іншому місці для первинного, повторного або додаткового судово-ветеринарного дослідження, а також в огляді знайдених поруч із трупами(-ом) об'єктів, у межах кримінального провадження для перевірки й уточнення наявних і виявлення нових доказів або з'ясування інших обставин кримінального провадження з подальшим похованням.

2. Підставами для огляду трупа тварини, пов'язаного з ексгумацією, є її раптова смерть і/або підозра на насильницьку смерть, якщо до поховання не проведено судово-ветеринарного або патологоанатомічного дослідження трупа; необхідність проведення первинної, повторної або додаткової судово-ветеринарної експертизи або комплексної судової експертизи на підставі інтегрування спеціальних знань, зокрема ветеринарних; пред'явлення для впізнання; отримання зразків біологічного матеріалу (тканин, органів, рідин) для проведення судової експертизи; сумніви у справжності визначеної до поховання причини смерті за новими виявленими обставинами кри-

40 Чорноус Ю., Синовська Т. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами : монографія. Київ, 2022. 248 с. URI: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/23142> (дата звернення: 10.01.2025).

мінального провадження (дефекти лікування, догляду, ветеринарно-санітарних заходів, приховування злочину тощо); з'ясування відмінностей у змісті наявних у матеріалах кримінального провадження експертиз; неузгодженість висновку судово-ветеринарного експерта з іншими матеріалами справи (провадження); з'ясування інших обставин, що мають суттєве значення для кримінального провадження.

3. Ексгумацію трупа тварини здійснюють за постановою уповноваженої особи, яка проводить досудове розслідування або за ухвалою слідчого судді (суду). У разі якщо власник (опікун) померлої тварини заперечує проти ексгумації, ухвалу про ексгумацію видає слідчий суддя (суд) за клопотанням особи, яка проводить досудове розслідування. У судовому засіданні мають право брати участь усі учасники ексгумації. Наявка осіб, своєчасно повідомлених про час і місце розгляду клопотання, не є перешкодою для розгляду клопотання слідчим суддею (судом). Ухвалу про дозвіл на проведення ексгумації або відмову в її проведенні можна оскаржити в апеляційному порядку.

4. В ексгумації трупа тварини беруть участь: особа, яка проводить досудове розслідування (прокурор, слідчий, дізнавач), спеціаліст ветеринарної медицини, не менше ніж двоє понятих, технічний персонал. За потреби до цієї процедури залучають спеціалістів Держпродспоживслужби. Постанова про ексгумацію обов'язкова для виконання службовими особами органів місцевого самоврядування.

5. До початку ексгумації трупа тварини особа, яка проводить досудове розслідування, пред'являє постанову про огляд трупа тварини, пов'язаний з ексгумацією, і письмову згоду власника (опікуна) тварини, труп якої ексгумуватимуть, або ухвалу суду про дозвіл на проведення ексгумації, пояснює учасникам цієї процесуальної дії їхні права й обов'язки та робить

про це запис у «Протоколі огляду трупа тварини, пов'язаного з ексгумацією».

6. Труп тварини виймають із місця поховання у присутності залученого спеціаліста ветеринарної медицини. Огляд трупа проводять із дотриманням санітарно-гігієнічних заходів безпеки.

7. Після ексгумації, огляду, відбору необхідних зразків для досліджень і проведення судово-ветеринарної експертизи труп тварини або ховають у тому самому місці з приведенням місця поховання у попередній стан, або піддають кремації у присутності уповноваженої особи, яка проводить досудове розслідування. Про повторне поховання (кремацію) трупа або його решток складають протокол.

8. Під час ексгумації спеціаліст ветеринарної медицини може вилучити із трупа тварини зразки тканин, органів або окремі його частини, а також знайдені поруч із трупом ґрунт і речі, які необхідні для проведення судово-ветеринарних досліджень та мають значення для з'ясування обставин кримінального правопорушення.

9. Процес ексгумації фіксують за допомогою фотографування або відеозапису й докладно описують у протоколі.

10. За потреби труп (рештки) тварини можуть доправити до державної експертної установи для проведення судово-ветеринарної експертизи.

11. Відповідно до статті 104 цього Кодексу про проведену ексгумацію трупа тварини складають протокол, у якому зазначають усе виявлене в тій послідовності, у якій це відбувалося, і в тому вигляді, у якому спостерігалось під час проведення процесуальної (розшукової) дії. Якщо під час ексгумації для дослідження вилучали речі й об'єкти, то про це зазначають у протоколі. До протоколу додають матеріали вимірювання, фотографування, звуко- або відеозапису, плани та схеми, графічні зображення, відбитки та зліпки (за наявності).

12. Витрати, пов'язані з ексгумацією, перевезенням і повторним похованням трупа тварини, відшкодовують в обумовленому законодавством порядку».

Дотримання запропонованих вище процесуальних вимог є запорукою з'ясування фактичних обставин справи (провадження) для подальшого ефективного розслідування.

Висновки

Ексгумація трупів(-а) тварин(-и) є слідчою (розшуковою) дією організаційно-технічного характеру, що полягає у викопуванні та виїманні трупів(-а) з місця поховання в землі або іншому місці для первинного, повторного або додаткового судово-ветеринарного дослідження, а також в огляді знайдених поруч із трупами(-ом) об'єктів, у межах кримінального провадження для перевірки й уточнення наявних і виявлення нових доказів або з'ясування інших обставин кримінального провадження з подальшим похованням.

Підставами для огляду трупів(-а) тварин(-и), пов'язаного з ексгумацією, є дані кримінального провадження, та ухвалення уповноваженою особою, яка проводить розслідування, відповідних процесуальних рішень.

Учасниками огляду трупів(-а) тварин(-и), пов'язаного з ексгумацією, є прокурор, слідчий або дізнавач, спеціаліст ветеринарної медицини (і/або фахівці Держпродспоживслужби), не менше двох понять, а також технічний персонал.

Огляд, пов'язаний із ексгумацією трупів(-а) тварин(-и), — особлива процесуальна дія, у межах якої ми пропонуємо виокремлювати 3 етапи (підготовчий, основний (ексгумацію трупа та його огляд — експертизу) і завершальний), кожен з яких містить певну кількість стадій.

Процес ексгумації трупів(-а) тварин(-и), їх огляд і відбір зразків для лабораторних досліджень фіксують у «Протоколі огляду, пов'язаного з ексгумацією трупів(-а) тварин(-и)».

За результатами теоретичних досліджень і напрацювань авторитетних науковців у галузі криміналістики, кримінального процесу та судової експертології, ґрунтуючись на власному досвіді судово-експертної діяльності впродовж 2010—2024 рр. і зважаючи на відсутність у КПК норми, що регламентувала б огляд ексгумованих трупів тварин, пропонуємо доповнити зазначений Кодекс новою статтею 239-1 «Огляд, пов'язаний з ексгумацією трупів(-а) тварин(-и)».

Викладена нами послідовність огляду, пов'язаного з ексгумацією трупів(-а) тварин(-и), може стати в пригоді співробітникам правоохоронних органів і судам під час досудового розслідування або судового слідства за кримінальними провадженнями щодо злочинів проти здоров'я та життя тварин.

Overview Related to Exhumation of Animal Corpses: Theoretical, Legal and Organizational Principles

Ivan Yatsenko

The procedure for conducting and problematic aspects of examination associated with the exhumation of animal corpses as a procedural action in criminal proceedings is outlined. It is proposed to supplement the criminal procedural legislation of Ukraine with a new Article 239-1 "Examination associated with the exhumation of animal corpses". The definition of "exhumation of animal corpses" is formulated for the first time. It is stated that the objects of exhumation can be whole animal corpses regardless of species, age, sex, breed, including aborted fetuses, stillborn or live-born animals; remains of any degree

of integrity (fragmentation), in particular, in a state of criminal destruction. It is noted that participants in the examination of an animal corpse associated with exhumation are a prosecutor, investigator or investigator, as well as a veterinary medicine specialist, specialists of the State Service for Food and Consumer Protection (in particular, laboratories of various levels of this State structure), at least two witnesses and technical staff. The content of examination stages (preparatory, main (exhumation and forensic veterinary examination), final) of the animal corpse(s) associated with exhumation is argued, each of which contains its own phases. It is emphasized that the procedure for examination associated with exhumation of animal corpse(s) set out in this research paper can become a component of methodological recommendations for law enforcement agencies and courts during pre-trial investigation or judicial investigation in criminal proceedings regarding crimes against health and life of animals. For achieving this goal, interrelated methods were used (analysis, synthesis, analogy; formal-logical one; logical-grammatical one; systemic-structural one; theoretical-legal modeling; comparative-legal one).

Keywords: exhumation; examination; animal corpses; veterinary medicine specialist; criminal proceedings.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової прак-

тики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Baulin, O. V. (2022). Ohliad trupa, pov'iazanyi z ekshumatsiieiu, pid chas zdiisnennia dosudovoho rozsliduvannia [Examination of a Corpse Associated with the Exhumation During Pre-Trial Investigation]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. 2022. Vyp. 67. DOI: 10.33994/kndise.2022.67.22 [in Ukrainian].
- Chornous, Yu., Synoverska, T. (2022). *Kryminalistychna metodyka rozsliduvannia zhorstokoho povodzhennia z tvarynamy* [Forensic method of investigating animal cruelty] : monohrafiia. Kyiv. URI: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/23142> [in Ukrainian].
- Denysiuk, P. D., Shevchuk, M. M. (2017). Osoblyvosti ekshumatsii trupa v kryminalnomu provadzhenni [Peculiarities of exhumation of a corpse in criminal proceeding]. *Molodyi vchenyi*. № 5.1 (45.1; spetsvyp.) [in Ukrainian].
- Dubovyk, T. S. (2022). Shchodo pytannia otrymannia zhghody rodychiv pomerloi osoby na ohliad trupa, pov'iazanoho z ekshumatsiieiu [Regarding the issue of obtaining the consent of the relatives of the deceased for exhumation of the body]. *Pivdennoukrainskyi pravnychiy chasopys*. № 3. DOI: 10.32850/sulj.2022.3.10 [in Ukrainian].
- Geissenberger, J., Ehrenfellner, B., Monticelli, F. C., Pittner, S., Steinbacher, P. (2021). Dismembered porcine limbs as a proxy for postmortem muscle protein degradation. *International Journal of Legal Medicine*. Vol. 135. Is. 4. DOI: 10.1007/s00414-021-02571-6.
- Hetman, H. M. (2022). Ohliad trupa, pov'iazanyi z ekshumatsiieiu: porivnialno-pravovyi aspekt [Examination of the Corpse Related to Exhumation: A Comparative Legal Aspect]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*.

- № 11. DOI: [10.32782/2524-0374/2022-11/151](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/151) [in Ukrainian].
- Horlova, O. V., Zavorina, O. P. (2019). Deiaki osoblyvosti ohliadu trupa, pov'язanoho z ekshumatsiieiu [Some specifics of examination of corpse associated with exhumation]. *Protsesualne ta tekhniko-kryminalistychnе zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia* : mat-ly nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 28.11.2019). Kharkiv. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/28_11_2019/pdf/75.pdf [in Ukrainian].
- Jilala, W., Russa, D., Ng'walali, P., Balandya, E., Lwoga, N. (2022). Forensic exhumation and human remains identification: A gap between the Inquest Act 1980 and medico legal education in Tanzania. *Forensic Science International. Synergy*. Vol. 5. Art. 100276. DOI: [10.1016/j.fsisyn.2022.100276](https://doi.org/10.1016/j.fsisyn.2022.100276).
- Juszkiewicz, M., Walczak, M., Woźniakowski, G., Podgórska, K. (2023). African Swine Fever: Transmission, Spread, and Control through Biosecurity and Disinfection, Including Polish Trends. *Viruses*. Art. 15(11):2275. DOI: [10.3390/v15112275](https://doi.org/10.3390/v15112275).
- Khaliliev, R. A., Leheza, L. A. (2022). Spirni pytannia protsesualnoi rehlamentatsii ekshumatsii trupa v kryminalnomu provadzhenni Ukrainy [Controversial Issues of the Procedural Regulations of the Exhumation of the Body in the Criminal Proceedings of Ukraine]. *Propilei prava ta bezpeky*. № 1 (1). DOI: [10.32620/pls.2022.1.06](https://doi.org/10.32620/pls.2022.1.06) [in Ukrainian].
- Koniushenko, Ya. Yu. (2020). Uchasnyky provedennia ohliadu trupa, pov'язanoho z ekshumatsiieiu [Participants in the examination of the corpse related to the exhumation]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurysprudentsiia*. № 47. T. 2. DOI: [10.32841/2307-1745.2020.47-2.23](https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.47-2.23) [in Ukrainian].
- Kovtun, O. O., Sukhina, H. Yu. (2020). Osoblyvosti ohliadu trupa, pov'язanoho z ekshumatsiieiu yak slidchoi dii [Features of Examination of the Corpse Related to Exhumation as an Investigative Action]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 3. DOI: [10.32782/2524-0374/2020-3/92](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3/92) [in Ukrainian].
- Mansegosa, D. A., Giannotti, P. S., Marchiorri, J. I., Jofré, F. N., Aballay, F. H., Aisa, C. F. (2021). The story of a homicide: The location, exhumation, and multidisciplinary analysis of a clandestine burial. *Forensic Science International: Reports*. Vol. 3. Art. 100165. DOI: [10.1016/j.fsr.2020.100165](https://doi.org/10.1016/j.fsr.2020.100165).
- Patsula, M. P. (2019). Pravovi aspekty ekshumatsii trupa u kryminalnomu provadzhenni [Legal aspects of exhumation of a corpse in criminal proceedings]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Yurydychni nauky*. T. 30 (69). № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2019_30%2869%29_1_23 [in Ukrainian].
- Randour, M. L., Smith-Blackmore, M., Blaney, N., DeSousa, D., Guyony, A.-A. (2021). Animal Abuse as a Type of Trauma: Lessons for Human and Animal Service Professionals. *Trauma, Violence, & Abuse*. Vol. 22. Is. 2. DOI: [10.1177/1524838019843197](https://doi.org/10.1177/1524838019843197).
- Rebollada-Merino, A., Barcena, C., Mayoral-Alegre, F. J., Garcia-Real, I., Dominguez, L., Rodriguez-Bertos, A. (2020). Forensic cases of suspected dog and cat abuse in the Community of Madrid (Spain), 2014–2019. *Forensic science international*. Vol. 316. Art. 110522. DOI: [10.1016/j.forsciint.2020.110522](https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2020.110522).
- Shkundia, D. Yu., Serdiukov, Ya. K. (2021). Metodolohiia vyznachennia davnosti nastannia smerti v m'iasoidnykh sviiskykh tvaryn biofizychnymy metodamy [Methods for determining the age of death in carnivorous domestic animals using biophysical methods]. *Biomorfolohiia XXI stolittia* : zb. tez dop. XIV Mizhnar. nauk. konf., prysviach. 100-rich. z chasu zasnov. kaf. anat., hist. i patomorf. tvaryn im. akad. V. H. Kasianenka (Kyiv, 23–24.09.2021). Kyiv. URL: https://nbuv.gov.ua/sites/default/files/u331/zbirnik_biomorfolohiia_2021.pdf [in Ukrainian].
- Siqueira, A. de, Campusano Cuevas, S. E., Salvagni, F. A., Maiorka, P. C. (2016). Forensic Veterinary Pathology: Sharp Injuries in Animals. *Veterinary pathology*. Vol. 53. Is. 5. DOI: [10.1177/0300985816655850](https://doi.org/10.1177/0300985816655850).
- Slivinskyi, V. V., Rybalko, V. V. (2022). Pravovi ta moralno-etychni problemy provedennia ekshumatsii trupa u kryminalnomu provadzhenni [Legal and Moral-Ethical Problems of the Organization of the Body Exhumation in Criminal Proceedings].

- Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 5. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-5/144 [in Ukrainian].
- Song, T., Luo, Z., Huang, Yu., Li, Y., Fang, L., Chang, J. (2023). A data set of the crackdown on cross-border wildlife crimes in China, 2014–2020. *Ecology: Ecological Society of America*. Vol. 104. Is. 6. Art. e4046. DOI: 10.1002/ecy.4046.
- Takenaka, C. S., Souza, C. N. A. de, Momo, C. (2023). Case studies and technical aspects of the forensic necropsy of exhumed companion animals. *Forensic Science International*. Vol. 345. Art. 111624. DOI: 10.1016/j.forsciint.2023.111624.
- Wainwright, Sh. H., Cunha, C. W., Webb, B., McGregor, B., Drolet, B., Welch, J. B. (2024). Reemerging / Notifiable Diseases to Watch. *The Veterinary Clinics of North America. Food Animal Practice*. Vol. 40. Is. 2. DOI: 10.1016/j.cvfa.2024.01.007.
- Yatsenko, I. V. (2022). Problemy ukladannia upovnovazhenoiu osoboiu postanovy pro pryznachennia sudovo-veterynarnoi ekspertyzy ta shliakhy yikh vyrishennia [Problems of Making a Decision on the Appointment of Forensic Veterinary Examination by an Authorized Person and the Ways to Solve them]. *Forum Prava*. Vyp. 73. № 2. DOI: 10.5281/zenodo.6471059 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Kazantsev, R. H. (2022). *Metodyka sudovo-veterynarnoi ekspertyzy trupiv tvaryn* [Methods of forensic veterinary examination of animal corpses]. Kharkiv. Reiestr. kod 18.1.02 / Reiestr metodyk provedennia sudovykh ekspertyz : ofits. sait. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Kazantsev, R. H. (2022). *Pravyla sudovo-veterynarnoi ekspertyzy trupiv tvaryn* [Rules of forensic veterinary examination of animal corpses] : metod. rek. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yatsenko, I., Kazantsev, R. (2022). Cytomorphological characteristics of necroptates of internal organs of dogs in the early post-mortem period in the aspect of forensic veterinary examination. *Ukrainian Journal of Veterinary Sciences*. Vol. 13. No. 4. DOI: 10.31548/ujvs.13(4).2022.60-74.

Яценко, І. (2025). Огляд, пов'язаний з ексгумацією трупів тварин: теоретичні, правові й організаційні засади. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (38). С. 159—181. DOI: 10.32353/khrife.1.2025.11.

Порівняльний аналіз методів зламу смартзамків і їхньої криміналістичної експертизи в Україні та США

Роман Піднебенний *

* LLC Undersky Locksmith, Нью-Йорк, США, e-mail: underskylock@gmail.com

DOI: [10.32353/khrife.1.2025.12](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2025.12) УДК 343.98(477+73)

Надійшло 28.02.2025 / Рецензовано 05.03.2025 / Прийнято до друку 26.03.2025 /
Доступно онлайн 31.03.2025

Розвиток технологій сприяв зміні методів убезпечення житлових і комерційних приміщень. Смартзамки стали невід'ємною складовою сучасного ринку безпеки і привернули увагу не лише власників нерухомості та охоронних фірм, а й злочинців. Розглянуто ключові методи зламу смартзамків, застосовуваних в Україні та США, відмінності в підходах до криміналістичної експертизи таких злочинів у цих країнах. Проведено порівняльний аналіз фізичних, механічних і цифрових атак, окреслено нові виклики у сфері судової експертизи електронних замків та запропоновано рекомендації щодо вдосконалення криміналістичних досліджень у цій галузі. Сучасні системи безпеки, зокрема смартзамки, поєднують механічні й електронні технології. Водночас вони певною мірою вразливі, що робить їх привабливими для кіберзлочинців і традиційних методів фізичного зламу. Відсутність єдиного підходу до криміналістичної експертизи цих злочинів в Україні та США створює труднощі у правоохоронній діяльності. Мета статті — дослідити методи зламу смартзамків, порівняти особливості криміналістичних експертиз подібних замків в Україні та США й запропонувати заходи для вдосконалення розслідування таких злочинів. Для досягнення поставленої мети застосовано метод порівняльного аналізу, трасологічний метод експертизи слідів зламу, аналіз цифрових доказів і методи тестування вразливості (фазинг, реверс-інжиніринг програмного забезпечення замків).

Ключові слова: смартзамки; криміналістична експертиза; цифровий злам; фізичний злам; безпека; судова експертиза.

Постановка наукової проблеми

Сучасні системи безпеки, зокрема смартзамки, поєднують механічні й електронні технології. Водночас вони певною мірою вразливі, що робить їх привабливими для кіберзлочинців і традиційних методів фізичного зламу¹. Відсутність єдиного підходу до криміналістичної експертизи цих злочинів в Україні та США створює труднощі у правоохоронній діяльності, тож розв'язання цієї проблеми є актуальним у сучасному інноваційному світі.

Мета статті

Дослідити методи зламу смартзамків, порівняти особливості криміналістичних експертиз подібних зламів в Україні та США й запропонувати заходи для вдосконалення розслідування таких злочинів.

Методи дослідження

Застосовано метод порівняльного аналізу, трасологічний метод експертизи слідів зламу, аналіз цифрових доказів і методи тестування вразливості (фазинг, реверс-інжиніринг програмного забезпечення замків).

Аналіз основних досліджень і публікацій

Особливості експертного дослідження зламу механічних і смартзамків розглядали науковці як України (Р. Якименко², Г. Грабовський зі співавторами³, Р. Кузнецов та П. Євсєєв⁴, В. Копча зі співавторами⁵), так і інших країн (D. Ollam⁶, S. Dashevskiy та F. La Spina⁷, D. dos Santos зі співавторами⁸, Y. Osawa та S. Higuchi⁹).

- 1 Smith S. W., Oorschot P. C. van. The Internet of Things: Security Challenges. *IEEE Security and Privacy Magazine*. 2019. Art. 17(5):7-9. DOI: [10.1109/MSEC.2019.2925918](https://doi.org/10.1109/MSEC.2019.2925918) (дата звернення: 01.02.2025).
- 2 Якименко Р. В. Щодо важливості етапу порівняльного дослідження конформних слідів на деталях механічних сувальдних замків. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63. Ч. 1. С. 335—347. URL: https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/2018_1.pdf (дата звернення: 01.02.2025).
- 3 Грабовський Г., Опарій А., Кузнецов Р. Особливості експертного дослідження слідів знарядь зламу. *Молодий вчений*. 2019. № 8 (72). С. 285—290. DOI: [10.32839/2304-5809/2019-8-72-61](https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-8-72-61) (дата звернення: 01.02.2025).
- 4 Кузнецов Р. В., Євсєєв П. О. Особливості трасологічного дослідження динамічних слідів знарядь зламу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 337—341. DOI: [10.24144/2788-6018.2022.04.61](https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.61) (дата звернення: 01.02.2025).
- 5 Копча В. В., Фрідманський Р. М., Копча Н. В. Правове дослідження слідів на місці злочину: які сприяють ефективному розкриттю і попередженню злочинів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2022. Вип. 72. Ч. 2. С. 211—218. DOI: [10.24144/2307-3322.2022.72.67](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.67) (дата звернення: 01.02.2025).
- 6 Ollam D. Practical Lock Picking: A Physical Penetration Tester's Training Guide. Syngress, 2010. 236 p.
- 7 Dashevskiy S., La Spina F. Old Code Dies Hard: Finding New Vulnerabilities in Old Third-Party Software Components and the Importance of Having SBOM for IoT / OT Devices / Black Hat Europe 2023. 48 p. URL: https://i.blackhat.com/EU-23/Presentations/EU-23-Dashevskiy-Old_code_dies_hard.pdf (дата звернення: 01.02.2025).
- 8 Santos D. dos, Guiot S., Dashevskiy S., Amri A., Kerro O. Route to Bugs: Analyzing the Security of BGP Message Parsing / Black Hat USA 2023. 33 p. URL: <https://i.blackhat.com/BH-US-23/Presentations/US-23-dosSantos-Route-to-Bugs-Analyzing-the-Security-of-BGP.pdf> (дата звернення: 01.02.2025).
- 9 Osawa Y., Higuchi S. A Manufacturer's Post-Shipment Approach to Fend-Off IoT Malware in Home Appliances / Black Hat USA 2023. 37 p. URL: <https://i.blackhat.com/BH-US-23/>

Викладення основного матеріалу дослідження

Із розвитком технологій збільшується кількість і вдосконалюється якість загроз, пов'язаних зі зломом замків як звичайних, так і високотехнологічних (зокрема, «розумних»).

У США значну увагу приділяють цифровій криміналістиці зламу смартзамків (приміром, у *National Forensic Science Technology Center*, далі — *NIST*¹⁰), тоді як в Україні поки переважає фізична експертиза зламу механічних елементів.

Популярні бренди смартзамків у США: *August*, *Yale*, *Schlage*, *Kwikset*, *Wyze*. В Україні більш поширені китайські моделі: *Xiaomi*, *Aqara*, дешеві OEM-рішення.

Методи автентифікації у США — біометрія, PIN-коди, *NFC*, *Bluetooth*, *Wi-Fi*¹¹, в Україні — *RFID*-картки, PIN-коди, механічні ключі.

Основні вразливості смартзамків у США: перехоплення бездротових сигналів, добування кодів, атаки за допомогою мобільних застосунків¹². Наявність в Україні загрози слід чекати через механічні злами, перебої в електропостачанні, застаріле програмне забезпечення.

Отже, оскільки методи зламу механічних і смартзамків у США й Україні певною мірою різняться, то різнитимуться також особливості експертного дослідження таких зламів, що ми докладно розглянемо далі.

Методи зламу замків та особливості їх дослідження у США

Варто зауважити, що смартзамки залишають унікальні сліди несанкціонованого доступу — докази, як-от:

- журнали доступу — збережені записи про відімкнення (замкнення) замка можуть містити інформацію про час зламу або спроби введення неправильного коду;
- дані про *Bluetooth*- або *Wi-Fi*-з'єднання — здатні надати відомості про хакерські інструменти для перехоплення або добування коду доступу;
- форензичний аналіз мобільних застосунків — якщо замок контролюють за допомогою смартфона, можна відстежити взаємодію із застосунком, навіть якщо зловмисник спробував його видалити.

Смартзамки набули значного поширення завдяки зручності застосування

[Presentations/US-23-Osawa-Higuchi-A-Manufacturers-Post-Shipement-Approach.pdf](#) (дата звернення: 01.02.2025).

- 10 Kent K., Chevalier S., Grance T., Dang H. Guide to Integrating Forensic Techniques into Incident Response. Recommendations of the National Institute of Standards and Technology. SP 800-86. U. S. Department of Commerce ; Technology Administration ; NIST, Aug 2006. 121 p. URL: <https://surl.gd/bfluxct> (дата звернення: 01.02.2025) ; Ayers R., Brothers S., Jansen W. NIST Special Publication 800-101. Rev. 1. Guidelines on Mobile Device Forensics. U. S. Department of Commerce ; NIST, May 2014. 85 p. DOI: [10.6028/NIST.SP.800-101r1](https://doi.org/10.6028/NIST.SP.800-101r1) (дата звернення: 01.02.2025) ; Cybersecurity Subteam Recommendations / National Institute of Standards and Technology : website. 2023-08-18. 5 p. URL: <https://surl.li/fkkmcm> (дата звернення: 01.02.2025).
- 11 Berrios J., Mosher E., Benzo S., Grajeda C., Baggili I. Factorizing 2FA: Forensic analysis of two-factor authentication applications. *Forensic Science International: Digital Investigation*. 2023. Vol. 45. Suppl. Art. 301569. DOI: [10.1016/j.fsidi.2023.301569](https://doi.org/10.1016/j.fsidi.2023.301569) (дата звернення: 01.02.2025).
- 12 Caballero-Gil C., Álvarez R., Hernández-Goya C., Molina-Gil J. Research on smart-locks cybersecurity and vulnerabilities. *Wireless Networks*. 2024. Vol. 30. Pp. 5905—5917. DOI: [10.1007/s11276-023-03376-8](https://doi.org/10.1007/s11276-023-03376-8) (дата звернення: 01.02.2025).

й інтегруванню із системами «розумного будинку»¹³.

Згідно з дослідженням 2023 року, 12 % власників смартзамків у США зазнали спроб зламу їхніх пристроїв. Основні загрози:

- фізичний злам (43 %) — 3D-друковані відмикачки, бампінг, магнітні маніпуляції;
- кібератаки (37 %) — злам мобільних застосунків, перехоплення бездротових сигналів через Bluetooth або Wi-Fi;
- атаки на систему автентифікації (20 %) — злам паролів або маніпуляції з NFC-картами¹⁴.

У 2023 році FBI IC3 отримав 2825 скарг на атаки програм-вимагачів, що спричинили збитків на понад \$59,6 мільйона¹⁵. Подібні програми шифрують дані на пристрої, що робить їх недоступними для користувачів, а кіберзлочинці вимагають викуп за повернення викраденої інформації. Зафіксовано випадки, коли зловмисники атакували «розумні замки»: блокували доступ до приміщень, використовуючи це як інструмент вимагання викупу (наприклад, в австрійському готелі *Romantik Seehotel Jägerwirt* хакери зламали систему електронних ключів, заблокували

гостей у їхніх номерах і вимагали викуп для відновлення доступу). Це свідчить про вразливість IoT-пристроїв (від англ. *Internet of Things* — інтернет речей), зокрема, систем електронних замків, які можуть стати мішенню для атак, що порушує безпеку користувачів і завдає фінансових збитків. У 2024 *Consumer Cyber Readiness Report* зазначено, що 7 % зареєстрованих кібератак у 2024 році пов'язані з атаками програм-вимагачів на «розумні пристрої» для дому (зокрема, «розумні замки») ¹⁶. Учасники конференцій *Black Hat USA 2023* та *DEF CON* уже не вперше ¹⁷ розглядали нові методи атак на смартзамки (включно із застосуванням 3D-друкованих відмикачок і магнітних маніпуляцій), засоби викриття, попередження та криміналістичного дослідження таких атак.

Із розвитком технологій змінюються як методи зламу, так і способи їх криміналістичного дослідження. Традиційні механічні замки залишають фізичні сліди зламу, тоді як смартзамки можуть містити цифрові сліди, дослідження яких потребує спеціального аналізу.

Серед методів зламу смартзамків у США особливо вирізняються цифрові атаки, що базуються на вразливості програмного забезпечення та мережних

13 Adaramola O. O., Odigbo Ch. S., Elelegwu D., Chen L. Safeguarding Smart Homes: A Digital Security and Digital Forensics Approach / ResearchGate : website. Feb 2025. 14 p. DOI: [10.13140/RG.2.2.19403.30240](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.19403.30240) (дата звернення: 01.02.2025) ; Hutchinson Sh., Yoon Y. H., Shantaram N., & Karabiyik U. Internet of Things Forensics in Smart Homes: Design, Implementation, and Analysis of Smart Home Laboratory. 2020 ASEE Virtual Annual Conference Content Access. June 22–26. 2020. P. ID #29634. DOI: [10.18260/1-2--34868](https://doi.org/10.18260/1-2--34868) (дата звернення: 01.02.2025).

14 Federal Bureau of Investigation. Internet Crime Report 2023 / Internet Crime Complaint Center. Dec 12. 2023. Pp. 13–14. URL: https://www.ic3.gov/annualreport/reports/2023_ic3report.pdf (дата звернення: 01.02.2025).

15 Ibid.

16 2024 Consumer Cyber Readiness Report / Aspen Digital : website. Oct 1. 2024. URL: <https://www.aspendigital.org/report/2024-consumer-cyber-readiness-report/> (дата звернення: 01.02.2025).

17 Black Hat USA 2023 (Aug 5–10, 2023; Mandalay Bay / Las Vegas + Virtual) / Black Hat : website. 2023. URL: <https://www.blackhat.com/us-23/> (дата звернення: 01.02.2025).

протоколів¹⁸. Аналіз зламу смартзамків у США ґрунтується на стандартизованих методиках цифрової криміналістики, які дають змогу правоохоронцям точно з'ясувати обставини зламу, виявити спосіб несанкціонованого доступу й ідентифікувати злочинця.

Так, наприклад, перехоплення *Bluetooth* і *Wi-Fi* застосовують для дешифрування переданих даних або клонування автентифікаційних ключів¹⁹. Виявлено також можливість перехоплювати й відтворювати *Bluetooth*-команди, що надали несанкціонований доступ до замка, без потреби у фізичному ключі. Більшість смартзамків послуговуються *Bluetooth Low Energy* (далі — *BLE*) або *Wi-Fi* для зв'язку зі смартфоном власника. Зловмисники можуть застосувати такі методи зламу:

- перехоплення *Bluetooth*-підключень — хакери можуть записати сеанс зв'язку та спробувати відтворити його для отримання доступу;
- атаки на *Wi-Fi*-з'єднання — якщо замок підключено до інтернету, можливі атаки для підміни команд, подібні до *Man-in-the-Middle*;
- брутфорс-атаки — добирання паролів або цифрових кодів за допомогою автоматизованих скриптів.

Існують і інші загрози, як-от:

- програмні атаки (*API*-вразливості) — експлуатація помилок у мобільних застосунках, що кон-

тролюють смартзамки²⁰. Через слабку автентифікацію користувачів або із застосуванням спеціального обладнання зловмисники здатні віддалено перехопити контроль, сигнал між мобільним пристроєм і замком;

- несанкціоноване збирання біометричних даних — модифікований зловмисниками «розумний замок» зчитує відбитки пальців користувача та передає їх захищеними каналами на віддалений і контрольований сервер без відома власника такого замка;
- злам алгоритмів розпізнавання — за допомогою атак «відбиток-повторювач» застосовують перехоплені біометричні дані для отримання доступу до інших пристроїв власника.

Саме тому необхідно локально зберігати біометричні дані й послуговуватися надійними механізмами захисту, наприклад, шифруванням *FIDO2* (від англ. *Fast IDentity Online 2* — відкритий стандарт автентифікації користувачів, покликаний зміцнити процедуру входу користувачів до онлайн-ових служб для підвищення загальної довіри)²¹.

Непоодинокі також випадки фізичного втручання в систему змішаних механізмів смартзамків (3D-друковані відмикачки, магнітні маніпуляції). У США 3D-друкованими відмикачками активно

18 Black Hat / DEF CON 2024: Latest Insights on Security and AI. ISMG Compendium Showcases More Than 50 Interviews on Threats, Emerging Solutions / Bank Info Security : website. Sept 13, 2024. URL: <https://www.bankinfosecurity.com/black-hatdef-con-2024-latest-insights-on-security-ai-a-26283> (дата звернення: 01.02.2025).

19 Winkelmann A. Unauthorized Smart Lock Access. Ethical Hacking of Smart Lock Systems. Stockholm, Sweden, 2022. 99 p. URL: <https://kth.diva-portal.org/smash/get/diva2%3A1749555/FULLTEXT01.pdf> (дата звернення: 01.02.2025).

20 Ayers R., Brothers S., Jansen W. Op. cit. DOI: 10.6028/NIST.SP.800-101r1 (дата звернення: 01.02.2025); Kent K., Chevalier S., Grance T., Dang H. Op. cit. URL: <https://surl.gd/bfuxct> (дата звернення: 01.02.2025).

21 Kerrison S. IoT Droplocks: Wireless Fingerprint Theft Using Hacked Smart Locks. *ArXiv*. 2022. arXiv:2208.13343. DOI: [10.48550/arXiv.2208.13343](https://doi.org/10.48550/arXiv.2208.13343) (дата звернення: 01.02.2025).

послугуються дослідники в галузі фізичної безпеки і, на жаль, зловмисники у спробах обійти традиційні механічні захисти²². Основні способи застосування:

- дублювати ключів — 3D-друк створює точні копії ключів лише за їхніми фотографіями або вимірами;
- шляхом зламу серцевини замка — надруковані відмикачки здатні легко відчиняти циліндрові механізми, які мають широкий попит;
- заміна традиційних відмикачок — сучасні матеріали 3D-друку доволі міцні для маніпулювання механізмами замків.

Учасники конференції *Black Hat USA 2019* продемонстрували, як 3D-друк можна застосувати для створення відмикачки, про які йшлося вище²³; зокрема, L. Garland зі співавторами з'ясувала, що аналіз артефактів, згенерованих у процесі 3D-друку, виявив наявність цифрових слідів на всіх досліджених етапах²⁴. Ці артефакти можуть мати важливе значення для цифрової криміналістики, оскільки містять дані, пов'язані з 3D-принтером, програмним забезпеченням для нарізки (англ. *slicing software*) і файлами *G-code*. Дослідження цифрових слідів 3D-друку особливо актуальне в контексті безпеки, зокрема

у разі виготовлення нелегальних інструментів для зламу замків. Як зазначила G. Hill (2014), 3D-друковані ключі застосовують для відмикання складних замків за лічені секунди, що є серйозним викликом безпеки²⁵.

Захист від 3D-друкованих відмикачок можливий: застосовувати запатентовані профілі ключів, які складніше скопіювати, багаторівневий механізм системи пінів, що ускладнює розблокування друкованими інструментами.

Фахівці з безпеки також спостерігають магнітне втручання в електромеханічні замки або традиційні моделі із застосуванням магнітних ключів, коли зловмисники користуються потужними неодимовими магнітами для переміщення механічних частин замка, маніпулюють електронними компонентами замка для подолання автентифікації та здійснюють реверс-інжиніринг магнітних ключів, що дає змогу створити аналог без фізичного контакту з оригіналом.

Сильні магніти здатні оминати електронні й механічні блокування. На *Black Hat USA 2021* підтвердили, що 54 % протестованих електронних замків вразливі до впливу магнітів, оскільки не мають відповідного екранування²⁶. Методи захисту: застосування немагнітних сплавів у критичних частинах

22 Hill G. 3-D Printed Skeleton Key Can Open Almost Any Lock in Seconds / Security Today : website. Sep 03. 2014. URL: <https://securitytoday.com/articles/2014/09/03/3d-printed-skeleton-key-can-open-almost-any-lock-in-seconds.aspx> (дата звернення: 01.02.2025) ; Four Ways 3D Printing May Threaten Security / RAND Corporation : website. May 8 2018. URL: <https://www.rand.org/pubs/articles/2018/four-ways-3d-printing-may-threaten-security.html> (дата звернення: 01.02.2025).

23 Black Hat USA 2019 (Aug 3—8, 2019; Mandalay Bay / Las Vegas) / Black Hat : website. 2019. URL: <https://www.blackhat.com/us-19/> (дата звернення: 01.02.2025).

24 Garland L., Neyaz A., Varol C., & Shashidhar N. K. Investigating Digital Forensic Artifacts Generated from 3D Printing Slicing Software: Windows and Linux Analysis. *Electronics*. 2024. Vol. 13 (14). P. 2864. DOI: 10.3390/electronics13142864 (дата звернення: 01.02.2025).

25 Hill G. Op. cit. URL: <https://securitytoday.com/articles/2014/09/03/3d-printed-skeleton-key-can-open-almost-any-lock-in-seconds.aspx> (дата звернення: 01.02.2025).

26 Black Hat USA 2021 (Juli 31 — Aug 5, 2021; Mandalay Bay / Las Vegas + Virtual) / Black Hat : website. 2021. URL: <https://www.blackhat.com/us-21/> (дата звернення: 01.02.2025).

замка; облаштування захисного корпусу від зовнішніх магнітних впливів; запровадження алгоритмів розпізнавання несанкціонованого оперування електронними замками.

Отже, 3D-друковані відмикачки й магнітні маніпуляції — це реальні загрози для фізичної безпеки замків у США. Криміналістичний аналіз подібних злочинів тут зосереджено на виявленні залишкових слідів 3D-відмикачок у механізмах замків та аналізі магнітного впливу.

Рішення для захисту: комбінування електронних і механічних методів захисту, застосування складніших профілів ключів і магнітостійких матеріалів.

Методи зламу замків та особливості їх дослідження в Україні

В Україні злам механічних замків залишається найпоширенішим видом злочинів, пов'язаних із несанкціонованим доступом (порівняно із цифровим зломом). Для механічних замків найбільш поширеними методами є бампінг, маніпулювання відмикачками, свердління та силовий злам, які залишають характерні сліди на деталях замка. Смартзамки, що набувають усе більшого поширення, зазнають як фізичних, так і цифрових атак, включно з перехопленням бездротових сигналів, експлуатуванням уразливості програмного забезпечення та зломом мобільних застосунків.

Р. Якименко докладно описав аналіз механічного зламу через конформні сліди на деталях замків — *бампінг*²⁷. Це метод відкриття циліндрових замків без оригінального ключа із застосуванням спеціального бампключа,

який устромляють у замкову щілину та піддають легким ударам, змушуючи піни замка підстрибувати, що дає змогу повернути циліндр і відімкнути замок. Криміналістичний аналіз бампінгу зосереджують на виявленні конформних слідів — характерних мікропошкоджень на внутрішніх компонентах замка, спричинених ударами бампключа (зокрема, мікроскопічних ум'ятин або подряпин на пінах і шпулерах; нерівномірного зношування або деформування на поверхні контактів).

Для детекції таких слідів застосовують високоточні мікроскопи й інші інструменти, які дають змогу ретельно оглянути внутрішні компоненти замка. Виявлення цих ознак є критично важливим для підтвердження факту несанкціонованого доступу за допомогою бампінгу, оскільки зовнішні пошкодження зазвичай відсутні. Додавання цього аналізу до криміналістичної експертизи допоможе правоохоронним органам ефективніше розслідувати випадки незаконного проникнення та сприятиме притягненню винних до відповідальності.

Застосування для зламу відмикачок і свердління розглянуто в підручнику «Криміналістика» за редакцією В. Шепітька²⁸. *Відмикачки* — це набір спеціальних інструментів для маніпулювання внутрішніми механізмами замка без застосування оригінального ключа.

За призначенням відмикачки можна класифікувати так:

- ручні (спеціальні гачки, лопатки, натягувачі) дають змогу операторові індивідуально дібрати позицію штифтів у механізмі циліндрового замка;

27 Якименко Р. В. Знач. твір. URL: https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/2018_1.pdf (дата звернення: 01.02.2025).

28 Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін. Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 4-те вид., перероб. і допов. Харків, 2008. С. 60—62, 71—72. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf> (дата звернення: 01.02.2025).

- автоматизовані (електронні або ударні) працюють за принципом швидкого добирання комбінації без необхідності докладного маніпулювання.

Відмикачки залишають характерні конформні сліди на внутрішніх деталях замка, зокрема:

- подряпини й потертості на пінах і сувальдах — виникають через багаторазові маніпулювання;
- нерівномірне зношування механізму — нехарактерне пошкодження або зміна положення штифтів;
- зміни натягу пружин — через застосування силових методів маніпулювання.

Названі вище пошкодження є доказами у кримінальному розслідуванні, оскільки дають змогу визначити метод і знаряддя зламу, а також відрізнити застосування злочинцями спеціалізованих інструментів від стандартного зношування замка.

Свердління є одним з найбільш деструктивних методів зламу, що передбачає фізичне руйнування механізму секретності замка, даючи змогу відчинити його без оригінального ключа.

Типові точки свердління залежать від конструкції замка:

- свердління циліндра — знищення механізму штифтів у циліндрових замках;
- свердління поруч із ригелем — у сувальдних та електронно-механічних замках для примусового розблокування механізму.

Криміналістичний аналіз свердління:

- отвори від свердла — їхні діаметр, форма та розташування можуть надати інформацію про інструмент, яким здійснювали злам;
- металева стружка свідчить про характер і напрямок свердління,

що сприятиме відтворенню дій злочинця;

- термічні пошкодження можуть виникати через застосування високошвидкісних дрилів або інструментів із підвищеним тертям.

Злочинці частіше застосовують свердління для зламу сейфів, електронно-механічних систем і високоміцних замків, оскільки це дає змогу швидко подолати складний механізм без потреби у високій майстерності, як у випадку з відмикачками.

Отже, механічний спосіб зламу в Україні є більш релевантним.

Аналіз механічних слідів зламу

Аналіз механічних слідів зламу є ключовим аспектом судової криміналістики, оскільки дає змогу:

- з'ясувати метод зламу — визначити, чи застосовували зловмисники відмикачки або силові методи, як-от свердління;
- ідентифікувати інструменти злочинців — характер пошкоджень може свідчити про конкретний тип відмикачок або свердла, що допомагає співвіднести їх із інструментами затриманих осіб;
- виявити рівень підготовки зловмисників — професійні злами часто залишають мінімальні пошкодження, тоді як аматорські — більш виражені;
- підтвердити або спростувати факт несанкціонованого проникнення — відсутність слідів зламу може означати інсценування.

Застосування сучасних технологій — 3D-сканування мікропошкоджень і спектрального аналізу металевих частинок — дає змогу отримати більш точні дані для експертизи: розвиток

3D-криміналістики науковці вважають необхідним для сприяння практиці розслідування злочинів²⁹.

Отже, сьогодні в Україні трасологічне дослідження слідів, залишених знаряддями зламу, є ключовим етапом у криміналістичному аналізі злочинів, пов'язаних зі зломом замків. Основні типи слідів, які можна виявити на корпусі замка або в його механізмі:

- сліди деформації — ум'ятини, подряпини, вигини на металі корпусу або циліндра;
- динамічні сліди впливу — тертя або зсув у разі застосування важелів, викруток, лома або спеціальних відмикачок;
- мікроушкодження внутрішнього механізму — можливе свідчення маніпулятивного зламу за допомогою бампінгу або електронних методів впливу.

Згідно з дослідженням Г. Грабовського зі співавторами³⁰, трасологічний аналіз слідів зламу проводять із застосуванням оптичних мікроскопів і цифрових інструментів для з'ясування механізму утворення ушкоджень та типу знаряддя, яким здійснювали злам.

Щодо динамічних слідів зламу, то вони містять важливу інформацію для відтворення механізму зламу замка й визначення типу застосованого інструмента. Р. Кузнецов і П. Євсєєв виокремлюють такі ключові параметри аналізу:

- глибина і форма подряпин — свідчить про тип знаряддя (лом, викрутка, молоток тощо);

- кут нахилу й напрямок руху слідів — допомагає з'ясувати механізм застосування сили;
- наявність залишків металу — може свідчити про контакт зі спеціальними інструментами зламу³¹.

Комп'ютерне трасологічне моделювання дає змогу точно реконструювати злам і порівняти знайдені сліди з відомими видами знарядь, найчастіше застосовуваними у кримінальних діях.

Отже, дослідження слідів механічного зламу смартзамків є критично важливим для ідентифікації методів проникнення та знарядь зламу. Поєднання трасологічного аналізу, комп'ютерного моделювання і правового супроводу підвищує точність криміналістичних експертиз та ефективність розслідувань. Однак, на відміну від США, де швидкими темпами зростає попит на смартзамки, в Україні ці системи застосовують не настільки масово, а цифрові атаки на замки фіксують іще рідше. Водночас відсутність оновлень програмного забезпечення та слабкий рівень шифрування в поширених китайських моделях смартзамків створює серйозні ризики їхнього зламу.

Аналіз цифрових слідів зламу

Аналіз зламу смартзамків у США ґрунтується на стандартизованих методиках цифрової криміналістики, які дають змогу правоохоронцям точно визначити обставини зламу, виявити спосіб несанкціонованого доступу й ідентифікувати злочинця.

29 Дуфенюк О. М. Майбутнє 3D криміналістики: інновації, які змінюють практику досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 457—460. DOI: [10.32782/2524-0374/2024-3/110](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/110) (дата звернення: 01.02.2025).

30 Грабовський Г., Опарій А., Кузнецов Р. Зазнач. твір. DOI: [10.32839/2304-5809/2019-8-72-61](https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-8-72-61) (дата звернення: 01.02.2025).

31 Кузнецов Р. В., Євсєєв П. О. Зазнач. твір. DOI: [10.24144/2788-6018.2022.04.61](https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.61) (дата звернення: 01.02.2025).

Сучасна криміналістика США розглядає цифрові сліди як повноцінний доказ, еквівалентний традиційним фізичним слідам (наприклад, відбиткам пальців або слідам інструментів зламу).

Основні принципи збору й аналізу цифрових доказів:

- цілісність (англ. *Integrity*) — доказ не можна змінювати або пошкоджувати під час вилучення;
- автентичність (англ. *Authenticity*) — необхідно довести, що отримані цифрові сліди дійсно належать до певного злочинного інциденту;
- відтворюваність (англ. *Reproducibility*) — незалежні експерти повинні мати змогу повторити аналіз і отримати аналогічні результати;
- ланцюжок збереження доказів (англ. *Chain of Custody*) — слід задокументувати, хто, коли та як отримував доступ до цифрових доказів.

Під час розслідування зламу смартзамків у США традиційні криміналістичні методи комбінують з методами цифрової криміналістики.

Сучасні смартзамки зберігають у журналі подій інформацію про таке:

- дату й час кожного відмикання / замикання;
- спроби введення неправильного коду або підключення невідомого пристрою;
- перезапуски системи або зміну паролів доступу.

Правоохоронці можуть отримати таку інформацію безпосередньо із замка або із серверів виробника. У США існує прецедентне право, що дає змогу отримати ці дані через судовий запит відповідно до *Stored Communications Act (SCA, 1986)*, який регулює доступ до електронних комунікацій.

Методи аналізу журналів:

- форензичне копіювання (англ. *Forensic Imaging*) — створюють точну копію журналу подій для подальшого аналізу без зміни оригінальних даних;
- хронологічний аналіз (англ. *Timeline Analysis*) — вивчають послідовність подій для виявлення підозрілих дій (наприклад, спроб входу в незвичний час або з невідомого пристрою);
- кореляція з іншими джерелами (англ. *Correlation with Other Sources*) — порівнюють дані із замка з логами *Wi-Fi*-роутера, записами камер спостереження та даними мобільних операторів.

Більшість смартзамків зв'язуються зі смартфоном власника за допомогою *BLE* або *Wi-Fi*. У разі зламу застосовують такі методи криміналістичного аналізу:

- аналіз радіочастотного трафіку — застосування спеціальних пристроїв (наприклад, *Wireshark* або *HackRF*) для перехоплення сигналів;
- форензичний аналіз маршрутизатора — вивчення логів *Wi-Fi*-підключень дає змогу з'ясувати, чи застосовували для зламу невідомий пристрій;
- відновлення *Bluetooth*-логів — за допомогою програмного забезпечення (наприклад, *BLE Sniffer*) можна проаналізувати історію підключень.

Смартзамками керують за допомогою мобільного застосунку, який може містити цінну інформацію про послугування пристроєм і потенційний злам. У США для вилучення й аналізу даних з мобільного пристрою застосовують, зокрема, *Cellebrite UFED* — професійне програмне забезпечення для вилучення даних зі смартфонів, *Magnet AXIOM* дає

змогу аналізувати журнали дій у мобільному застосунку замка.

Autopsy (The Sleuth Kit) — відкритий інструмент для аналізу даних смартфонів. Методи аналізу:

- декодування логфайлів мобільного застосунку — витягають інформацію про спроби авторизації, помилки з'єднання, скидання пароля тощо;
- перевірка кешованих даних — навіть після видалення програми деякі дані можуть залишатися у пам'яті пристрою;
- кореляція із GPS-даними — дає змогу визначити, чи був власник замка в момент зламу поруч з об'єктом, чи замок зламано дистанційно.

Багато смартзамків синхронізують свої дані із сервером виробника, що дає змогу отримати додаткові цифрові сліди. Журнали активності користувача записують усі зміни в системі безпеки. Історія оновлень програмного забезпечення може показати, чи застосовували відомий експлоїт для зламу. Якщо замок зламано віддалено, на сервері можуть залишитися цифрові сліди атаки — IP-адреси зловмисників. Правоохоронні органи США можуть отримати доступ до цих даних на підставі *Stored Communications Act*, подавши запит до компанії-виробника. Методи аналізу серверних даних:

- журнали доступу — переглядають записи входу та спроби змінити налаштування;
- перевірка мережевих запитів — виявляють невідомі IP-адреси або підозрілі запити до API замка;
- форензичний аналіз SQL-баз — відновлення історії користування замком.

Підіб'ємо проміжні підсумки. У США для аналізу зламу смартзамка застосо-

вують комплексний підхід — сукупність методів цифрової криміналістики: аналіз журналів, підключень, мобільного застосунку та серверних даних. Там вироблено чітку правову базу — закони, які регулюють отримання і застосування цифрових доказів у кримінальних провадженнях. До того ж правоохоронці мають доступ до необхідного технологічного оснащення — професійного обладнання та програмного забезпечення для аналізу зламу. Україна наразі не має подібної методичної бази, що значно ускладнює ефективний аналіз цифрових зламів. Тож для ефективної боротьби із цифровими зламами в Україні необхідно адаптувати кращі практики цифрової криміналістики США та запровадити відповідні правові механізми на законодавчому рівні.

Проблеми аналізу зламу смартзамків в Україні порівняно зі США

Зважаючи на викладене вище, виокремимо проблеми аналізу зламу смартзамків в Україні порівняно зі США:

- *обмежена спеціалізація експертів.* У США злам смартзамків аналізують не лише традиційні криміналісти, а й фахівці із цифрової безпеки, етичні хакери й експерти з IoT. В Україні ж ця галузь лише розвивається, і кількість експертів, здатних провести повноцінний аналіз цифрових слідів, залишається обмеженою;
- *відсутність уніфікованих методик цифрової криміналістики.* В американській практиці існують стандартизовані методики аналізу цифрових доказів (наприклад, рекомендації NIST). Україна, хоча й запроваджує окремі міжнародні напрацювання, усе ще не має уніфікованих підходів до аналізу

кіберзлочинів, зокрема, до методів дослідження зламу смартзамків;

- обмежений доступ до спеціалізованого обладнання. У США слідчі мають доступ до передових інструментів аналізу цифрових пристроїв (логічних аналізаторів, програмного забезпечення для вилучення даних та ін.) і спеціалізовані криміналістичні лабораторії. В Україні таких ресурсів значно менше, що ускладнює аналіз зламу сучасних електронних замків;
- недостатня законодавча база для аналізу цифрових слідів. У США аналіз цифрових слідів регламентовано законами, що дає змогу застосовувати здобуті дані в суді як доказ. Основні нормативні акти регулюють як методи зламу, так і відповідальність за несанкціонований доступ до IoT-пристроїв, включно з електронними замками.

Деякі зі згаданих вище нормативних актів США:

- *Federal Rules of Evidence* (1975) — обумовлює, що цифрові дані, включно з журналами входу смартзамків, мережеві логи та цифрові сліди зламу, є допустимими доказами в судових процесах;
- *Computer Fraud and Abuse Act (CFAA, 1986, оновлений 2023 р.)* — криміналізує несанкціонований доступ до комп'ютерних систем, включно зі спробами зламу IoT-пристроїв;
- *Electronic Communications Privacy Act (ECPA, 1986, оновлений 2018 р.)* —

регулює порядок доступу правоохоронців до електронних комунікацій і хмарних серверів, на яких можуть зберігатися дані смартзамків;

- *Cybersecurity Information Sharing Act (CISA, 2015)* — передбачає обмін інформацією про кіберзагрози між державними установами й компаніями, що може бути застосовано для аналізу атак на смартзамки;
- *Federal Trade Commission Act (FTC Act, 1914, оновлений 2021 р.)* — дає змогу розслідувати випадки, коли виробники смартзамків не забезпечили належного рівня захисту своїх пристроїв, що спричинило злами або витік даних користувачів;
- *California Consumer Privacy Act (CCPA, 2018)* — регулює застосування та зберігання персональних даних, включно з інформацією, яку збирають смартзамки (біометричні дані, журнали доступу тощо).

Сукупність цих нормативних актів формує юридичне підґрунтя для розслідування злочинів, пов'язаних зі зломом смартзамків у США.

В Україні юридичні аспекти застосування електронних доказів у кримінальних справах до сьогодні перебувають у зародковому стані, унаслідок чого суди можуть не приймати такі докази через відсутність чіткої процедури їх фіксування та збереження. Саме тому аналіз цифрових слідів досі залишається проблематичним³² через низку чинників, а саме:

- Кримінальний процесуальний кодекс України³³ (далі — КПК

32 Черемнова А. І., Белік Л. С. Цифрова інформація як об'єкт експертного дослідження в умовах діджиталізації: проблеми та перспективи розвитку. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 57—65. DOI: 10.33994/kndise.2023.68.06 (дата звернення: 01.02.2025).

33 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

України) не містить чіткого визначення електронних доказів у кримінальних провадженнях. Це створює правову невизначеність щодо того, як правильно збирати та застосовувати цифрові докази, отримані зі смартзамків;

- відсутність уніфікованих стандартів аналізу цифрових слідів. Якщо у США існують затверджені методи *NIST*, то в Україні аналогічні стандарти тільки розробляють;
- обмежений доступ до логів і даних смартзамків. Наприклад, якщо виробник замка розташований за кордоном (що трапляється доволі часто), українським слідчим складно отримати журнали входу-виходу користувача;
- недостатня технічна база. В Україні лише кілька криміналістичних лабораторій мають сучасне програмне забезпечення для аналізу цифрових пристроїв;
- суди часто не приймають цифрових доказів через їх неправильне документування або відсутність відповідної експертизи.

На нашу думку, імплементація принципів *Berkeley Protocol*³⁴ в українську практику могла б сприяти стандартизації процесів роботи з електронними доказами. Це передбачає забезпечення достовірності й цілісності цифрових даних, що є критично важливим під час розслідування кіберзлочинів, зокрема, зламів смартзамків. Утім, для ефек-

тивного застосування цих принципів необхідно внести відповідні зміни до КПК України, де чітко визначити поняття «електронні докази» і процедури їх опрацювання³⁵.

На відміну від США, в Україні також значно більше випадків застосування дешевих або нелегально ввезених смартзамків без необхідних протоколів захисту. Це робить їх більш вразливими до зламу й водночас ускладнює їхню експертизу, оскільки відсутня офіційна документація, а виробник не співпрацює з правоохоронними органами.

Одним із ключових ризиків для безпеки смартзамків є застосування застарілих сторонніх програмних компонентів, які можуть містити невиявлені вразливості. Згідно з дослідженням *S. Dashevskyi* та *F. La Spina*, у багатьох IoT-пристроях застосовано компоненти, які не оновлювали роками, що відкриває набагато більше можливостей для атак зловмисників³⁶.

У дослідженні пристроїв *Sierra Wireless AirLink* виявлено 21 нову вразливість, із яких 15 стосувалися сторонніх програмних бібліотек. Це підтверджує необхідність регулярного аудиту програмного забезпечення та підтримання актуального *Software Bill of Materials* (далі — *SBoM*)³⁷.

Аналіз методів зламу смартзамків потребує комплексного підходу — урахування криміналістичних, кібербезпекових і правових аспектів. У США цей процес уже добре налагоджений завдяки

34 *Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations* / Human Rights Center, Un. Nat. Human Rights Office of the High Commissioner. New York and Geneva, 2022. 102 p. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2024-01/OHCHR_BerkeleyProtocol.pdf (дата звернення: 01.02.2025).

35 Черемнова А. І., Белік Л. С. Зазнач. твір. С. 57, 59—60. DOI: 10.33994/kndise.2023.68.06 (дата звернення: 01.02.2025).

36 *Dashevskyi S., La Spina F. Op. cit.* URL: https://i.blackhat.com/EU-23/Presentations/EU-23-Dashevskyi-Old_code_dies_hard.pdf (дата звернення: 01.02.2025).

37 *Ibid.*

співпраці між правоохоронними органами, кіберекспертами й індустрією безпеки. В Україні ж криміналістична експертиза смартзамків стикається з низкою проблем, зокрема, нестачею кадрів, методичних стандартів, технічних можливостей і законодавчих механізмів. Для покращення ситуації необхідно поглиблювати навчання експертів, адаптувати міжнародні методики та вдосконалювати нормативну базу із цифрової криміналістики.

Для ефективного виявлення вразливостей у програмному забезпеченні IoT-пристроїв, включно зі смартзамками, дослідники застосовують фазинг-тестування. Як зазначають D. dos Santos зі співавторами, цей метод дає змогу знаходити слабкі місця у реалізаціях апаратних і мережевих протоколів, що також можна застосувати для аналізу безпеки смартзамків³⁸.

Фазинг дає змогу автоматично генерувати тисячі некоректних запитів, що допомагає виявляти критичні вразливості у програмному забезпеченні замків ще на етапі розроблення.

Інший підхід до підвищення безпеки IoT-пристроїв представлено в дослідженні Y. Osawa та S. Higuchi, де описано систему ASTIRA (інтелектуальна платформа), яку застосовують для збору й аналізу атак на IoT-пристрої, зокрема смартзамки³⁹.

Основні заходи для підвищення безпеки смартзамків:

- застосування *honeypots* — спеціально налаштованих пристроїв із вразливістю, своєрідних приманок для збору інформації про атаки;
- автоматизований аналіз шкідливого програмного забезпечення, що дасть змогу виявляти нові загрози на ранніх етапах;
- створення централізованої бази даних атак на IoT-пристрої, що допоможе виробникам швидше реагувати на нові загрози.

За даними дослідників, за останні 5 років зафіксовано понад 2,2 мільярди атак на IoT-пристрої, що свідчить про необхідність постійного моніторингу безпеки смартзамків⁴⁰.

Зважаючи на наведену вище інформацію, виокремимо кілька ключових рекомендацій для підвищення безпеки смартзамків:

- регулярний аудит програмного забезпечення — перевірка всіх сторонніх компонентів на наявність вразливості⁴¹;
- запровадження фазинг-тестування під час розроблення смартзамків для виявлення потенційних слабких місць⁴²;
- застосування системи моніторингу атак на IoT-пристрої (таких, як

38 Santos D. dos, Guiot S., Dashevskiy S., Amri A., Kerro O. Op. cit. URL: <https://i.blackhat.com/BH-US-23/Presentations/US-23-dosSantos-Route-to-Bugs-Analyzing-the-Security-of-BGP.pdf> (дата звернення: 01.02.2025).

39 Osawa Y., Higuchi S. Op. cit. URL: <https://i.blackhat.com/BH-US-23/Presentations/US-23-Osawa-Higuchi-A-Manufacturers-Post-Shipment-Approach.pdf> (дата звернення: 01.02.2025).

40 Ibid.

41 Dashevskiy S., La Spina F. Op. cit. URL: https://i.blackhat.com/EU-23/Presentations/EU-23-Dashevskiy-Old_code_dies_hard.pdf (дата звернення: 01.02.2025).

42 Santos D. dos, Guiot S., Dashevskiy S., Amri A., Kerro O. Op. cit. URL: <https://i.blackhat.com/BH-US-23/Presentations/US-23-dosSantos-Route-to-Bugs-Analyzing-the-Security-of-BGP.pdf> (дата звернення: 01.02.2025).

ASTIRA) для виявлення й аналізу загроз⁴³;

- забезпечення підтримки *SBoM* — документування всіх програмних компонентів для швидкого оновлення вразливих бібліотек⁴⁴.

Аналіз програмної вразливості смартзамків має важливе значення для криміналістичних розслідувань злочинів, пов'язаних зі зломом електронних систем доступу. Застосування фазинг-тестування дає змогу не лише виробникам підвищувати безпеку пристроїв, а й криміналістам відтворювати можливі сценарії зламу та виявляти застосовані злочинцями експлойти. Системи моніторингу атак (такі, як *ASTIRA*) дають змогу фіксувати спроби зламу в реальному часі, що може стати доказом у кримінальній справі. Створення централізованої бази даних атак на *IoT*-пристрої допомагає експертам ідентифікувати типові методи зламу й пов'язати окремі злочини один з одним. Окрім того, аналіз логів доступу та цифрових слідів, залишених вразливими смартзамками, є ключовим доказом у судових процесах. Отже, запровадження методів виявлення й усунення вразливості підвищує ефективність криміналістичної експертизи та допомагає правоохоронним органам у розслідуванні злочинів, пов'язаних із цифровими зламами.

У сучасній криміналістиці технічні засоби профілактики відіграють важливу роль у запобіганні злочинам і збиранні доказової інформації. До таких засобів належать охоронні системи відеоспостереження, електронні контро-

лери доступу й хімічні маркери. Їх застосування не лише ускладнює скоєння злочинів, а й сприяє залишенню додаткових слідів під час спроби зловмисників нейтралізувати ці засоби. Своєю чергою це збільшує обсяг доказової інформації, доступної для слідства. Наприклад, під час взаємодії зі складними системами захисту злочинець може залишити на місці події сліди, які допоможуть ідентифікувати його особу або знаряддя зламу. Отже, запровадження сучасних технічних засобів профілактики не лише підвищує рівень безпеки, а й покращує ефективність криміналістичних досліджень⁴⁵.

Висновки

Попит на смартзамки у США й Україні збільшується з року в рік, однак водночас збільшується і кількість спроб їх зламати. Аналіз методів атак свідчить, що у США частіше застосовують цифрові атаки, тоді як в Україні домінують фізичні маніпуляції. Смартзамки є вразливими як до механічного, так і до цифрового зламу. Запровадження фазинг-тестування та застосування *honeypots* підвищать безпеку смартзамків. Захист смартзамків має поєднувати фізичні й цифрові заходи безпеки, що мінімізує ризики зламу та підвищить ефективність розслідування таких злочинів. Для аналізу атак на смартзамки також стануть у пригоді штучний інтелект, створення єдиної бази логів підключень смартзамків, розвиток цифрової криміналістики, поглиблене навчання спеціалістів,

43 Osawa Y., Higuchi S. Op. cit. URL: <https://i.blackhat.com/BH-US-23/Presentations/US-23-Osawa-Higuchi-A-Manufacturers-Post-Shipment-Approach.pdf> (дата звернення: 01.02.2025).

44 Dashevskyi S., La Spina F. Op. cit. URL: https://i.blackhat.com/EU-23/Presentations/EU-23-Dashevskyi-Old_code_dies_hard.pdf (дата звернення: 01.02.2025).

45 Білоус В. В., Шепітько В. Ю. Технічні засоби профілактики / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. Криміналістика : підручник. У 2 т. Т. 1 ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків, 2019. С. 57—63.

імплементация в національне законодавство американських стандартів судової експертизи.

Comparative Analysis of Smart Lock Breaching Methods and Their Forensic Examination in Ukraine and the USA

Roman Pidnebennyi

The development of technology has contributed to changes in methods of securing residential and commercial premises. Smart locks have become an integral part of the modern security market and have attracted the attention not only of property owners and security companies but also of criminals. The key methods of smart lock hacking used in Ukraine and the USA are examined, as well as the differences in forensic examination approaches to such crimes in these countries. A comparative analysis of physical, mechanical, and digital attacks has been conducted, outlining new challenges in the forensic examination of electronic locks and proposing recommendations for improving forensic research in this field. Modern security systems, including smart locks, combine mechanical and electronic technologies. At the same time, they are somewhat vulnerable, making them attractive to cybercriminals and traditional methods of physical hacking. The lack of a unified approach to forensic examination of such crimes in Ukraine and the USA creates difficulties in law enforcement activities. The purpose of this article is to explore the methods of smart lock hacking, compare the peculiarities of forensic examinations of such hacks in Ukraine and the USA, and propose measures to improve the investigation of such crimes. To achieve the stated goal, the method of comparative analysis, the traceological method of examining traces of hacking, the analysis of digital evidence, and vulnerability testing methods (fuzzing, reverse engineering of lock software) were applied.

Keywords: *smart locks; forensic examination; digital hacking; physical hacking; security; forensic analysis.*

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- 2024 Consumer Cyber Readiness Report (2024) / Aspen Digital : website. URL: <https://www.aspendigital.org/report/2024-consumer-cyber-readiness-report/>.
- Adaramola, O. O., Odigbo, Ch. S., Elelegwu, D., Chen, L. (2025). *Safeguarding Smart Homes: A Digital Security and Digital Forensics Approach* / ResearchGate : website. DOI: 10.13140/RG.2.2.19403.30240.
- Ayers, R., Brothers, S., Jansen, W. (2014). *NIST Special Publication 800-101. Rev. 1. Guidelines on Mobile Device Forensics*. U. S. Department of Commerce ; NIST. DOI: 10.6028/NIST.SP.800-101r1.
- Berrios, J., Mosher, E., Benzo, S., Grajeda, C., Baggili, I. (2023). Factorizing 2FA: Forensic analysis of two-factor authentication applications. *Forensic Science International: Digital Investigation*. Vol. 45. Suppl. Art. 301569. DOI: 10.1016/j.fsidi.2023.301569.

- Bilous, V. V., Shepitko, V. Yu. (2019). Tekhnichni zasoby profilaktyky / V. Yu. Shepitko, V. A. Zhuravel, V. O. Konovalova ta in. *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk. U 2 t. T. 1 ; za red. V. Yu. Shepitka. Kharkiv [in Ukrainian].
- Black Hat USA 2019 (Mandalay Bay / Las Vegas) (2019) / Black Hat : website. URL: <https://www.blackhat.com/us-19/>.
- Black Hat USA 2021 (Mandalay Bay / Las Vegas + Virtual) (2021) / Black Hat : website. URL: <https://www.blackhat.com/us-21/>.
- Black Hat USA 2023 (Mandalay Bay / Las Vegas + Virtual) (2023) / Black Hat : website. URL: <https://www.blackhat.com/us-23/>.
- Black Hat / DEF CON 2024: Latest Insights on Security and AI. ISMG Compendium Showcases More Than 50 Interviews on Threats, Emerging Solutions (2024) / Bank Info Security : website. URL: <https://www.bankinfosecurity.com/black-hatdef-con-2024-latest-insights-on-security-ai-a-26283>.
- Caballero-Gil, C., Álvarez, R., Hernández-Goya, C., Molina-Gil, J. (2024). Research on smart-locks cybersecurity and vulnerabilities. *Wireless Networks*. Vol. 30. DOI: [10.1007/s11276-023-03376-8](https://doi.org/10.1007/s11276-023-03376-8).
- Cheremnova, A. I., Bielik, L. S. (2023). Tsyfrova informatsiia yak ob'iekt ekspertnoho doslidzhennia v umovakh didzhitalizatsii: problemy ta perspektyvy rozvytku [Digital Information as an Object of Expert Research in the Context of Digitalization: Problems and Development Prospects]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 68. DOI: [10.33994/kndise.2023.68.06](https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.06) [in Ukrainian].
- Cybersecurity Subteam Recommendations (2023) / National Institute of Standards and Technology : website. URL: <https://surl.li/fkkmcm>.
- Dashevskiy, S., La Spina, F. (2023). Old Code Dies Hard: Finding New Vulnerabilities in Old Third-Party Software Components and the Importance of Having SBOM for IoT / OT Devices / *Black Hat Europe 2023*. URL: https://i.blackhat.com/EU-23/Presentations/EU-23-Dashevskiy-Old_code_dies_hard.pdf.
- Dufeniuk, O. M. (2024). Maibutnie 3D kryminalistyky: innovatsii, yaki zminiuiut praktyku dosudovoho rozsliduvannia [The Future of 3d Forensic Science: Innovations That Change the Practice of Pre-Trial Investigation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 3. DOI: [10.32782/2524-0374/2024-3/110](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/110) [in Ukrainian].
- Federal Bureau of Investigation. Internet Crime Report 2023 (2023) / Internet Crime Complaint Center. URL: https://www.ic3.gov/annualreport/reports/2023_ic3report.pdf.
- Four Ways 3D Printing May Threaten Security (2018) / RAND Corporation : website. URL: <https://www.rand.org/pubs/articles/2018/four-ways-3d-printing-may-threaten-security.html>.
- Garland, L., Neyaz, A., Varol, C., & Shashidhar, N. K. (2024). Investigating Digital Forensic Artifacts Generated from 3D Printing Slicing Software: Windows and Linux Analysis. *Electronics*. 2024. Vol. 13 (14). DOI: [10.3390/electronics13142864](https://doi.org/10.3390/electronics13142864).
- Hill, G. (2014). 3-D Printed Skeleton Key Can Open Almost Any Lock in Seconds / Security Today : website. URL: <https://securitytoday.com/articles/2014/09/03/3d-printed-skeleton-key-can-open-almost-any-lock-in-seconds.aspx>.
- Hrabovskiy, H., Oparii, A., Kuznietsov, R. (2019). Osoblyvosti ekspertnoho doslidzhennia slidiv znariad zlomu [Features of Expert Research on Traces of Hacking Tools]. *Molodyi vchenyi*. № 8 (72). DOI: [10.32839/2304-5809/2019-8-72-61](https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-8-72-61) [in Ukrainian].
- Hutchinson, Sh., Yoon, Y. H., Shantaram, N., & Karabiyik, U. (2020). Internet of Things Forensics in Smart Homes: Design, Implementation, and Analysis of Smart Home Laboratory. *2020 ASEE Virtual Annual Conference Content Access*. DOI: [10.18260/1-2-34868](https://doi.org/10.18260/1-2-34868).
- Kent, K., Chevalier, S., Grance, T., Dang, H. (2006). *Guide to Integrating Forensic Techniques into Incident Response. Recommendations of the National Institute of Standards and Technology*. SP 800-86. U. S. Department of Commerce ; Technology Administration ; NIST. URL: <https://surl.li/bfuxct>.
- Kerrison, S. (2022). IoT Droplocks: Wireless Fingerprint Theft Using Hacked Smart Locks. *ArXiv*. DOI: [10.48550/arXiv.2208.13343](https://doi.org/10.48550/arXiv.2208.13343).
- Kopcha, V. V., Fridmanskyi, R. M., Kopcha, N. V. (2022). Pravove doslidzhennia slidiv na mis-tsi zlochynu: yaki spryiaiu efektyvnomu rozkryttiu i poperedzhenniu zlochyniv [Legal investigation of crime trace tracks:

- facilitating effective detection and prevention of crimes]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya Pravo*. Vyp. 72. Ch. 2. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.72.67 [in Ukrainian].
- Kuznietsov, R. V., Yevsieiev, P. O. (2022). Osoblyvosti trasolohichnoho doslidzhennia dynamichnykh slidiv znariad zlamu [Features of tracelological study of dynamic traces of breaking tools]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 4. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.04.61 [in Ukrainian].
- Ollam, D. (2010). *Practical Lock Picking: A Physical Penetration Tester's Training Guide*. Syngress.
- Osawa, Y., Higuchi, S. (2023). A Manufacturer's Post-Shipment Approach to Fend-Off IoT Malware in Home Appliances / *Black Hat USA 2023*. URL: <https://i.blackhat.com/BH-US-23/Presentations/US-23-Osawa-Higuchi-A-Manufacturers-Post-Shipment-Approach.pdf>.
- Santos, D. dos, Guiot, S., Dashevskyi, S., Amri, A., Kerro, O. (2023). Route to Bugs: Analyzing the Security of BGP Message Parsing / *Black Hat USA 2023*. URL: <https://i.blackhat.com/BH-US-23/Presentations/US-23-dosSantos-Route-to-Bugs-Analyzing-the-Security-of-BGP.pdf>.
- Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O., Zhuravel, V. A. ta in. (2008). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk / za red. V. Yu. Shepitka. 4-te vyd., pererob. i dopov. Kharkiv. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf> [in Ukrainian].
- Smith, S. W., Oorschot, P. C. van. (2019). The Internet of Things: Security Challenges. *IEEE Security and Privacy Magazine*. Art. 17(5):7-9. DOI: 10.1109/MSEC.2019.2925918.
- Winkelmann, A. (2022). *Unauthorized Smart Lock Access. Ethical Hacking of Smart Lock Systems*. Stockholm, Sweden. URL: <https://kth.diva-portal.org/smash/get/diva2%3A1749555/FULLTEXT01.pdf>.
- Yakymenko, R. V. (2018). Shchodo vazhlyvosti etapu porivnialnoho doslidzhennia konformnykh slidiv na detaliakh mekhanichnykh suvaldnykh zamkiv [On the Importance of the Stage of Comparative Study of Conformal Traces on the Details of Mechanical Lever Locks]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 63. Ch. 1. URL: https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/2018_1.pdf [in Ukrainian].

Піднебенний, Р. (2025). Порівняльний аналіз методів зламу смартзамків і їхньої криміналістичної експертизи в Україні та США. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (38). С. 182–199. DOI: 10.32353/khrife.1.2025.12.

Electromagnetic Weapons: Forensic and Ballistic Examination of Railguns and Coilguns

Görkem Ardacan Tan *

* M. A & MSc. Security and Forensic Sciences Specialist-Criminologist,
Institute of Forensic Sciences, Istanbul, Turkey,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3050-0095>,
e-mail: gorkemardacan.tan@st.uskudar.edu.tr

DOI: 10.32353/khrife.1.2025.13

УДК 343.98

Надійшло 26.02.2025 / Рецензовано 03.03.2025 / Прийнято до друку 26.03.2025 /
Доступно онлайн 31.03.2025

Electromagnetic gun has different ballistic dynamics and criminal traces as opposed to traditional firearms. Portable railgun and coil-gun systems and similar weapons introduce new challenges in forensic investigations due to their portability and the possibility of being made at home. The ballistic effects of such weapons, physical traces they leave are studied during forensic medical examinations (research on caused fatal and non-fatal injuries). The technical features of railgun and coilgun systems are examined. The effects of ammunition fired using the Lorentz force, compared to those of firearms, are evaluated. The scope of forensic analyses regarding high speed and kinetic energy transfer in attacks using electromagnetic gun is being expanded. Other security risks include the silent operation of portable railgun and coilgun type electromagnetic gun and the reasons why they do not leave chemical waste. With the increasing use of electromagnetic railguns and coilguns, including those produced at home, new approaches and technical methods and examination methods need to be developed in forensic science investigations, as well as relevant international and national legislative rules to govern the proliferation of such weapons and unify research methods. The author

aims to examine technical and physical properties of electromagnetic guns, damage they cause, methods for researching them, and the need to amend relevant international and national regulations on proliferation and research of these and similar weapons. To achieve the set goal, the following scientific methods were used: analysis, synthesis, statistical analysis, generalization, etc.

Keywords: Electromagnetic Gun; Railgun; Coilgun; Forensic Investigation; Ballistic Effects; Forensic Medical Examination.

Research Problem Formulation

Railguns and coilguns are Electromagnetic weapons (EMG) that use electrical energy to launch high-velocity projectiles through magnetic fields. These weapons do not leave the physical marks typical of firearms, but they can cause thermal damage or other deformations at the points of contact ¹. While railguns and coilguns are primarily designed for military and security research, they can be individually manufactured using a variety of materials and 3D printers, increasing the potential for criminal misuse. In terms of forensic science, the effects of EMG such as coilgun and railgun require a different approach compared to firearm or Directed Energy Weapons (DEW) ballistic traces. They can leave physical evidence as well as traces through electronic disruptions. New techniques and methods are needed to prevent the inadequacy of current forensic methodological examinations ².

EMG systems have become an increasingly important field in modern ballistic engineering. Coilgun and railgun technologies require electrical energy, unlike gunpowder-based firearms. Today, the development of portable coilgun and railgun EMG models increases their accessibility in terms of individual production and criminal use ³. Depending on many factors, coilgun and railgun models leave different ballistic traces at crime scenes and make it difficult to apply standardized ballistic analysis methods. Similarly, forensic medicine examinations and autopsy studies require different approaches and analyses in addition to technical methods. This study examines the risk factors related to the criminal use of coilgun and railgun models, which are EMG, in terms of forensic science and investigations, and the methodological methods of examination against security threats posed by these weapons in the future ⁴.

- 1 Du X. Y., Liu Sh. W., & Guan J. Design and Performance Analysis of an Electromagnetic Railgun. *Journal of Physics: Conference Series*. 2022. Vol. 2378. No. 1. P. 012008. DOI: 10.1088/1742-6596/2378/1/012008 (date accessed: 17.12.2024).
- 2 Yadav M., Ram R., & Thomas M. J. Comparative Analysis of the Muzzle Velocities of Projectiles in Horizontal and Inclined Configurations of the Coilgun / High Voltage — Energy Storage Capacitors and Their Applications ; A. Sharma (Ed.). Springer Nature Singapore, 2024. Pp. 49—57. DOI: 10.1007/978-981-97-0337-1_6 (date accessed: 25.12.2024).
- 3 Guo W., Zhang T., Mu Z., Zhu W., & Li M. A magnetic field constrained type of multi-barrel common-rail railgun. *Journal of Physics: Conference Series*. 2023. Vol. 2478. No. 9. P. 092018. DOI: 10.1088/1742-6596/2478/9/092018 (date accessed: 25.12.2024).
- 4 Pei Ch., Liu X., & Zhou X. Design and simulation analysis of electromagnetic gun feeding and conveying device. *Ibid.* 2024. Vol. 2891. No. 10. P. 102006. DOI: 10.1088/1742-6596/2891/10/102006 (date accessed: 26.12.2024).

While the existing literature has covered a large portion of EMG, there is a significant lack of forensic analysis and evaluation, particularly for portable weapons such as the cailgun and railgun. For example, several studies have addressed the methodological limitations in detecting and analyzing railgun and coilgun ballistic effects and traces.

Article Purpose

The research aims to determine the technical and physical properties of weapons that can grow, such as railguns and coilguns, by examining forensic and ballistic examinations of these weapons, which are different from traditional firearms, and their fragmentation difficulties in criminal cases. EMG are not directly detected by firearm ballistic examination methods since they do not use chemical explosion-based propulsion systems. In this context, the study focuses on the analysis of what the capability, which is specific to technological weapons, may be. In addition, the ballistic performances of railgun and coilgun models, kinetic energy transfer unit and the results on the target are examined comparatively, and the structuring of penetrations on different features is evaluated. New methods such as electromagnetic signature, spectroscopic examinations and similar are discussed in forensic use, and the scientific methods for the treatment of the potential use of these weapons in criminal procedures are emphasized. The security and legal risks related to railgun and coilgun systems and the necessary national and international regulations related to these are emphasized.

Research Methods

To achieve the set goal, the following scientific methods were used: analysis, synthesis, statistical analysis, generalization, etc.

Analysis of Essential Researches and Publications

EMG, especially the railgun and coil gun studies have been discussed in various supporting and engineering publications. However, there is a significant part in the criminal investigations related to the use of these weapons for criminal purposes. Although the technical and ballistic summaries of the existing wide-ranging weapons have been analyzed in some way, the examinations in criminal investigations, especially with ballistic and other evidence that can be considered in forensic sciences, have not yet been sufficiently investigated. This research aims to provide a basic framework for these people to be considered and other detailed information.

Several scientific studies have examined the design, performance and applications of electromagnetic railguns and coilguns ⁵. This study investigates the fundamental principles of coilgun electromagnetic weapons technology, including high-velocity projectile capabilities and energy efficiency ⁶. Comparatively examines different railgun configurations by analyzing muzzle velocities and energy storage properties that are important for EMG forensic ballistic assessments ⁷. It discusses developments in multiple-barrel railgun systems, emphasizing the effects of magnetic field constraints on projectile dynamics.

-
- 5 Du X. Y., Liu Sh. W., & Guan J. Op. cit. DOI: [10.1088/1742-6596/2378/1/012008](https://doi.org/10.1088/1742-6596/2378/1/012008) (date accessed: 17.12.2024).
 - 6 Yadav M., Ram R., & Thomas M. J. Op. cit. Pp. 49—57. DOI: [10.1007/978-981-97-0337-1_6](https://doi.org/10.1007/978-981-97-0337-1_6) (date accessed: 25.12.2024).
 - 7 Guo W., Zhang T., Mu Z., Zhu W., & Li M. Op. cit. DOI: [10.1088/1742-6596/2478/9/092018](https://doi.org/10.1088/1742-6596/2478/9/092018) (date accessed: 25.12.2024).

Despite the existence of these studies, there is a lack of forensic analysis regarding the potential criminal use of coilgun and railgun weapons, which are electromagnetic weapons. Existing forensic methodologies are primarily used on methods and techniques based on residues and ballistic signatures of firearms and non-fire (air) weapons. Railgun and coilgun electromagnetic weapons that are brought into portable form leave different traces and findings. New analyses, techniques and approaches are required due to many such deficiencies.

In this context, it will contribute to closing the gaps including spectroscopic analysis, magnetic field residue detection and impact signature evaluations and so on. The study serves as a basis for forensic methodologies by enabling all forensic investigators to develop an effective investigation approach for crimes related to railgun and coilgun electromagnetic weapons.

Main Content Presentation

Forensic and Security Implications of EMG: Coilgun and Railgun

The study includes evaluations on the traces left by the portable models of coilgun and railgun, which are EMG systems, in forensic ballistic examinations, technical difficulties that may be encountered in criminal investigations, and the potential risks and usage of these weapons. Within the scope of the study, the technical features of EMG are addressed with analytical methods in terms of kinetic energy transfer, ballistic effects and forensic trace de-

tection. By integrating literature reviews, experimental data, spectral analysis, magnetic field measurements, and thermal imaging techniques applicable to crime scene investigations, an evaluation will be conducted on the findings related to EMG using new methodological approaches. In addition, in order to understand the effects of coilgun and railgun bullets on tissue, it is aimed to expand the scope of forensic analyses aimed at determining the effects in forensic medicine and autopsy examinations in comparison with the procedures in the current ballistic examination terminology. Magnetic field residues, thermal traces and spectral analysis results created by coilgun and railgun portable weapons are examined on the existing literature and experimental data.

Magnetic field residues, thermal signatures and spectral analysis of coilguns and railguns were examined in the light of literature and experimental data. Magnetic field measurements were evaluated with Hall effect sensors and gauss meter data, while thermal analyses were compared with experiments conducted with infrared thermal cameras⁸. Chemical changes and oxidation processes caused by EMG on bullet surfaces were discussed using X-ray fluorescence (XRF) and Fourier transform infrared (FTIR) data within the scope of spectral analysis⁹.

Coilguns and railguns are EMG that accelerate projectiles using magnetic fields, but differ in their energy and speed. Coilguns use electromagnets to pull metal projectiles forward, requiring direct current to launch, but are effective at short ranges¹⁰.

-
- 8 Moskovchenko A., Švantner M., & Honner M. Detection of gunshot residue by flash-pulse and long-pulse infrared thermography. *Infrared Physics & Technology*. 2024. Vol. 140. P. 105366. DOI: [10.1016/j.infrared.2024.105366](https://doi.org/10.1016/j.infrared.2024.105366) (date accessed: 27.12.2024).
 - 9 Minzière V. R., Robyr O., & Weyermann C. Should inorganic or organic gunshot residues be analysed first? *Forensic Science International*. 2023. Vol. 348. P. 111600. DOI: [10.1016/j.forsci-int.2023.111600](https://doi.org/10.1016/j.forsci-int.2023.111600) (date accessed: 28.12.2024).
 - 10 Kakad Y. U., et al. Electromagnetic Projectile Launcher. *International Journal of Scientific Research in Engineering and Management*. 2024. Art. 8 (04):1-5. DOI: [10.55041/ijsrem30997](https://doi.org/10.55041/ijsrem30997) (date accessed: 27.12.2024).

In contrast, railguns can reach extreme speeds exceeding Mach 7 in military use, although they do not currently reach high speeds in portables by pushing the bullet with the Lorentz force by passing high current along parallel rails ¹¹.

EMG, especially coilguns and railguns, are generally not considered in the Directed-Energy Weapons (DEW) category, but in the EMG class. These weapons use electromagnetic forces that can launch projectiles at very high speeds. Coilguns and railguns are two different types of weapon systems that launch projectiles rapidly using electromagnetic forces, and these two types of weapons differ fundamentally.

Compared to firearms or non-fire weapons, railguns and coilguns from EMG leave physically different and undetectable traces in evidence ¹². Due to these features, they pose various challenges in forensic analysis and criminal investigations. Railguns and coilguns can be used to damage targets by launching different types of projectors, bullets or torpedoes, especially to disrupt electronics, disable infrastructure and cause potential biological damage ¹³. It is now possible to see personalized ver-

sions of such weapons and even receive them on special orders, and the fact that there is no legal obstacle in this regard also creates a different problem. This research is carried out in this context to touch upon the evidence that can be encountered and left in forensic investigations with the development of such railgun and coilgun EMG in an individually portable form, and to determine a holistic strategy for new methodological research ¹⁴.

Electromagnetic Gun (EMG) Portable Railgun and Coilgun

The TK-20 electromagnetic coilgun can fire at a speed of 136 m/s (446 fps) and the experimental and manufactured weapon, weighing 2.6 kg with a double-row magazine of 16 mm diameter and 15 rounds capacity, can fire 150 shots with a full battery. Projectiles with an energy of 56 J will cause serious injuries; compared to other types of weapons, air guns produce 15–30 J, 9 mm pistols 500 J, and pump-action rifles 1000 J. A projectile or bullet fired at a speed of 136 m/s will cause skin punctures, fractures and internal injuries where it hits; if

29.12.2024) ; Cheng B. The development of a novel coil gun with permanent magnet. 2023 *IEEE / ASME International Conference on Advanced Intelligent Mechatronics (AIM)* (28–30 June; Seattle, WA, USA). 2023. Pp. 531–536. DOI: [10.1109/AIM46323.2023.10196246](https://doi.org/10.1109/AIM46323.2023.10196246) (date accessed: 29.12.2024).

- 11 Ram R., & Thomas M. J. Performance of a Four-Stage Induction Coilgun That Uses a Solenoid Projectile. 2023 *IEEE International Conference on Plasma Science (ICOPS)* (2023, May; Santa Fe, NM, USA). 2023. Pp. 1–1. DOI: [10.1109/ICOPS45740.2023.10481243](https://doi.org/10.1109/ICOPS45740.2023.10481243) (date accessed: 30.12.2024) ; Raj R., Sessa Talpa Sai P. H. V., Gurudutta A. et al. Design and Numerical Analysis of Electromagnetic Rail Gun for Defense Applications / Intelligent Manufacturing and Energy Sustainability. 2023. Pp. 183–192. DOI: [10.1007/978-981-99-6774-2_17](https://doi.org/10.1007/978-981-99-6774-2_17) (date accessed: 30.12.2024).
- 12 Jia L., Wang Y., Song Y., et al. The Detection Technology of High-Power Microwave: A Review. *IEEE Transactions on Instrumentation and Measurement*. 2024. Vol. 73. DOI: [10.1109/tim.2024.3472802](https://doi.org/10.1109/tim.2024.3472802) (date accessed: 02.01.2025).
- 13 Mykhaylenko O. V., Mishalov V. D., Kozlov S. V., & Varfolomeiev Y. A. Forensic characteristics of injuries from thermo-baric explosive device. *Reports of Morphology*. 2024. Vol. 30. № 2. Pp. 24–30. DOI: [10.31393/morphology-journal-2024-30\(2\)-03](https://doi.org/10.31393/morphology-journal-2024-30(2)-03) (date accessed: 02.01.2025).
- 14 Cheng B. The Design and Simulation of a Novel Electromagnetic Launcher with Permanent Magnet. 7th *International Conference on Mechanical Engineering and Robotics Research (ICMERR)*. 2022. Pp. 114–117. DOI: [10.1109/ICMERR56497.2022.10097818](https://doi.org/10.1109/ICMERR56497.2022.10097818) (date accessed: 03.01.2025).

it hits the chest, head or neck area, it will have fatal results ¹⁵.

The 100+ pound railgun is a weapon that fires bullets at extremely high speeds, usually used for long-range precision shooting. Its use in competitions such as the 1000 yard (914 meter) Benchrest match shows that such weapons are accurate and powerful. The railgun with bullets used in a magnetic field that can reach Macg 5 and above can reach very high speeds, is more powerful than fire deities and can be deadly ¹⁶.

The 250 lb mobile railgun delivers 27,000 J of energy for heavy armor penetration and lethal impact. Its high energy ionizes the metal, creating a plasma explosion that increases both thermal and kinetic damage. In forensic ballistics, the TK-20 coil gun (56J) causes limited damage, while the railgun's excessive speed and destructive impact make evidence analysis difficult ¹⁷.

The GR-1 "Anvil" is an EMG described as a portable shoulder-fired gauss rifle manufactured by Arcflash Labs. They are described as coilguns or linear accelerators, which can launch iron 1/2 diameter dowel pins (bullets) at a speed of 75 m/s (240 fps) by generating magnetic fields from a series of high-voltage coils with electrical energy between 4000 and 16000 amperes. Coilguns (gauss rifles) will launch metal bullets at

high speeds, causing serious injuries or fatal consequences. Thanks to the accelerator, the bullet is powerful enough to penetrate armor and cause great damage to the human body ¹⁸. ArcFlash Labs EMG-02 is an electromagnetic coilgun model. It can throw metal bullets weighing 5–10 grams at a speed of approximately 300 fps and above 100 m/s in full automatic mode and 20–30 J of energy, 30 and 50 meter. Although they are not lethal like firearms, they can cause the death of living beings at certain speeds, but they definitely have a serious wounding effect. A projectile with a force of 300 fps and above can cause fractures, holes and internal organ damage with human contact ¹⁹.

RARE CA-09 MAX POWER shotgun can fire 67/76 m/s notifications with 40 J energy to a disk or skug bullet. It can be fired at a speed of 1200 rpm and serious traumatic wounds can occur as a result of falling. Forensic investigation and ballistics, high firing speed and bullet structure will make it difficult to analyze different scar continuity ²⁰.

NSSC CA-09 Coil Accelerator, which can shoot silently and without recoil with electromagnetic coils at a speed of 140 fps, with 16 J energy and a range of 12 meter, according to ballistic observations, other coilgun and railgun EMG do not leave gunpowder traces, making criminal investigations difficult ²¹.

15 Cheng B. Op. cit. DOI: [10.1109/ICMERR56497.2022.10097818](https://doi.org/10.1109/ICMERR56497.2022.10097818) (date accessed: 03.01.2025).

16 Guo W., Zhang T., Mu Z., Zhu W., & Li M. Op. cit. DOI: [10.1088/1742-6596/2478/9/092018](https://doi.org/10.1088/1742-6596/2478/9/092018) (date accessed: 25.12.2024).

17 Kakad Y. U., et al. Op. cit. DOI: [10.55041/ijrsrem30997](https://doi.org/10.55041/ijrsrem30997) (date accessed: 29.12.2024).

18 Abdo M. M. M., Fanni M., Miyashita T., & Ahmed S. M. The Effect of Coil Geometry and Winding Method on the Electromagnetic Launcher Performance. *IECON 2022 – 48th Annual Conference of the IEEE Industrial Electronics Society* (17–20.10.2022). 2022. Pp. 1–5. DOI: [10.1109/IECON49645.2022.9968763](https://doi.org/10.1109/IECON49645.2022.9968763) (date accessed: 03.01.2025).

19 Korytkowski K., & Starzyński J. Coilgun Design by Simulation. *22nd International Conference on Computational Problems of Electrical Engineering (CPEE)* (15–17.09.2021; Hrádek u Sušice, Czech Republic). Pp. 1–5. DOI: [10.1109/CPEE54040.2021.9585193](https://doi.org/10.1109/CPEE54040.2021.9585193) (date accessed: 04.01.2025).

20 Nine S. Z., Hossain M. D., Hasan A. K., et al. Pellet Embolus in Ulnar artery – A rare vascular Injury. *Pulse*. 2018. Pp. 33–37. DOI: [10.3329/pulse.v11i1.62452](https://doi.org/10.3329/pulse.v11i1.62452) (date accessed: 04.01.2025).

21 Shornikov A., Champagne A. E., Walet R. C., & Mous D. J. W. High power DC and ns-pulsed 2 MV accelerator for light ions. *The Review of Scientific Instruments*. 2023. Art. 94(7):073303. DOI: [10.1063/5.0150982](https://doi.org/10.1063/5.0150982) (date accessed: 04.01.2025).

Forensic and Ballistic Comparison of Portable Coilgun and Railgun Systems

EMG	Energy (J)	Speed (m/s)	Range (meter)	Lethal Risk	Injury Risk
Coilgun	56	136	12	Moderate	Serious (skin puncture, fractures, internal injuries)
Railgun	27000	5000	914	High (armor-piercing, fatal)	Fatal (high-speed projectile)
Railgun	27000	5000	914	High (armor-piercing, fatal)	Fatal (high-speed projectile)
Railgun	30	75	50	Low to Moderate (penetrates soft targets, not lethal)	Serious (fractures, internal organ damage)
Coilgun	40	76	30	Moderate (can cause serious injury)	High (serious trauma, fractures, internal bleeding)
Coilgun	16	140	12	Low to Moderate (not lethal, but serious injury possible)	Moderate (soft tissue damage, fractures)

Forensic and Criminalistic Assessment of EMG: Railgun and Coilgun Analysis

EMG, especially the railgun and coilgun types, operate via different mechanisms than firearms. Wounding mechanisms, kinetic energy transfer, and target tissue properties determine the effects of these weapons²². The injuries and marks caused by these weapons depend on factors such as kinetic energy, bullet speed, target tissue characteristics and distance²³. Kinetic energy and injury mechanisms; EMG railguns and coilguns launch bullets or projectiles at high speeds and cause damage to targets through kinetic energy transfer. Kinetic energy (KE) is directly related to bullet speed (v) and mass (m) and is calculated with the formula $KE = \frac{1}{2} mv^2$. Especially the high-energy model 250 lb railgun can directly cause fatal results. We understand that low-energy models such

as the TK-20 coilgun can cause serious injuries²⁴.

Injuries to the skin and underlying soft tissue are caused by the sharp-edged contact of high-speed bullets (100 m/s and below). Bullets that are more similar to projectiles launched by other electromagnetic coilguns and railguns such as the NSSC CA-09 Coil Accelerator or TK-20 may evolve into cartridge-type bullets in the future, causing more serious injuries and deaths. While they may cause smaller diameters and less tissue fragmentation similar to traditional gunshot wounds, EMG at the Mach 5 effect will definitely cause deaths. Contusion (hematoma, ecchymosis) and abrasion are possible in the epidermis and dermis layers²⁵. High-speed bullets will penetrate to the hypodermis and muscle tissue, causing skin tissue injuries such as laceration and avulsion. High-energy weapons such as railguns may also cause

22 Zhou Y., Zhang D., & Yan P. Modeling of Electromagnetic Rail Launcher System Based on Multifactor Effects. *IEEE Transactions on Plasma Science*. 2015. Vol. 43. Is. 5. Pp. 1516–1522. DOI: [10.1109/TPS.2015.2403264](https://doi.org/10.1109/TPS.2015.2403264) (date accessed: 06.01.2025).
23 Ma M. Electromagnetic Railguns and Coil Guns: Comprehensive Analysis of Physical Principles and Applications and Experimental Improvements. *Theoretical and Natural Science*. 2025. Art. 87(1):15–25. DOI: [10.54254/2753-8818/2025.20319](https://doi.org/10.54254/2753-8818/2025.20319) (date accessed: 06.01.2025).
24 Kakad Y. U., et al. Op. cit. DOI: [10.55041/ijssrem30997](https://doi.org/10.55041/ijssrem30997) (date accessed: 29.12.2024).
25 Elsafty O., Berkey Ch. A., & Dauskardt R. H. Insights and mechanics-driven modeling of human cutaneous impact injuries. *Journal of the Mechanical Behavior of Biomedical Materials*. 2024. May. Art. 153:106456. DOI: [10.1016/j.jmbbm.2024.106456](https://doi.org/10.1016/j.jmbbm.2024.106456) (date accessed: 16.01.2025).

tissue fragmentation and necrosis due to hydrostatic shock ²⁶.

EMG such as railguns and coilguns can also cause serious bone fractures. The type and severity of the fracture depend on the bullet's energy, speed, impact angle and bone density. When the bullet hits at a right angle, it can create a straight-line transverse fracture or the bone can shatter into multiple fracture fragments, i.e. comminuted fractures. However, in terms of forensic investigations, even low-energy bullets can cause fractures in individuals with low bone density and create pathological fractures. In particular, tibia and humerus as well as femur fractures carry the risk of massive hemorrhage or shock ²⁷. In terms of localization, skull fractures may cause brain damage or, in the case of pelvic fractures, they may be associated with internal organ injuries caused by railguns and coilguns. Bullets with a kinetic energy of 50 J and above can cause fractures in the skeletal system, and coilgun and railgun bullets with an energy of 100 J and above in particular will cause complete fractures in long bones. High-velocity bullets fired by EMG will cause severe cranial fractures and brain damage when they hit the skull, with fatal effects. Energy levels of 500 J and above can cause fatal head trauma ²⁸.

Traumatic shock is possible to cause internal organ failure or damage. Perforation, bleeding and organ failure in internal organs due to coilgun and railgun projectiles hitting the chest or abdomen area are expected to occur especially at kinetic energy levels above 200 J. In the case of high energy bullets, shock waves can be created in the organs and secondary injuries can occur ²⁹.

The findings of injuries caused by EMG are of critical importance during crime scene investigation and autopsy. It is characterized by small diameter, smooth edges and minimal tissue fragmentation, and carbonization and burn marks can be seen in wound hemorrhages due to thermal effects when the speed is as effective as Mach 5 ³⁰. If the bullet energy is high, the exit wound is likely to be more irregular and wider. However, for now, it is more appropriate for portable coilgun or railgun EMG to remain inside by moving through the internal tissue, as they cannot exceed a certain energy.

Railgun or coilgun high speed bullets connected to EMG or projectiles with penetrating power and speed can leave thermal or chemical traces. It is possible to detect coagulation necrosis and protein denaturation during histopathological

-
- 26 Jia Y., Wen Y., Dong F., Qin B., & Liu R. Retracted Article: Human vulnerability assessment based on bullet motion and cavity expansion model with tissue identification. *Computer Methods in Biomechanics and Biomedical Engineering*. 2024. Jan. Art. 29:1–15. DOI: [10.1080/10255842.2023.2294263](https://doi.org/10.1080/10255842.2023.2294263) (date accessed: 17.01.2025).
- 27 Chen S., Peng A., Chen A., & Liu T. Design and Characterization of High Efficiency Single-stage Electromagnetic Coil Guns. *ArXiv preprint*. 2024. arXiv:2410.07594. DOI: [10.48550/arxiv.2410.07594](https://doi.org/10.48550/arxiv.2410.07594) (date accessed: 17.01.2025).
- 28 Yadav M., Ram R., & Thomas M. J. Op. cit. DOI: [10.1007/978-981-97-0337-1_6](https://doi.org/10.1007/978-981-97-0337-1_6) (date accessed: 25.12.2024) ; Smith W., Schick S., Arthur R., Paul K., Elphinstone J., et al. Ballistic injuries of the humerus: A matched cohort analysis. *Trauma*. 2024. Vol. 26. Is. 4. Pp. 347–353. DOI: [10.1177/14604086231197053](https://doi.org/10.1177/14604086231197053) (date accessed: 25.12.2024).
- 29 Nelson K. J., Daun M., Mourad T., Wahood W., & Ahmed O. Visceral and Solid Organ Trauma / IR Playbook: A Comprehensive Introduction to Interventional Radiology. 2024. Pp. 401–414. DOI: [10.1007/978-3-031-52546-9_33](https://doi.org/10.1007/978-3-031-52546-9_33) (date accessed: 25.12.2024).
- 30 Guo W., Zhang T., Mu Z., Zhu W., & Li M. Op. cit. DOI: [10.1088/1742-6596/2478/9/092018](https://doi.org/10.1088/1742-6596/2478/9/092018) (date accessed: 25.12.2024).

examinations³¹. Chemical compounds (e.g. metal ions and carbon particles) released as a result of the interaction between the bullet and the target tissue can be detected in toxicological analyses³². X-ray and CT scans can be used to detect bullet paths, fractures, and internal organ damage. Radiopaque particles can be seen if bullets or projectiles have fragmented in tissue. Railguns, in particular, can cause ionization or plasma formation during the launch of the bullet³³.

The technical features and energy values of EMG, coilgun and railgun EMG, differ in terms of the kinetic energy and bullet speeds they create in terms of the damage they can inflict on the body. Coilgun, which fires 16 mm diameter bullets-projectile and ½ metal dowel pins at speeds of 136 m/s and 75 m/s and produces approximately 56 J energy, can cause serious tissue injuries, traumatic shock, bone fractures, organ failure and even organ loss, as well as death when it reaches the carotid artery regions³⁴. A coilgun, which fires a small metal disc or slug resembling a watch battery at a speed of 220–250 fps (64–76 m/s) and has an energy of 40 J, can easily break a vehicle window or seriously damage its metal surface, while hitting a human head can cause skull fractures and hematoma formation. Railguns and similar high-ki-

netic weapons that can produce 27,000 J of energy can easily penetrate heavy armor, and in crimes committed against humans or animals, they not only damage but also cause fragmentation³⁵.

Forensic analysis of EMG will present different problems due to the lack of gunshot ballistic traces such as gunpowder residue or cartridge cases. In forensic investigations, artificial intelligence system technical approaches should be applied in magnetic field analysis and thermal imaging techniques to detect the fine traces left by these weapons³⁶. There are no limitations to such techniques and methods. For example, magnetic field analysis requires precise calibration and is sensitive to environmental factors, and thermal imaging is not always able to capture the transient heat signatures that occur during the launch of a projectile. To overcome or improve such challenges with the use of artificial intelligence, a multimodal approach combining magnetic, thermal and spectroscopic analysis is implemented³⁷.

Comparative Analysis of Ballistic Effects of Coilgun and Railgun

EMG can reach high speeds in terms of kinetic energy and firearms have higher kinetic energy with heavy bullets, but these change according to the conditions. Although coil-

31 Ma M. Op. cit. DOI: [10.54254/2753-8818/2025.20319](https://doi.org/10.54254/2753-8818/2025.20319) (date accessed: 06.01.2025).

32 Smith W., Schick S., Arthur R., Paul K., Elphinstone J., et al. Op. cit. DOI: [10.1177/14604086231197053](https://doi.org/10.1177/14604086231197053) (date accessed: 25.12.2024).

33 Siemenn A. E., Deo Bh., Ng F., Zhou J., et al. A Railgun Secondary Propulsion System for High-Speed Hyperloop Transportation. *IEEE Transactions on Plasma Science*. 2023. Vol. 51. Is. 1. Pp. 243–248. DOI: [10.1109/TPS.2022.3232406](https://doi.org/10.1109/TPS.2022.3232406) (date accessed: 06.01.2025).

34 Ma M. Op. cit. DOI: [10.54254/2753-8818/2025.20319](https://doi.org/10.54254/2753-8818/2025.20319) (date accessed: 06.01.2025) ; Yadav M., Ram R., & Thomas M. J. Op. cit. DOI: [10.1007/978-981-97-0337-1_6](https://doi.org/10.1007/978-981-97-0337-1_6) (date accessed: 25.12.2024).

35 Kakad Y. U., et al. Op. cit. DOI: [10.55041/ijssrem30997](https://doi.org/10.55041/ijssrem30997) (date accessed: 29.12.2024).

36 Alnafrani R., & Wijesekera D. AIFIS: Artificial Intelligence (AI)-Based Forensic Investigative System. *10th International Symposium on Digital Forensics and Security (ISDFS)* (06–07.06.2022; Istanbul, Turkey). Pp. 1–6. DOI: [10.1109/ISDFS55398.2022.9800801](https://doi.org/10.1109/ISDFS55398.2022.9800801) (date accessed: 22.01.2025).

37 Dudek A., Dąbek A., Zborowska I., & Lichosik J. Integrating artificial intelligence in forensic science. *E-methodology*. 2024. Art. 10(10):15-28. DOI: [10.15503/emet2023.15.28](https://doi.org/10.15503/emet2023.15.28) (date accessed: 22.01.2025).

guns operate at lower energy levels, their projectiles can still cause penetration and fragmentation, depending on the target material and velocity³⁸.

In terms of comparing wound mechanisms, coilgun bullets are generally considered non-lethal due to their low energy and speed, but they can cause not only blunt trauma and superficial injuries but also other damage that will cause death. Railgun type EMG, on the other hand, cause great damage to human tissue due to their high kinetic energy, create bone fractures and can cause fatal forensic cases with hydrodynamic shock waves³⁹.

Criminalistic and Ballistic Evaluation of Railgun and Coilgun EMG

Railguns and coilguns, which are EMG, create new challenges in forensic investigations and examinations⁴⁰. Injuries caused by these weapons exhibit different findings than standard firearms and should be detected with advanced analytical techniques. Spectroscopic examinations, thermal and magnetic analyses are especially in question, thus providing various evidences regarding the use of these railgun and coilgun type weapons. When we investigate

what can be done about forensic injuries and deaths due to portable and continuously developing railgun and coilgun, it can be seen that it can have serious effects⁴¹.

The risk of their potential use in crimes comes to the forefront due to their portability, not leaving chemical traces, not producing muzzle flames and low recoil properties in certain models. In this context, the following points are important for forensic investigations⁴².

In bullet ballistics and evidence analysis, in attacks carried out with coilguns or railguns, bullet ballistic traces can be more irregular compared to firearms. In addition, excessive kinetic energy transfer can be observed at the point of contact due to high speed⁴³. There are no traces of grooves or sets, no cartridge cases are found at the crime scenes, and instead of cores or projectile type air gun pellets or hand-made tools are used instead of bullets⁴⁴. Surface deformations, thermal effects and magnetic field-induced changes caused by electromagnetic acceleration need to be investigated. Railgun and coilgun projectiles can be made of certain alloys or magnetic materials for electromagnetic acceleration. Therefore, spectroscopic analysis will be

38 Guo W., Zhang T., Mu Z., Zhu W., & Li M. Op. cit. DOI: 10.1088/1742-6596/2478/9/092018 (date accessed: 25.12.2024).

39 Raj R., Sesha Talpa Sai P. H. V., Gurudutta A. et al. Op. cit. DOI: 10.1007/978-981-99-6774-2_17 (date accessed: 30.12.2024).

40 Guarnera L., Giudice O., Livatino S., Paratore A. B., et al. Assessing forensic ballistics three-dimensionally through graphical reconstruction and immersive VR observation. *Multimedia Tools and Applications*. 2023. Vol. 82. Is. 13. Pp. 20655—20681. DOI: 10.1007/s11042-022-14037-x (date accessed: 25.01.2025).

41 Hayda R. Ballistic, Blast, and Burn Injury: Science and Clinical Implications / Owens B., Belmont Ph. *Combat Orthopedic Surgery: Lessons Learned in Iraq and Afghanistan*. 2024. Pp. 53—63. DOI: 10.1201/9781003523222 (date accessed: 03.02.2025).

42 Molnar A. The Demonstration Model of an Electromagnetic Accelerator Gun. *Acta Universitatis Sapientiae, Electrical and Mechanical Engineering*. 2018. Ed. 10 (1). Pp. 77—89. DOI: 10.2478/AUSE-ME-2018-0005 (date accessed: 07.02.2025).

43 Reck B., Alouahabi F., Hassler Q., & Schneider M. Railgun Launch of Cylindrical and Conical Projectiles at Muzzle Velocities up to 2100 M/S. *16th Hypervelocity Impact Symposium*. 2022. Nov. P. V001T02A003. DOI: 10.1115/HVIS2022-42 (date accessed: 03.02.2025).

44 Ma M. Op. cit. DOI: 10.54254/2753-8818/2025.20319 (date accessed: 06.01.2025).

required on projectiles or projectiles ⁴⁵. In those reaching high speeds, there may be thermal changes in the face due to friction heat, and this can only be determined in forensic and criminalistic analyses ⁴⁶.

The serial numbers, material composition and production traces of these components will provide information about the origin of the weapon. Electronic trace tracking is an important method for determining the use and origin of these weapons, but new difficulties will arise in this regard in cases where they are produced at home ⁴⁷. As energy sources, batteries or external power supply mechanisms may exhibit unique energy consumption patterns and provide data for forensic monitoring. Remaining end-use data, firing counts and energy output levels in circuits with microcontrollers or special control cards will provide important findings in matching suspicious devices found at the scene. Residues left on coils and conductor rails can be detected with high-speed imaging and thermal analysis techniques, providing information about when and how the weapon was used. Considering these factors, effective forensic reverse engineering

interdisciplinary investigation is required in railgun and coilgun incidents ⁴⁸.

In the investigation of electromagnetic railgun and coilgun weapons with criminalistic techniques, it is possible to detect chemical changes on the bullet and target surfaces using raman spectroscopy ⁴⁹. Analysis of metallic residues in bullets and tissue is performed by energy dispersive X-ray spectroscopy (EDS) ⁵⁰. Thermal imaging can map the thermal damage in the injury area, as well as detailing the bullet energy and interaction process. In magnetic field analysis, magnetic field residues left at the scene of the incident, including coilguns and railguns, can be detected due to the working principle of EMG, and findings about their use can be proven with evidence ⁵¹.

Techniques that can be used in Coilgun and Railgun Forensic Examination

Magnetic field analysis and electromagnetic signature detection coilgun and railgun accelerate bullets by electromagnetic fields created by the discharge of high-power capacitors. This process in-

- 45 Guo W., Zhang T., Mu Z., Zhu W., & Li M. Op. cit. DOI: [10.1088/1742-6596/2478/9/092018](https://doi.org/10.1088/1742-6596/2478/9/092018) (date accessed: 25.12.2024).
- 46 Zhang Y., Lu J., Tan S., Li B., & Jiang Y. Dynamic Response of Interior Ballistic Process and Rail Stress in Electromagnetic Rail Launcher. *IEEE Transactions on Plasma Science*. 2019. Vol. 47. Is. 5. Pp. 2172–2178. DOI: [10.1109/TPS.2018.2887006](https://doi.org/10.1109/TPS.2018.2887006) (date accessed: 11.02.2025).
- 47 Guarnera L., Giudice O., Livatino S., Paratore A. B., et al. Op. cit. DOI: [10.1007/s11042-022-14037-x](https://doi.org/10.1007/s11042-022-14037-x) (date accessed: 25.01.2025) ; Gharib L., & Keshtkar A. Electromagnetic Interference of Railgun and Its Effect on Surrounding Electronics. *IEEE Transactions on Plasma Science*. 2019. Vol. 47. Is. 8. Pp. 4196–4202. DOI: [10.1109/TPS.2019.2923061](https://doi.org/10.1109/TPS.2019.2923061) (date accessed: 14.02.2025).
- 48 Ma M. Op. cit. DOI: [10.54254/2753-8818/2025.20319](https://doi.org/10.54254/2753-8818/2025.20319) (date accessed: 06.01.2025).
- 49 Li Sh., Cao R., Zhou Y., & Li J. Performance Analysis of Electromagnetic Railgun Launch System Based on Multiple Experimental Data. *IEEE Transactions on Plasma Science*. 2019. Vol. 47. Is. 1. Pp. 524–534. DOI: [10.1109/TPS.2018.2883285](https://doi.org/10.1109/TPS.2018.2883285) (date accessed: 03.02.2025).
- 50 Serol M., Ahmad S. M., Quintas A., & Família C. Chemical Analysis of Gunpowder and Gunshot Residues. *Molecules*. 2023. Vol. 28. Is. 14. P. 5550. DOI: [10.3390/molecules28145550](https://doi.org/10.3390/molecules28145550) (date accessed: 15.02.2025).
- 51 Wongpakdee Th., Crenshaw K., Wong H. M. F., Nacapricha D., & McCord B. Advancements in Analytical Techniques for Rapid Identification of Gunshot Residue and Low Explosives through Electrochemical Detection and Surface-Enhanced Raman Spectroscopy. *Global Forensic and Justice Center Symposium Research*. 7. 2024. DOI: [10.25148/gfjcsr.2024.7](https://doi.org/10.25148/gfjcsr.2024.7) (date accessed: 15.02.2025).

volves magnetic field residues, permanent magnetization in the conductor, and traces of high-frequency electromagnetic radiation. Magnetic flux imaging (MFI) can be used to determine whether a coilgun or railgun was used by examining the residual magnetic fields (remanence) left at the scene or on the weapon. Magnetic field changes can be detected by using Hall effect sensors. Coilgun bullets can acquire temporary magnetization due to the strong magnetic field they are exposed to during launch, which can be detected by special sensors or laboratory analysis⁵². Railguns generate high current electrical discharges, magnetic field fluctuations and radio frequency (RF) signals during use. Spectrum analyzers and RF detection devices can be used to examine electromagnetic signatures in areas where these weapons are used⁵³.

Spectroscopic analysis and XRF in bullet composition examination, coilgun and railgun bullets contain nickel coating, ferromagnetic alloys (Fe, Co, Ni) or tungsten based metal compounds. XRF analysis can be used to determine the alloy composition of the fired bullets and to determine their source⁵⁴. Chemical changes (oxidation or carbonization, etc.) on the surface of the bullets caused by the heat and current generated during the launch can be detected with FTIR. Energy dispersive EDS and Raman spectroscopy can be used in the exa-

mination of ionized chemical residues in metal particle examination.

In the analysis of thermal and plasma signatures, railgun systems accelerate the projectile with the Lorentz force, while high temperature and plasma formation occur during launch⁵⁵. Thermal camera analysis will be able to detect heat-related damage or surface melting at the scene. Railgun and coilgun bullets emit ionized metal particles during launch and are detected by laser-induced plasma spectroscopy (LIBS) analysis. Scanning electron microscope (SEM) will be able to perform surface change examination for microscopic melting, deformation and carbon residue detection⁵⁶.

Conclusions

EMG, particularly railguns and coilguns, which are kinetic energy-based weapon systems, have been determined to have the potential to cause serious injuries and deaths. Future forensic research should focus on developing analytical techniques to detect EMG used in criminal cases. The analysis concludes that EMG, especially coilguns, which can be modified using readily available materials and parts, have the potential to cause serious incidents. This research has analyzed how the traces created by EMG such as coilgun and railgun can be examined with scientific tests

52 Guo W., Zhang T., Mu Z., Zhu W., & Li M. Op. cit. DOI: 10.1088/1742-6596/2478/9/092018 (date accessed: 25.12.2024).

53 Ma M. Op. cit. DOI: 10.54254/2753-8818/2025.20319 (date accessed: 06.01.2025).

54 Kłisińska-Kopacz A. X-ray fluorescence spectroscopy / Non-Destructive Material Characterization Methods. Elsevier Inc., 2024. Pp. 487–523. DOI: 10.1016/B978-0-323-91150-4.00018-5 (date accessed: 21.02.2025).

55 Vijayan N., Tawale J. S., Kiran, & Joshi D. Characterization of Materials Using X-ray Fluorescence Spectrometry and Energy Dispersive X-Ray Spectroscopy / Characterization of Single Crystals ; Dr. M. S. Pandian & Dr. P. Ramasamy (Eds.). Royal Book Publishing, 2025. Pp. 69–83. DOI: 10.26524/225.4 (date accessed: 21.02.2025).

56 Rajput Sh., Kumar G., Swarup S., Nomula P., Pawar A., Joshi J. C., et al. Modeling and Simulation of High Energy Capacitor Bank based Electromagnetic Railgun / High Voltage Pp. 313–321. DOI: 10.1007/978-981-97-0337-1_31 (date accessed: 21.02.2025).

and how technical and methodological approaches can be used. The risks in terms of ballistics and security have been addressed and the necessities in preventing threats strategically have been emphasized. It has been concluded that the detection of criminal use of EMG will be standardized and facilitated by developing forensic examination techniques. Due to their high speed and penetrating power, these weapons can cause severe traumas in soft tissue and penetration marks on metal surfaces. For this reason, the traces created by EMG have been examined in detail in terms of ballistic examinations and it has been analyzed which techniques should be developed for detection in criminal cases.

More experimental and simulation-supported ballistic data collection is required on coilgun and railgun weapons and their bullets or projectors on different surfaces and ballistic gels similar to human tissue. EMG have been determined to have the potential to cause serious injuries and deaths, depending on the railgun and coilgun, which are kinetic energy-based weapon systems. It has been concluded that EMG, especially coilgun type, which can be created with modifications with the availability of individual materials and parts, can cause serious cases as a result of the analysis. In addition, new analysis methods should be developed to facilitate the detection of EMG in forensic examinations. To improve the detection and analysis of EMG in forensic investigations, standardization of techniques such as magnetic signature analysis, thermal imaging, and spectral analysis is vital. This can be achieved by developing universal protocols for data collection, analysis, and reporting, and ensuring consistency across forensic laboratories.

Railgun and coilgun EMG present new challenges in forensic and ballistic investigations. Unlike firearms, EMG do not leave chemical residue, which makes them tech-

nically inadequate for forensic detection methods. They create thermal signatures, magnetic residues, and various deformations on target surfaces.

Projectiles or bullets launched at high speeds can cause severe tissue damage or bone fractures. Techniques such as thermal imaging, XRF, and FTIR spectroscopy are being evaluated in forensic investigations to detect traces left by EMG. Additionally, Gauss meters and Hall effect sensors are important in detecting electromagnetic signatures at the scene.

The fact that these weapons are easily accessible increases the risks. It is possible to produce them personally with 3D printing and high-capacity capacitors. In forensic investigations, methods such as artificial intelligence-supported analysis and determination of electromagnetic signatures need to be developed.

Coilgun and railgun portable weapons create security and legal problems due to their low or silent operation, easy to manufacture and potential for abuse. The fact that they remain in the traditional firearms classification requires special regulatory measures. For example, they can be used in a terrorist attack because they are silent and effective, and the materials and ways they are put together can provide geographical information, and strategic approaches are provided in the detection of railguns and coilguns used in electromagnetic residue detection and spectral analysis. Forensic ballistics standards are open to the opposite idea that they do not provide full performance for EMG in the current situation.

Coilgun and railgun type EMG can be made in homes and therefore pose potential security risks for portable individual and criminal misuse. It is an open issue to develop a legal framework specifically for the production, possession and use of EMG in order to minimize these risks. Therefore, additional research that needs to be added

to the literature should also focus on the development of protocols in forensic analysis of coilguns and railguns. Expanding research with coilguns and railguns, which are open to more ballistic tests, will be important not only in terms of ballistics but also in the functioning of justice in criminal investigations and is a strategic issue in preventing crimes before they start. With advanced analysis techniques, it will be more possible to determine the use of these weapons and to solve crimes.

**Електромагнітна зброя:
судово-медична й балістична
експертизи рейкотрона
та гармати Гаусса**

Горкем Ардакан Тан

Електромагнітна зброя має іншу балістичну динаміку та злочинні сліди, аніж традиційна вогнепальна зброя. Переносні металеві системи (рейкотронні й гармати Гаусса) і подібна до них зброя створюють нові труднощі для їхнього криміналістичного дослідження через портативність і можливість виготовити їх у домашніх умовах. Під час судово-медичної експертизи (дослідження спричинених летальних і нелетальних травм) вивчають балістичні наслідки влучання такої зброї — фізичні сліди, які вони залишають. Розглянуто технічні характеристики рейкотронних систем і гармати Гаусса. Оцінено шкоду від боеприпасів, випущених із силою Лоренца, порівняно зі шкодою, яку спричиняє звичайна вогнепальна зброя. Обсяг криміналістичного аналізу від застосування електромагнітної зброї через високу швидкість і передачу кінетичної енергії значно розширюється. Інші ризики безпеці полягають у безшумності портативної електромагнітної зброї та відсутності хімічних залишків (слідів) після їх спрацьовування. Зі збільшенням випадків

застосування електромагнітних рейкотронів і гармат Гаусса (зокрема, виготовлених у домашніх умовах) необхідно розробити нові підходи й методи експертизи для судово-медичних досліджень, а також відповідні міжнародні й національні законодавчі норми з регулювання поширення такої зброї та уніфікації методів її дослідження. Метою автора є розглянути технічні й фізичні властивості електромагнітної зброї, завдані нею ушкодження, методи її дослідження, а також потребу у змінах відповідних міжнародних і національних нормотворчих актів з питань поширення та дослідження цієї і подібної до неї зброї. Для досягнення поставленої мети застосовано такі наукові методи: аналіз, синтез, статистичний аналіз, узагальнення та ін.

Ключові слова: електромагнітна зброя; рейкотрон; гармата Гаусса; криміналістичне дослідження; балістичні ефекти; судово-медична експертиза.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

**Декларація
щодо конфлікту інтересів**

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Abdo, M. M. M., Fanni, M., Miyashita, T., & Ahmed, S. M. (2022). The Effect of Coil Geometry and Winding Method on the Electromagnetic Launcher Performance. *IECON 2022 — 48th Annual Conference of the IEEE Industrial Electronics Society* (17–20.10.2022). DOI: [10.1109/IECON49645.2022.9968763](https://doi.org/10.1109/IECON49645.2022.9968763).
- Alnafrani, R., & Wijesekera, D. (2022). AIFIS: Artificial Intelligence (AI)-Based Forensic Investigative System. *10th International Symposium on Digital Forensics and Security (ISDFS)* (06–07.06.2022; Istanbul, Turkey). DOI: [10.1109/ISDFS55398.2022.9800801](https://doi.org/10.1109/ISDFS55398.2022.9800801).
- Chen, S., Peng, A., Chen, A., & Liu, T. (2024). Design and Characterization of High Efficiency Single-stage Electromagnetic Coil Guns. *ArXiv preprint*. arXiv:2410.07594. DOI: [10.48550/arxiv.2410.07594](https://doi.org/10.48550/arxiv.2410.07594).
- Cheng, B. (2022). The Design and Simulation of a Novel Electromagnetic Launcher with Permanent Magnet. *7th International Conference on Mechanical Engineering and Robotics Research (ICMERR)*. DOI: [10.1109/ICMERR56497.2022.10097818](https://doi.org/10.1109/ICMERR56497.2022.10097818).
- Cheng, B. (2023). The development of a novel coil gun with permanent magnet. *2023 IEEE / ASME International Conference on Advanced Intelligent Mechatronics (AIM)* (28–30 June; Seattle, WA, USA). DOI: [10.1109/AIM46323.2023.10196246](https://doi.org/10.1109/AIM46323.2023.10196246).
- Du, X. Y., Liu, Sh. W., & Guan, J. (2022). Design and Performance Analysis of an Electromagnetic Railgun. *Journal of Physics: Conference Series*. Vol. 2378. No. 1. DOI: [10.1088/1742-6596/2378/1/012008](https://doi.org/10.1088/1742-6596/2378/1/012008).
- Dudek, A., Dąbek, A., Zborowska, I., & Lichosik, J. (2024). Integrating artificial intelligence in forensic science. *E-methodology*. Art. 10(10):15-28. DOI: [10.15503/emet2023.15.28](https://doi.org/10.15503/emet2023.15.28).
- Elsafy, O., Berkey, Ch. A., & Dauskardt, R. H. (2024). Insights and mechanics-driven modeling of human cutaneous impact injuries. *Journal of the Mechanical Behavior of Biomedical Materials*. May. Art. 153:106456. DOI: [10.1016/j.jmbbm.2024.106456](https://doi.org/10.1016/j.jmbbm.2024.106456).
- Gharib, L., & Keshtkar, A. (2019). Electromagnetic Interference of Railgun and Its Effect on Surrounding Electronics. *IEEE Transactions on Plasma Science*. Vol. 47. Is. 8. DOI: [10.1109/TPS.2019.2923061](https://doi.org/10.1109/TPS.2019.2923061).
- Guarnera, L., Giudice, O., Livatino, S., Paratore, A. B., et al. (2023). Assessing forensic ballistics three-dimensionally through graphical reconstruction and immersive VR observation. *Multimedia Tools and Applications*. Vol. 82. Is. 13. DOI: [10.1007/s11042-022-14037-x](https://doi.org/10.1007/s11042-022-14037-x).
- Guo, W., Zhang, T., Mu, Z., Zhu, W., & Li, M. (2023). A magnetic field constrained type of multi-barrel common-rail railgun. *Journal of Physics: Conference Series*. Vol. 2478. No. 9. DOI: [10.1088/1742-6596/2478/9/092018](https://doi.org/10.1088/1742-6596/2478/9/092018).
- Hayda, R. (2024). Ballistic, Blast, and Burn Injury: Science and Clinical Implications / Owens B., Belmont Ph. *Combat Orthopedic Surgery: Lessons Learned in Iraq and Afghanistan*. DOI: [10.1201/9781003523222](https://doi.org/10.1201/9781003523222).
- Jia, L., Wang, Y., Song, Y., et al. (2024). The Detection Technology of High-Power Microwave: A Review. *IEEE Transactions on Instrumentation and Measurement*. Vol. 73. DOI: [10.1109/tim.2024.3472802](https://doi.org/10.1109/tim.2024.3472802).
- Jia, Y., Wen, Y., Dong, F., Qin, B., & Liu, R. (2024). Retracted Article: Human vulnerability assessment based on bullet motion and cavity expansion model with tissue identification. *Computer Methods in Biomechanics and Biomedical Engineering*. Jan. Art. 29:1–15. DOI: [10.1080/10255842.2023.2294263](https://doi.org/10.1080/10255842.2023.2294263).
- Kakad, Y. U., et al. (2024). Electromagnetic Projectile Launcher. *International Journal of Scientific Research in Engineering and Management*. Art. 8 (04):1-5. DOI: [10.55041/ijssrem.30997](https://doi.org/10.55041/ijssrem.30997).
- Klisińska-Kopacz, A. (2024). X-ray fluorescence spectroscopy / *Non-Destructive Material Characterization Methods*. Elsevier Inc. DOI: [10.1016/B978-0-323-91150-4.00018-5](https://doi.org/10.1016/B978-0-323-91150-4.00018-5).
- Korytkowski, K., & Starzyński, J. (2021). Coilgun Design by Simulation. *22nd International Conference on Computational Problems of Electrical Engineering (CPEE)* (15–17.09.2021; Hrádek u Sušice, Czech Republic). DOI: [10.1109/CPEE54040.2021.9585193](https://doi.org/10.1109/CPEE54040.2021.9585193).
- Li, Sh., Cao, R., Zhou, Y., & Li, J. (2019). Performance Analysis of Electromagnetic Railgun Launch System Based on Multiple

- Experimental Data. *IEEE Transactions on Plasma Science*. Vol. 47. Is. 1. DOI: 10.1109/TPS.2018.2883285.
- Ma, M. (2025). Electromagnetic Railguns and Coil Guns: Comprehensive Analysis of Physical Principles and Applications and Experimental Improvements. *Theoretical and Natural Science*. Art. 87(1):15–25. DOI: 10.54254/2753-8818/2025.20319.
- Minzière, V. R., Robyr, O., & Weyermann C. (2023). Should inorganic or organic gunshot residues be analysed first? *Forensic Science International*. Vol. 348. DOI: 10.1016/j.forsciint.2023.111600.
- Molnar, A. (2018). *The Demonstration Model of an Electromagnetic Accelerator Gun*. *Acta Universitatis Sapientiae, Electrical and Mechanical Engineering*. Ed. 10 (1). DOI: 10.2478/AUSEME-2018-0005 (date accessed: 07.02.2025).
- Moskovchenko, A., Švantner, M., & Honner, M. (2024). Detection of gunshot residue by flash-pulse and long-pulse infrared thermography. *Infrared Physics & Technology*. Vol. 140. DOI: 10.1016/j.infrared.2024.105366.
- Mykhaylenko, O. V., Mishalov, V. D., Kozlov, S. V., & Varfolomeiev, Y. A. (2024). Forensic characteristics of injuries from thermo-baric explosive device. *Reports of Morphology*. Vol. 30. № 2. DOI: 10.31393/morphology-journal-2024-30(2)-03.
- Nelson, K. J., Daun, M., Mourad, T., Wahood, W., & Ahmed, O. (2024). Visceral and Solid Organ Trauma / IR Playbook: A Comprehensive Introduction to Interventional Radiology. DOI: 10.1007/978-3-031-52546-9_33.
- Nine, S. Z., Hossain, M. D., Hasan, A. K., et al. (2018). Pellet Embolus in Ulnar artery — A rare vascular Injury. *Pulse*. DOI: 10.3329/pulse.v11i1.62452.
- Pei, Ch., Liu, X., & Zhou, X. (2024). Design and simulation analysis of electromagnetic gun feeding and conveying device. *Journal of Physics: Conference Series*. Vol. 2891. No. 10. DOI: 10.1088/1742-6596/2891/10/102006.
- Raj, R., Sesha Talpa Sai, P. H. V., Gurudutta, A. et al. (2023). Design and Numerical Analysis of Electromagnetic Rail Gun for Defense Applications / *Intelligent Manufacturing and Energy Sustainability*. DOI: 10.1007/978-981-99-6774-2_17.
- Rajput, Sh., Kumar, G., Swarup, S., Nomula, P., Pawar, A., Joshi, J. C., et al. (2024). Modeling and Simulation of High Energy Capacitor Bank based Electromagnetic Railgun / *High Voltage — Energy Storage Capacitors and Their Applications* ; A. Sharma (Ed.). Springer Nature Singapore. DOI: 10.1007/978-981-97-0337-1_31.
- Ram, R., & Thomas, M. J. (2023). Performance of a Four-Stage Induction Coilgun That Uses a Solenoid Projectile. *2023 IEEE International Conference on Plasma Science (ICOPS)* (2023, May; Santa Fe, NM, USA). DOI: 10.1109/ICOPS45740.2023.10481243.
- Reck, B., Alouahabi, F., Hassler, Q., & Schneider, M. (2022). Railgun Launch of Cylindrical and Conical Projectiles at Muzzle Velocities up to 2100 M/S. *16th Hypervelocity Impact Symposium*. Nov. DOI: 10.1115/HVIS2022-42.
- Serol, M., Ahmad, S. M., Quintas, A., & Família, C. (2023). Chemical Analysis of Gunpowder and Gunshot Residues. *Molecules*. Vol. 28. Is. 14. DOI: 10.3390/molecules28145550.
- Shornikov, A., Champagne, A. E., Walet, R. C., & Mous, D. J. W. (2023). High power DC and ns-pulsed 2 MV accelerator for light ions. *The Review of Scientific Instruments*. Art. 94(7):073303. DOI: 10.1063/5.0150982.
- Siemenn, A. E., Deo, Bh., Ng, F., Zhou, J., et al. (2023). A Railgun Secondary Propulsion System for High-Speed Hyperloop Transportation. *IEEE Transactions on Plasma Science*. Vol. 51. Is. 1. DOI: 10.1109/TPS.2022.3232406.
- Smith, W., Schick, S., Arthur, R., Paul, K., El-phingstone, J., et al. (2024). Ballistic injuries of the humerus: A matched cohort analysis. *Trauma*. Vol. 26. Is. 4. DOI: 10.1177/14604086231197053.
- Vijayan, N., Tawale, J. S., Kiran, & Joshi, D. (2025). Characterization of Materials Using X-ray Fluorescence Spectrometry and Energy Dispersive X-Ray Spectroscopy / *Characterization of Single Crystals* ; Dr. M. S. Pandian & Dr. P. Ramasamy (Eds.). Royal Book Publishing. DOI: 10.26524/225.4.
- Wongpakdeea, Th., Crenshaw, K., Wong, H. M. F., Nacapricha, D., & McCord, B. (2024). Advancements in Analytical Techniques for Rapid Identification of Gunshot Residue and Low Explosives through Electrochemical

- Detection and Surface-Enhanced Raman Spectroscopy. *Global Forensic and Justice Center Symposium Research*. 7. DOI: [10.25148/gfjcsr.2024.7](https://doi.org/10.25148/gfjcsr.2024.7).
- Yadav, M., Ram, R., & Thomas, M. J. (2024). Comparative Analysis of the Muzzle Velocities of Projectiles in Horizontal and Inclined Configurations of the Coilgun / *High Voltage — Energy Storage Capacitors and Their Applications* ; A. Sharma (Ed.). Springer Nature Singapore. DOI: [10.1007/978-981-97-0337-1_6](https://doi.org/10.1007/978-981-97-0337-1_6).
- Zhang, Y., Lu, J., Tan, S., Li, B., & Jiang, Y. (2019). Dynamic Response of Interior Ballistic Process and Rail Stress in Electromagnetic Rail Launcher. *IEEE Transactions on Plasma Science*. Vol. 47. Is. 5. DOI: [10.1109/TPS.2018.2887006](https://doi.org/10.1109/TPS.2018.2887006).
- Zhou, Y., Zhang, D., & Yan, P. (2015). Modeling of Electromagnetic Rail Launcher System Based on Multifactor Effects. *IEEE Transactions on Plasma Science*. Vol. 43. Is. 5. DOI: [10.1109/TPS.2015.2403264](https://doi.org/10.1109/TPS.2015.2403264).
- Tan, G. A. (2025). Electromagnetic Weapons: Forensic and Ballistic Examination of Railguns and Coilguns. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (38). С. 200—216. DOI: [10.32353/khrife.1.2025.13](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2025.13).

Особливості виникнення та дослідження пожеж у сучасних транспортних засобах

Анатолій Пугачов ^{*а}, Валерій Супрун ^{**b}, Руслан Нізамі огли Гусейнов ^{***c}

* ННЦ «ІСІ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1612-6584>, e-mail: anatoliy_pugachev1982@ukr.net

** ННЦ «ІСІ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8830-0267>, e-mail: valeriy.suprun@hniise.gov.ua

*** ННЦ «ІСІ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3021-3472>, e-mail: huseinov_ruslan@ukr.net

^а Написання оригінального рукопису, валідація, візуалізація.

^b Ресурси, програмне забезпечення.

^c Написання оригінального рукопису, адміністрування проєкту, нагляд.

DOI: 10.32353/khrife.1.2025.14 УДК 343.983

Надійшло 09.01.2025 / Рецензовано 15.01.2025 / Прийнято до друку 26.03.2025 /
Доступно онлайн 31.03.2025

Метою статті є викладення алгоритму визначення механізму виникнення пожежі з урахуванням наданих на експертизу матеріальних і матеріалізованих джерел інформації. Для досягнення поставленої мети застосовано як загальнонаукові, так і спеціалізовані методи наукового пізнання, поміж яких системний підхід, порівняльно-правовий метод, дедукція й індукція, а також методи тлумачення, структурного аналізу та спостереження. Розглянуто наявну пожежну небезпеку в різних видах автотранспортних засобів і наведено відповідні статистичні відомості. Досліджено характерні причини пожеж для автотранспортних засобів та виконано їх умовну диференціацію. Наведено можливі сценарії перебігу таких пожеж, зазначено ймовірні місця виникнення загорянь. Докладно проаналізовано особливості навмисних і ненавмисних пожеж. Наведено основні відмінні ознаки цих груп пожеж. Основними причинами ненавмисних пожеж на автомобільному транспорті визнано взаємодію горючої речовини в разі розгерметизації паливної системи з потенційним тепловим імпульсом системи випуску відпрацьованих газів, а також теплові викиди електричної енергії, зокрема коротке замикання електричної апаратури автомобіля. Виробникам транспортних засобів і/або їхнім власникам запропоновано обладнувати

транспортні засоби автоматичною системою пожежогасіння і вогнегасниками відповідного типу, що передбачають гасіння саме із метою мінімізувати матеріальні втрати та вплив небезпечних чинників пожежі на людей і довкілля.

Ключові слова: автомобіль; джерело запалювання; інтенсифікатор горіння; пожежна безпека; причина пожежі; транспортні засоби.

Постановка наукової проблеми

Транспортні засоби є джерелом підвищеної небезпеки. Матеріали, із яких виготовлено автотранспортні засоби, здебільшого належать до горючих і здатні поширювати полум'я. Окрім того, кожен автомобіль містить вибухо- й пожежонебезпечні речовини — пальне, яке постійно зберігається в баку або балоні як конструктивна особливість. Пожежі в транспортних засобах виникають за певних умов — у разі взаємодії горючої речовини та джерела запалювання, які виникають як позарегламентний процес. Пожежа — деструктивна подія, що поєднує комплекс небезпечних чинників, здатних спричиняти травмування та смерть людей, а також значні матеріальні збитки й забруднення довкілля. Навіть сучасні передові розробки не виключають можливості виникнення пожеж. Оскільки сучасне людство не може обійтися без транспортних засобів, необхідно особливу увагу приділяти

запобіганню виникнення пожеж, а для цього потрібно дослідити причини, що їх зумовлюють, і мінімізувати їхні наслідки. Саме тому ця тема є актуальною та потребує ретельного розгляду.

Аналіз основних досліджень і публікацій

На нашу думку, питанням пожеж в автотранспортних засобах (далі — АТЗ) і визначення причин їх виникнення із застосуванням спеціальних знань, у наукових працях українських дослідників приділено недостатньо уваги. Так, пожежну безпеку транспортних засобів дослідили А. Гаврилюк¹, О. Бажинов², М. Кравцов (який також зауважив пожежну безпеку електромобілів і гібридів)³. Системи й агрегати АТЗ за рівнем пожежної безпеки аналізував В. Гудим зі співавтором⁴. Протипожежний захист колісних транспортних засобів розглянув А. Гаврилюк⁵. Дослідженню зовнішніх ознак наявності

- 1 Гаврилюк А. Ф. Пожежна безпека колісних транспортних засобів : монографія. Львів, 2018. 80 с. URL: <http://surl.li/xddyyp> (дата звернення: 01.01.2025).
- 2 Бажинов О. В., Кравцов М. М. Безпека транспортних засобів : монографія. Харків, 2022. 160 с. URL: <http://surl.li/arqlkp> (дата звернення: 01.01.2025).
- 3 Кравцов М. Н. Пожарная опасность электро, гибридов и автомобилей. *Автомобиль і електроніка. Сучасні технології*. 2017. № 12. С. 117—122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/veit_2017_12_23 (дата звернення: 01.01.2025).
- 4 Гудим В. І., Гаврилюк А. Ф. Аналіз систем та агрегатів автотранспортних засобів за рівнем пожежної безпеки. *Пожежна безпека*. 2013. № 23. С. 58—63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pb_2013_23_10 (дата звернення: 01.01.2025).
- 5 Гаврилюк А. Ф. Протипожежний захист колісних транспортних засобів та шляхи його підвищення. *Там само*. 2017. № 31. С. 11—16. URL: <https://sci.lidubgd.edu.ua/jspui/handle/123456789/4671> (дата звернення: 01.01.2025).

легкозаймистих і горючих рідин, знайдених на місці пожежі, присвячено працю О. Матіюка, І. Рябініна, Р. Н. Гусейнова й І. Шебалкова⁶. На рівні навчального посібника пожежі дослідили С. Вовк зі співавторами⁷. Отже, питанням дослідження причин виникнення пожеж на АТЗ достатньої уваги не приділено.

Мета статті

Запропонувати алгоритм визначення механізму виникнення пожежі в сучасних транспортних засобах з урахуванням наданих на експертизу матеріальних і матеріалізованих джерел інформації.

Методи дослідження

Для проведення дослідження застосовано як загальнонаукові, так і спеціалізовані методи наукового пізнання, поміж яких системний підхід, порівняльно-правовий метод, дедукція й індукція, а також методи тлумачення, структурного аналізу та спостереження.

Викладення основного матеріалу дослідження

У сучасних умовах транспорт є однією з найважливіших галузей економіки, яка покликана задовольняти потреби населення та виробництва й суттєво впли-

вати на розвиток економіки, а також є невід'ємною складовою повсякденного життя. Сучасні транспортні засоби — це низка технічних пристроїв, які є останніми досягненнями технічної думки й виробництва. Однією з найбільш важливих і водночас складних завдань у конструюванні автомобілів є їхня захищеність від пожеж. Зважаючи на вміщені в нормативно-правових актах визначення, поняття «транспортні засоби» можна розглядати в широкому та вузькому значеннях. У вузькому значенні цим поняттям послуговуються, коли згадують автомобільний транспорт. У широкому — це залізничний, водний, автомобільний, авіаційний, а також міський електричний транспорт⁸.

У Законі України «Про автомобільний транспорт» *автомобільний транспортний засіб* визначено як «колісний транспортний засіб (автобус, вантажний та легковий автомобіль, причіп, напівпричіп), який використовується для перевезення пасажирів, вантажів або виконання спеціальних робочих функцій»⁹.

Потреба в перевезенні вантажів і пасажирів автомобільним транспортом у нашій країні зростає з року в рік у зв'язку з розширенням внутрішніх і міжнародних торговельно-економічних зв'язків. Обсяги автомобільних перевезень також збільшуються щороку, відповідно зростає кількість дорожньо-транспортних пригод (далі — ДТП) і пожеж на транспорті. У сучасних

6 Матіюк О. О., Рябінін І. М., Гусейнов Р. Н., Шебалков І. Л. Дослідження зовнішніх (візуальних) ознак наявності легкозаймистих і горючих рідин, виявлених на місці пожежі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 21. С. 373—387. DOI: 10.32353/khrife.1.2020_26 (дата звернення: 01.01.2025).

7 Вовк С., Харчук А., Сухай А., Шелюх Ю. Дослідження пожеж : навч. посіб. Львів, 2022. 528 с. URL: <https://books.ldubgd.edu.ua/index.php/ed/catalog/view/196/147/637-1> (дата звернення: 01.01.2025).

8 Баркова С. П. Щодо поняття «транспортні засоби». *Форум права*. 2013. № 2. С. 13—18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_2_4 (дата звернення: 30.09.2024).

9 Про автомобільний транспорт : Закон України від 05.04.2001 р. № 2344-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text> (дата звернення: 30.09.2024).

умовах важливим елементом сталого соціально-економічного розвитку держави є забезпечення необхідного рівня пожежної безпеки й мінімізація збитків від пожеж.

Пожежа є термічним перетворенням речовин і матеріалів, що супроводжується виділенням тепла, світла та продуктів горіння.

Відповідно до ДСТУ 2272:2006 «**пожежа** — позарегламентний процес знищення або пошкодження вогнем майна, під час якого виникають чинники, небезпечні для живих істот і довкілля»¹⁰.

Пожежі на автотранспорті не тільки небезпечні (як для фізичних, так і для юридичних осіб), а й завдають економічних збитків. Саме тому розуміння причин пожеж на автошляхах є першим кроком до убезпечення дорожнього руху. Уживаючи відповідних заходів, власники транспортних засобів можуть значно знизити ризик виникнення пожеж і захистити себе й решту учасників дорожнього руху, а в разі перебування автомобіля в нерухомому стані — зрозуміти, на які несправності слід звернути увагу. Пожежа в транспорті небезпечна й тим, що починається найчастіше в латентному режимі, а дізнаються про неї, коли вже відчутно запах гару та диму: поширення вогню тут відбувається в рази швидше, аніж у будівлях (2—3 хв).

Населення найчастіше купує вживані автомобілі, несправності в яких спричиняють експлуатацію в аварійно-

му режимі, що своєю чергою впливає на збільшення кількості ДТП і пожеж.

Відповідно до п. 7 Порядку обліку пожеж та їх наслідків¹¹ (далі — *Порядок*) документом, який засвідчує факт пожежі, є акт про пожежу за відповідною формою цього Порядку, який на місці пожежі складає уповноважена посадова особа ДСНС (не пізніше 24 год від моменту ліквідації пожежі або подання письмової заяви про пожежу; у двох примірниках, що мають однакову юридичну силу). В акті зазначають інформаційні дані, здобуті за результатами огляду місця пожежі й опитування власника (користувача) об'єкта пожежі або його представника, а також осіб, які є свідками деструктивної події.

Постановою від 10.12.2019 р. у справі № 559/1094/17 Верховний Суд дійшов висновку про те, що доказом дії обставин непереборної сили (пожежі) є належно оформлений акт про пожежу, а не довідка про такий факт. Отже, у разі відшкодування шкоди страховими організаціями власникові транспортного засобу слід звертати на це увагу¹².

Упродовж 2023 р. в Україні на транспортних засобах виникло 3613 пожеж (у 2022 р.— 3389 пожеж; +6,6 %), що становить 5,3 % від загальної кількості пожеж в Україні. Унаслідок цих пожеж загинула 41 людина (у 2022 р.— 22 людини; +86,36 %), що дорівнює 2,8 % загальної кількості загиблих в Україні. На згаданих пожежах зазнали травм 127 людей

10 ДСТУ 2272:2006 Пожежна безпека. Терміни та визначення основних понять [Чинний від 01.07.2007]. Київ, 2007. 32 с. URL: https://antifire.ua/dbn/19-DSTU_2272_2006.pdf (дата звернення: 01.01.2025).

11 Порядок обліку пожеж та їх наслідків: затв. постанов. КМУ від 26.12.2003 р. № 2030 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2030-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.01.2025).

12 Постанова Верховн. Суду від 10.12.2019 р. Справа № 559/1094/17. Адмін. провадж. № К/9901/35037/18. URL: <https://iplex360.com.ua/sud.php?doc=86274775> (дата звернення: 07.01.2025).

(у 2022 р.— 68 людей; +86,76 %). Пожежами знищено 2970 одиниць техніки¹³.

Аналіз статистичних даних свідчить про тенденцію до зростання випадків пожеж на автотранспорті. Хоча ці інциденти трапляються рідко порівняно із загальною кількістю транспортних засобів, їхні наслідки можуть бути руйнівними. Отже, дослідження, зосереджені на виявленні причин пожежі в автомобілях, залишаються важливими для розуміння пов'язаних із ними ризиків. Окрім того, такі дослідження мають вирішальне значення для вивчення способів потенційного зниження ймовірності виникнення пожежі й мінімізації її наслідків.

Причини пожеж, зумовлені наявністю джерел запалювання, можна розділити на зовнішні та внутрішні. Серед них слід зазначити: невиконання правил пожежної безпеки, технічні неполадки, неправильна експлуатація, конструктивні несправності, умисні підпали.

Варто зауважити, що пожежі з вільним часом розвитку понад 5 с становлять 39 % від загальної кількості пожеж на транспортних засобах (22 % загиблих), а 55 % пожеж із вільним часом розвитку понад 10 хв спричинили 71 % смертей, що свідчить про стрімкий розвиток пожеж на транспортних засобах і їхній небезпечний вплив. Пожежі на транспортних засобах виникають і швидко поширюються через конструктивно-технологічні особливості, наявність легкозаймистих та горючих рідин (пально-мастильних, охолоджувальних і гальмівних) і комплектування (штучної шкіри, пластмас, поролону, синтетичних речовин, тканин тощо), неякісний і/або неповний контроль за технічним станом, неправильні умови

експлуатації, давній строк виготовлення. Причина пожежі — це обставина, дія, процес, що безпосередньо спричиняє виникнення пожежі. Однією з найпоширеніших причин виникнення пожеж на транспортних засобах (згідно зі статистичними даними) є пожежонебезпечні режими роботи бортової електромережі (35 %). Оскільки бортові системи транспортних засобів із року в рік урізноманітнюються для підвищення комфорту й задоволення потреб водія, електричні мережі в цих автомобілях також розширюються та розвиваються, що, як наслідок, підвищує ризик виникнення пожежі через електричну систему.

Водночас, коли електрообладнання виходить з ладу і його аварійний режим роботи спричиняє пожежу, ізоляційний матеріал відіграє основну роль у запалюванні і/або підтриманні горіння. Найчастіше цей матеріал є горючим із середньою займистістю. Понад 24 % пожеж транспортних засобів виникають унаслідок розплавлення шлангів і патрубків із пожежонебезпечною речовиною під дією газів системи випуску вихлопних газів зі зруйнованого випускного колектора й подальшої взаємодії з горючою системою, потрапляння пального й інших експлуатаційних горючих рідин на нагріті поверхні двигуна або турбокомпресора, порушення герметичності арматури паливних і гідравлічних систем; 11 % стаються через підпали; у приблизно 32 % випадків причини пожежі не з'ясовано.

Найбільш небезпечними для пасажирів є пожежі, які виникають під час експлуатації АТЗ. Якщо пожежа виникла в моторному відсіку, продукти згоряння можуть потрапити всередину транспортного засобу та спричинити

13 Аналітична довідка про пожежі та їх наслідки в Україні за 12 місяців 2023 року. Київ, 2024. 39 с. URL: <https://idundcz.dsns.gov.ua/upload/2/0/1/8/2/6/2/analitchna-dovidka-pro-pojeji-122023.pdf> (дата звернення: 30.09.2024).

отруєння до того, як автомобіль зупиниться, а пасажирів вийдуть. Через пошкодження полум'ям компонентів гальмівної системи вона може вийти з ладу, що призведе до ДТП. Слід зауважити, що 68 % пожеж виникають у моторному відсіку, а 13 % — у салоні або кабіні транспортного засобу. Пожежі, які стаються під час ДТП, особливо небезпечні через тяжкі наслідки (опіки або загибель пасажирів). Травмування та блокування людей усередині АТЗ, а також деформування кузова внаслідок аварій ускладнюють процес гасіння вогню та оперативну евакуацію потерпілих. До того ж пошкоджені системи й агрегати автомобіля сприяють швидкому поширенню полум'я.

Основними причинами пожеж АТЗ у гаражах і на стоянках є недбале поводження з вогнем, недотримання вимог пожежної безпеки під час запуску двигуна, дефекти паливної системи та іскри від електрообладнання.

В автомобілях вузли й системи конструктивно суміщені, і їхні аварійні режими здатні спричинити пожежу. У сучасних транспортних засобах більш потужні й технологічно складні розгалужені електричні мережі, системи живлення. Розвинені паливні магістралі, нагрівання вузлів двигуна та його систем можуть призвести до надзвичайно високого теплового випромінювання, а за певного критичного значення там може виникнути пожежа.

Пожежна безпека відсіків АТЗ залежить від наявності в них пожежонебезпечних речовин і потенційних джерел запалювання¹⁴. Окисник, як відомо, присутній постійно, що загалом задо-

вольняє концепції утворення процесу горіння.

Оскільки окисники присутні практично в кожному відсіку й вузлі АТЗ, безпека пожежі залежить від того, які речовини вони містять, і від імовірності появи джерела займання достатньої потужності у цьому відсіку або вузлі, тобто від технологічності досліджуваного АТЗ.

За інших рівних умов більш високу пожежну безпеку мають відсіки з наявністю вогнебезпечних рідин і горючих газів, аніж відсіки, які містять тільки тверді горючі матеріали¹⁵.

Пожежо- або вибухонебезпечні речовини мають властивості сприяти виникненню та розвитку пожежі або вибуху.

Пожежонебезпека — це сукупна властивість матеріалів і речовин, що характеризують їхню здатність до виникнення й поширення горіння.

Усі матеріали й речовини у пожежному відношенні характеризуються показником горючості.

Горючість — це здатність матеріалів і речовин спалахувати під дією джерела запалювання та продовжувати горіти після його вилучення.

Пожежна безпека різних горючих речовин залежить від їх агрегатного стану, фізико-хімічних властивостей, конкретних умов зберігання та використання.

За ступенем пожежної безпеки речовини й матеріали, із яких виготовлено АТЗ і які їх складають, можна об'єднати в такі групи:

- 1) легкозаймисті — речовини (матеріали, суміші), здатні займатися

14 ДСТУ 8828:2019 Пожежна безпека. Загальні положення [Чинний від 01.01.2020]. Київ, 2020. 87 с. URL: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/dstu_8828_2019.pdf (дата звернення: 01.01.2025).

15 Бажинов О. В., Кравцов М. М. Небезпека транспортних засобів: монографія. Харків, 2022. 160 с. URL: <http://surl.li/arqlkp> (дата звернення: 01.01.2025).

від короткочасної дії джерела запалювання з низькою енергією іскри;

- 2) горючі — речовини, здатні до самостійного горіння після видалення джерела запалювання;
- 3) важкогорючі — речовини, здатні горіти тільки під дією джерела запалювання (наприклад, в умовах пожежі), але не здатні до самостійного горіння;
- 4) негорючі — речовини, які не здатні горіти.

Цей поділ є умовним і залежить від багатьох обставин.

Отже, чинниками пожежонебезпеки відсіків АТЗ загалом можна вважати:

- використання горючих речовин і матеріалів;
- утворення у відсіку, усередині систем і пристроїв пожежонебезпечного середовища;
- появу в пожежонебезпечному середовищі джерела запалювання;
- виникнення умов, сприятливих для розвитку горіння та поширення пожежі.

Під пожежним навантаженням розуміють вузли й агрегати, що перебувають у складі АТЗ, усі речовини й матеріали конструкції, а також використовувані в його системах матеріали (речовини), які здатні горіти. Пожежне навантаження характеризується масою, типом і складом горючих матеріалів, а також кількістю тепла, що виділяється під час його згоряння на одиниці площі поверхні. Розподілення пожежного навантаження також суттєво впливає на особливості розвитку пожежі. Пожежна небезпека цих матеріалів характеризується їхньою здатністю спалахувати, утворювати пожежонебезпечні концен-

трації, вибухати та горіти (від джерела запалювання, у разі взаємодії з іншими речовинами й окисниками)¹⁶.

Майже все горюче навантаження міститься всередині АТЗ (зріджений газ, пально-мастильні матеріали й експлуатаційні рідини, оздоблення салону, сидіння, ізоляція електромережі, полімерні ємності для рідин), а в гібридних АТЗ та електромобілях — тягова акумуляторна батарея.

Горючі матеріали також є складовою коліс, деталей декоративного оздоблення (виготовлених із полімерних матеріалів) і лакофарбового покриття (далі — ЛФП), якість виготовлення яких залежить від сучасності застосованих технологій.

Пожежне навантаження, що містить різні комбінації горючих матеріалів різної природи, розраховують за наведеною далі формулою, де її чисельну величину Q виражено в мегаджоулях:

$$G = \sum_{i=1}^n G_i Q_i,$$

де: n — кількість горючих і легкозаймистих компонентів у машині;

Q_i — нижча теплота згоряння i -го матеріалу (МДж/кг);

G_i — маса i -го матеріалу (кг).

Наприклад, сучасний вантажний автомобіль у середньому містить 120–450 кг гумотехнічних виробів, 120–200 кг дизельного пального, 50–70 кг моторної та трансмісійної оливи, 4–6 кг пінополіуретану, 1,8–2,9 кг поліетилену, 2,6–3,8 кг поліхлорвінілу, 2,5–3,4 кг картону, 9–10 кг штучної шкіри. Теплота згоряння дизельного пального

16 Пожежна безпека автомобіля / Навч.-метод. центр цивільн. захисту та безпеки життєдіяльн. Закарпат. обл. : офіц. сайт. 18.11.2021. URL: <https://nmc.dsns.gov.ua/zk/news/ostanni-novini/494> (дата звернення: 07.01.2025).

становить 43,59 МДж/кг, моторної та трансмісійної оливи — 41–42 МДж/кг, гумотехнічних виробів — 32–34 МДж/кг, пінополіуретану — 24,3 МДж/кг, поліетилену — 47,14 МДж/кг, поліхлорвінілу — 14,31 МДж/кг, картону — 13–14 МДж/кг, штучної шкіри — 17–18 МДж/кг. Отже, пожежне навантаження вантажного автомобіля перебуває в межах 10 300–14 500 МДж. Сучасні автомобілі під час згоряння мають вищі швидкості виділення теплоти порівняно з раніше виробленими, що пов'язано зі збільшенням застосування полімерних матеріалів.

В електричних системах до пожежного навантаження належать ізоляція струмопровідних жил електропроводів, корпуси й радіодеталі електронних вузлів. Для ізоляції використовують поліетилен, полівінілхлоридний пластик і гуму. Електронні плати зазвичай виготовляють із паперово-шаруватого пластику або склопластику. У конструкції корпусів і деяких радіодеталей застосовують пластичні маси, компаунди, просочений папір, ЛФП та інші подібні матеріали.

У паливній системі до горючого середовища належать гнучкі паливоди та саме пальне, яким можуть бути дизель, газ або бензин.

Через те, що паливна система ізолювана від зовнішнього середовища, виникнення пожежонебезпечного середовища в моторному відсіку можливе лише в разі порушення герметичності. Проведений аналіз причин виникнення пожеж в АТЗ свідчить, що місця розгерметизації, механізм цього процесу та його причини можуть різнитися і зазвичай залежать від конструктивних характеристик транспортного засобу, якості виготовлення й установки деталей, умов експлуатації й рівня технічного обслуговування.

Горіння пального відбувається в паровій або газовій фазах (наприклад, дизельне пальне або бензин / газ) і характеризується концентраційними й температурними межами поширення полум'я. Пожежонебезпечні концентрації можуть утворюватися в нішах двигуна та відсіках АТЗ, переважно в моторному.

Окрім пального, застосовують також інші горючі рідини, поміж яких моторні та трансмісійні оливи, охолоджувальні та гальмівні рідини тощо.

У кабіні АТЗ основне горюче навантаження становлять деталі внутрішнього оздоблення, зокрема панель приладів, сидіння, оббивка стелі, підлоги, дверей тощо й ізоляція електропроводів. Більшість цих деталей виготовлено з горючих полімерних матеріалів.

У моторному відсіку горюче навантаження становлять матеріали оздоблення, ємності із запасом експлуатаційних рідин — олива у двигуні, охолоджувальна рідина. У багажнику або під ним — бак із паливом, балон зі зрідженим газом¹⁷.

Визначення джерела запалювання та причин займання транспортного засобу є складним завданням, яке потребує глибокого розуміння складу та характеристик як конструкційних матеріалів, із яких вироблено транспортний засіб, так і пально-мастильних речовин, необхідних для його функціонування. Під час визначення причин пожежі необхідно зважати на температури займання, спалаху та плавлення всіх матеріалів, застосованих в автомобілебудуванні. Пожежі на АТЗ мають суттєві відмінності від тих, що виникають у житлових будівлях. Полум'я в автомобілі поширюється дуже швидко: зазвичай протягом перших 15 хв він зазнає значних пошкоджень або цілковитого знищення.

17 Гаврилюк А. Ф. Пожежна небезпека ... URL: <http://surl.li/xddyyp> (дата звернення: 01.01.2025).

Основними джерелами запалювання, від яких виникають пожежі автомобілів, можна назвати теплові імпульси електричної природи, зокрема іскри (унаслідок короткого замикання або інших аварійних режимів у внутрішній електричній мережі); фрикційні іскри (що виникли через ДТП, технічну несправність); тертя поверхні (гальмівної системи, зчеплення), поверхні системи випуску відпрацьованих газів, нагрітих вище за температуру запалювання парів легкозаймистих (далі — ЛЗР) і горючих рідин (далі — ГР) та горючих матеріалів; відкритий вогонь (унаслідок проведення ремонтних робіт, підпалу, вибуху тощо).

Причини виникнення пожеж на АТЗ:

- під час експлуатації — несправності у паливній та електричній системах. Рідше займання трапляється через потрапляння горючих сумішей, спричинене розгерметизацією паливної або гідравлічної систем, на елементи випускної системи відпрацьованих газів або через вибух газового балона;
- під час проведення ремонтних робіт — необережне поводження з вогнем, недотримання правил пожежної безпеки в технологічних процесах, а також під час виконання зварювальних робіт. Ситуацію ускладнює недостатнє знання конструктивних особливостей автомобіля особами, які здійснюють ремонт;
- на стоянках або в гаражах — необережне поводження з вогнем, недотримання правил пожежної безпеки під час запуску двигуна, а також неправильна експлуатація теплогенеруючого обладнання або електропристроїв;
- окрему категорію становлять пожежі, спричинені умисними під-

палами. У таких випадках джерело відкритого вогню зазвичай утворюється через використання легкозаймистих або горючих рідин. До характерних ознак підпалу належать знайдення автомобіля на стоянці з вимкненим двигуном і відключеним електрообладнанням, а також розташування осередку загоряння всередині салону, у моторному відсіку або зовні транспортного засобу внаслідок ДТП або вибуху боєприпасу.

Їх також можна об'єднати у дві основні групи: навмисні й ненавмисні.

Навмисні пожежі здебільшого пов'язані з шахрайством зі страховими виплатами, помстою або реалізацією інших злочинних задумів (навмисне внесення джерела відкритого вогню або застосування спеціальних пристроїв). Найчастіше такі інциденти стаються вночі (приблизно між 02:30 і 04:00), коли кількість потенційних очевидців мінімальна, а перші ознаки пожежі виявляють не одразу. Це спричиняє неконтрольоване поширення полум'я, що призводить до більш масштабних пожеж із більш серйозними наслідками.

Якщо пожежу в автомобілі вдалося загасити максимально швидко, існує значна ймовірність визначити причину виникнення загоряння, а також виявити залишки горючих або легкозаймистих речовин чи інших матеріалів, використаних як ініціатори горіння. Особливо це стосується випадків, коли пожежі виникають у межах міста, де загоряння зазвичай помічають і гасять на початковому етапі, що допомагає зберегти докази, необхідні для з'ясування причин інциденту. Такі пожежі найчастіше пов'язані із впливом сторонніх джерел запалювання. Підпали транспортних засобів також нерідко здійснюють з метою приховати інші

злочини. Ознаки підпалу: пошкодження вогнем верхніх і нижніх частин патрубків радіатора й обігрівача, а також ремня приводу вентилятора, що зазвичай свідчить про застосування ініціаторів горіння. Додатковим підтвердженням

умисного підпалу є обгоряння передніх гумових опор двигуна. На підставі власної експертної практики ми систематизували ознаки підпалів із застосуванням акселерантів і випадки, спричинені технічними несправностями (див. табл.).

**Диференційні ознаки підпалу із застосуванням ЛЗР / ГР
 або внаслідок технічної несправності, пов'язаної з витоком ЛЗР / ГР**

Ознака	Підпал із застосуванням ЛЗР	Технічна несправність (витік ЛЗР / ГР)
Осередок пожежі зовні автомобіля	+	–
Осередок пожежі поза зоною знаходження «штатних» потенційних джерел запалювання	+	–
Осередок пожежі всередині салону	+	–
Стратифікація розливу типу «підпал»	+	–
Стратифікація розливу типу «не підпал»	–	+
Локалізація осередкових ознак у місцях можливої розгерметизації систем ГР	–	+
Наявність залишків запалювальних пристроїв	+	–
Морфологічні ознаки механічного руйнування скла	+	–
Морфологічні ознаки довільного роз'єднання трубопроводів з ЛЗР і ГР	–	+
Загоряння під час руху або одразу після зупинки (за гарячого випускного тракту)	–	+
Розбіжність ідентифікаційних ознак виявленої рідини зі «штатними» рідинами автомобіля	+	–

Експертна практика свідчить, що використання ЛЗР і ГР на місці пожежі залишає характерні візуальні ознаки. Це пов'язано з особливостями горіння таких речовин, яке є гомогенним, дифузійним і відбувається в умовах турбулентного режиму. Пара, яка виділяється з поверхні ЛЗР і ГР, змішується з навколишнім газовим середовищем завдяки механізмам конвективної та молекулярної дифузії, формуючи пароповітряну суміш, відому як горюча система. Температура полум'я в такому разі сягає 1200–1350 °С. Ці особливості горіння зумовлюють виникнення специфічних ознак термічних пошкоджень на місці пожежі.

До зовнішніх ознак використання ЛЗР і ГР під час пожеж на АТЗ належать характерні сліди у вигляді вигорілих плям, які за формою нагадують калюжі розлитої рідини. Такі плями можна виявити на поверхнях із пластику або на ЛФП металевих елементів. Вони зазвичай мають лялкоподібну форму з чіткою межею між обвугленою ділянкою та необгорілою частиною матеріалу. Найчастіше ці сліди зберігаються в місцях, де температура під час пожежі впливала на поверхню доволі недовго.

ЛЗР і ГР, які швидко випаровуються (бензини, сірковий ефір, гексан, ацетон тощо), найчастіше не залишають плям на поверхнях без ЛФП (під час горіння

парів ЛЗР і ГР температура поверхні не досягає рівня, який спричиняє помітні термічні пошкодження). У випадку важких рідин (таких, як гас або дизельне паливо) плями утворюються обов'язково. Окрім того, аналогічні сліди можуть залишатися після згоряння мастил, бітуму або розплавлених полімерів. Спінені полімери зазвичай горять дуже інтенсивно й інколи зовсім не залишають звуглених залишків. Проте найчастіше наявність таких залишків свідчить про те, що у цьому місці горів полімерний або інший матеріал, а не ЛЗР або ГР. Наприклад, після згоряння пінополіуретану залишається лише калюжа рідких продуктів його деполімеризації. Варто також зауважити, що термопластичні полімери можуть розплавлятися та стікати, а місця їх вигорання зазвичай мають ляпкоподібну форму, схожу на ту, що виникає під час згоряння ЛЗР і ГР.

Аналізуючи термічні ознаки на місці пожежі, які свідчать про використання легкозаймистих і горючих речовин як інтенсифікаторів горіння, необхідно зважати на таке:

- характеристики матеріалів у зоні пожежі є доказом того, що для запалювання речовин і матеріалів пожежного навантаження може знадобитися тривале застосування потужного джерела запалювання або легкозаймистих і горючих рідин. Це може бути також свідченням фактичного застосування таких рідин. До цієї групи показників належить і ситуація, коли масштаби наслідків від пожежі виявляються непропорційними до малої кількості пожежного навантаження або низької швидкості тепловіддачі під час горіння;
- місце виникнення, особливості початкового етапу пожежі та стрімка динаміка її розвитку мо-

жуть свідчити про застосування легкозаймистих і горючих речовин. Це стосується випадків, коли в осередку пожежі відсутні потужні джерела запалювання, а швидкий розвиток вогню був би неможливим без штучного ініціювання із застосуванням таких речовин. Раптове, не обґрунтоване іншими чинниками поширення полум'я, також може означати застосування інтенсифікаторів горіння. Особливо коли загоряння супроводжується «хлопами» (характерними гучними звуками, схожими на слабкий вибух) і від самого початку має інтенсивний характер, це є очевидною ознакою застосування ЛЗР або ГР. Водночас необхідно пам'ятати, що наявність цих речовин у місці пожежі не можна пояснити технологічними умовами або витоком пального;

- відсутність осередкових ознак у слідах термічного впливу на об'єкті пожежі спостерігається, коли немає чітко визначених місць виникнення горіння. Така ситуація найчастіше виникає за умов швидкого розвитку пожежі, що характерно для застосування ЛЗР і ГР як підсилювачів горіння. Зокрема, пролив таких речовин на значній площі часто заважає формуванню осередкових ознак. Однак під час аналізу цієї ознаки важливо пам'ятати, що швидкий розвиток пожежі здатні зумовити також інші чинники (інтенсивний газообмін, спричинений постійним припливом кисню в зону горіння; наявність потужного джерела запалювання та пожежо-небезпечні властивості матеріалів). Окрім того, згладжування або повне зникнення осередкових

ознак нерідко спостерігають у разі значного масштабу горіння, припиненого без залучення підрозділів ДСНС для гасіння пожежі;

- наявність характерного запаху, який відчували на місці пожежі свідки або працівники ДСНС під час гасіння.

У разі застосування ЛЗР і ГР для підпалювання АТЗ рідина поширюється всією площею проливу, що призводить до утворення значної зони горіння. Характерна ознака використання ЛЗР і ГР — поверхнєве горіння на кузові АТЗ, яке має великі розміри й відповідну форму. У разі швидкої ліквідації пожежі, коли ЛФП не встигає цілком згоріти, на передніх крилах можуть залишатися характерні сліди від розтікання рідини у вигляді ділянок вигорання покриття. У разі проливу ЛЗР і ГР на капот АТЗ виникають специфічні ділянки локального або нерівномірного вигорання ЛФП. Краї таких зон зазвичай мають хвилеподібну форму. Сліди від проливу можуть виглядати як одна велика ділянка або як кілька менших, розділених фрагментами невиворілого покриття. Основна кількість пролитої рідини стікає дренажними каналами (зокрема, на ґрунт позаду передніх коліс автомобіля). У цих зонах часто спостерігають характерні термічні пошкодження кузова. Найбільші пошкодження зазвичай локалізовані у районі дренажного каналу, куди потрапило більше рідини. Аналізуючи розташування та форму плям, які залишила рідина на поверхні кузова, можна орієнтовно визначити місце початкового проливу. Важливо зважати на характер і інтенсивність горіння в місцях дренажних отворів, у прилеглих до них зонах, а також там, де могла накопичитися рідина. Ці особливості допоможуть з'ясувати обставини та механізм підпалу АТЗ.

Більшість ненавмисних пожеж виникає в моторному відсіку АТЗ (це стосується як легкових автомобілів, так і вантажівок та іншої техніки).

Аналіз причин виникнення пожеж в АТЗ свідчить про їхню швидкоплинність. Це обумовлено використанням значної кількості легкозаймистих матеріалів як під час виробництва, так і в процесі експлуатації транспортних засобів. До них належать моторне паливо (бензин, дизель, зріджений газ), мастильні засоби (різні види олив), гумово-технічні матеріали (ущільнювачі, шини, килимки тощо), а також облицювальні, оббивні й ізоляційні матеріали (наприклад, органічне скло, полістирол, пінополіуретан, поліетилен, вініл-шкіра, паперово-шаруватий пластик тощо). Значна частина цих матеріалів характеризується високою температурою горіння та швидким поширенням полум'я.

Зважаючи на конструктивні особливості автомобілів, можна прогнозувати джерело загорання, тобто визначити ймовірну причину займання моторної оливи, матеріалів конструкції й оздоблення.

Найпоширеніша причина займання пального — його перегрів теплом, що надходить ззовні. Перегрів може виникнути в разі потрапляння пального на деталі двигуна, обігрівач, дрти, нагріті струмами перевантаження або струмами короткого замикання. Можливі займання пального та спалах пароповітряної суміші від відкритого полум'я в разі недотримання правил користування передпусковим підігрівачем, під час зварювальних робіт поблизу пального бака або паливопроводів.

Займання парогазової суміші може статися через іскру статичної електрики під час переливання пального або заправки, особливо з паливозаправника. Розгерметизація паливної системи

внаслідок ДТП теж може призвести до займання пального від іскор механічного походження, які виникають унаслідок удару. Можливе також займання парогазової паливної суміші від відкритого джерела вогню, навіть малокалорійного, наприклад, полум'я сірника або непогашеної цигарки.

Для займання горючих конструкційних і оздоблювальних матеріалів, які застосовують в автомобілебудуванні, потрібні доволі високі температури й тепла енергія.

Джерелами займання можуть стати електричні провідники, які перегріваються через струми перевантаження або короткого замикання, тепловий вплив електричної дуги під час коротких замикань, гарячі вихлопні гази в разі порушення герметичності вихлопної системи в зоні горючих матеріалів, перегріті елементи обігрівачів або занесене джерело відкритого вогню. Паливна система й електрообладнання АТЗ є основними джерелами підвищеної пожежної небезпеки. Найвищий температурний режим у моторному відсіку спостерігають у зоні випускного тракту, від колектора до вихлопної труби глушника. У двигуні внутрішнього згоряння температура відпрацьованих газів уздовж випускного тракту сягає 800–830 °С, тоді як температура зовнішніх поверхонь випускного тракту трохи нижча та становить 710–770 °С. Додатковим чинником, що підвищує ризик розвитку пожежі, є висока насиченість АТЗ легкозаймистими матеріалами. Окрім того, відсутність конструктивних бар'єрів між важливими частинами автомобіля, наприклад між моторним відсіком і салоном або між ним і багажним відділенням, сприяє швидкому поширенню горіння. Під час аналізу причини займання варто зважати також на те, що процес загоряння може значно

прискоритися через миттєве поширення полум'я шаром розлитого пального. Це може статися в разі порушення герметичності паливної системи, що дає змогу пальному швидко охопити великі ділянки поверхні автомобіля.

Багато пожеж у легкових і вантажних автомобілях спричиняє витік антифризу, який потрапляє на розпечені поверхні двигуна, що особливо актуально для старіших автівок. Сценарій виникнення такої пожежі зазвичай є таким: водій помічає підвищення температури двигуна або пару, що виходить із моторного відсіку. Після зупинки автомобіля починається займання двигуна. Основна причина загоряння полягає в особливостях складу і властивостях антифризу (охладжувальної рідини — суміші етиленгліколю та води у співвідношенні 50/50). Етиленгліколь має температуру самозаймання 380 °С, а температура займання його парів у повітрі дорівнює 112 °С. Діапазон концентрацій парів, за якого можливе поширення полум'я, становить від 3,2 до 15,3 %. Відомо також, що елементи двигуна, який працює (колектор у бензинових моделях або турбокомпресор у дизельних), здатні прогріватися до температур, значно вищих за точку самозаймання етиленгліколю. У разі витіку антифризу на такі поверхні водний компонент випаровується, залишаючи чистий етиленгліколь. Ця речовина швидко нагрівається до температури спалаху (116 °С), створюючи умови для займання. Спалах може статися через появу іскри від електричних компонентів двигуна в об'ємі простору, насиченого парами етиленгліколю. Якщо іскра відсутня, займання все одно можливе за безпосереднього контакту етиленгліколю з розпеченим колектором або турбокомпресором. Такі інциденти найчастіше трапляються під час роботи двигуна.

Пожежі, спричинені займанням пального, найчастіше виникають унаслідок різноманітних несправностей у з'єднаннях паливної апаратури. Температура samozаймання бензину варіюється від 255 до 370 °C, тоді як температура електричної іскри перевищує 2000 °C, що забезпечує моментальне займання випарів бензину. Під час визначення причин виникнення пожеж важливо звертати увагу на виявлення негерметичних ділянок у металевих трубопроводах паливної системи. У разі використання магістралей із полімерних матеріалів визначити місця витіку складніше (через повне згоряння цих елементів). Окремо маємо зауважити, що потрапляння пального на гарячі частини двигуна або турбокомпресора також може спричинити займання. У разі витіку пального під автомобіль та його займання характерним є серйозне пошкодження задньої частини автомобіля, зокрема спалахування задніх шин, а також наявність слідів горіння на землі. Ще однією причиною аварійного режиму роботи паливної системи є порушення правил експлуатації АТЗ, наприклад, використання неякісного бензину, відхилення від технологічних норм і графіка обслуговування, механічні пошкодження або ненадійні з'єднання. Несправності паливної системи можна визначити за непрямыми ознаками, які передують пожежі та які виявляють під час опитування власника АТЗ або свідків події (перебої в роботі двигуна: труднощі зі стартом, нестабільна робота на холостому ходу, зниження потужності, а також звуки на кшталт «хлопів»). Поміж інших показників — підвищена витрата пального, запах бензину в салоні автомобіля або поблизу нього та сліди підтікання пального, що свідчать про негерметичність системи.

За аналогічним механізмом виникають пожежі через витік моторної оливи

й потрапляння її на гарячу поверхню колектора. Олива samozаймається за температури 450 °C.

Визначення причин виникнення пожеж, спричинених перетворенням електричної енергії на теплову, є складним завданням, що обумовлено великою кількістю провідників, згрупованих у джгутах. У таких випадках дроти можуть сплавитися між собою або стати крихкими через значний вплив високих температур. Особливу пожежну небезпеку становлять провідники й елементи силового електрообладнання, які не мають захисту запобіжниками, зокрема генератор, силові дроти до нього, тягове реле стартера та блок запобіжників бортової системи живлення. Коротке замикання в бортовій мережі АТЗ часто виникає через пошкодження ізоляції, що призводить до її тертя об гострі частини конструкції внаслідок вібрації дротів під час руху автомобіля. Одна з ознак короткого замикання — розряджений акумулятор: його відсутність на автомобілі виключає можливість виникнення займання через коротке замикання. Однак така ситуація не завжди свідчить про те, що пожежу спричинило саме коротке замикання. Під час огляду електропроводки автомобіля варто пам'ятати, що під час короткого замикання провідники розплавляються, формуючи об'ємні згустки металу. Водночас дроти, що згоріли від впливу полум'я, мають характерне загострення. Визначаючи місце короткого замикання для з'ясування причин пожежі, важливо пам'ятати, що слабке полум'я, яке виникає під час такої події, має перебувати поблизу горючого матеріалу, щоб забезпечити подальше поширення вогню. За зовнішнім станом проводів (включно з їхньою ізоляцією) можна орієнтовно визначити максимальну температуру нагрівання під час пожежі, що допоможе докладніше зрозуміти механізм її розвитку (рис. 1).

Рис. 1. Зовнішній вигляд мідних багатожильних провідників зі слідами термічного впливу за різних температур

Останнім часом актуальними причинами пожежі є вибухи боеприпасів унаслідок бойових дій російської федерації. Під час вибуху потенційна енергія перетворюється на кінетичну й теплову, що трансформується, зокрема, у відкрите полум'я. Окрім того, кількість тепла, яка вивільняється під час таких вибухів, сягає від 1 до 6 МДж, а температура детонаційного горіння — кількох тисяч градусів Цельсія, що своєю чергою значно перевищує показник мінімальної енергії для займання наявних горючих матеріалів в АТЗ. Під час вибуху боеприпасів виникають теплові імпульси різних джерел запалювання, які спроможні зайняти горючий матеріал АТЗ у зоні влучання боеприпасів або по-

ряд з нею в межах впливу небезпечних чинників вибуху. До таких груп джерел запалювання належать, зокрема, тепло, отримане від більше розігрітого або розжареного тіла, і нештатне джерело запалювання (відкрите полум'я).

В електромобілі (гібридному автомобілі) значну пожежну небезпеку становить тягова акумуляторна батарея¹⁸, оснащена літій-іонними елементами, які мають певну схильність до ризиків: вибухонебезпечність, чутливість до перерозряду та перезаряду. Повна розрядка є надзвичайно небезпечною, оскільки вона може безповоротно вивести акумулятор з ладу. Спроба зарядити повністю розряджений акумулятор здатна спричинити вибух. Окрім

18 Lee E.-P. Analysis of Car Fire Cases Related to a Lithium Battery and Cause Investigation Technique. *Fire Science and Engineering*. 2019. Vol. 33. No. 2. Pp. 98–106. DOI: 10.7731/KIFSE.2019.33.2.098 (дата звернення: 01.01.2025).

того, такі батареї дуже чутливі до механічних пошкоджень, перегріву й неправильного використання зарядних пристроїв. Перезаряд, який фактично є перевантаженням акумулятора струмом, значно підвищує ризики: зниження ємності, пошкодження батареї або навіть її втрату. Хоча в разі досягнення повного заряду створюваний зворотний струм зазвичай компенсує зарядний потік, недорогі зарядні пристрої здатні демонструвати іншу картину. На практиці використання дешевих китайських або вітчизняних зарядних апаратів часто призводить до швидкого зношування акумуляторів. До того ж вони можуть сильно нагріватися, що спричиняє хімічні реакції з виділенням водню, який здатен спровокувати вибух. Щодо АТЗ із гібридною або електричною силовою установкою, там акумулятори розташовано ближче до днища для підвищення маневреності автомобіля. Однак у разі наїзду на великі предмети або потрапляння під колеса гострого сміття, батарея може зазнати значних пошкоджень, що нерідко призводить до моментального загоряння АТЗ. Літієві акумулятори зрідка схильні до вибухового самозаймання. Інтенсивність горіння цих акумуляторів здатна завдати тяжких наслідків. Характеристики літію (Li): горючий сріблясто-білий м'який метал; атомна маса 6,94; густина 534 кг/м³; температура плавлення 179 °C; температура кипіння 1372 °C; питома теплота згоряння 43 221 кДж/кг; коефіцієнт теплопровідності 71,2 Вт/(м×K); у разі нагрівання на повітрі запалюється; температура горіння ≈1300 °C; температура самозаймання в повітрі 180–200 °C; енергійно розкладає воду; у хлорі, парах броду та йоду запалюється; горить у діоксиді вуглецю; реакція з азотом починається за кімнатної температури, а в разі перекалювання реакція з азотом протікає із

займанням; у концентрованій азотній кислоті плавиться і загоряється; зберігати в герметичних ємностях з нейтральним середовищем (аргон), не допускати контакту з повітрям і водою; у розплавленому стані спричиняє руйнування зварних швів, інтенсивно, із розбризкуванням реагує з будівельними й теплоізоляційними матеріалами (склотканиною, азбестом, бетоном тощо); засоби гасіння — спеціальні порошки.

Динаміка загоряння АТЗ залежить від місця його виникнення, наприклад, моторний або багажний відсіки, салон, паливна система тощо. Згідно з наявними даними, у разі займання в моторному відсіку легкового автомобіля, розміщеного на стоянці, полум'я проникає в салон за 8–10 хв. Повне охоплення салону вогнем настає ще за 1–2 хв. Далі загоряння охоплює весь автомобіль, порушуючи герметичність паливної системи, що призводить до займання пального, яке витікає. У разі займання в салоні з відкритими вікнами, коли джерело полум'я розташоване на задньому сидінні, скло руйнується приблизно впродовж 6 хв. Повне загоряння салону разом із моторним і багажним відсіками завершується за 30 хв; 45 хв тому спостерігається тільки безполуменеве тління елементів (сидінь, шин та оздоблювальних матеріалів). Особливо загрозливим є самозаймання літієвого акумулятора, яке практично неможливо загасити звичайними методами. Під час термічного розгону несправного або пошкодженого акумулятора виділяється не лише збережена електрична енергія: спеціальні хімічні реакції продукують додаткову енергію для саморозігріву, кисень і горючі гази. Завдяки цьому акумулятор може горіти без доступу повітря, що робить методи ізоляції від кисню неефективними. До того ж металевий літій активно реагує з водою, утворюючи го-

рющий газ водень. Отже, вода для гасіння ефективна лише в разі, коли маса літєвого електрода є незначною. Загалом гасіння літєвих акумуляторів результативне лише певною мірою. Основною метою залишається зниження температури акумулятора та запобігання поширенню пожежі. Особливості такого загоряння здатні цілком знищити АТЗ за кілька хвилин. Гасіння літєвого акумулятора ефективно спеціальними вогнегасниками (рис. 2) або аргоном.

Рис. 2. Спеціальні вогнегасники для Li-Ion акумуляторів

Згідно з науковими даними ¹⁹ для виникнення горіння потрібна взаємодія трьох матеріальних об'єктів: джерела запалювання, горючого середовища (речовини) та окисника. У звичайних умовах горіння окисником є кисень повітря у властивій повітрю концентрації. Відповідь на питання про причину виникнення пожежі полягає у визначенні природи взаємодії цих трьох об'єктів. Для підтримання процесу горіння необхідне дотримання певних умов: наявність горючої речовини з відповідними характеристиками (вологість, температура), достатня кількість окисника (кис-

ню або інших хімічних речовин, що сприяють окисленню), а також джерело запалювання з достатнім енергетичним потенціалом (іскра, полум'я або нагрітий до високої температури предмет). У з'ясуванні причин виникнення пожежі першорядним є визначення її початкового осередку.

У ДСТУ 2272:2006 зазначено: «Первинне вогнище пожежі — це місце виникнення пожежі» ²⁰. Первинне вогнище пожежі визначають на основі аналізу стану конструктивних елементів, вузлів, предметів і матеріалів після впливу полум'я, з урахуванням ступеня їх термічних пошкоджень. Водночас зважають на фізичні закономірності перебігу теплових процесів у зоні горіння та можливі шляхи поширення вогню в конкретних умовах. Унаслідок дії високих температур речовини й матеріали, з яких виготовлено АТЗ або технічну складову, що потрапили в зону пожежі, зазнають різноманітних змін. Ці зміни виявляються у зміні фізичних і механічних властивостей матеріалів, деформаціях, частковому руйнуванні або цілковитому вигоранні. Виявлені сліди термічного впливу зберігаються на матеріальних носіях інформації: їх передають для експертного аналізу, вони також залишаються безпосередньо на об'єкті події, що потребує докладного вивчення.

Вогнище пожежі визначають після огляду об'єкта дослідження ²¹. Перед проведенням огляду необхідно з'ясувати, чи перебував АТЗ на момент виникнення пожежі в русі, на стоянці, у зоні ремонту й обслуговування або гаражі. Відповіді на ці запитання дадуть змогу надалі висунути версії про можливу

19 Степаненко С. Г., Білкун Д. Г., Яник Я. М., Тимощук Ю. Т. Дослідження пожеж : довідк.-метод. посіб. Київ, 1999. 224 с.

20 ДСТУ 2272:2006. URL: https://antifire.ua/dbn/19-DSTU_2272_2006.pdf (дата звернення: 01.01.2025).

21 Пракшин Ю. К., Зернов С. И. Методика осмотра места пожара. Киев, 1988. 168 с.

причину виникнення пожежі. Під час огляду розрізняють дві зони: територію, прилеглу до місця пожежі, та зону горіння. Необхідно ретельно оглянути місцевість, звернути увагу на підозрілі предмети (каністри, пляшки, у яких

могли перебувати легкозаймисті й горючі рідини, інші засоби підпалу), сліди, які могли залишити особи, причетні до виникнення пожежі, і вжити заходів для збереження, фіксування й вилучення таких слідів (рис. 3 та 4).

Рис. 3, 4. Зображення слідів вигорання рідини та рукавичка із фрагментами скління автомобіля

З експертної практики відомо, що найчастіше застосовують три основні способи підпалу. *Перший спосіб* передбачає розбиття одного з вікон важким предметом і закидання всередину заздалегідь підготовленої ємності (об'ємом приблизно 0,5–5 л), наповненої акселерантом, разом із джерелом займання (наприклад, зв'язкою сірників, мисливським сірником або запаленою тканиною). У цьому разі всередині АТЗ може залишитися об'єкт, яким розбили скління. *Другий спосіб* передбачає обливання зовнішніх поверхонь автомобіля, зокрема скла, кузова та коліс, рідиною — інтенсифікатором горіння (далі — ІГ). Найчастіше мішенню стають лобове скло, капот і передні колеса. Іноді для спричинення займання використовують шматки тканини, просочені ІГ, які закладають під колеса. *Третій спосіб* полягає у відкритті горловини паливного бака, куди встав-

ляють тканину, змочену ІГ. Решту тканини залишають зовні та підпалюють. Для таких підпалів характерне виникнення локальних зон термічного ураження. Зокрема, може спостерігатися локальне прогорання автомобільних шин і ЛФП капота (рис. 5 і 6).

Якщо легкозаймисті рідини вносять до салону, вони осідають або на подушках сидінь, або на підлозі й гумових килимках, де їх залишки можна виявити після пожежі. Зовнішній підпал АТЗ зазвичай здійснюють шляхом розливу прискорювача горіння на вітрове скло. Особливості розтікання рідини й візуальні ознаки її присутності ми розглядали раніше.

Під час огляду зони горіння визначають передбачуваний осередок пожежі та шляхи поширення вогню²².

На цьому етапі фіксують сліди термічного впливу на зовнішніх поверхнях

22 Кріса І. Я., Михайлов Ю. М., Белан С. В., Штангей Г. В., Єременко В. П. Методи визначення осередку пожежі : навч. посіб. / за заг. ред. П. Ф. Борисова. Харків, 2005. 215 с.

Рис. 5, 6. Відображення локальних слідів поверхневого вигорання рідини

АТЗ. Особливу увагу звертають на пошкодження ЛФП, елементів скління, бамперів, фар, ліхтарів, коліс тощо. Далі переходять до огляду салону, зокрема джгутів провідників у зоні приладової панелі. Провідники зі слідами оплавлення вилучають із дотриманням усіх процесуальних норм. На пакуванні необхідно зазначити точне місце вилучення елемента, а до протоколу огляду долучити пояснювальну схему. У процесі огляду багажного відділення визначають ступінь термічного впливу на розташовані там предмети. Під час огляду моторного відсіку фіксують пошкодження вузлів і агрегатів у підкапотному просторі. Особливу увагу слід приділити таким елементам, як карбюратори, інжектори, паливні насоси та паливопроводи, система випуску відпрацьованих газів, електрообладнання та джгути електропроводки. За потреби ці компоненти вилучають для подальшого дослідження. Окрім того, необхідно зафіксувати наявність акумуляторної батареї та вимикача «маси» (за наявності), а також визначити, чи перебувало електрообладнання АТЗ під напругою на момент дії термічного впливу.

Одним із ключових способів визначення осередку виникнення пожежі є аналіз непрямих ознак несправностей паливної системи АТЗ (під час опитування свідків): порушення в роботі системи впорскування, а також дефекти інших її

конструктивних елементів, поміж яких: зниження ефективності роботи паливного насоса (неможливість створення робочого тиску); засмічення паливного фільтра; блокування або деформування зливного паливопроводу; порушення герметичності системи; механічні пошкодження.

Під час пожежі надзвичайно важливо зважати на напрямок вітру, оскільки сильний вітер може суттєво вплинути на характер руйнувань: якщо вітер дме з боку задньої частини АТЗ, то передня частина зазвичай зазнає більш значних пошкоджень від вогню; якщо вітер спрямований із боку передньої частини, основні пошкодження можна спостерігати в задній частині АТЗ.

Під час огляду вантажних транспортних засобів описують термічні пошкодження причепів (напівпричепів) і вантажу. Огляд передбачає зазначення характеристик пошкоджень (кількість, тип, спосіб розміщення та ступінь термічного впливу). Як і з будь-яким іншим об'єктом, першим етапом з'ясування причини пожежі стає визначення її осередку — місця, де вона виникла. В АТЗ цей процес починається з ідентифікації зони найсильніших термічних ушкоджень у трьох основних відсіках: моторному, салоні (кабіні водія) або багажнику (платформі або причепі). Хоча це не завжди можливо, у більшості випадків

порівняння ступеня пошкоджень у цих зонах допомагає виявити місце, яке зазнало найбільшого ураження.

Якщо осередок пожежі розташований в салоні АТЗ, його внутрішня частина зазнає значних пошкоджень: салон вигоряє майже остаточно, дах може деформуватися, а моторний відсік і багажник частково або цілком обгоряють і вкриваються кіптявою. Водночас ці зони зазвичай зберігаються в кращому стані порівняно із салоном. Якщо пожежу ліквідували на початковій стадії, визначити її осередок доволі легко,

орієнтуючись на ступінь пошкодження оздоблювальних матеріалів. Наприклад, осередок пожежі у вантажівці, яка перебувала на стоянці, визначили за «осередковим конусом», утвореним продуктами горіння на лобовому склі, та обгорянням приладової панелі: звернена донизу вершина конуса (рис. 7) свідчила про виникнення пожежі в приладовій панелі, а ступінь пошкоджень самої панелі дала змогу конкретніше виявити місце первісного виникнення горіння — поруч із попільничкою (рис. 8).

Рис. 7, 8. Осередковий конус

Під час демонтажу приладової панелі зафіксували ще одну ознаку, яка свідчила про розташування осередку пожежі поруч із попільничкою: на металевому каркасі (основі для панелі) виявили сліди зміни структури металу помаранчевого кольору, тоді як інші його частини вкрили сліди кіптяви (отже, саме в цій ділянці метал зазнав впливу найвищої температури). Термічні зміни на металевих елементах можуть бути обумовлені окремими або сукупними діями певних чинників і процесів. Ці зміни виявляються як деформації, оплавлення, трансформації поверхневого рельєфу, структурні зміни різного характеру й утворення окисної плівки різних відтінків на поверхні металу. Ін-

тенсивність таких змін прямо залежить від сили нагрівання та тривалості його впливу. Деякі з них незворотні, тож їх потрібно зафіксувати під час проведення огляду АТЗ (у протоколі огляду, фотографуючи):

- деформацію металевих деталей та елементів АТЗ зумовлено термічним впливом на них та, як наслідок, зміною фізико-хімічних і фізико-механічних властивостей; утворення оксидів на поверхні металу — за температури 200—300 °C на поверхні сталі утворюється шар окисної плівки, що зумовлює появу на металі так званих кольорів мінливості. Слід розрізняти кольори мінливості,

які утворюються на поверхні сталі після нагрівання й охолодження, і колірні відтінки, що виникають у разі перебування сталі в зоні дії високих температур;

- розплавлення та проплавлення металу виникають під впливом температури, що перевищує точку плавлення цього матеріалу. У разі займання в моторному відсіку зазвичай спостерігають значні локалізовані uszkodження, вигорання гумових елементів, прокладок і розплавлення деталей із силуміну. В АТЗ із переднім розташуванням двигуна зазвичай вигоряють передні колеса, тоді як задні зазнають менших пошкоджень. Полум'я може поширитися в салон, спричиняючи його цілковите вигорання, тоді як багажник, особливо на периферійних ділянках, зазнає меншого впливу. Якщо осередок пожежі розташований у багажнику (платформі або напівпричепі), то він зазвичай вигоряє, тоді як салон і моторний відсік лише затягує кіптявою. Помітніші uszkodження, як від розплавлення, у цих зонах виникають рідко. Водночас згадані ознаки не завжди зберігаються: горючі матеріали АТЗ, особливо в разі тривалого горіння без гасіння, можуть вигоріти повністю. Тож відокремлення трьох основних зон uszkodження залишається важливим. Додаткову інформацію про місце займання можна здобути під час огляду електропроводки АТЗ.

Якщо під час огляду після пожежі пошкодження електропроводки електричною дугою виявляють у зоні фар або рульового колеса, то можна констатувати, що пожежа розпочалася не в моторному відсіку і не в приладовій панелі. Доказ

тут буде методом від протилежного. Якщо припустити протилежне — пожежа, наприклад, виникла в моторному відсіку, то обгорання дротів у моторному відсіку мало призвести до знеструмлення автомобіля раніше, ніж горіння вийде за межі моторного відсіку. Тож коли фронт полум'я дійде до передніх фар або рульової колонки, проводи там явно не перебуватимуть під напругою. Якщо там виявлено дугові оплавлення, то горіння виникло там раніше. Отже, як і на всіх інших об'єктах, на згорілих АТЗ первинне вогнище слід шукати в зоні перебування оплавлень, найбільш віддалених від джерела живлення.

Наведемо приклад. Під час огляду вантажного автомобіля, що загорівся під час руху, виявили зону максимальних термічних uszkodжень (праворуч у нижній частині кузова, між кабіною та причепом). Утім, точного місця виникнення пожежі одразу не визначили. Електропроводка у цій зоні не мала видимих дефектів або оплавлень, ознаки аварійної роботи інших систем також відсутні. Лише огляд простору під причепом допоміг з'ясувати ситуацію. Після демонтажу дерев'яного покриття підлоги причепа, неподалік від зони максимальних пошкоджень, знайшли обгорілий плюсовий провід акумуляторної батареї, що проходив під причепом. Один із кінців цього проводу був намертво сплавлений із металевим кронштейном кріплення коробки передач, тоді як інший залишався з'єднаним із генератором у моторному відсіку. Докладне обстеження ділянки проводу між акумуляторною батареєю і точкою спаювання з кронштейном виявило чотири зони оплавлення струмопровідних жил. Цю ділянку вилучили для подальшого дослідження. Оплавлення проаналізували за допомогою металографічного методу, щоби з'ясувати природу короткого

замикання — первинне чи вторинне. Результати дослідження засвідчили, що найбільш віддалене від джерела струму оплавлення (у точці контакту з кронштейном) виникло через первинне коротке замикання. Це дало змогу точно визначити початкове місце займання та причину виникнення пожежі в АТЗ.

У разі виявлення під час огляду пошкодженого пожежею АТЗ дугових оплавлень бажано з'ясувати, до якого електричного кола належить дріт з оплавленнями. Потім слід вилучити ділянку з оплавленнями та відправити на дослідження для з'ясування первинності (вторинності) короткого зами-

кання. У протоколі огляду місця події необхідно зафіксувати, звідки вилучено цей провідник. Правила вилучення автомобільних дротів ті самі, що і звичайної електропроводки.

Відомі випадки пожеж великовантажних АТЗ, де джерелом займання стала теплова енергія, виділена під час тертя покришки колеса об покриття підлоги платформи напівпричепа. Так, під час пожежі, що виникла в напівпричепі вантажного АТЗ під час його руху, осередок пожежі виявили на покритті підлоги вантажної платформи (у задній частині) у районі розташування лівого заднього колеса останньої осі (рис. 9 і 10).

Рис. 9, 10. Фото осередка пожежі

У цій зоні в покритті платформи виявили прогар. Ступінь перевуглювання цього покриття з боку коліс був більшим, аніж з боку розташування вантажу. Покриття підлоги платформи з боку коліс мало потертості, розташовані безпосередньо над покришками коліс і відповідні їхнім розмірам. Названі ознаки, а також відсутність у зоні осередку пожежі будь-яких елементів паливної системи та системи електрообладнання АТЗ дали підставу говорити про те, що в процесі руху АТЗ мав місце процес тертя покришок коліс об покриття підлоги вантажної платформи напівпричепа,

що і призвело до виникнення пожежі. У процесі дослідження з'ясували, що напівпричіп був завантажений на 81 % від допустимої маси вантажу. Під час огляду напівпричепа, ідентичного згорілому, заміряли відстані між покришкою колеса й покриттям підлоги — у штатному режимі експлуатації (напівпричіп порожній, подушки пневматичної підвіски в накачаному стані) відстань становила приблизно 85 мм, а за спущеної подушки — приблизно 25 мм. Ці та інші дані дали змогу дійти висновку: у процесі руху АТЗ подушка пневматичної підвіски лівого заднього колеса остан-

ньої осі напівпричепа вийшла з ладу (спустилася), унаслідок чого виникло тертя покришок коліс об покриття підлоги вантажної платформи напівпричепа, що призвело до підвищення їхнього нагрівання та подальшого займання.

Основна мета дослідження пожеж в АТЗ полягає у виявленні механізму їх виникнення, а також у визначенні цієї події як ключового чинника, що призвів до займання. Аналіз причин загоряння АТЗ є складним завданням через руйнування або суттєве пошкодження слідів горіння на об'єкті. Це зумовлено компактністю вузлів та агрегатів, швидкістю розвитку пожежі, а також сильними термічним і полум'яним впливами. У результаті проведеного аналізу створюють інформаційну модель, яка відображає механізм виникнення та розвитку пожежі. Для визначення причини займання застосовують версійний аналіз, що ґрунтується на відстеженні механізму виникнення горіння від потенційного джерела запалювання. Зважаючи на місце локалізації первинного вогнища пожежі та характеристики горючого навантаження, формують експертні припущення щодо можливого джерела запалювання. Якщо запропонована версія не відповідає координатам первинного вогнища або потужності джерела недостатньо для займання матеріалу, її відхиляють. Ухвалена версія стає підставою для збору, систематизації та аналізу інформації. Вона є ймовірнісною логічною конструкцією — попередньою гіпотезою, яка потребує подальшого уточнення, перевірки й аргументованого підтвердження.

Перевірка висунутих версій передбачає два моменти: спростування версій, які суперечать фактам об'єктивної дійсності, та обґрунтування версії, що лишається після виключення решти.

Висновки

Розглянуто основні причини виникнення пожеж на АТЗ. Класифіковано більшість причин виникнення таких пожеж. Докладно розглянуто навмисні й ненавмисні пожежі. Наведено основні відмінні ознаки цих груп пожеж. Основними причинами ненавмисних пожеж на АТЗ визнано взаємодію горючої речовини в разі розгерметизації паливної системи з потенційним тепловим імпульсом системи випуску відпрацьованих газів, а також теплові вияви електричної енергії, зокрема коротке замикання електроапаратури АТЗ. Під час візуального огляду специфічних слідів на АТЗ експерт має змогу належно обґрунтувати застосування на пожежі інтенсифікатора горіння. Для захисту від пожежі рекомендовано запровадити систему пожежогасіння в підкапотному просторі (найбільш потенційно небезпечне місце) як додаткову опцію під час комплектування АТЗ на заводі або у спеціалізованих сервісах. Окрім того, електромобілі й гібридні АТЗ слід забезпечувати вогнегасниками відповідного типу, що передбачають гасіння саме літію, із відповідними змінами в нормах оснащення АТЗ вогнегасниками.

Specifics of Occurrence and Research on Fires in Modern Vehicles

**Anatolii Puhachov, Valerii Suprun,
Ruslan Huseinov**

This article purpose is to set out an algorithm for determining mechanism of fire occurrence, taking into account the tangible and materialized sources of information submitted for examination. For achieving this goal, the author uses both general scientific and specialized methods of scientific cognition, including systematic approach, comparative legal method, deduction and induction, as well as

methods of interpretation, structural analysis and observation. The author analyzes existing fire hazards in various types of motor vehicles and provides relevant statistical data. Characteristic causes of fires for motor vehicles are investigated and their conditional differentiation is performed. Possible scenarios for the course of such fires are presented and the probable places of occurrence of fires are indicated. Specifics of intentional and unintentional fires are analyzed in detail. The main distinguishing signs of these groups of fires are given. The main causes of unintentional fires in motor vehicles are interaction of combustible substances in case of depressurization of fuel system with the potential thermal impulse of the exhaust gas exhaust system, as well as thermal manifestations of electrical energy, in particular, short circuits in electrical equipment of the vehicle. Vehicle manufacturers and/or their owners are proposed to equip vehicles with an automatic fire extinguishing system and fire extinguishers of appropriate type that provide for extinguishing precisely in order to minimize material losses and the impact of fire hazards on people and environment.

Keywords: car; ignition source; combustion intensifier; fire hazard; cause of fire; vehicles.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Analitichna dovidka pro pozhezhni ta yikh naslidky v Ukraini za 12 misiatsiv 2023 roku* [Analytical report on fires and their consequences in Ukraine for 12 months of 2023] (2024). Kyiv. URL: <https://idundcz.dsns.gov.ua/upload/2/0/1/8/2/6/2/analitichna-dovidka-pro-pojeji-122023.pdf> [in Ukrainian].
- Barkova, S. P. (2013). Shchodo poniattia «transportni zasoby» [On the Concept of «Means of Transport»]. *Forum prava*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_2_4 [in Ukrainian].
- Bazhynov, O. V., Kravtsov, M. M. (2022). *Nebezpeka transportnykh zasobiv* [Danger of vehicles] : monohrafiia. Kharkiv. URL: <http://surl.li/arqlkp> [in Ukrainian].
- Havryliuk, A. F. (2017). Protypozhezhnyi zakhyst kolisnykh transportnykh zasobiv ta shliakhy yoho pidvyshchennia [Fire Protection of Wheeled Vehicles: Analysis and Ways of its Improvement]. *Pozhezhna bezpeka*. № 31. URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/handle/123456789/4671> [in Ukrainian].
- Havryliuk, A. F. (2018). *Pozhezhna nebezpeka kolisnykh transportnykh zasobiv* [Fire hazards of wheeled vehicles] : monohrafiia. Lviv. URL: <http://surl.li/xddyyp> [in Ukrainian].
- Hudym, V. I., Havryliuk, A. F. (2013). Analiz system ta ahrehativ avtotransportnykh zasobiv za rivnem pozhezhnoi nebezpeky [Systems and Aggregates Analysis of Motor Vehicles by the Level of Fire Hazard]. *Pozhezhna bezpeka*. № 23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pb_2013_23_10 [in Ukrainian].
- Kravcov, M. N. (2017). *Pozharnaya opasnost elektro, gibridov i avtomobilej* [Fire Hazard of Electric, Hybrid and Automobiles]. *Avtomobil i elektronika. Suchasni tehnologii*. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/veit_2017_12_23 [in Russian].
- Krisa, I. Ya., Mykhailov, Yu. M., Bielan, S. V., Shtanhei, H. V., Yeremenko, V. P. (2005). *Metody vyznachennia osередku pozhezhni* [Methods for determining the source of

- a fire] : navch. posib. / za zah. red. P. F. Borysova. Kharkiv [in Ukrainian].
- Lee, E.-P. (2019). Analysis of Car Fire Cases Related to a Lithium Battery and Cause Investigation Technique. *Fire Science and Engineering*. Vol. 33. No. 2. DOI: 10.7731/KIFSE.2019.33.2.098.
- Matiuk, O. O., Riabinin, I. M., Huseinov, R. N., Shebalkov, I. L. (2020). Investigation of External (Visual) Signs of Flammable and Combustible Liquids Detected at the Scene of Fire. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 21 (1). DOI: 10.32353/khrife.1.2020_26.
- Pozhezhna bezpeka avtomobilia* (2021) [Fire safety of the vehicle] / Navch.-metod. tsentr tsyviln. zakhystu ta bezpeky zhyttiedialn. Zakarpat. obl. : ofits. sait. URL: <https://nmc.dsns.gov.ua/zk/news/ostanni-novini/494> [in Ukrainian].
- Prakshin, Yu. K., Zernov, S. I. (1988). *Metodika osmotra mesta pozhara* [Inspection methods of fire place]. Kiev [in Russian].
- Stepanenko, S. H., Bilkun, D. H., Yanyk, Ya. M., Tymoshchuk, Yu. T. (1999). *Doslidzhennia pozhezh* [Fire Research] : dovidk.-metod. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Vovk, S., Kharchuk, A., Sukhai, A., Sheliukh, Yu. (2022). *Doslidzhennia pozhezh* [Fire Research] : navch. posib. Lviv. URL: <https://books.ldubgd.edu.ua/index.php/ed/catalog/view/196/147/637-1> [in Ukrainian].

Пугачов, А., Супрун, В., Гусейнов, Р. Н. (2025). Особливості виникнення та дослідження пожеж у сучасних транспортних засобах. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (38). С. 217—241. DOI: 10.32353/khrife.1.2025.14.

Складові саморобного запального приладу

Михайло Кузьменко *

* Київський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9083-8262>, e-mail: mixa01@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.1.2025.15 УДК 343.76:343.98

Надійшло 09.01.2025 / Рецензовано 13.01.2025 / Прийнято до друку 26.03.2025 /
Доступно онлайн 31.03.2025

Зауважено відсутність визначення складових саморобного запального приладу в чинних іноземних і вітчизняних методиках та довідковій літературі, якими фахівці послугуються для проведення судових пожежно-технічних експертиз. Мета — визначити основні й додаткові складові саморобного запального приладу для їх подальшого застосування в межах проведення судових пожежно-технічних експертиз. Для досягнення поставленої мети застосовано метод системно-структурного аналізу. Брак методик і методів дослідження саморобних запальних приладів дуже ускладнює визначення конкретного джерела запалювання, яке спричинило займання певного матеріалу (речовини) або має достатньо енергії для запалювання відповідного горючого середовища в осередку пожежі (у межах проведення судових пожежно-технічних досліджень), що своєю чергою призводить до складання ймовірного, а не категоричного висновку експерта, а інколи й до неможливості з'ясувати причину пожежі. За результатами проведених досліджень (експертних експериментів) визначено будову, взаємне поєднання та принцип дії окремих складових саморобних запальних приладів. З'ясовано можливість займання горючих речовин від приладів для запалення. Візуалізовано проведення експертних експериментів. Складові саморобних запальних приладів диференційовано як основні й додаткові, що сприятиме розробленню відповідних методик і методів дослідження саморобних запальних приладів у межах проведення судових пожежно-технічних експертиз.

Ключові слова: пожежа; дослідження пожеж; пожежно-технічна експертиза; джерело запалювання; саморобний запальний прилад; підпал; розслідування пожеж.

Постановка наукової проблеми

В умовах воєнного стану в Україні збільшилася кількість застосування саморобних запальних приладів для вчинення підпалів майна військовослужбовців, волонтерів, а також майна військових формувань, призначеного для боротьби з російськими окупантами.

Аналіз чинних методик і довідкової літератури, якими фахівці мають послуговуватися під час проведення судових пожежно-технічних експертиз, засвідчив відсутність як методів дослідження саморобних запальних приладів, так і опису їхніх складових.

Опис будови, взаємного поєднання та принципу дії як окремих складових саморобних запальних приладів, так і їх загалом дасть змогу розпочати роботу над методами їх дослідження з подальшим викладенням у відповідній методиці, що сприятиме визначенню конкретних джерел запалювання, механізму виникнення пожежі, отже, і розкриттю злочинів, пов'язаних з підпалами.

Мета статті

Визначити основні й додаткові складові саморобного запального приладу для подальшого застосування в межах проведення судових пожежно-технічних експертиз.

Для досягнення цієї мети необхідно:

- проаналізувати наявність визначення складових саморобних запальних приладів за посібниками із проведення судових пожежно-технічних експертиз¹ та іншими працями², пов'язаними з дослідженням пожеж з ознаками підпалів;

- проаналізувати результати експертних експериментів щодо дослідження саморобних запальних приладів;
- визначити складові саморобних запальних приладів;
- диференціювати складові саморобних запальних приладів на основні й додаткові;
- систематизувати й унаочнити поділ складових саморобних запальних приладів.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети застосовано метод системно-структурного аналізу.

Аналіз основних досліджень і публікацій

У розділі довідково-методичного посібника «Дослідження пожеж» (далі — *Посібник-1999*), який містить порядок проведення досліджень щодо виникнення горіння внаслідок підпалу, зазначено лише, що існують пристосування, розраховані на займання через деякий час, протягом якого зловмисник має змогу опинитися в іншому місці й забезпечити собі алібі (наприклад, невимкнені нагрівальні прилади та годинникові механізми)³. Водночас опису складових саморобних запальних приладів у *Посібнику-1999* немає.

Словник деяких загальних і спеціальних термінів із додатка 2 довідково-методичного посібника «Розслідування та судові експертизи пожеж» (далі — *Посібник-2007*) містить лише

1 Степаненко С. Г., Білкун Д. Г., Яник Я. М., Тимошук Ю. Т. Дослідження пожеж : довідк.-метод. посіб. Київ, 1999. 224 с. ; Безвесільний В. Д., Дьяченко О. Ф. Розслідування та судові експертизи пожеж : довідк.-метод. посіб. Харків, 2007. 360 с.

2 Їх же. Дослідження пожеж з ознаками підпалу : монографія. Харків, 2006. 72 с.

3 Степаненко С. Г., Білкун Д. Г., Яник Я. М., Тимошук Ю. Т. Зазнач. твір.

поняття «засіб» («*знаряддя, пристосування, пристрій, за допомогою якого виконується дія*») і зауваження про те, що для здійснення підпалу зловмисники можуть застосувати, приміром, такий засіб утворення джерела запалювання, як розжарену спіраль електроплитки, тощо ⁴.

Однак опис складових саморобних запальних приладів у Посібнику-2007 відсутній так само, як і в Посібнику-1999.

У монографії «Дослідження пожеж з ознаками підпалу» (далі — *Монографія*) для виявлення засобу (засобів), застосованого(-них) для здійснення підпалу, рекомендовано зважати на закономірності ⁵.

Як свідчить практика, слідчий та експерт можуть помітити необмежену кількість ознак джерел запалювання, що виникли від дії різноманітних знарядь і/або пристосувань: від найпростіших (полум'я сірника) до складних технічних засобів (з електронагрівальними елементами та спеціальним хімічним складом). Під час їх діагностування необхідно дослідити залишки хімічних речовин, предметів і виробів, виявлені в осередку пожежі, із метою характеризувати застосовані для здійснення підпалу джерела запалювання (порушення умов експлуатації або утримання об'єкта; наявність джерела утворення теплової енергії, виробленої спеціальним пристроєм або пристосуванням, яке спричинило запалювання горючого середовища). Джерелами запалювання електричної природи є, зокрема, штучно виготовлені пристрої електричної дії для здійснення підпалу.

Останнім часом у виготовленні спеціальних технічних пристосувань для здійснення підпалу зловмисники все

частіше застосовують сучасні досягнення науки й техніки ⁶. За швидкістю спрацьовування їх розподіляють на такі засоби та пристрої:

- *негайної дії*, призначені для миттєвого займання та встановлені так, щоби привести їх у дію, не входячи до приміщення;
- *уповільненої дії*, розраховані на займання через деякий проміжок часу, що дає змогу злочинцям забезпечити собі алібі.

За технічними особливостями приведення в дію це електротехнічні, механічні, вогнепальні, вибухотехнічні, хімічно-реакційні, комплексно-технічні пристосування та ін.

Аналіз справ із розслідування цієї категорії пожеж засвідчив, що для здійснення підпалу найчастіше застосовують:

- 1) запальвальні пристрої, елементи яких під час взаємодії здатні утворити об'єкт джерела запалювання (вогонь, розжарене тіло, іскру, а також тепло, що накопичується внаслідок випромінювання або конвекції);
- 2) найпростіші засоби, широко застосовувані в побуті (свічки, сірники, запальнички, тютюнові вироби, змащене мастилом або просочене легкозаймистою чи горючою рідиною ганчір'я тощо);
- 3) речовини, здатні до самозаймання та прискорення реакції горіння;
- 4) речовини-інтенсифікатори та їхні об'єкти, які сприяють розвитку горіння в разі виникнення або поширення пожежі (залишки легкозаймистої рідини, горючої рідини).

Запальвальні пристрої для підпалу найчастіше конструюють і застосо-

4 Безвесільний В. Д., Дьяченко О. Ф. Розслідування

5 Їх же. Дослідження пожеж

6 Там само.

вують так, щоби підпал відбувся із затримкою в часі, що дасть змогу паліві зникнути з місця події. Із цією метою розроблено багато механічних пристроїв, пов'язаних передусім із найпростішими ініціаторами горіння — запальничками, сірниками та ін. Зловмисники послуговуються пристроями, які фокусують сонячні промені на сірниках, щоби ті спалахнули за деякий проміжок часу. Для забезпечення уповільненої дії запального пристрою в разі застосування сірників у коробку також вкладають цигарку, що тліє. Узагалі сірники є одним із найпоширеніших засобів запалювання, оскільки вони містять фосфор. Визначити склад головки сірника можна за допомогою хімічного аналізу.

Іноді для підпалу застосовують свічки. Час горіння свічки зумовлений її розмірами, що допомагає регулювати часові показники виникнення пожежі. Слід зауважити, що розплавлений віск або парафін від свічки може потрапити в пори деревини та зберегтися під час пожежі навіть краще за саму деревину: це допоможе обґрунтувати версію підпалу й ідентифікувати його джерело.

Зловмисники часто застосовують для підпалу пристрої з годинниковим

механізмом, електронним запалюванням, які спричиняють займання горючих речовин за допомогою нагрітих пластин. У цьому разі інтервал між вмиканням і запалюванням може становити понад 12 годин. Застосовують також різноманітні пристрої, що містять електролампи; дроти, що нагріваються і контактують із горючим матеріалом, тощо. Можливість автоматичного вмикання таких пристроїв дає змогу в широкому діапазоні задавати час спрацьовування пристрою та період підпалювання матеріалів пожежного навантаження.

Для створення умов, що сприяють поширенню горіння, найчастіше застосовують доріжки з розлитої на підлозі рідини, просочені легкозаймистою рідиною волокнисті матеріали та ін.

Водночас Монографія⁷ не містить опису складових саморобних запальних приладів — так само, як Посібник-2007 і Посібник-1999.

До речі, в іноземних інформаційних джерелах, у яких викладено результати досліджень пожеж і підпалів, також не йдеться про складові саморобних запальних приладів⁸.

У зв'язку з відсутністю методик і методів дослідження саморобних запальних

7 Безвесільний В. Д., Дьяченко О. Ф. Дослідження пожеж ...

8 Eroglu Y. Text Mining Approach for Trend Tracking in Scientific Research: A Case Study on Forest Fire. *Fire*. 2023. 6(1):33. DOI: 10.3390/fire6010033 (дата звернення: 08.01.2025); Gales J., McNamee R. Fire research for timber structures. *Fire and Materials*. 2023. Vol. 47. Is. 4. Pp. 413—414. DOI: 10.1002/fam.3140 (дата звернення: 02.01.2025); Perry J. Innovative Fire Fighting Strategy / Advances in Forest Fire Research. Ed. D. X. Viegas, L. M. Ribeiro. Universidade de Coimbra, 2022. Pp. 1675—1681. DOI: 10.14195/978-989-26-2298-9_257 (дата звернення: 23.12.2024); Yang Y., Du H., Yao G. A Scientometric Research on Applications and Advances of Fire Safety Evacuation in Buildings. *Fire*. 2023. 6(3):83. DOI: 10.3390/fire6030083 (дата звернення: 25.12.2024); Lim O. K. Bibliometric Analysis of Research Topics on Fire Safety. *Fire Science and Engineering*. 2023. Vol. 37. Is. 1. Pp. 129—137. DOI: 10.7731/KIFSE.6a32f1fd (дата звернення: 31.12.2024); Christ S., Schwarz N., Sliuzas R. Measuring fire risk perception of residents before and after a fire / Advances in Forest ... Pp. 682—688. DOI: 10.14195/978-989-26-2298-9_104 (дата звернення: 09.12.2024); Scribner C. F. A Is for Arson: A History of Vandalism in American Education. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2023. 240 p. DOI: 10.1515/9781501770739 (дата звернення: 12.12.2024); Arson, n.¹. Arson, n.² / Oxford English Dictionary. 3rd ed. Oxford University Press, 2024. URL: <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=arson> (дата

приладів дуже складно в межах проведення судових пожежно-технічних досліджень визначити конкретне джерело запалювання, яке спричинило займання певного матеріалу (речовини) або має достатньо енергії для запалювання відповідного горючого середовища в осередку пожежі. Своєю чергою той факт, що конкретне джерело запалювання визначити неможливо, призводить до складання ймовірного, а не категоричного висновку експерта щодо з'ясування справжньої причини виникнення пожежі, а інколи й до того, що з'ясувати причину пожежі взагалі неможливо.

Отже, проведення досліджень саморобних запальних приладів є надзвичайно актуальним. Саме тому метою цієї праці є визначення основних та додаткових складових саморобного запального приладу для їх подальшого застосування в межах проведення судових пожежно-технічних досліджень.

Викладення основного матеріалу дослідження

Усі саморобні запальні прилади характеризуються певною сукупністю елементів їхньої конструкції. Деякі части-

ни цих елементів (уцілілі або залишки) після пожежі можна знайти на місці події. До того ж особа, яка виготовила такий прилад, повинна мати відповідні навички та спеціальні знання, а також використати для виготовлення цього приладу певні компоненти, деталі, устаткування, речовини тощо. Виявлені на місці пожежі саморобні запальні прилади або їхні залишки мають зберігати відповідні ознаки. Визначення цих ознак дасть змогу дійти висновку про їхню загальну будову, елементи їхньої конструкції та принцип дії. Своєю чергою під час проведення досліджень це сприятиме порівнянню саморобних запальних приладів за єдиним джерелом походження.

У попередньому дослідженні ми запропонували таке визначення: **«саморобний запальний прилад** — це прилад, у якому хоча б один з елементів конструкції виготовлено в саморобний спосіб або застосовано його непромислове нерегламентоване складання, тобто конструкція приладу, остаточно підготовленого до запалювання горючого матеріалу або горючого середовища, не обумовлена відповідними технічними вимогами до його виготовлення, монтажу, застосування тощо»⁹, що ґрунтується на сформульованому раніше

звернення: 25.11.2024) ; Woods R. Wildfire Arson Prevention Guide. 1st ed. CRC Press, 2023. 128 p. DOI: [10.4324/9781003353843](https://doi.org/10.4324/9781003353843) (дата звернення: 27.11.2024) ; Kwon H., Kim S., Seo J. The Typology of Korean Arson and Predictive Factor for Serial Arson. *Journal of The Korean Data Analysis Society*. 2020. Vol. 22. Is. 1. Pp. 387—401. DOI: [10.37727/jkdas.2020.22.1.387](https://doi.org/10.37727/jkdas.2020.22.1.387) (дата звернення: 19.11.2024) ; Noon R. K. Introduction to Forensic Engineering. 1st ed. CRC Press, 1992. 220 p. ; Horsley F. K. New Perspectives on Arson and Firesetting: The Human-Fire Relationship. Taylor & Francis Group, 2021. 132 p. DOI: [10.4324/9780367808648](https://doi.org/10.4324/9780367808648) (дата звернення: 02.01.2025) ; Stanley J. R. Preventing rural arson / Rural Crime Prevention. Theory, Tactics and Techniques ; Ed. by A. Harkness. 1st ed. London, 2020. Pp. 299—312. DOI: [10.4324/9780429460135-33](https://doi.org/10.4324/9780429460135-33) (дата звернення: 03.01.2025) ; Tao X. Research on Innovative Model of Fire Management in Universities — Take Fire Safety Education as an Example. *Frontiers in Educational Research*. 2021. Vol. 4. Is. 12. Pp. 40—43. DOI: [10.25236/FER.2021.041208](https://doi.org/10.25236/FER.2021.041208) (дата звернення: 08.01.2025) ; Fenoff R., Fish J. T., Miller L. S. et al. Arson and Explosives / R. Fenoff et al. Crime Scene Investigation. 4th ed. NY, 2022. Pp. 209—235. DOI: [10.4324/9780429261657-9](https://doi.org/10.4324/9780429261657-9) (дата звернення: 08.01.2025).

- 9 Кузьменко М. Саморобний запальний прилад: визначення поняття. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 4 (37). С. 206. DOI: [10.32353/khrife.4.2024.12](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2024.12) (дата звернення: 08.01.2025).

та широко застосовуваному понятті «саморобний вибуховий пристрій»¹⁰.

Аналіз чинних методик і довідкової літератури, якими фахівці мають послуговуватися під час проведення судових пожежно-технічних експертиз, засвідчив відсутність диференціювання поняття «саморобний запальний прилад». Саме тому існує потреба у формулюванні поняття «саморобний запальний прилад» за допомогою системи ознак і критеріїв, що сприятиме розв'язанню питання про належність будь-яких предметів до цієї категорії.

На нашу думку, основними ознаками, за якими визначають належність досліджуваних об'єктів до категорії саморобних запальних приладів, є такі:

- наявність горючої рідини або характерних специфічних слідів її горіння та пристрою приведення приладу в дію;
- здатність завдавати ураження;
- одноразовість застосування;
- застосування теплової енергії;
- спеціальна підготовка приладу до запалення.

Варто зауважити, що у визначенні належності об'єкта до саморобного запального приладу (окрім спеціальної підготовки) важливу роль має його здатність завдавати ураження, інакше кажучи — матеріальних збитків або термічних пошкоджень.

Спеціальна підготовка приладу до запалення може бути пов'язана з тим, що якусь дію не завершено. До прикладу, особа, яка виготовляла саморобний запальний прилад, планувала майбутні наслідки у вигляді підпалу, який міг і не відбутися (наприклад, через недосконалість конструкції, неналежність умов зберігання, пошкодження під час транс-

портування або встановлення тощо). Щодо здатності завдавати ураження, то вона передбачає необхідну експериментальну перевірку відповідних уражаючих параметрів саморобного запального приладу, що констатує факт, а не задум. Отже, такі критерії визначення належності об'єкта до саморобного запального приладу, як спеціальна підготовка до запалення та здатність завдавати ураження, необхідно розглядати сукупно.

Під одноразовістю застосування мають на увазі, що після застосування саморобний запальний прилад руйнується та частково знищується внаслідок теплового впливу, руйнівної дії конструктивних елементів, які видозмінюються (руйнуються, деформуються тощо) під час пожежі, дій пожежно-рятувальних підрозділів та ін., що унеможливорює повторне застосування цього приладу. Факт наявності уражаючого чинника внаслідок теплової дії є критерієм визначення належності об'єкта до саморобного запального приладу.

За результатами експертної практики на підставі проведених досліджень можна виокремити такі складові саморобних запальних приладів:

- горюча речовина;
- прилад для займання;
- корпус;
- додаткові елементи живлення;
- тумблери, кнопки-вимикачі, датчики цілі, електронні блоки тощо.

Розгляньмо ці складові докладніше.

Горючі речовини, застосовувані особами, які виготовляють саморобні запальні прилади, можна об'єднати у дві групи:

- *традиційні* горючі речовини, до яких належать різноманітні легкозаймисті й горючі рідини;

10 Прохоров-Лукин Г. В., Пашенко В. І., Биков В. І. та ін. Методика комплексного дослідження вибухових пристроїв, вибухових речовин і слідів вибуху. Київ, 2007. 218 с. : іл. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/arm/arm_bmb_exp/idb/metod_wte.html (дата звернення: 08.01.2025).

- спеціальні горючі речовини, що містять запальні складові.

За способом займання горючі речовини об'єднують у два основні класи:

- примусового займання;
- які самозаймаються.

До горючих речовин примусового займання належать:

- легкозаймисті й горючі рідини;
- суміші на основі легкозаймистих і горючих рідин;
- піротехнічні складові;
- металізовані суміші на основі легкозаймистих і горючих рідин.

До горючих речовин, які самозаймаються, належать:

- хімічно активні речовини;
- особливі піротехнічні складові.

Найпоширеніші й найдоступніші легкозаймисті та горючі рідини, які найчастіше застосовують як інтенсифікатори горіння, можна об'єднати в такі групи:

- світлі нафтопродукти (бензин, дизельне паливо, гас тощо);
- розчинники лаків і фарб;
- інші легкозаймисті й горючі рідини (парфуми, одеколони, лаки для волосся, спирти, ефіри, клеї на органічних розчинниках, рідини для розпалювання багать, оліфа, антисептики, деякі засоби для хімічного чищення тощо)¹¹.

Аналіз експертної практики свідчить, що до складових саморобних запальних приладів належать лише горючі речовини примусового займання, тоді як горючі речовини, які самозаймаються, не потребують складових, характерних для конструкції саме саморобних запальних приладів. Наприклад, послуговуючися властивостями

кислот, зловмисники поміщають їх у ємності з нестійких матеріалів, унаслідок роз'їдання яких відбувається потрапляння цих кислот на целюлозні матеріали, що через це спалахують¹². До того ж проведеними дослідженнями з'ясовано, що для примусового займання палії найчастіше застосовують різноманітні марки бензинів і дизельного палива (як горючі речовини) з огляду на їхню доступність.

У пристроях для займання, застосовуваних для виготовлення саморобних запальних приладів, зазвичай скомбіновано саморобні та промислово виготовлені вироби (останні зловмисники доопрацьовують і/або видозмінюють).

Конструктивними елементами пристроїв для займання найчастіше стають:

- механічні й електронні годинникові механізми й таймери;
- промислово виготовлені електронагрівальні й електроосвітлювальні прилади тощо, здатні спричинити займання горючої речовини через деякий проміжок часу;
- радіокеровані пристрої.

Практика досліджень свідчить про те, що в саморобних запальних приладах займання горючої речовини найчастіше ініціюють за допомогою електрики. Таке ініціювання є широко функційним завдяки можливості застосування різних способів приведення в дію (таких, як дистанційне керування, таймер часу, дзвінок годинника, датчик цілі та ін.). Окрім того, електричне ініціювання дає змогу особі, яка встановила (заклала) саморобний запальний прилад, перебувати на безпечній відстані від місця події.

11 Матіюк О. О., Сова С. А., Тимчук Р. Б. Виявлення та аналіз зовнішніх (візуальних) ознак застосування легкозаймистих і горючих рідин на місці (об'єкті) пожежі : інформ. лист. Київ, 2021. 48 с. : іл.

12 Степаненко С. Г., Білқун Д. Г., Яник Я. М., Тимошук Ю. Т. Зазнач. твір.

Як приклад можна навести такий саморобний запальний прилад: мобільний телефон, до контактів динаміка якого припаяно кінці електричних дрітків розбитої лампочки електричної гірлянди, а спіраль лампочки занурено в подрібнену сірку із головок сірників; сірку обгорнуто клейкою стрічкою та за допомогою такої самої стрічки прикріплено до пластикової пляшки з бензином; поруч із пляшкою — сорок вісім таблеток сухого пального (уротропіну) і ще сім пляшок із бензином; усе згадане вміщено в поліетиленовий пакет.

Під час проведення експертного експерименту з'ясовано, що після спрацювання будильника мобільного телефону зайнялася сірка, після чого спостерігалося стійке полум'яне горіння таблетки сухого пального (уротропіну; див. рис. 1—3).

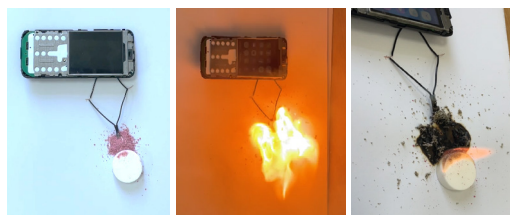

Рис. 1

Рис. 2

Рис. 3

За інформацією з довідкової літератури, температура полум'я під час горіння сухого пального (уротропіну) достатня як для запалення бензину, так і для плавлення пластикових пляшок, які його містили, що здатне призвести до витoku бензину з них. Так, максимальна температура полум'я в разі горіння твердих речовин, що не супроводжується тлінням, сягає 850—1050 °C¹³. Бензини — легкозаймисті прозорі рідини, суміш легких вуглеводів з тем-

пературою самозаймання 255—370 °C¹⁴. Максимальна температура плавлення харчового пластику — 170 °C¹⁵.

Наведемо ще один приклад саморобного запального приладу: з'єднані в єдину конструкцію мобільний телефон, елемент живлення, вимикач, електронний блок, з'єднувальний елемент, електричні дроти та спіраль (див. рис. 4).

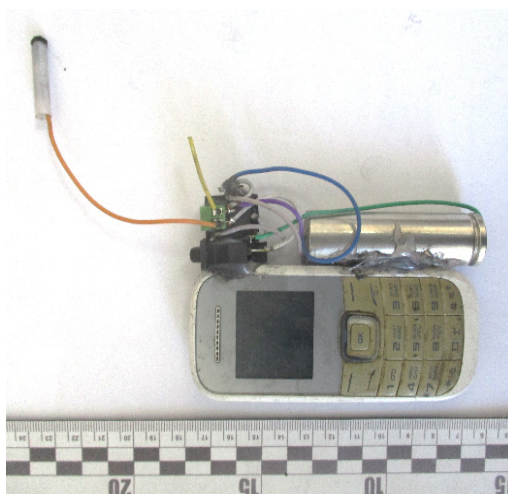

Рис. 4

За результатами проведених досліджень з'ясовано, що сірка здатна зайнятися від дії джерела запалювання у вигляді розжареної спіралі. Зважаючи на контактування між собою речовин із попереднього прикладу, нам відомо, що сірка здатна запалити сухе пальне (уротропін), а воно своєю чергою — бензин і/або розплавити пластикові пляшки, які його містили, що спричинило б витік бензину з подальшим загоранням.

Спіраль розміщено в полімерній трубці білого кольору, зафіксовано твердою речовиною коричневого кольору (сірка). Під час демонтажу цієї трубки

13 Степаненко С. Г., Білкун Д. Г., Яник Я. М., Тимошук Ю. Т. Зазнач. твір.

14 Бензини автомобільні / НВФ Інтеллект. URL: <http://surl.li/eytltm> (дата звернення: 08.01.2025).

15 Харчовий пластик: PP та HDPE / АДМІРЕЛЬ. 16.11.2020. URL: <https://admirel.com.ua/ua/interesno-znat-2/13-stati-2/88-kharchovij-plastik-pp-ta-hdpe> (дата звернення: 08.01.2025).

всередині неї виявили речовину чорного кольору (порох). Прилад кріпився за допомогою гумок до пластикової пляшки з бензином, обгорнутої папером, який фіксував порошок на пляшці.

У процесі підготовки до експертного експерименту до спіралі прикріпили фрагмент речовини коричневого кольору (сірка), у металеву кришку поклали фрагмент речовини чорного кольору (порох) і незначну частину рідини з пластикової ємності (бензин). Далі спіраль із речовиною коричневого кольору притиснули до фрагмента речовини чорного кольору (порох; див. рис. 5–7).

Рис. 5

Рис. 6

Рис. 7

Будильник мобільного телефону виставили на подання вібросигналу (див. рис. 8). Після спрацювання будильника спершу зайнялася речовина коричневого кольору (сірка) і одразу ж — речовина чорного кольору (порох) і рідина (бензин; див. рис. 9).

Рис. 8

Рис. 9

За результатами проведених досліджень дійшли висновку про те, що речовина коричневого кольору (сірка) здатна зайнятися від дії джерела запалювання у вигляді розжареної спіралі наданого на дослідження запального приладу. Зважаючи на вже з'ясоване контактування речовин і рідин між собою, визначили, що речовина чорного кольору (порох) і рідина (бензин) здатні зайнятися від полум'я під час горіння речовини коричневого кольору (сірки).

Щодо корпусу як складової саморобних запальних приладів: найчастіше в ньому розміщують горючі речовини (однак іноді його може взагалі не бути).

Отже, основними складовими саморобних запальних приладів є горюча речовина та прилад для займання, а додатковими — корпус; додаткові елементи живлення; тумблери, кнопки-вимикачі, датчики цілі, електронні блоки тощо (див. схему).

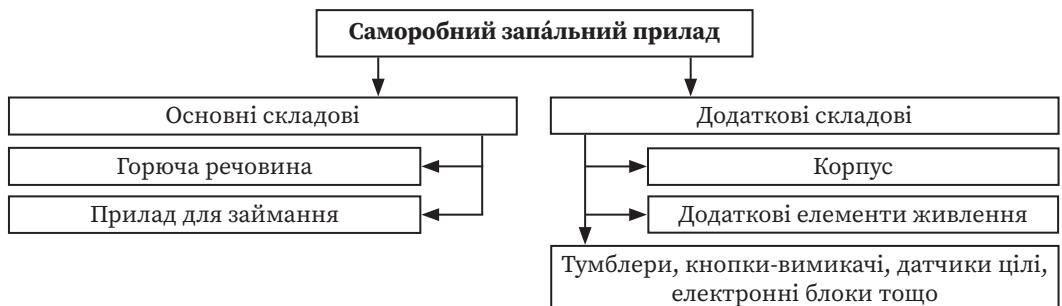

Схема. Складові саморобного запального приладу

Висновки

З'ясовано відсутність опису складових саморобного запального приладу в посібниках із проведення судових пожежно-технічних експертиз, а також наукових працях, пов'язаних із дослідженням пожеж з ознаками підпалів. Окреслено проблеми, які спричиняє брак такої інформації, а також брак порядку й методик проведення досліджень саморобних запальних приладів або їхніх залишків, виявлених і вилучених на місці пожежі або довкола об'єктів життєдіяльності людей. Доведено, що станом на сьогодні розроблення методів дослідження загальної будови, елементів конструкції та принципу дії саморобних запальних приладів є актуальним для успішного проведення судової пожежно-технічної експертизи. Проаналізовано результати експертних експериментів із дослідження саморобних запальних приладів. Виокремлено й диференційовано складові саморобних запальних приладів. Складено схему поділу складових саморобних запальних приладів на основні та додаткові.

Improvised Incendiary Device Components

Mykhailo Kuzmenko

The paper highlights the lack of definition for improvised incendiary device components in current foreign and domestic methodologies and reference literature used by specialists to conduct forensic fire and technical examinations. The purpose is to distinguish between basic and complementary components of improvised incendiary devices for subsequent use in forensic fire and technical examinations. To fulfil the goal, the method of system and structural analysis has been employed. The lack of methodologies and methods for studying improvised incendiary devices complicates the

determination of a specific source of ignition that has resulted in the ignition of a certain material (substance) or has sufficient energy to ignite a corresponding combustible medium at the seat of a fire (in the context of forensic fire and technical examinations), leading to a probable rather than a categorical, expert conclusion, and sometimes to the impossibility of determining the cause of a fire at all. Stemming from the results of conducted studies (expert experiments), the author outlines the structure, interconnection, and principle of operation of individual improvised incendiary device components. The potential for combustible substances to ignite from ignition devices has been determined. Expert experiments have been visualized. The components of improvised incendiary devices are differentiated into basic and complementary. This contributes to the development of techniques and methods for researching improvised incendiary devices in the context of forensic fire and technical investigations.

Keywords: fire; fire research; fire and technical examination; ignition source; improvised incendiary device; arson; fire investigation.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Arson n.¹. Arson n.² (2024) / *Oxford English Dictionary*. 3rd ed. Oxford University Press. URL: <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=arson>.
- Benzyny avtomobilni* [Automobile gasolines] / NVF Intelkt. URL: <http://surl.li/eytlm> [in Ukrainian].
- Bezvesilnyi, V. D., Diachenko, O. F. (2006). *Do-slidzhennia pozhezh z oznakamy pidpalu* [Fire investigations with signs of arson] : monohra-fia. Kharkiv. [in Ukrainian].
- Bezvesilnyi, V. D., Diachenko, O. F. (2007). *Rozslidu-vannia ta sudovi ekspertyzy pozhezh* [Fire In-vestigations and Forensic Examinations] : dovidk-metod. posib. Kharkiv [in Ukrainian].
- Christ, S., Schwarz, N., Sliuzas, R. (2022). Meas-uring fire risk perception of residents before and after a fire / *Advances in Forest Fire Research*. Ed. D. X. Viegas, L. M. Ribeiro. Universidade de Co-imbra. DOI: 10.14195/978-989-26-2298-9_104.
- Eroglu, Y. (2023). Text Mining Approach for Trend Tracking in Scientific Research: A Case Study on Forest Fire. *Fire*. 6(1):33. DOI: 10.3390/fire6010033.
- Fenoff, R., Fish, J. T., Miller, L. S., Wallace, E. W. (2022). Arson and Explosives / R. Fenoff et al. *Crime Scene Investigation*. 4th ed. NY. DOI: 10.4324/9780429261657-9.
- Gales, J., McNamee, R. (2023). Fire research for timber structures. *Fire and Materials*. Vol. 47. Is. 4. DOI: 10.1002/fam.3140.
- Horsley, F. K. (2021). *New Perspectives on Arson and Firesetting: The Human-Fire Relationship*. Taylor & Francis Group. DOI: 10.4324/9780367808648.
- Kharchovyi plastyk: PP ta HDPE* [Food grade plas-tic: PP and HDPE] (2020) / ADMIREL. URL: <https://admirel.com.ua/ua/interesno-znat-2/13-stati-2/88-kharchovij-plastik-pp-ta-hdpe> [in Ukrainian].
- Kuzmenko, M. (2024). Improvised Incendiary De-vice: Concept Definition. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 4 (37). DOI: 10.32353/khrife.4.2024.12.
- Kwon, H., Kim, S., Seo, J. (2020). The Typolo-gy of Korean Arson and Predictive Factor for Serial Arson. *Journal of The Korean Data Analysis Society*. Vol. 22. Is. 1. DOI: 10.37727/jkdas.2020.22.1.387.
- Lim, O. K. (2023). Bibliometric Analysis of Re-search Topics on Fire Safety. *Fire Science and Engineering*. Vol. 37. Is. 1. DOI: 10.7731/KIFSE.6a32f1fd.
- Matiuk, O. O., Sova, S. A., Tymchuk, R. B. (2021). *Vyivlennia ta analiz zovnishnikh (vizualnykh) oznak zastosuvannia lekhkozaimystykh i horiu-chykh ridyn na misti (ob'iekti) pozhezhi* [Detection and analysis of external (visual) signs of the use of flammable and combustible liquids at the fire scene (site)] : inform. lyst. Kyiv [in Ukrainian].
- Noon, R. K. (1992). *Introduction to Forensic Enginee-ring*. 1st ed. CRC Press.
- Perry, J. (2022). Innovative Fire Fighting Strategy / *Advances in Forest Fire Research*. Ed. D. X. Viegas, L. M. Ribeiro. Universidade de Coimbra. DOI: 10.14195/978-989-26-2298-9_257.
- Prokhorov-Lukin, H. V., Pashchenko, V. I., Bykov, V. I. ta in. (2007). *Metodyka kompleks-noho doslidzhennia vybukhovykh prystroiv, vybukhovykh rehovyn i slidiv vybukhu* [Me-thodology for multidisciplinary examination of explosive devices, explosives, and explosion traces]. Kyiv. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/arm/arm_bmb_exp/idb/metod_wte.html [in Ukrainian].
- Scribner, C. F. (2023). *A is for Arson: A History of Vandalism in American Education*. Itha-ca, NY : Cornell University Press. DOI: 10.1515/9781501770739.
- Stanley, J. R. (2020). Preventing rural arson / *Ru-ral Crime Prevention. Theory, Tactics and Tech-niques* ; Ed. by A. Harkness. 1st ed. London. DOI: 10.4324/9780429460135-33.
- Stepanenko, S. H., Bilkun, D. H., Yanyk, Ya. M., Tymoshchuk, Yu. T. (1999). *Doslidzhennia po-zhezh* [Fire Research] : dovidk-metod. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Tao, X. (2021). Research on Innovative Model of Fire Management in Universities – Take Fire Safety Education as an Example. *Frontiers in Educational Research*. Vol. 4. Is. 12. DOI: 10.25236/FER.2021.041208.
- Woods, R. (2023). *Wildfire Arson Prevention Guide*. 1st ed. CRC Press. DOI: 10.4324/9781003353843.
- Yang, Y., Du, H., Yao, G. (2023). A Scientometric Research on Applications and Advances of Fire Safety Evacuation in Buildings. *Fire*. 6(3):83. DOI: 10.3390/fire6030083.

Семінар-практикум «Контрафактні товари: експерти кажуть “СТОП”»

Експертки Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» і його Київського відділення **Юлія Носатенко** та **Ганна Буняченко** 30.01.2025 р. взяли участь в організованому Національною асоціацією патентних повірених України семінарі-практикумі «Контрафактні товари: експерти кажуть “СТОП”». Семінар відбувся в м. Ужгород для провідних експертів українських та іноземних установ.

Учасники розглянули питання нелегальної торгівлі й незаконного обігу тютюнової продукції; проаналізували наслідки присутності контрафактних і контрабандних тютюнових виробів на ринку ЄС; можливості виявлення нелегальної продукції за допомогою бібліотеки зразків пачок тютюнових виробів. Спікерами із цих питань виступили представники Національної асоціації патентних повірених України та тютюнової індустрії Швейцарії.

Експерти також узяли участь у практикумі «Трасологічна експертиза пачок тютюнових виробів», під час якого міжнародний експерт, керівник провідної лабораторії Німеччини навів покрокові методичні рекомендації із цього питання. Окрім того, учасники семінару взяли участь у панельній дискусії щодо можливості послуговуватись бібліотекою зразків пачок тютюнових виробів для формування доказової бази у кримінальних та адміністративних провадженнях, за результатами якої презентовано план дій з імплементації сучасних інструментів визначення нелегальної продукції в Україні.

Усі учасники отримали сертифікати про участь у семінарі-практикумі.

*Інформацію підготувала
головна судова експертка ННЦ ІСЕ
Юлія Носатенко*

I Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання розвитку українського простору судово-експертної діяльності»

Директор Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — ННЦ ІСЕ) **Сергій Тюленев** особисто взяв участь у I Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку українського простору судово-експертної діяльності», організованій і проведеної 31.01.2025 р. у змішаному форматі Науково-дослідним центром незалежних судових експертиз Мін'юсту України (далі — НДЦ НСЕ).

Учасників наукового заходу привітали: заступник Міністра юстиції України з питань виконавчої служби **Андрій Гайченко**, директорка Департаменту експертного забезпечення правосуддя Мін'юсту України **Наталія Ткаченко**, в. о. директора НДЦ НСЕ **Андрій Свінцицький**, голова місії EUAM **Rolf Holmboe**, голова офісу UNODC **Harsheth Virk**, керівниця компоненти «Виконання судових рішень і захист прав власності» проекту ЄС «Право-Justice» **Ірина Жаронкіна**, директор Київського НДІСЕ **Максим Кисельов**, директорка Львівського НДІСЕ **Марія Зелінська**, директор Одеського НДІСЕ **Дмитро Кішко**, директорка ДніпроНДІСЕ **Анастасія Купріянова**, директор НДЦ судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності **Михайло Можаяв**, керівники українських і європейських спеціалізованих установ, представники експертної спільноти, почесні гості.

Сергій Тюленев у вітальному слові наголосив на тому, що в умовах воєнного стану судово-експертна діяльність набуває все більшого значення як невід'ємна складова забезпечення правосуддя. На честь заходу директор ННЦ ICE подарував організаторам надлегкий потужний дрон *FOXEEER RTF_AURA7* для допомоги експертам НДЦ НСЕ у здійсненні судово-експертної діяльності.

Учасники заходу: науковці, судові експерти, практичні працівники, стейкхолдери, які активно провадять наукові дослідження та сприяють розвитку сфери експертного забезпечення правосуддя України,— узяли участь у панельних дискусіях («Національний і міжнародний досвід експертного забезпечення правосуддя», «Удосконалення нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності в умовах європейської інтеграції», «Підвищення ефективності взаємодії суб'єктів судово-експертної діяльності із сектором безпеки і оборони України», «Розбудова доброчесності у сфері експертного забезпечення правосуддя») і виступили з доповідями щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності в умовах європейської інтеграції, підвищення ефективності взаємодії суб'єктів судово-експертної діяльності із сектором безпеки та оборони України й інших актуальних питань судово-експертної діяльності. Доповідачами стали не тільки експерти з України, а й представники експертних установ і організацій Латвії, Литви, Польщі, Молдови та інших країн.

Під час конференції присутнім презентували новий науковий журнал *Forensic Science*, який видаватиме друком НДЦ НСЕ, і поштову марку, присвячену установі.

Наукові заходи такого рівня є вагомим внеском у реалізацію євроінтеграційних завдань з реформування сфери експертного забезпечення правосуддя в Україні: вони дають змогу виробити нові підходи в судовій експертизі та сприяють розвитку професійних компетентностей експертів і науковців завдяки обміну набутим досвідом.

Інформацію підготувала
наукова співробітниця ННЦ ICE
Вікторія Гроховська

Семінар «Протидія незаконному поводженню з вогнепальною зброєю: законодавчі та практичні виклики»

Консультативна місія Європейського Союзу з реформування сектору цивільної безпеки (EUAM Ukraine) провела 05–06.02.2025 р. в м. Одеса семінар «Протидія незаконному поводженню з вогнепальною зброєю: законодавчі та практичні виклики» за участі представників Служби безпеки, Державного бюро розслідувань, Державної прикордонної служби, Національної поліції, Міністерства юстиції й інших зацікавлених міністерств і відомств України.

Від Мін'юсту в заході взяв участь провідний науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — ННЦ ІСЕ), кандидат технічних наук **Олександр Коломійцев**.

Особливу увагу учасники приділили питанням координування дій силових структур для вилучення з незаконного обігу вогнепальної зброї, легкого озброєння, боєприпасів і вибухових речовин, а також унеможливлення їх переміщення через державний кордон і потрапляння до країн ЄС.

На засіданні оголосили про початок роботи під егідою Міністерства внутрішніх справ України Координаційного центру з питань протидії незаконному обігу вогнепаль-

ної зброї, її складових і компонентів, а також боеприпасів до неї.

Представники *EUAM Ukraine* наголосили на необхідності міжнародної співпраці в питаннях утраченої, викраденої та трофейної зброї, а також на проблемних аспектах поширення технологій подвійного призначення, якими зловмисники можуть скористатися для нелегального виготовлення зброї і боеприпасів.

На семінарі виступили працівники Одеського НДЕКЦ МВС України, які ознайомили присутніх із досвідом експертів у застосуванні новітніх обладнання та методів розслідування кримінальних злочинів, пов'язаних із вилученням вогнепальної зброї, її застосуванням і контрабандою. Представники підрозділу контролю за обігом зброї дозвільної системи ГУ МВС в Одеській області ознайомили учасників семінару із нововведеннями, що стосуються реєстру зброї та реєстрації зброї громадянами.

Із доповіддю про особливості криміналістичної ідентифікації вогнепальної зброї, виготовленої за допомогою 3D-принтера, виступив **Олександр Коломійцев**. Він розповів про досвід співробітників ННЦ ICE та Харківського НДЕКЦ МВС України із проведення ідентифікаційних досліджень куль, вистріляних з полімерних стволів із нарізами, виготовленими за допомогою адитивної технології 3D-друку.

Результати проведених досліджень дали змогу визначити ресурс нарізних полімерних стволів, балістичні характеристики вистріляних куль, їхні уражаючі властивості, а також можливість проведення ідентифікації вистріляних куль. Дослідженням доведено, що (незважаючи на деякі специфічні умови формування слідів від нарізів на поверхнях експериментальних

куль) ототожнити ознаки можливо, а виявлених збігів загальних і окремих ознак достатньо для ідентифікації конкретного зразка вогнепальної зброї, ствол якої виготовлено за допомогою 3D-друку.

Пан Олександр також презентував доповідь, тематика якої пов'язана із термінальною (рановою) балістикою та

загрозами для суспільства, пов'язаними із застосуванням вогнепальної зброї.

Він наголосив, що неможливо усвідомити характер загрози від конкретного зразка зброї без вивчення наслідків її застосування, особливо в разі завдання шкоди здоров'ю людини або в летальних випадках. На прикладах експериментальних досліджень він ознайомив присутніх із наслідками ударно-контактної взаємодії високошвидкісних уражаючих елементів і куль різного калібру із імітатором біологічних тканин.

Співпраця зі співробітниками Харківського НДЕКЦ МВС України сприяла збагаченню інформацією про особливості механізму формування вогнепальних і осколкових поранень, які стали підґрунтям для створення комп'ютерної моделі в'язко-пружного середовища, за допомогою якого можна прогнозувати характер та обсяг поранень, завданих тілу людини в разі влучання високошвидкісних кінетичних снарядів (куль, уламків, готових уражаючих елементів), що має пріоритетне значення для медицини і криміналістики.

*Інформацію підготував
провідний науковий співробітник ННЦ ІСЕ
Олександр Коломійцев*

Науковий захід «Жінки в науці»

Співробітники Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» 14.02.2025 р. взяли участь у науково-популярному заході «Жінки в науці», організованому та проведеному Департаментом у справах сім'ї, молоді та спорту Харківської міської ради з нагоди Міжнародного дня жінок і дівчат у науці та за підтримки Харківського міського голови **Ігоря Терехова**, із метою популяризації діяльності жінок-науковиць і для залучення молоді до наукової діяльності міста Харкова.

У зоні презентації гуманітарних спеціальностей завідувачка відділу аспірантури та докторантури

Дар'я Давиденко, завідувачка лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень **Євгенія Ковкіна** і провідний науковий співробітник лабораторії інженерно-технічних досліджень **Андрій Фролов** представили окремі напрями наукової діяльності ННЦ ІСЕ.

Свою діяльність на науковій виставці в безпечному просторі також представили вищі навчальні заклади міста й області. Гості виставки мали змогу ознайомитися з роботами вчених Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Харківського національного медичного університету, Харківського національного університету внутрішніх справ та ін.

На честь свята Харківський міський голова Ігор Терехов нагородив жінок-науковиць, співробітниць ННЦ ІСЕ Дар'ю Давиденко та Євгенію Ковкіну подяками за сумлінне виконання своїх обов'язків і досягнення, які сприяють розвитку наукового потенціалу нашого міста.

Інформацію підготувала завідувачка відділу аспірантури та докторантури ННЦ ІСЕ
Дар'я Давиденко

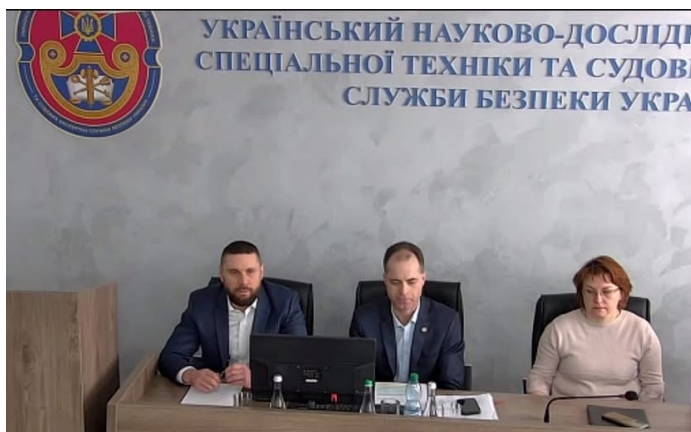
Науково-практичний семінар «Особливості призначення та проведення судової експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів»

Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (далі — *ІСТЕ СБУ*) організував і провів 27.02.2025 р. у змішаному форматі (офлайн у м. Київ та онлайн на платформі *Zoom*) науково-практичний семінар «Особливості призначення та проведення судової експертизи наркотичних засобів, психотропних

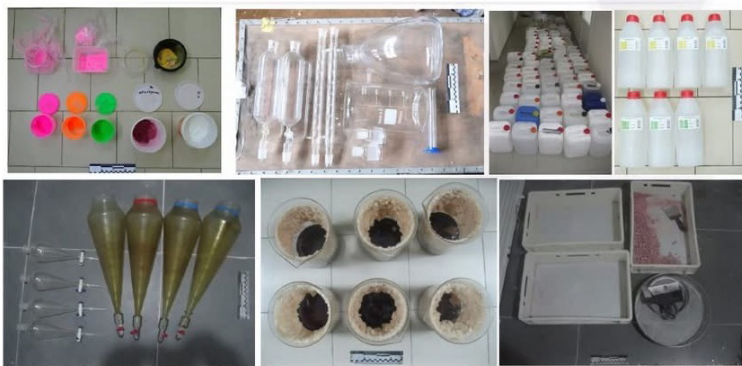
речовин і прекурсорів», участь у якому взяли представники ІСТЕ СБУ, ДНДЕКЦ МВС, обласні НДЕКЦ МВС, Одеського НДІСЕ та співробітники інших установ і організацій, зокрема, від Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — *ННЦ ІСЕ*) — завідувачка лабораторії криміналістичних та військових досліджень **Катерина Руднева** та старша судова експертка відділу інженерно-технічних досліджень Київського відділення ННЦ ІСЕ **Тетяна Філоненко**.

Співробітниця ННЦ ІСЕ презентували доповідь «Особливості дослідження маку снодійного в рамках проведення комплексної експертизи з дослідження об'єктів рослинного походження та дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів».

Учасники наукового заходу обговорили питання експертного супроводу розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним

Речові докази, що підлягають вилученню (приклади)

виготовленням наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; протидії створенню нарколабораторій; легалізації канабісу в Україні, його правового статусу, проблематики аналізу канабісу та його продуктів у межах судово-експертної діяльності; дослідження об'єктів, які містять тетрагідроканабінол і бупренорфін, та інші актуальні питання.

Спікери в доповідях окреслили сучасні проблеми судової експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, актуальні питання дослідження й нормативно-правового регулювання сфери експертного забезпечення правосуддя, методології та методики судової експертизи.

Окрему увагу учасники приділили проблемам термінології згідно з новою редакцією законодавства про наркотичні засоби, похідні від конопель, розглянули інші проблеми, з якими стикаються під час проведення судової експертизи наркотичних засобів і психотропних речовин, а також обмінялися набутим досвідом.

Матеріали цього науково-практичного заходу стануть у пригоді науковцям, суддям, судовим експертам, працівникам правоохоронних органів, викладачам і здобувачам наукових ступенів спеціалізованих установ та організацій.

*Інформацію підготувала завідувачка лабораторії
криміналістичних та військових досліджень ННЦ ICE*

Катерина Руднєва

Вимоги до статті

Вимоги до змісту

Відповідно до тематики збірника, на сторінках наукового фахового видання оприлюднюються матеріали щодо висвітлення сучасних проблем криміналістики, актуальних питань проведення різних видів судових експертиз і застосування спеціальних знань у судочинстві.

До друку приймають власне **наукові статті** (у яких автор висвітлює основні результати роботи); **науково-методичні статті** (у яких автор аналізує методи, процеси, інструментарій, завдяки яким можна досягти певного наукового результату); **науково-теоретичні статті** (у яких автор презентує результати теоретичних шляхів розв'язання проблеми); **науково-практичні статті** (у яких автор висвітлює власний практичний досвід і проведені наукові експерименти); **оглядові наукові статті** (присвячені оцінюванню, підсумкам, узагальненню, аналізу оприлюдненої раніше інформації). Редакційна колегія зацікавлена і в проблемних статтях, наукових ідеях або стислих повідомленнях — результатах експерименту, здобутого власного досвіду тощо. Науковий стиль викладення матеріалу установлений — точність, логічність, лаконічність, зрозумілість, зв'язність, цілісність, завершеність і високий науковий рівень.

Структурні елементи статті:

- назва статті;
- анотація із зазначенням ключових слів (не менше ніж 1800 знаків, окремо мовою статті й англійською). Анотація має містити: окреслення наукової проблеми, мету й методи, основні результати дослідження, висновки, ключові слова (7–10 слів, що відповідають змісту статті та тематиці публікації). Назви структурних частин анотації (крім мети) не зазначають;
- постановка наукової проблеми, її зв'язок із науково-практичними інтересами (слід розкрити сутність і стан наукової проблеми, теоретичне та практичне значення дослідження, зв'язок із науково-практичним завданням, обґрунтувати актуальність дослідження);

- мета статті (слід сформулювати основну тезу публікації, яка відрізняється від розглянутих раніше досліджень з обраної тематики відповідно до окреслених проблем та аналізу сучасних досліджень);
- використані методи дослідження (зазначають окремо — як такі, що містять новизну і є важливими, зважаючи на предмет статті);
- аналіз основних досліджень і публікацій з тематики статті, окреслення проблемного поля дослідження з обов'язковим посиланням на авторів та їхні праці;
- викладення основного матеріалу дослідження зі здобутими результатами (розкрити важливі теоретичні положення та результати дослідження, проаналізувати наукові факти, ідеї, думки, закономірності, концепції, а також тенденції подальшого розвитку теми, акцентуючи увагу на особистому внеску автора(-ів) дослідження);
- висновки (основні результати дослідження в чіткій, послідовній, логічно викладеній формі згідно з поставленою метою);
- *References* (перелік джерел посилання, транслітерований за романською абеткою; див. на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: <http://nbuv.gov.ua/node/929>);
- резюме англійською із зазначенням прізвища (прізвищ) автора (співаторів), назви статті та ключових слів.

Вимоги до обсягу

Загальний обсяг наукової статті (відомості про автора, назва статті, анотація, ключові слова, текст статті, бібліографічні посилання, англомовне резюме) має складати не менше ніж 36 000 знаків.

Вимоги до оформлення

Статтю подають до друку українською або англійською мовою.

Текст статті має бути надрукований у текстовому редакторі *Microsoft Word*; орієнтація сторінок книжкова. Текст не має містити переносів і макросів.

Інформацію у статті необхідно подавати в такій послідовності.

Інформація про автора (співавторів) публікації: ім'я та прізвище, науковий ступінь, учене звання, місце роботи, населений пункт, країна, *ORCID* або *Researcher ID*, адреса службової електронної пошти. В одній публікації дозволено не більше ніж три співавтори. Якщо статтю підготовлено колективом авторів, то слід зазначити участь кожного з них за методикою *CRedit* (*Contributor Roles Taxonomy*, докладніше: <https://credit.niso.org/>).

Назву статті необхідно подавати без скорочень та аббревіатур.

Якщо дослідження виконано у межах міжнародних проєктів (грантів), то про це потрібно повідомити.

Аналізуючи основні дослідження з проблематики статті, обов'язково слід розглянути стан питання в іноземних і вітчизняних джерелах (не менше ніж 20 публікацій, до того ж більшість має бути представлена міжнародними індексованими виданнями). Посилання на власні роботи автора (співавторів) статті дозволено, тільки якщо вони не перевищують 10 % від усіх посилань.

Текст статті викладають, дотримуючи вимог до загальних правил цитування й посилання на джерела. Кожну цитату обов'язково супроводжують посиланням на джерело, бібліографічний опис якого слід оформити залежно від його виду (первинне або вторинне джерело) згідно з Національним стандартом України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (зі змінами 2017 р.).

У тексті статті необхідно використовувати підрядкові або позатекстові бібліографічні посилання, що передбачають окреме посилання на кожне джерело. Слід застосовувати наскрізне нумерування посилань у межах усієї статті (арабськими цифрами).

У статті можна подавати ілюстрації (таблиці, діаграми, графіки, схеми, формули). Ілюстрації слід оформлювати окремими файлами та подавати у форматі, що дає змогу здійснити форматування (для виконання перекладу). Формули потрібно виконувати з використанням редактора *Math Type*, не застосовуючи кирилических символів.

Вимоги до подання

Автору (співавторам) необхідно надати про себе довідку (назва файлу має містити прізвище (прізвища) автора (співавторів) і дату надсилання до редакції з позначкою «довідка»), де слід зазначити: назву статті; прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів) українською та англійською; науковий ступінь; учене звання; посаду; місце роботи; населений пункт, країну; *ORCID* або *Researcher ID* (за наявності); адреси службової та особистої електронної пошти; поштову адресу (для листування); контактний номер телефону.

Надіславши наукову статтю до збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», автор (співавтори) цілком та беззастережно погоджується (погоджуються) з умовами Ліцензійного договору на використання твору.

Кожну подану для видання друком у збірнику статтю піддають незалежному подвійному сліпому рецензуванню.

Авторські права та ліцензування

Автор (співавтори) несе (несуть) відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому (їм) особисто та якість перекладу цитат з іноземних джерел.

Матеріали, надані з порушенням зазначених вимог, не оприлюднюються.

Редакційна колегія має право рецензувати (подвійне сліпе рецензування), редагувати, скорочувати та відхиляти статті.

Ліцензійні умови: автори зберігають авторське право, а також надають право редакційній колегії збірника видавати друком надані оригінальні наукові статті та заявляють, що результати їх експериментальних і теоретичних досліджень, викладені в наданій статті, не перебувають на розгляді для оприлюднення в інших виданнях. Усі матеріали поширюються на умовах ліцензії *Creative Commons Attribution License International CC-BY*, що дає змогу іншим поширювати роботу з визнанням авторства цієї роботи та першої публікації у цьому збірнику.

Наукове видання

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 1 (38)

Відповідальний за випуск *О. О. Свідерський*
Редактори *Т. В. Кінушева, І. В. Копитіна, В. В. Лотоцький*
Верстальник *В. В. Лотоцький*
Дизайн обкладинки *А. С. Тяпкін*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 23467-13307ПР від 06.08.2018 р.

Ідентифікатор медіа R30-02416 (рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення від 21.12.2023 р. № 1835)

Підписано до друку 26.03.2025 р.

Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Source Serif Variable.
Друк цифр. Ум. друк. арк. 21,29. Наклад 100 прим.

Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
вул. Золочівська, 8-А, м. Харків, 61177, Україна
Тел. +38 (057) 372-12-20

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК №7420 від 09.08.2021 р.

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>

E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 8024 від 05.12.2023 р.

Виготовлено у друкарні ТОВ «Промарт»
вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна
Тел. +38 (057) 717-28-80

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 5748 від 06.11.2017 р.